

حکایت حمل

کلیات حمل

ڪتابيات حمل

مستھڙ ڀنڊڙ، سموھيندڙ، سُلجھائيندڙ
ڊاڪٽر نسبي بخش خان بلوچ

سِنڌي ادبي بورڊ

جامشورو - حيدرآباد سنڌ.

۱۴۰۳ھ

تعداد ۲۰۰۰ هزار	۱۹۵۳ع	پهريون ايڊيشن:
تعداد ۲۰۰۰ هزار	۱۹۵۷ع	ٻي-و ايڊيشن:
تعداد ۱۰۰۰ هزار	۱۹۶۸ع	ٽيون ايڊيشن:
تعداد ۱۰۰۰ هزار	۱۹۸۲ع	چوٿون ايڊيشن:

(هن ڪتاب جا جملي حق سنڌي ادبي بورڊ وٽ محفوظ آهن)

قيمت: پنجاهم رپيا

[Price: Rs. 50-00]

ملڻ جو هنڌ:

سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال،
سنڌ يونيورسٽي نيو ڪئمپس، ڄامشورو.
(پوسٽ باڪس نمبر ۱۲، حيدرآباد سنڌ)

هيءُ ڪتاب ٽيڪسٽ بڪ بورڊ پرنٽنگ پريس، ڄامشورو ۾ ڇپيو.
۽ مسٽر غلام رباني آگري سيڪريٽري، سنڌي ادبي بورڊ،
ان کي ڇپائي شايع ڪيو.

www.maktabah.org

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پيش لفظ

ٻه - چار مهنا اڳ، حمل فقير جي عقيدتمندن اها ڳالهه منهنجي ڌيان تي آندي ته سنڌ جي هن عظيم صوفي شاعر جو ڪلام، جيڪو سنڌي ادبي بورڊ ڪجهه سال اڳ شايع ڪيو هو، سو هاڻ اڻلپ آهي، ان ڪري ان جو نئون ڇاپو ڪڍيو وڃي ٿو ڏاڍو چڱو.

ڳالهه مناسب هئي. حمل فقير اسان جي انهن اعليٰ شاعرن مان آهي، جيڪي سنڌ جي علم ۽ ادب جي عمارت جا ستون آهن، انڪري اهڙي شاعر جو ڪلام ناپيد نه هئڻ گهرجي. پر حمل فقير جي هڪ امتيازي خصوصيت اها به آهي ته هو سچل سائين ۽ جي رنگ ۽ سنڌي ۽ سرائڪي ٻنهي ٻولين جو لائاني شاعر آهي، انڪري سنڌي ۽ سرائڪي ڳالهائيندڙ عوام ۽ علائقن جي وچ ۾ محبت وڌائڻ جو ذريعو آهي. ڇنانچ، مون سنڌي ادبي بورڊ کي هدايت ڪئي ته فقير صاحب جي ڪلام جو نئون ڇاپو ڪڍيو وڃي.

مون کي نهايت خوشي ٿي آهي، جو بورڊ جي اهلڪارن منهنجي خواهش موجب حمل فقير جي ڪلام جو هي چوٿون ڇاپو، چئن مهينن جي عرصي اندر مڪمل ڪري، ميلي جي مبارڪ موقعي تي شايع ڪيو آهي. مان آسپد ڪريان ٿو ته حمل فقير جا عقيدتمند هن ڪتاب مان پورو پورو علمي استفادو ڪندا.

جسٽس سيد غوث علي شاھ،

وزير تعليم، ثقافت، رانديون ۽ قانون،

حڪومت سنڌ، ڪراچي.

د ٻياچ

ماہ نومبر ۱۹۵۱ع ۾ سنڌ سرڪار جي ”سنڌي ادبي بورڊ“ طرفان بنده ڪي سنڌ جي نامور شاعر حمڻل فقير لغاري (۱) جي جملي ڪلام کي ”ڪليات حمل“ جي سري هيٺ سهيڙڻ ۽ سموهڻ جو ڪم سپرد ٿيو. حمڻل فقير جي قبيلي سان خانداني تعلقات هئڻ سبب بنده ڪي سندس ڪلام سان ننڍي هوندي کان ئي دلچسپي هئي، مگر سندس مڪمل ڪلام ۽ سندس حياتي جي مستند احوال بابت پوري خبر ڪانه هئي. سندس ڪجهه سنڌي بيت (۴۳ سر سسئي جا، ۱۶ سر مارئي جا، ۶ سر سهڻي جا، ۶ سر سارنگ جا ۽ ۱۷ سر پرووي سنڌي ۽ داستان - ۱۱ جا) پهريون دفعو فقير مرحوم جي وفات کان ۱۸ ورهيه پوءِ مسٽر شولڊاس تاجر ڪٽنب شڪارپور سنڌ سن ۱۹۱۴ع ۾ ”ديوان حمل خان لغاري - حصہ اول“ جي عنوان سان ڇپائي پڌرا ڪيا ۽ ان بعد سندس سرائڪي زبان ۾ ڇپيل بيتن جو ڪافي ذخيره ”ديوان حمل خان لغاري - حصہ دوم“ جي عنوان سان ڇپيو. ازانسواءِ هير ۽ سندس ماءُ جي سوالن جوابن جي ٽيهه اڪري ۽ هير ۽ سندس عزيزن جي سوالن جوابن جا ٽيهه بيت جملي سٺ بيت (۲) پڻ جدا جدا وقتن تي شايع ٿيا. جئن ته اهي ڪتابڙا تاجرن خاص طور پسي ڪمائڻ جي لحاظ سان ڇپايا هئا، انهيءَ ڪري انهن جي اشاعت ناقص ۽ صحت بالڪل متغير هئي. حمل خان جي حياتيءَ جو احوال ”حمل خان لغاري“ جي عنوان سان پهريون دفعو راقم الحروف جي هڪ تقرير ذريعي ريڊيو پاڪستان تان نشر ٿيو، ۽ ان بعد زياده تفصيل سان رسالي ”عام راءِ“ ماہ جنوري - مارچ ۱۹۵۱ع ۽ ان بعد رسالي ”نئين زندگي“ ماہ جون ۽ جولاءِ ۱۹۵۱ع ۾ شايع ٿيو. بس حمل جي ڪلام ۽ حياتيءَ بابت اهائي معلومات هبلڪ جي آڏو پيش ٿي چڪي هئي، جو ”ڪليات حمل“ کي مرتب ڪرڻ جي نوبت آئي.

حسن اتفاق سان انهيءَ عرصي ۾ اسان جي فقير مرحوم جي پيرسن ڏوهڻي حاجي ميان جمال خان لغاري (عمر تقريباً ۸۵ ورهيه) ويٺل ڳوٺ پير صاحب هاڳارو،

(۱) نالو ”حمڻل“ اصل ۾ عربي آهي. شايد ”حمڻل“ مخفف آهي ”حمائل جو، جنهن جي معنيٰ گهڻو بار کڻندڙ. (۲) ڏسو ”ڪليات حمل“ ڀاڱو ٻيو، ص ۱۹۹-۲۱۸.

سان به غائبانه ملاقات ٿي چڪي هئي. هن بزرگ، ”عام راء“ رسالي ۾ حمل فقير بابت بنده جي شايع ڪيل مضمون کان متاثر ٿي، پاڻ خود فقير مرحوم بابت هڪ مضمون لکي موڪليو جو رسالي ”عام راء“ ماه اپريل ۱۹۵۱ع ۾ ڇپيو. هن مضمون ۾ حاجي جمال خان هڪ بياض ڏانهن اشارو ڪيو ۽ ان جي ڇپائڻ لاءِ به استدعا ڪئي. سائنس خط و ڪتابت تي معلوم ٿيو ته اهو خود حمل فقير جي شعر جو بياض آهي ۽ سندس هڪ لکيل آهي. اها خوشخبري ٻڌي ۲۰ پير صاحب پاڳارهه جي گهٽ روانو ٿيس ۽ حاجي جمال خان، ڪمال مهرباني فرمائي اهو بياض منهنجي حوالي ڪيو، ۽ ان بعد منهنجي استدعا تي پاڻ ٽي مهينا کن اچي مون وٽ مقبر ٿيو ۽ انهيءَ عرصي ۾ سندس مدد سان هي سڄو بياض موجوده صورتخطيءَ ۾ اتاريو ويو.

”ڪليات حمل“ جو سڄو مَسَوَل ۽ مدار حمل فقير جو اهو هڪ لکيل بياض

آهي، جو ڪالٽس پوءِ سندس فرزند ميان محمد رحيم وٽ رهيو، جنهن پوءِ وري هي بياض پنهنجي ڀائيجي حاجي جمال خان جي حوالي ڪيو.

هن بياض ۾ جملي ۱۳۵ ورق يعني ۲۷۰ صفحا آهن. ورق جي ماپ ۹×۶ انچ آهي ۽ سڄو بياض جهونن ٿلهن ٻنن تي لکيل آهي. جملي ورق مٿئين پاسي کان بنديءَ وانگر سبيل آهن. ورق نمبر ۱۲۸ تي حمل فقير جي هڪ اڪر ”خريد بياض ۱۴- آءِ ۸- ٻائي“ ڄاڻايل آهي. موجوده صورت ۾ بياض جا پهريان ست ورق غائب آهن ۽ ائين ورق جي مٿئين صفحي جي شروعات، معجزه حضرت نبي ڪريم جي چوٿين بند (۱) سان ٿئي ٿي. آخر ۾ ويندي ۱۳۳- ورق تائين حمل جا هڪ اڪر موجود آهن ۽ صرف ٻوين ٻن ورقن تي سندس فرزند مرحوم محمد رحيم ۽ حاجي جمال خان جا مختلف ٺوٺ قلمبند ٿيل آهن. بياض جي شروع واري ورق ۸ کان ورق ۷۹ جي پهرئين صفحي تائين مسلسل حمل پنهنجو ڪلام قلمبند ڪيو آهي. البته ورق ۳۸ جي ڪجهه حصي ۴۰-۳۹- ورقن تي لطف علي جا اهي بيت به ڏنا اٿس، جن جي تتبع ۾ پاڻ بيت جوڙيائين (۲)؛ سڀڪي طرح ورق ۵۹ جي پهرئين صفحي تي حاجي ٽالپر نالي شاعر جو هڪ بيت ڏنو اٿس (۳)، ورق ۷۹ جي ٻئي صفحي ۽ ورق ۸۰ تي ”لصبيحت نامه حسين فقير ديدڙ“ نقل ڪيو اٿس (۴)؛ ان بعد

- (۱) ڏسو ڪليات، ڀاڱو پهريون، صفحو ۵۹ ”تذڪرہ مصطفيٰ مھرون تنھن کي درست ڏني دلبري“ الخ. (۲) ڏسو ڪليات، مقدمہ، ص ص. ۲۴-۳۰. (۳) ڏسو حاشيہ صفحو ۲۲۶ (ڏنگي نور ته نوشي پنڪا- الخ.). (۴) ڏسو ضمیمو ٻيو.

ورق ۸۶ جي ٻئي صفحي کان وٺي ورق ۹۲ جي پهرئين صفحي تائين ۽ وري ورق ۹۳ ۽ ورق ۹۴ جي ٻئي صفحي کان وٺي ورق ۱۱۳ جي آخر تائين پنهنجا اشعار لکيا اٿس. باقي ٻين ورقي تي گاهي بگاهي پنهنجا اشعار، سندس پسند یدہ فارسي شعرن جو انتخاب، متعدد دوائن جا نسخا، چند تعویذات، پنهنجو خانداني شجره ۽ سنڌ جي ڪن مشهور معروف ماڻهن جي وفات جون تاريخون وغيره نڪتا بطور ياداشت قلمبند ڪيا اٿس.

بياض جي گهري جانچ ۽ مطالع مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل پنهنجي ڪلام جو گهڻو حصو ڪن ٻين ڪاغذات تان ويهي هن بياض ۾ اتاريو آهي. جنهن ته ڪن جاين تي ڪي مصرعون پهريائين رهجي ويون آهن ۽ پوءِ دوباره نظر وقت حاشي تي لکيون ويون آهن. ڪن جاين تي، خصوصاً بياض جي پوئين ڀاڱي ۾، ڪي بيت بروقت جوڙيا اٿس جنهن ته هڪ بيت جي مٿان ”غزل حمل فقير نو ساختہ“ جو نوٽ لڳل آهي (۱). ۽ ڪيترن ئي جاين تي شايد بياض جي دوباره مطالع وقت ڪن بيتن جي مصرعن جي خود اصلاح ڪئي اٿس.

حاجي جمال خان خبر ڪئي ته ”اسان جي والده چوندي هئي ته: موجوده بياض فقير مرحوم جي شعر جو فقط هڪ حصو آهي. سندس شعر جو ذخيرو جدا جدا ڪاغذن تي قلمبند ٿيل هو، جي هڪ ڳوٺريءَ ۾ پيل هوندا هئا. مرحوم پوءِ اهي ڪاغذ اتارڻ لڳو ۽ ايترو ڪلام (بياض ۾ قلمبند ٿيل) اتاريائين، جو بيمزي ٿي پيو ۽ ڪم رهجي ويو. ۱. ه. حاجي جمال خان چيو ته: مرحوم جي وفات بعد اهي ڪاغذات هڪ خرچين ۾ پيل هئا جي بي توجهي سبب اڏيهي ڪاٺي ويئي. باقي هي بياض حمل فقير جي فرزند ميان محمد رحيم وٽ جدا رکيل هو جڏهن بهجي ويو. ۱. ه. اندروني شهادت مان به حاجي جمال خان جي هن بياض جي قدرتي تصديق ٿئي ٿي جنهن ته حمل، نبي ڪريم (صلي الله عليه وسلم) جي شان ۾ هڪ مدح سن ۱۲۹۳ ه. ۾ چئي. بياض ۾ قلمبند ٿيل ڪلام متعلق اهو آخرين سن ڄاڻايل آهي. مگر حمل ان بعد به ٽي سال زنده رهيو ۽ انهيءَ عرصي ۾ به ضرور ڪجهه ڪلام چيو هوندائين. ازان سواءِ خود هن ”ڪليات“ لاءِ حمل جي ڪلام جو ڪافي ذخيره پاهران هٿ ڪيو ويو آهي ۽ بياض ۾ موجود نه آهي. مثلاً ”معرفت نامه“ جو

(۱) ڏسو ڪليات حمل، ڀاڱو ٽيون، غزل: ”جسڪو هه داغ جگر اسڪو نهين آرام دل.“

حاجي جمال خان لؤاري وارن بزرگن وٽان هٽ ڪري جدا نقل ڪيو: ”قصه سري جهمجه سلطان-معجزه حضرت عيسيٰ عليه السلام“ جو هن ”ڪليات“ مرتب ڪرڻ وقت، حاجي جمال خان پنهنجي سر وڃي ميان محمد مراد خان لغاريءَ کان لکائي روانو ڪيو. اهڙي طرح سندس ڪي سرائڪي زبان ۾ ڇپيل بيت اسان کي، ٻين ڪن سگهون وٽان هٽ آيا (۱).

مرحوم حاجي شير محمد خان لغاري (ويٺل ڳوٺ گل محمد خان لغاري لڳ اميتشن لنڊو) خبر ڪئي تہ: حمل وٽان سندس حياتيءَ ۾ خاص طرح ٽن شخصن سندس بيت قلمبند ڪيا: ۱. اسان جي والد غلام شاه، ۲. ميان علي مردان (بن غلام شاه بن بختيار خان لغاري) ۽ ۳. ورو خاصخيلي ويٺل ڳوٺ مير خان لغاري. ۱. ۵. ميان علي مردان وارو لکيل رسالو کائڻس پوءِ سندس پٽ فتح محمد وٽ رهيو، جنهن وٽان اهو رسالو آخر مير فتح خان ٽالپر (ساکن ٽنڊو فضل) کڻي ويو.

مير فتح خان کان پڇا تي معلوم ٿيو تہ کائڻس پڻ اهو رسالو ڪو ٻيو ماڻهو کڻي ويو. بقول مير فتح خان اهو رسالو ڪافي ضخيم هو. انهن اهڃاڻن مان پاننجي ٿو تہ شايد اڃا بہ حمل جو ڪجهه ڪلام هن ”ڪليات“ کان ٻاهر رهيل هجي. حمل فقير جي سنڌ ۾ عام مقبوليت سبب ائين بہ ٿيو آهي تہ ڪيترائي سرائڪي زبان جا بيت ماڻهن سندس نالي منسوب ڪري ڇڏيا آهن. پر الهن جي زبان ۽ اسلوب بيان مان پوريءَ طرح پروڙي سگهجي ٿو تہ اهي بيت حمل جا نہ آهن. اهڙا ڪيترائي جڙو تو بيت اسان جي نظر مان گذريا آهن، مگر الهن کي ”ڪليات“ ۾ جڳهہ نہ ڏني وئي آهي.

حمل جي هٽ لکيل بياض جو دستياب ٿيڻ هڪ غنيمت آهي ڇاڪاڻ تہ ان کان سواءِ نڪي هيءُ ”ڪليات“ مڪمل ٿي سگهي ها تہ نڪي وري هن لازڪ ڪلام جي صحت قائم ڪري سگهجي ها. ”معرفت نامہ“، ”قصه سري جهمجه سلطان“ وغيره ڪلام جو هٽ اچڻ بہ هڪ اتفاقي اسر آهي جنهن جي شامل ڪرڻ سان ئي هي ڪتاب در حقيقت ”ڪليات حمل“ جي عنوان جو مستحق ٿي سگهي ٿو. هن سڄي ڪشالي جي ڪاميابي جو سهرو عزيز محترم جناب حاجي جمال خان جي سر تي آهي جنهن نہ صرف هي موروثي ”بياض“ بنده جي حوالي ڪيو مگر حمل فقير جي پٽي

(۱) مثلاً، ڪليات، ڀاڱو ٻيو، داستان ستون فصل ۲: بيت ۱۱ ۽ ۱۶، فصل ۵: بيت ۴۱ فصل ۶: بيت ۹ ۽ فصل ۸: بيت ۷۰ فصل ۱۱: بيت ۱۴، ڪليات، ڀاڱو ٻيو، داستان اٺون ”غير ذمہ وار عورتون“ هيٺ ڏنل ٽي پويان بيت: ”سلڪڻي ۽ ڪلڪڻي زال“ جي عنوان هيٺ ڏنل بہ بيت: ۽ عنوان ”رقيب“ هيٺ ڏنل ٻيو بيت.

ڪلام کي مهيا ڪرڻ ۾ به دل و جان سان مدد ڪئي. شل ڏيڻي تعاليٰ کيس عمر دراز بخشي.

اسان حمل فقير جي پياڙ جي گهري مطالع بعد سڄي مواد کي نئين سر ترتيب ڏيئي، سنڌي، سرائڪي ۽ هندي ڪلام کي جدا ڪري، ان بعد هر هڪ ڀاڱي کي مناسب داستانن ۽ فصلن ۾ ورهائي رکيو آهي. ڪلام جي صحيح صورتخطي قائم ڪرڻ کان سواءِ اسان ڪلام جي ٻي ڪاپي ترميم يا ترديد ڪانه ڪئي آهي. جن جاين تي ڪن لفظن يا ستن جو اضافو ڪيو ويو آهي ته انهيءَ کي چورس ڏنگين [] ۾ رکيو ويو آهي، انهيءَ لاءِ ته پڙهندڙ کي معلوم ٿئي ته اهو اضافو مؤلف جي طرفان آهي.

محترم حافظ محمد، پريس لاءِ صاف ڪاپي لکي تيار ڪرڻ ۾ مدد ڪئي ۽ برادر مراد علي خان هروڻن جانچڻ ۾ وڏي مدد ڪئي. بنده انهن صاحبن جو ۽ بورڊ جي پريس جي عملي جو شڪرگذار آهي جنهن ڪتاب کي صحيح ڪري ڇاپڻ ۾ پوري جانفشانيءَ کان ڪم ورتو آهي.

آخر ۾ آءٌ سنڌ سرڪار جي ”سنڌي ادبي بورڊ“ جو شڪرگذار آهيان جنهن حمل فقير جي ڪلام فصاحت نظام جي اهميت محسوس ڪري ان جي سهيڙڻ ۽ سمورڻ جو ڪم بنده جي سپرد ڪيو ۽ هڪ سال جي مقرر مدي اندر هن ڪم کي راس ڪرڻ لاءِ مناسب مالي مدد ڏيڻ فرمائي.

خادم العلم

نبي بخش

سنڌ يونيورسٽي، حيدرآباد سنڌ

۳۰ نومبر ۱۹۵۳ع

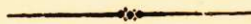

فهرست

صفحہ	عنوان
۴۸-۱	مقدمہ: حمل فقیر جي سوانح حیات ۽ شعر و شاعري
	ڀاڱو پهريون - ڪلام سنڌي
۶۹-۵۱	داستان پهريون: مدحون، معجزه مناقب
۵۸-۵۱	مدح مبارڪ حضرت نبي ڪريم
۶۳-۵۹	معجزه نبي صلعم (هرئيءَ جو)
۶۶-۶۳	صفت چئن يارن جي
۶۹-۶۷	مناقب حضرت علي
۹۰-۷۰	داستان ٻيو: لواڙيات
۷۳-۷۰	سلسلہ شاهان نقشبندان
۷۹-۷۴	مدح مرشد-۱ (مرشد ملا منار تون-الخ)
۸۳-۸۰	مدح مرشد-۲ (مدح مرشد جي چوان ٿو-الخ)
۸۵-۸۳	تاريخ ليزه
۸۹-۸۶	تاريخ دروازه روضه
۹۰	تاريخ مسجد مبارڪ
۹۰	بیت
۱۳۶-۹۱	داستان ٽيون: معرفت لاسون
۱۱۰-۹۱	صحيح اول منجهه بيان طريقي نقشبندي جي
۱۳۶-۱۱۱	صحيح ثاني منجهه بيان طريقي قادري جي
۱۴۷-۱۳۷	داستان چوٿون: سر سسئي
۱۵۵-۱۴۸	داستان پنجون: سر مارئي
۱۵۹-۱۵۶	داستان ڇهون: سر سهڻي
۱۶۰	داستان ستون: سر مومل راڻو
۱۶۳-۱۶۱	داستان الون: سر سارنگ

صفحہ	عنوان
۱۷۱-۱۶۴	داستان نائون: سر کانگل
۱۸۰-۱۷۲	داستان ڈھون: سر پروو سنڌي
۱۸۲-۱۸۱	داستان يارھون: يار ۽ يارالي
۱۸۵-۱۸۳	داستان ٻارھون: متفرقات
	ڀاڱو ٻيو-ڪلام زبان سرائڪي
۱۹۸-۱۸۹	داستان پھريون: مرشد جي مدح ۽ نصيحت لامن
۱۹۳-۱۸۹	مدح مرشد (وہ محبوب مڪمل-الخ.)
۱۹۵-۱۹۴	نصيحت نامون-۱ (ڪرڪجھ ياد خدا ڪون بندا-الخ)
۱۹۸-۱۹۶	نصيحت نامون-۲ (سدا ڪر صفت سبحاني-الخ)
	داستان ٻيو-ٽيهه اڪريون: ھير ۽ سندس ماء ۽ عزيزن
۲۲۸-۱۹۹	جي وچ ۾ سوال جواب
۲۰۸-۱۹۹	ٽيهه اڪري-۱ (ھير ۽ سندس ماء جا سوال جواب)
۲۱۴-۲۰۸	دفتر ٻيو (ھير ۽ سندس عزيزن جا سوال جواب)
۲۲۸-۲۱۸	دفتر ٽيون (ٽيهه اڪري ھير ۽ سندس ماء جا سوال جواب)
	داستان ٽيون: مي حرفي در بيان خطاب و التجا
۲۳۸-۲۲۹	بعضوور محبوب
	داستان چوٿون: بيت-قادر جي قدرت، مرشد جي
۲۴۵-۲۳۹	تعريف ۽ بنده کي هدايت
۲۵۱-۲۴۶	داستان پنجون: بيت-ھير ۽ سندس مجاز
۲۵۳-۲۵۲	داستان ڇھون: بيت-سر مستي
۳۲۴-۲۵۴	داستان ستون: بيت-محبت ۽ مجاز
۲۵۸-۲۵۴	فصل ۱: عشق
۲۶۴-۲۵۸	فصل ۲: منهنجي دلبر جو حسن
۲۷۲-۲۶۴	فصل ۳: سچ! تنهنجو حسن ۽ لاز
۲۷۷-۲۷۲	فصل ۴: سچ! عجب تنهنجا اهي ماڻا
۲۸۵-۲۷۷	فصل ۵: پاڻ تي پشيماني ۽ يار کي ذوراو
۲۹۰-۲۸۵	فصل ۶: مجازي عشق جون مهميزون
۲۹۸-۲۹۰	فصل ۷: دلبر آڏو التجا ۽ آزي

صفحہ	عنوان
۳۰۵-۲۹۸	فصل ۸: دلبر ۽ منهنجون راز و نیاز جون ڪالهيون
۳۰۸-۳۰۰	فصل ۹: سڄڻ جي سڪ مون کي اڳي کان اڳري
۳۱۳-۳۰۹	فصل ۱۰: هاءِ! مون ڇو ٺيڻهن لاتو
۳۱۷-۳۱۳	فصل ۱۱: دل جو دلبر ڪڏهن ايندو؟
۳۲۴-۳۱۸	فصل ۱۲: مون ساريندي سڄڻ آيو
۳۲۹-۳۲۰	داستان اٺون: ناقدان ۽ مزاحيه اشعار
۳۳۶-۳۳۰	داستان نائون: قصه جمجمه سلطان
	پاڻو ڏيون - ڪلام ريخته هندي
۳۴۲-۳۲۹	بيت ۽ غزل هندي ريخته
	ضميمها
	ضميم اول: حمل جا پسنديدہ ۽ چونڊيل فارسي، سنڌي ۽ هندي اشعار
۳۴۶-۳۴۳	ضميم ٻيو: بياض ۾ حمل جو هٿ لکيل ٻين شاعرن جو ڪلام
۳۵۲-۳۴۷	ضميم ٽيون: حمل جا هٿ لکيل طبي دوائن جا نسخا
۳۵۶-۳۵۳	ضميم چوٿون: محمد رحيم ولد حمل فقير جي سوانح ۽ ڪلام
۳۶۴-۳۵۷	

ميان حاجي جمال خان لغاري، ذوهنڊو مرحوم حمل فقير لغاري،
(جنهن کان حمل جو دستخط پياض حاصل ٿيو)

مقدمو

(۱) سوانح حيات

شجرو ۽ خاندان

سندس هٽ لکيل بياض ۾ حمل پنهنجو نالو نهڻائي ۽ سان ”حمل فقير لغاري“ لکيو آهي، ۽ هن وقت عوام ۾ به هو اڪثر ”حمل“ يا ”حمل فقير“ جي نالي سان مشهور آهي. هو ذات جو لغاري بلوچ هو: سندس پاڙو ”بهلولائي“ ۽ قبيلو ”سڀرڪاڻي“ هو. بياض ۾ هڪ هنڌ پنهنجو نالو ”حمل فقير لغاري سڀرڪاڻي“ ڪري لکيو اٿس. ساڳئي بياض ۾ فقير پنهنجو پورو شجرو به پنهنجي هٿ اکرين لکيو آهي، جنهن کي پنهنجي پٽ جي نالي (عبدالرحيم) سان شروع ڪري، وڃي حضرت آدم (عليه السلام) سان ملايو اٿس- (ڏسو شامل عڪس). هٿ صورتخطيءَ جي ضروري تصحيح ۽ اضافن بعد اهو شجرو ڏنو وڃي ٿو:

”عبدالرحيم بن حمل فقير لغاري بن رحيم خان بن محمد خان بن حاجي دڪيل خان بن ميرزہ خان بن بطل خان بن چنڌ بن حسن بن بهلول بن بکر بن ٺيڻي بن سڀرڪاڻي بن محمد بن هاڙدين بن آڏينڪ بن حسن بن هيڻسب بن محمد خان بن اسحاق بن حسن بن پيروز بن شاه مرد بن هوتڪ بن عالم خان بن هيڻر ڏندو بن جلال خان بن محمد خان بن حسن بن نوحڪ بن لشڪر خان بن ڌرتڪ بن ڌرپوش بن نورسلطان بن پيروزشاه بن گل چراغ بن شاه عباس بن دوست محمد بن بديع الزمان بن ميرحمزه بن عبدال مطلب بن هاشم بن عبدال مناف بن قصي“ بن ڪيلاب بن مرثه بن ڪعب بن لؤي“ بن غالب بن فيهر بن مالڪ بن النضر بن ڪنانه بن خزيمه بن مدرڪه بن الياس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان بن آدد“ [بن مقوم بن ناهور بن تيرج بن يعرب] بن يشجب بن نبت [يا نابت] بن اسماعيل بن ابراهيم بن [تارح يعني] آذر بن [ناهور] بن ساروغ بن راعو بن فالخ [بن عيبر] بن شالخ بن آرفخشذ بن سام بن نوح بن لمتڪ بن مشوشنخ بن احنوخ [يعني اديس] بن يرد بن مهليل بن قيسن بن يانش

بن شيشٽ بن حضرت آدم صفي الله عليه السلام - تمام شد از دست حمل فقير لغاري؛
 ۰ ماه جمادي الثاني سنه ۱۲۸۲ھ (۱).

مشتين شجري ۾ ”هلول“ حمل خان وارن جي بهلولائي هاڙي جو وڏو ڏاڏو آهي، ۴ ”سيرڪ“ لغارين جي سيرڪائي قبيلي جو وڏو ڏاڏو آهي (۲). سنڌ ۾ هن سيرڪائي قبيلي جو ٻيو مشهور هاڙو بالاچائي لغارين جو آهي، جن مان خليفو نبي بخش صاحب مشهور ٿيو. سندس پويان ”ناروارا خليفو“ ڪري سڏجن ٿا، جي هن وقت حيد آباد ضلعي جي تعلقي ٽنڊي باگي ۾ رهن ٿا. هن نسبي رشتي سبب ئي خليفي نبي بخش صاحب ۽ حمل خان جي خاندان جي وچ ۾ سگهائينديءَ جو تعلق پيدا ٿيو.

حمل خان جا وڏا، سيرڪائي لغاري، ٽالپورن جي حڪومت جي اوائل ۾، ڊيري غازي خان مان لڏي اچي خيرپور رياست ۾ ويٺا، ۽ اتي پنهنجو ڳوٺ نالي ”مير خان لغاري“ ٻڌائون، جو خيرپور جي نزديڪ، خانپور لڳ، مٺي سري جي ڳوٺ جي ڏکڻ طرف هو. ان وقت هن هاڙي جو رئيس، ميان سعيد خان هو، جو مير ڪرمعلي خان (۱۲۲۸-۱۲۴۴ھ/۱۸۱۲-۱۸۲۸ م) ۽ پوءِ مير مراد علي خان (۱۲۴۴-۱۲۷۹ھ/۱۸۲۸-۱۸۳۳ م) جي طرفان سبزل ڪوٽ جو نواب هو (۳).

(۱) هي شجرو، ”سيرڪ“ تائين قطعي طور مستند سمجهڻ گهرجي؛ سيرڪ کان ”جلال خان“ تائون واري سلسلي جو دارو مدار ڊيري غازي خان جي لغاري قبائل جي متواتر روايت تي آهي؛ جلال خان کان ”مير حمزه“ تائين نسبنامي جو دارو مدار جملي بلوچن جي متواتر روايت تي آهي. تاريخي نقطہ نظر سان، حضرت رسول ڪريم (عليه السلام) جن جي چاچي حمزه، کي ڪوبه اولاد ڪونه هو. حمزي کان عدنان تائين قریش جي هاشمي قبيلي جو نسبنامو بالڪل صحيح ۽ مستند آهي. عدنان يقيني طور حضرت اسماعيل جي اولاد مان هو، مگر عدنان کان حضرت اسماعيل تائين نسبنامي جو سلسلو محض روايتي آهي. حضرت اسماعيل کان اڏر تائين نسبنامو صحيح آهي، مگر اڏر کان آدم تائين نسب جو سلسلو محض خيالي ۽ وهمي آهي. اسان چورس ڏنگين ۾ جا تصحيح ڪئي آهي، سا ”سيرة ابن هشام“ (مطبوعه مصر، ۱۳۵۵/۱۹۳۶ م - ص ۲-۳) تان ورتل آهي.

(۲) سنڌ ۾ لغاري، ٽالپرن سان گڏ آيا. اصل جملي لغاري قبيلو ڊيري غازي خان واري علائقي ۾ آباد هئا. چنگو، هيٺبت، سيرڪ ۽ عالي - انهن چئن ڀائرن جو اولاد پڻ لغاري قبيلن سان گڏ سنڌ ۾ آيو. چنگو ۽ هيٺبت جو اولاد سنجهوري ۽ گوني تعلقن ۾ آباد آهي. عاليائي لغاري اڪثر لاڙ ۾ آباد آهن. سيرڪائي لغاري ٽنڊي باگي، ڀير جو ڳوٺ ۽ سکر ٻڌ وغيره جاين تي آباد آهن.

(۳) هيءُ بيان حاجي احمد خان لغاري (حمل خان جي عزازت ۾)، ويٺل ڳوٺ مير خان لغاري، تعلقو سکر ٻڌ، وٽان معلوم ٿيو. واضح هجي ته سبزل ڪوٽ وارو علائقو پهريائين بهاولپور جي نواب محمد صادق جي هٿ هيٺ هو. جنهن جي ارهه زورائيءَ سبب مير غلام علي خان (۱۸۰۲-۱۸۱۲ م) سندس خلاف لشڪر ڇاڙهي موڪليو ۽ نواب جي فوج کي شڪست آئي. ان بعد، صلح جي عهدنامي موجب، سبزل ڪوٽ وارو علائقو مير صاحب کي مليو. سبزل ڪوٽ يا ڪوٽ سبزل، اهاوڙي کان اٽڪل ڏهه ٻارهن ميل اوڀر طرف، ملتان ڏانهن ويندڙ ٻڪي شاهراه تي، هينئر هڪ وسندڙ ڳوٺ آهي، جتي ڪچي مٽيءَ جو جهونو ڪوٽ اڃا تائين موجود آهي.

۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱
 ۴۷۲
 ۴۷۳
 ۴۷۴
 ۴۷۵
 ۴۷۶
 ۴۷۷
 ۴۷۸
 ۴۷۹
 ۴۸۰
 ۴۸۱
 ۴۸۲
 ۴۸۳
 ۴۸۴
 ۴۸۵
 ۴۸۶
 ۴۸۷
 ۴۸۸
 ۴۸۹
 ۴۹۰
 ۴۹۱
 ۴۹۲

”حمل“ جو پنهنجو هٿ لکيل شجرو
(سندس هٿ - عبدالرحيم - کان حضرت آدم (قائمين).

خان رحیم

خيرپور رياست ۾، ان بعد به هن لغاري پاڙي جا، مير رستم خان (۱۸۲۰-۱۸۴۳ م) سان تمام ڇڻا تعلقات رهيا. حمل خان وارا پاڻ ۾ جملي پنج ڀائر هئا، جن مان حمل سڀني ۾ ننڍو هو. سندن والد جو نالو رحيم خان هو. حمل پنهنجي ذهانت ۽ ذڪاوت سبب نواب سعيد خان کي نهايت پسند هو، جنهنڪري نواب صاحب کيس پالڻ کان ئي پاڻ سان گڏ رهايو. ان بعد نواب سعيد خان جي پٽ ميان مير خان کي، ميرن طرفان، سڪرنڊ تعلقي ۾ ”پالي“ لڳ جاگير ملي، جنهنڪري هن اتي اچي پنهنجو نئون گهٽ ٻڌو. انهيءَ عرصي ۾، شايد مير رستم خان ۽ علي مراد خان جي خانہ جنگيءَ سبب، هنن بلوچن سان به رياست ۾ ذرا اڻٻڻ ٿي پئي، جنهنڪري هنن رياستن کي ڇڏيو ۽ حمل خان، نواب سعيد خان جي پٽ ميان مير خان سان لاڳاپي هئڻ سبب، لڏي اچي سڪرنڊ تعلقي ۾ گهٽ مير خان لغاريءَ لڳ، اٽڪل سڌ پٽ تي، اتر طرف، گهٽ محمود خان لغاريءَ ۾ ويٺو. (۱)

ولادت، تعليم ۽ مشغلو

حمل، غالباً سندن اصل گهٽ ”مير خان لغاري“ رياست خيرپور ۾، تقريباً سنه ۱۲۲۵ھ / ۱۸۰۹ م ڌاري ڄائو (۲). جئن ته رئيس ميان سعيد خان پنهنجي نوابيءَ جي اڀارڪاريءَ (آخرين امڪاني سال ۱۲۴۹ھ / ۱۸۳۳ م) (۳) ۾، حمل کي اڪثر پاڻ سان گڏ سبزل ڪوٽ ۾ رهايو (۴)، انهيءَ ڪري ممڪن آهي ته حمل خان جي تعليم ۽ تربيت نواب سعيد خان جي زير نظر ٿي هجي. بهرحال سندس علمي لياقت جي بناء تي چئي سگهجي ٿو ته وقت جي رواج موجب چڱي خاصي ٻارسي تعليم حاصل ڪيائين.

فطري ذهانت، ذڪاوت ۽ تعليم جي پختگيءَ سبب ئي حمل پاڻ لاءِ هڪ استاد جي حيثيت ۾ تعليم ڏيڻ جو مشغلو اختيار ڪيو ۽ خيرپور رياست ڇڏڻ بعد،

(۱) مٿئين بيان جو دارو مدار حمل خان جي ڏوهڻي، محترم حاجي ميان جمال خان لغاريءَ ويٺل گهٽ پير صاحب پاڳاره، جي زباني تصديق تي آهي.

(۲) جن ماڻهن حمل کي اڪيبن ڏٺو هو، تن جي بيانن موجب هو پنهنجي آخري وقت ۾ هڪ عمر ريده پير سرد هو؛ لڻ تي هلندو هو ۽ وڏي وهيءَ ۾ وفات ڪيائين. سندن اندازي موجب، وفات وقت سندن عمر تقريباً ۶۵ کان ۷۵ ورهه هوندي. جئن ته حمل سن ۱۲۹۶ھ ۾ وفات ڪئي، تنهن صورت ۾ سندن ولادت سن ۱۲۲۵ھ ڌاري ٿي هوندي.

(۳) رئيس ميان سعيد خان، مير ڪرمعلي خان ۽ ان بعد مير مراد علي خان جي ڏينهن ۾ سبزل ڪوٽ جو نواب هو. جئن ته مير مراد علي خان سن ۱۲۴۹ھ / ۱۸۳۳ م ۾ وفات ڪئي، انهيءَ ڪري سندس نوابيءَ جو آخرين ممڪن سال ۱۲۴۹ھ ٿي سگهي ٿو.

(۴) بتصديق حاجي احمد خان لغاري.

گهٽ مير خان لغاري تعلقي سڪرلڊ ۾ پنهنجو مڪتب جاري ڪيو. رئيس مير خان جي هٿ ميان پختيار خان سندس وڏي قدرداني ڪئي؛ ۽ حمل خان، ميان پختيار خان جي پٽن مير خان ۽ غلام شاه، ۽ پنهنجي هٿ محمد رحيم ۽ ٻين شاگردن کي ويهي هارسي تعليم ڏني.

نقل مشهور آهي ته ڪنهن شاگرد، حمل جي هڪ مستاني عزيز ماڇي خان کي پتر هنيو، جنهن سبب ماڇي خان جي ڊگهي ميراڻي ٽوڙي اچي هٿ تي ڪري - انهيءَ تي ماڇي خان چيو:

”حمل جا ڪٿاڻي، هڪ پنکي پيا تڪا طباقي (۱)؛

ٻچيا جيڪي باقي، سي منهن نه ڪن مسيت ڏي.“

اها ڳالهه هڪ چرچو ٻنجي ويئي - حالانڪ حقيقت جي خلاف هئي. انهيءَ تي پختيار خان، ماڇي خان کان پڇيو ته ”حمل خان جي ڪٿاڻين کي تو ننديو آهي، پر ڪي پنهنجي به خبر اٿيئي؟“ جواب ڏنائين ته ”هاڻو،

ماڇي ڙي ماڇي! يلے ني گهوڙا، اٺ ني ڪاڇي (۲)،

سڄي عمر پورهيا ڪيٽئي، پسا نه ٻڃيئي ٻاڇي!“

در حقيقت، حمل خان هڪ هنرمند استاد هو. سندس هٿ محمد رحيم جي اعليٰ علمي قابليت، سندس ڏنل تعليم جو نتيجو هئي. ڪن سالن بعد، جڏهن حمل خان مڪتب ۾ پڙهائيءَ جو مشغلو ختم ڪيو، تڏهن قاضي ميان الله داد عباسي پختيارپوري سندس جانشين مقرر ٿيو. مگر تنهن هوندي به جڏهن حمل خان مڪتب ۾ لنگهي ايندو هو، ته قاضي الله داد مٿس زور آڻي چوندو هو ته ”هينئر ڀلا اوهين سبق سمجهايو.“ قاضي صاحب جي اصرار تي حمل خان ويهي سبق سمجهايندو هو ۽ سندس صحيح تلفظ ۽ مٿي آواز سبب درس ۾ هڪ خاص لطف پيدا ٿي ويندو هو. جيتوڻيڪ پنهنجي موٽيل عمر جي تقاضا موجب، حمل پنهنجي سير مڪتب ۾ ويهي پڙهائڻ کان پس ڪئي، تنهن هوندي به رئيس پختيار خان طرفان کيس دستور موجب وظيفو ملندو رهيو. پختيار خان، حمل خان جو هڪ وڏو قدردان محسن ۽ مربي هو. ازان سواءِ، هو پنهنجي وقت جو هڪ وڏو سخي مرد هو - ۽ انهيءَ ڪري حمل خان پنهنجي هڪ پٽ ۾ سندس سخا جي تعريف ڪندي چيو:

”مينهن سانوڻ وس پس ڪري، ٽهين ڀير پختيار ڪون“ پس دا.“

(۱) ڪٿاڻي: ع. ڪٿاڻ = مڪتب؛ ڪٿاڻي = مڪتب جو (شاگرد). طباقي: ع.

طباق = وڏي ٿالهي - وڏو ٿانءُ؛ طباق = ٿالهيون وارا - ٿالهيون ڇٽ ڪندڙ - مانيٽر - ڳپلي.

(۲) يعني: اي ماڇي! ڀلا اٿي گهوڙا ۽ اٺ اٿي ڪاڇي. ڪاڇي: اٺن جي هڪ ذات -

ڪاڇي يا جبل جا اٺ.

يعني ته سائون جو مينهن به وسي وسي آخر بس ڪري ٿو، مگر پختيار ڪري
 ”بس“ وارو پير يا نمونو ئي ٺاهي. حمل خان جي هن محسن عزيز، اڳاري ڏينهن،
 سانجهي ٺاڻي، تاريخ ۱۶، ماه ربيع الاول، سن ۱۲۸۰ھ، وفات ڪئي؛ ۽ سندس وفات
 جي اها تاريخ، حمل پنهنجي پياڻ ۾ خود پنهنجي هٿ اکرين قلمبند ڪئي آهي.

وقت جي حاڪمن ۽ خاندانن سان لاڳاپا

حمل پنهنجي خوش طبعي، علمي لياقت ۽ شاعريءَ جي ذات سبب هر جڳهه مقبول
 هو. هو مجلس ۽ ڪچهريءَ جو ڪوڏو پو هو ۽ انهيءَ ڪري سندس واقفيت جو دائرو
 به نهايت وسيع هو. سنڌ جي گهڻن خاندانن وٽ سندس اچ وڃ هئي، ۽ جن به خاندانن
 سان سندس واقفيت هئي، سي سڀ سندس وڏو قدر ڪندا هئا. هت سندس مقبوليت
 جا ڪي مثال قلمبند ڪجن ٿا.

(۱) مير عليمراد خان ۽ حمل خان. رياست خيرپور ۾ سندن آڳاٽي سڪونت
 سبب، حمل خان ۽ پختيار خان وارن جي مير عليمراد خان سان گهڻي واقفيت هئي،
 ۽ جڏهن به سلام لاءِ ويندا هئا ته شاهي مهمان ٿي وڃي رهندا هئا. ميرن جي
 خانداني قاعدي موجب، خاص شاهي مهمانن کي سندن حيثيت مطابق روزينو (۱)
 ملندو هو. اهو روزينو صرف حاضر مهمانن واسطي مقرر هوندو هو؛ حمل خان واسطي
 مير صاحب طرفان ٻه روپيا روزينو مقرر ٿيو. هڪ دفعي، حمل خان فقط هڪ ڏينهن
 مهمان رهيو ۽ کيس ٻه روپيا آڻي ڏنائون. شاهي خزاني مان انهيءَ ٿوري رقم
 جي ملڻ ۽ وٺڻ کي مناسب نه سمجهي، هن اهي پئسا واپس ڪيا ۽ مير صاحب
 ڏانهن چوائي موڪليائين ته

”سرڪار نوازش ڪر ڏي ته هين ڏون روپي،

رڳو ڏي رڳو ڏي عمر گهٽي، پتن اهي ڏون روپي“

انهيءَ تي، مير صاحب حڪم ڪيو ته حمل خان واسطي هميشه لاءِ ”ڇهه ماهي“
 مقرر ڪئي وڃي. ان بعد اها ”ڇهه ماهي“ پينشن حمل خان کي گهر وٺي پهچندي هئي.

(۲) مير شاهنواز خان بن مير علي مراد خان ۽ حمل خان. خيرپور ۾ حمل خان

اڪثر مير علي مراد خان جي پٽ مير شاهنواز خان وٽ وڃي اوطاڻي ٿيندو هو. هڪ
 دفعي، هو جڏهن اتي پهتو ته مير صاحب دستور موجب حڪم ڏنو ته ”حمل خان
 جو گهوڙو ڪڙھ ۾ ٻڌو، ۽ ان جي دائي وغيره جو انتظام ڪريو“. ان حڪم بعد،
 حمل خان اطمينان سان ويهي رهيو؛ مگر صبح جو اٿي سماءُ ڪري، ته گهوڙو ڪڙھ

جي بجاء ٻاهر ميدان ۾ ٻڌو ويٺو آهي ۽ دائو ٻائي ته ٺهيو، پر اڃا ڪنهن سنج به ڪين لائڻا اٿس! اهو حال ڏسي، هو وري اچي ڪچهريءَ ۾ ويٺو. مير صاحب جڏهن آيو تڏهن پڇيائين ته ”حمل خان! رات ته خير نال گذري؟“ حمل خان جواب ڏنو ته ”اساڏي رات ته خير نال گذري، پر

”ڪوٽ وڃ جو ڪوڙ ڏٺو س، سو ڏيه ڪنهن پي ڏوڙ،

اڳتے لاءِ ڪو آٿيسون؟“ نه ته لنگهن مڙ ويسِي گهوڙا!“

مير صاحب هي ٻڌي، نوڪرن تي ڪاوڙيو ۽ انهن کي اهڙي ته تنبيهه ڪيائين جو ان بعد حمل خان جي خدمت ۾ ڪڏهن به ڪوتاهي ڪانه ڪيائون. مير شاهنواز خان سان حمل خان جا تمام ڇڻا تعلقات رهيا، جن جي بناء تي ئي مير صاحب ان کان پوءِ حمل خان جي فرزند ميان محمد رحيم کي پاڻ وٽ نوڪري ڏيئي، پنهنجو خاص منشي ڪري رکيو.

(۳) پير صاحب پاڳارا ۽ حمل خان. حمل خان وارن جي ڪٽنب جو پير

صاحب پاڳارن جي درگاه سان گهڻو تعلق هو. هڪ ته حمل جا ٻه وڏا ڀائر ميان نهال خان ۽ ميان محمد خان خيرپور رياست مان لڏي وڃي هميشه لاءِ پير صاحب پاڳاري جي ڳوٺ ۾ مقبر ٿيا، پوءِ ته ميان نهال خان جو پٽ، يعني حمل خان جو ڀائيٽو، ميان چٽل خان، جو پنهنجي علم ۽ فضيلت سبب ممتاز هو ۽ هڪ وڏو دوراندیش ۽ دانا شخص هو، سو درگاه جو مريد ٿيو ۽ پير سائين حزب الله شاه رحيم کيس پنهنجو خاص صلاحڪار مقرر ڪيو ۽ درگاه جو سڄو ڪاروبار سندس حوالي ڪيائين (۱). ازان سوا، حمل خان جا ٻيا عزيز (سندس پٽ ميان محمد رحيم جا ماسات ۽ ساٿياري) - خليفو روشن علي خان، خليفو قربان علي خان ۽ خليفو عباس علي خان (۲) - پير سائين حزب الله شاه جا خليفو ۽ خدمتگار هئا، ۽ ويندي شمس العلماء پير صاحب شاه مردان شاه (مسند نشيني سن ۱۳۱۴؛ وفات سن ۱۳۳۹ هـ) جي ڏينهن تائين درگاه جي خدمت ڪيائون. انهيءَ قرب ۽ اعزاز سبب حمل خان جي ڪٽنب جو پير صاحب جي درگاه سان هڪ خاص تعلق رهيو. اسان جي خيال ۾ حمل جو پير صاحب جن سان پنهنجو ذاتي تعلق سندس وڏي عزيز ۽ بزرگ خليني ميان نبي بخش صاحب جي معرفت

(۱) ميان چٽل خان جي مقبوليت سبب، پير صاحب جي ٻئي عملي ۾ حسد جي باهه پڙڪي اٿي ۽ انهن حسدن جي سازش سبب، هيءَ لائق انسان هڪ ڏينهن جنن ئي پير صاحب جي حاضري ڏيئي ٻاهر نڪتو، ته شاهي دروازي وٽ شهيد ڪيو ويو. پير صاحب کي سندس شهادت (۱۳۰۵) سبب حياتيءَ جو هڪ وڏي ۾ وڏو صدمو پهتو.

(۲) اهي خليفو، ميان غلام حيدر خان لغاري جاگيردار جا فرزند، هئا جو اصل ننڍي الهيار کان اوڀر طرف کيسان جو ويٺل هو.

ٿيو، جو جناب پير صاحب محمد راشد صاحب روضي ڌڻي رح جو خليفو هو. حمل جي ابتدائي نيازمندي پير صاحب علي گوهر شاه اول (۱۲۳۱-۱۲۶۲ھ) سان ٿي، جو هڪ عالم، عارف، درويش ۽ ان سان گڏ سنڌي زبان جو وڏو شاعر هو. سندن تخلص ”اصغر“ هو. حاجي ميان جلال خان خبر ڪئي ته حمل مرحوم جڏهن ”هیر ۽ سندس ماءُ“ جي سوالن جو ائين جي موضوع تي سرائڪي زبان ۾ پهرين ٽيهه اڪري (الف آءِ هير ۽! گهن مت ميري- الخ) ٺاهي، تڏهن پير صاحب اصغر بادشاهه جن کي ٻڌايائين. پاڻ نهايت پسند ڪيائون، مگر کيس چيائون ته ”فقير! رڳو ماءُ پٽي سمجهايس يا ٻيو به ڪو سمجھائڻ وارو هوس؟“ حمل جواب ڏنو ته ”قبلا! ٻيا به ضرور سمجھائڻ وارا هئس.“ ان بعد پير صاحب جن جي انهيءَ اشاري کي مدنظر رکي، حمل هير ۽ سندس ٻين عزيزن قريبن جي وچ ۾ سوالن جو ائين جا وڌيڪ ٽيهه بيت ٺاهيا. اهي جملي سٺ بيت، سن ۱۲۶۳ھ ۾ ٺاهي پورا ڪيائين - جئن ته آخري بيت ۾ چوي ٿو ته ”تيرهنن من دي پي تيرهٺ آهي، سٺ بيت جوڙ مٿين ڪتاب ڪيٽي“.

انهيءَ ساڳئي سال (۱۱- جمادي الاول ۱۲۶۳ھ) پير صاحب جن به وفات ڪئي، ۽ اهو معلوم ناهي ته حمل اهي ٻويان ٽيهه بيت پوءِ پير صاحب جن کي ٻڌايا يا نه. پير صاحب علي گوهر شاهه ”اصغر“ رح جن کان پوءِ، پير صاحب حزب الله شاهه (مسند نشين ۱۲۶۳؛ وفات ۱۳۰۸ھ) جن وٽ به حمل نهايت مقبول هو ۽ پير صاحب جن وٽ، درگاهه تي خواهه سندن دوران سفر ۾، گاهي بگاهي سندن زيارت ۽ مجلس لاءِ ايندو ويندو هو. حاجي جمال خان چيو ته هڪ دفعي پير صاحب جن سفر ۾ هئا، جو حمل مرحوم سندن دعوت واريءَ هڪ منزل تي وڃي پهتو. پير صاحب جن اندر طنبوءَ ۾ هئا ۽ ٻاهران دربان ۽ فقير پهري تي بيٺل هئا، جن فقير کي اندر وڃڻ نه ڏنو. دربانن سان ڪي سوال جواب ڪيائين ۽ آخر اتي جو اتي هيٺيان بيت چيائين:

دلبر دے دروازے تے، دربان ڪڙے در مٿي؟

ڪائي ٽهين؟ وڃڻ دي ڪٿي؟ (۱)

ڪيئي ڪڙے، ڪے پٽے، ڪے وٽ وڃن چمانان جهٽي؟

ڪائي ٽهين؟ وڃڻ دي ڪٿي؟

دردمندان دي دل دے اندر، بيه بره دي پٽي؟

ڪائي ٽهين؟ وڃڻ دي ڪٿي؟

”حمل“ حُجَّت جاءِ ٽهين؟ رے رحمر عنايت عاڻي؟

ڪائي ٽهين؟ وڃڻ دي ڪٿي؟

(۱) ڪڙي در مٿي (مٿڻ = آڏو پٿري بيٺو - سڄو گهٽ جهڙو - رستو بند ڪرڻ)؛ آڏو دروازي وارو سڄو رستو جهليو بيٺا آهن.

وري پيو بيت چيائين:

دلبر دے دروازے تے لک لوڪ ڪٽو ٿي ليلاون: جهاتيان ٻاون
جن، انسان تين حوران پريٽان، خاڪ ليڳان، ڪون لاون: جهاتيان ٻاون
مُرسِل دے منهن ويڪن ڪون، تھ مٽڪ ڦٽڪ تون اون: جهاتيان ٻاون
”حمل“ هرڪ نيڪ نبي تون، مٽڪ مٽڪ پٽي جاون: جهاتيان ٻاون

اندران پير صاحب جن ويجهو ويٺا هئا؛ پاڻ اهي بيت ٻڌائون ۽ آواز به
سجائائون، سو وڏي آواز سان فرمائائون ته فقير کي دروازي تي ڪنهن روڪيو آهي،
چڏيو ته فقير ڀلي اندر اچي. جڏهن مرحوم اندر آيو، تڏهن نهايت گهڻي مرحبا
ڪيائونس ۽ گهڻو وقت ويهي ساڻس مجلس ڪيائون. ۱. ه.

(۳) حمل ۽ لڪي جا سيد. شڪارپور ۾ لڪي جا سيد، ميان عباس علي شاھ
۽ سندس وڏا، لوارِي ۽ وارن بزرگن جا مريد هئا، انهيءَ ڪري حمل جو ساڻن گهڻو
رستو هوندو هو ۽ وقت بوقت شڪارپور ۾ وٽن اچي رهندو هو. حاجي ميان جمال خان
چيو ته ”شڪارپور جي هڪ درزيءَ سان گهڻي وقت کان منهنجي ڄاڻ سڃاڻ هئي.
جڏهن سن ۱۹۱۶-۱۷ع ڌاري وٽس ويس ته سندس پيرسن پيءُ سان به ملاقات ٿي.
جڏهن معلوم ٿيس ته آءٌ حمل مرحوم جو ڏوهڻو آهيان، تڏهن چيائين ته ”فقير صاحب
سان اسان جون گهڻيون صحبتون رهيون. هت لڪيءَ جي سيدن وٽ ايندو هو ۽
جڏهن به ايندو هو، تڏهن وٽس مجلس ٿيندي هئي. هت هاڙي ۾ هڪ ماڻهي هوندي
هئي، جنهن کي فقير صاحب جي ڏٺڻ جو گهڻو خيال هو ۽ اسان کي چئي چڏيو هئائين
ته جي فقير صاحب اچي ته مون کي ٻڌائجو. پوءِ آهڙو ڄاڻ ٻڌن هئا جو فقير صاحب
هت آيو ۽ هت جي هاڃي هيٺ وٽس مجلس لڳي پيئي هئي. اسان کي اها ڳالهه ٿي
وسري وئي ته ماڻهيءَ کي ڄاڻ ڪجي؛ مگر ماڻهيءَ کي ڪا خبر پئجي ويئي، سو سامهون
هڪ گهر جي مٿئين طبقي جي دري کولي، فقير صاحب جي مجلس ٻڌڻ لاه اچي
پئي. مجلس هلندي، اتفاقاً فقير صاحب جي نظر وڃي مٿي ماڻهي تي پئي. مگر جيئن ئي
فقير صاحب مٿي ڏٺو ته ماڻهيءَ ڪدم دري بند ڪري چڏي. فقير صاحب نهايت
خوش طبع هو، تنهن سرڪي چيو ته ”مارا هيءُ ته غضب ٿي ويو“ اسان پهچس ته
”فقير صاحب، ڪهڙو غضب ٿيو؟“ انهيءَ تي ٺهه به بيت ڏنائين:

”دري وچون هڪ درس وِڪا گهڻي، مه رُخ ماه مياڻي: پئسنسَر والِي“ (۱)
لاڏ ڪون لڪ جهاتي ٻائس، نال خودي خود خيالي: پئسنسَر والِي“

(۱) درس = درشن - ديدار. وِڪا گهڻي = ڏيکاري وئي پئسنسَر والي = نٿ واري -

مهڻي زال

ڇٽ پٽ چونڪ لاکڙ، گهٽ گهٽي دل ڪئون ڌار ڌوالي: ٻئينسڙ ڌوالي (۲)
 ”حتمل“ ڪون هڪ لحظي ڏي وڃ، ڪر گهٽي مست مڌوالي: ٻئينسڙ ڌوالي ۱“

اسان هن خوش طبعي ۽ خوش گوئيءَ تي کيس داد ڏنو ۽ کائڻس پهچو ته:
 ”فقير صاحب، اهو بيت اڳ جو ٺاهيل آهي يا هن موقعي جو آهي؟“ جواب ڏنائين
 ته ”اها، اسان ٻين شاعرن وانگر ويهي لفظ ڪين ڳوليندا آهيون: جيڪڏهن ڪو
 قافيو خيال تي چڙهي ويو ته پوءِ قرآن شريف جي حافظ وانگر، باقي الفاظ خود بخود
 زبان تي چڙهي ويندا آهن. هيءَ بيت هن موقعي تي ئي خيال ۾ اچي ويو.“ ۱. ه.
 مٿيان مثال توڙي ٻيون عام روايتون ثابت ڪن ٿيون ته حمل جي سنڌ ۾
 گهڻي ڄاڻ سڃاڻ هئي؛ هو سنڌ جي خاندانن، ميرن، پيرن ۽ فقيرن ۾ پٽل سڳل
 هو، ۽ فراغت ۾ گاهي بگهي وڃي سائن رهائي ٿيندو هو. پاڻوٽ جي سيد ميان
 نورشاهه توڙي ستن جي مٽياري سيدن سان به سندس رستو هو. پنهنجي عزيزن ۽
 لغاري قوم جي رئيسن سان به سندس اڄ وڃ هئي. ميرپور ماٿيلي طرف لغارين
 وٽ، ننڍي هاڳي طرف خليفي نبي بخش صاحب وارن وٽ، ڳوٺ جعفر خان لغاري
 تعلقي سنجهوري ۾ رئيس ميان حيدر خان وٽ توڙي ٻين متعدد مهربانن ۽ قدردارن
 وٽ گهڻو ايندو ويندو هو. مطلب ته هو ڪچهرين جو ڪوڏو هو؛ ڪوشن نشيني
 اختيار ڪري، ڪنهن خانقاهه جي ڪنڊ ڪاڌ وسايائين، بلڪ سڄي سنڌ اندر پنهنجي
 مهربانن سان مجلسون ڪري عام مقبوليت حاصل ڪيائين.

مريديءَ جو سلسلو

هڪ مريد جي حيثيت ۾ حمل جي ارادت ۽ عقيدت خاص طرح لواريءَ وارن بزرگن
 سان هئي. جيتوڻيڪ هو پنهنجي وڏي عزيز خليفي نبي بخش صاحب جي اثر ۽ پنهنجن
 ٻين عزيزن جي درگاهه پير صاحب هاڳاري سان وابستگيءَ سبب، پير صاحب هاڳارن
 ڏانهن به دلي حب رکندو هو.

(الف) لؤاريءَ جا بزرگ ۽ سائن مريديءَ جو تعلق: مڪان لؤاريءَ، تعلقي

بدين ضلعي حيدرآباد ۾ اتي جي مشهور بزرگن جي جاءِ سڪونت آهي. لؤاريءَ جي
 بزرگن جي نسب جو سلسلو حضرت ابو بڪر صديق رضه سان وڃي ملي ٿو. سندن
 خانداني روايت موجب، هي بزرگ، عباسي خليفن جي ڏينهن (تقريباً خليفي هارون الرشيد
 جي دور حڪومت) ۾ سنڌ ۾ آيا ۽ موجوده ٺٽي شهر جي پسگردائيءَ واري ايراضيءَ

(۲) ڇٽ پٽ = جهٽ پٽ - اتي جو اتي - بروقت. ڌوالي = چر جي ڪڙي، جا باز
 جي پيرن ۾ وجهي هٿ ۾ قابو جهلجي. ڌار ڌوالي = قيد و بند - ڪڙا ۽ زنجير.

۾ سڪونت اختيار ڪيائون. ان بعد سمن جي ڏينهن ۾ سنڌ مان هجرت ڪري وڃي ڪڇ وسايائون؛ پر سن ۹۱۰ هجري (۱۵۰۴ع) ۾، مريدن جي استدعا ۽ اصرار تي، هنن بزرگن جو وڏو ڏاڏو شيخ عبداللطيف ڪلڻ وري سنڌ ۾ موٽي آيو.

هي بزرگ اصل سهروردي طريقي جا هئا، مگر خواجه محمد زمان رح وڏي جي والد بزرگوار شيخ حاجي عبداللطيف، مخدوم آدم ٺٽوي رح جي فرزند شيخ فيض الله رح کان دست بيعت ٿي، پنهنجو اصل طريقو سهروردي بدلائي، نقشبندي طريقو اختيار ڪيو، ۽ ان بعد سندس پويان سنڌ ۾ نقشبندي طريقي جا علمبردار ٿي رهيا. هن گهراڻي جا هيٺيان سلسليوار مسند نشين بزرگ هن طريقي جا مشهور رهنما ۽ رهبر ٿي گذريا آهن:

- (۱) حضرت خواجه محمد زمان وڏو (ولادت ۲۱ رمضان ۱۱۲۵ھ/ ۱۷۱۳ع؛ وفات ۴ ذي القعد ۱۱۸۸ھ/ ۱۷۷۴ع)، جو هن گهراڻي مان پهريون ناميارو ۽ ڪامل درويش ٿيو ۽ سندس بلند منزل ۽ مرتبي سبب هن درگاه جي مريدن ۾ ”سلطان الاولياء“ جي لقب سان مشهور آهي؛
- (۲) سندس فرزند، محبوب الصمد خواجه گل محمد (ولادت ۱۱ ربيع الاول سن ۱۱۷۷ھ/ ۱۷۶۳ع؛ وفات ۲۷ ربيع الآخر سن ۱۲۱۸ھ/ ۱۸۰۳ع)؛
- (۳) سندس فرزند، خواجه محمد زمان ثاني (ولادت رمضان ۱۱۹۹ھ/ ۱۷۸۴ع؛ وفات ۱۷ صفر ۱۲۴۷ھ/ ۱۸۳۱ع)؛
- (۴) سندس فرزند خواجه شاه مدني محمد حسن (ولادت ۵ محرم ۱۲۳۵ھ/ ۱۸۱۹ع؛ وفات ۷ صفر ۱۲۹۸ھ/ ۱۸۸۰ع)؛ ۽
- (۵) سندس فرزند خواجه محمد سعيد (ولادت رمضان ۱۲۶۴ھ/ ۱۸۴۷ع).

هنن بزرگن جي ولادت ۽ وفات جي تاريخن مان ظاهر آهي ته جيڪڏهن حمل جي ولادت ۱۲۲۵ھ ڌاري تسليم ڪجي، ته هو هو خواجه محمد زمان ثاني جي وفات (۱۲۴۷ھ) وقت تقريباً ۲۲ سالن جو هوندو. ۽ ممڪن آهي ته حمل کانئن دست بيعت وٺي سندن مريد ٿيو هجي (۱). مگر يقيني طور فقط ائين چئي سگهجي ٿو

(۱) سندس نظم ”سلسله شاهان نقشبندان“ ۾ حمل هيٺين مصرع خواجه محمد زمان ثانيءَ متعلق چئي آهي، جنهن مان سٺين گمان جي قدرتي تائيد ٿئي ٿي، ڇاڪاڻ ته خواجه محمد زمان کي ”منهنجو پير“ ڪري ڪوٺيو اٿس:

”پير پيون پير منهنجو پير هو،

پير منهنجي جو نظر اڪير هو.“

مگر هيءَ مصرع سٺين گمان جو ڪو قطعي ثبوت ڪونهي؛ ڇاڪاڻ ته کانئس گهڻو اڳائين بزرگن کي به حمل (معنوي نقطه نظر کان) ”منهنجو مرشد“ ڪري لکيو آهي - مثلاً خواجه محمد زمان اول جي باري ۾ پڻ چوي ٿو ته

”شان ۾ مرشد منهنجي محبوب حق،

هيءَ ڏني اُ خوش خبر مرغوب حق.“

تہ حمل خواجہ محمد حسن مدنيء کان ٿي دست بيعت وٿي سندن مرید ٿيو هوندو؛ ڇاڪاڻ تہ خواجہ محمد حسن ٿي (۱۲۳۵-۱۲۹۸ھ) حمل (۱۲۲۵-۱۲۹۶ھ) جو همعصر هو؛ ازان سواءِ حمل خاص سندن شان ۾ ٿي مدحون ڇيون آهن (۱)، جن ۾ کين ”مرشد حقيقي و راه نماي تحقيقي“ ڪري تسليم ڪري ٿو. اهو يقيني طور معلوم ناهي تہ حمل ڪڏهين خواجہ محمد حسن کان دست بيعت ورتو؛ مگر سندس شعر جي اندروني شهادت مان معلوم ٿئي ٿو تہ سنہ ۱۲۷۷ھ ڌاري حمل جو پنهنجي مرشد وٽ ڪافي قدر هو. ان سال حمل، خواجہ صاحب جي ارشاد موجب، قادري طريقي جي بيان ۾ هڪ صحيفو سنڌي نظر ۾ جوڙي تيار ڪيو (۱)۔ جنن تہ حمل پاڻ چوي ٿو:

”حڪم ڏنو جنهن مون کي هادي، قطب چهارم چوٿين گادي،

بارهون سن هو ستهتر، پر دُرُ ٿيو هي دفتر.“

غالباً ان کان اڳ حمل، خواجہ محمد حسن رحمہ جي ارشاد مطابق ”معرفت نامي“ جو پهريون حصو، يعني نقشبندي طريقي جي بيان ۾ هڪ صحيفو، سنڌي زبان ۾ نظر ڪيو هو، ۽ جنن تہ اهي ٻئي صحيفا، ساڳئي معرفت نامي جا ٻہ حصا آهن، انهيءَ ڪري پاننڄي ٿو تہ حمل اهي هڪ ٻئي بيان جوڙي تيار ڪيا: ۴ انهيءَ لحاظ سان نقشبندي طريقي جي بيان ۾ پهريون صحيفو بہ ذرا اڳ ساڳئي سال ۱۲۷۷ھ ۾ يا ان کان قدري اڳ جوڙيو هوندائين.

سن ۱۲۷۷ھ ۾ حمل جي عمر تقريباً ۵۲ ورهيه هوندي۔ جن سندس پيريءَ جو دور شروع ٿي چڪو هو. پيريءَ ۾ ڏٺيءَ جي ياد ۽ مرشد سان عقيدت هڪ عام دستوري عمل آهي، انهيءَ ڪري هن کان بعد واري عرصي ۾ حمل جي پنهنجي مرشدن سان ڪافي وابستگي نظر اچي ٿي، جنهن جو ثبوت سندس شعر جي مسلسل اندروني شهادتن مان ملي ٿو. مثلاً (۲)، سنہ ۱۲۷۹ھ ۾ خواجہ محمد حسن هن گهراڻي جو تبليغي نشان يعني جهنڊو دوباره بلند ڪيو (۳)؛ حمل جي نظر ”درباب تاريخ نيزه مبارڪ“ مان ظاهر آهي تہ خواجہ محمد حسن دوباره هيءَ جهنڊي چاڙهڻ

(۱) ڏسو بہ سنڌي مدحون (ڀاڱو اول) ۽ هڪ سرائڪي زبان ۾ ڇپل مدح (ڀاڱو ٻيو)

(۲) ڏسو ڀاڱو پهريون۔ ”معرفت نامہ“.

(۳) جهنڊي جي تبليغي نشان واري رسم جو باني مياڻي شايد هن گهراڻي جو ٽيون

مشهور بزرگ خواجہ محمد زمان ٽائي هو۔ جنن نظر ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ ۾ حمل سندس مدح ڪندي چوي ٿو تہ

رور چاهي، روي زمين جملہ جهان،

ڪاڻ دعوت دين جنهن ڪوڙيو نشان.

جي رسم تاريخ ۱۸ شوال ۱۲۷۹ھ ۾ ادا ڪئي. حمل به انهيءَ موقعي تي زيارت ۽ شموليت لاءِ لواريءَ ويو، جنهن سندس هيٺين مصراعن مان ظاهر آهي:

”حمل حمد هميشان پڙه تون لکين ليل نهار،

اچي اکين ساڻ ڏٺو توو درسن ۽ ديدار،

بخت ڀلو ٿيو دست ڏنائون ڪرم ڪيو ڪنتار۔ الخ“

(۲) وري ٻئي سال خواجه محمد حسن روضي جو روپو دروازو جوڙايو، جو آچر ڏينهن ۲۷ رمضان سن ۱۲۸۰ھ ۾ جڙي راس ٿيو. حمل هن ”تاريخ دروازه روضه مبارڪ“ کي نظر ۾ قلمبند ڪيو، جنهن ۾ خيرپور جي اوستن ڪاريگرن، هرڪ غلام حيدر، احسان ۽ غلام نبي، جا نالا ڪنيا اٿس ۽ جيڪي ڪين انعام اڪرام مليا تن جو ذڪر ڪيو اٿس. سندس هن گهريءَ واقفيت مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل ان وقت به پنهنجي مرشدن وٽ موجود هو. (۳) سن ۱۲۸۱ھ ۾ پنهنجي مرشد خواجه محمد حسن جي شان ۾ ٻه سنڌي مدحون ڇپائين. (۴) سن ۱۲۸۴ھ ۾ خواجه محمد حسن مسجد شريف جوڙائي، جنهن جي تاريخ حمل سنڌي نظر ۾ قلمبند ڪئي۔ جنهن ۾ ڪم ڪندڙ رازن، هرڪ انب جوڻيجي، غلام محمد ڏاهري ۽ مائيئي مگرئي، جا نالا نظر ۾ نروار ڪيا اٿس. انهيءَ مان پاننجي ٿو ته حمل مسجد شريف جي اڏاوت واري وقت لواريءَ ۾ موجود هو. (۵) سن ۱۲۸۶ھ ۾ سندس مرشد جو چوٿون دفعو حج تي وڃڻ ۽ واپس اچڻ جون تاريخون پنهنجي بياض ۾ هن طرح قلمبند ڪيائين: ”حضرت مرشد حقيقي، راه نماي تحقيقي، قبله ڪوٺين، ڪعبه دارين، ساڪن مڪان شريف لواري رحه، دفعه چهارم تشریف فرما بسمت حرمين شريفين شدند۔ بروز دوشنبه تاريخ دويم ماه مبارڪ رمضان سن ۱۲۸۶ھ باز بهر باني حق تعاليٰ جلشاند بخير و عافيت بروز سه شنبه بتاريخ بيست و پنج ماه جمادي الاول سن ۱۲۸۷ھ وارد مڪان شريف شدند.“ (۶) ماه محرم سن ۱۲۸۷ھ ۾ پنهنجي مرشدن جي ”سلسله شاهان نقشبندان“ کي سنڌي نظر ۾ بيان ڪيائين. (۷) ۲۳ ماه رجب سن ۱۲۹۲ھ ۾ پنهنجي مرشد خواجه محمد حسن جي شان ۾ سوانڪي زبان ۾ ٽين مداح جوڙيائين. (۸) سن ۱۲۹۳ھ ۾ سندس مرشد جي پنجون دفعو حج تي وڃڻ ۽ واپس اچڻ جون تاريخون پنهنجي بياض ۾ هن طرح قلمبند ڪيائين: ”دفعه پنجم تشریف فرما حرمين شريفين تاريخ ۱۲ ماه شعبان سن ۱۲۹۲ھ شدند: حج خوانده و زيارت حضرت نبي ڪريم ڪرده باز بخير و عافيت تاريخ ۱۰ ماه محرم سن ۱۲۹۳ھ وارد مڪان شريف لواري شدند۔ وڪرا الحمد لله.“

جيترو حمل کي پنهنجي مرشد خواجه محمد حسن جي يادگيري ۽ سائنس عقيدت ۽ محبت هئي، اوترو خواجه صاحب کي به حمل جي سچائي ۽ صداقت، علم ۽ فضل، خاص طرح تصوف ۽ طريقت جي ڄاڻ جو قدر هو. انهيءَ ڪري ئي پنهنجن جملي مريدن ۽ معتقدن مان حمل کي ئي ارشاد ڪيائون ته هو نقشبندي طريقي بابت سنڌي ٻوليءَ ۾ هڪ مستند صحيفو تيار ڪري، جنهن ۾ مختلف ”لطيفن“ ۽ انهن جي مقامن کي بيان ڪري - جنن ته حمل خود چوي ٿو ته

”هڪڙي ڏينهن، فرمايائون فضل سين مون کي مهر منجها،
ته جوڙو حمل! تون هڪڙو صحيفو صحيفا؛
صحيح صحيفو جوڙو تون، ساري سنڌيءَ وار،
[سولي] سنڌي سوکڙي سمجهڻ سڀني لاءِ؛
تنهن ۾ طريقي نقشبنديءَ جو ڪر تون بيان،
۽ ڪر تون بيان لطيفن جو ۽ تن جا مقاما - الخ.

حمل اهو صحيفو تيار ڪيو، ۽ پانچجي ٿو ته خواجه صاحب کي اهڙو پسند آيو جو ان بعد وري حمل کي قادري طريقي بابت هڪ صحيفو جوڙڻ جو ارشاد فرمائون، جو حمل سن ۱۲۷۷ھ ۾ جوڙي راس ڪيو -

”هاڻ چيائون پاڪ زبان، اعليٰ اڪمل عالي شان،
ته جوڙو صحيفو سنڌي والي، سمجهڻ سڀني ٿئي سڻائي،
انهيءَ صحيفي منجهه عيان، قادرين جو ڪر بيان...“

حمل جي پنهنجي پير سان هڪ سچي مريد واري سچي عقيدت هئي، جنهن کي هن ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ توڙي خواجه محمد حسن جي شان ۾ ڇپيل مدحن ۾ ظاهر ڪيو آهي. غلو ۽ استغراق، ”لڙيات“ جي هڪ خاص خصوصيت آهي ۽ حمل جي مناقب ۽ مداحن ۾ به ان جي جهلڪ واضح نظر اچي ٿي. مثلاً پنهنجي نظر ”سلسلہ شاهان نقشبندان“ ۾ خواجه محمد حسن جي باري ۾ چوي ٿو ته

”ڪل قطب عالي همت اعليٰ قدم، ڪل قطب ڪنون هن رکيو بالا قدم؛
هن جو آخر هن جو اول ابتدا، ڪيو ڪو چائي تنهين جو انتها!
هي ڏٺي جو لاڏلو هي دلربا، خود خدا عاشق مٿس قسر خدا؛
ڪل نبي دعاگو تنهن جا ڪل ولي، پشت پا ڪر آ سندس موليٰ علي؛
هيءَ ڏٺي جو موڪليل اعليٰ امن، هيءَ ڏٺي ڪيو رحمتہ للعالمين،
جا ڇهر جوڪي چوان صفت و ثنا، تنهن مڙهي ڪون مٿاهون مجتبيٰ.“

وري سندس مدح ۾ چوي ٿو ته :

”شاکرن ۾ شاه اعظم، صابرن سر تاج آه،
هرڪوئي احتياج وارو، کيس ڪو احتياج ناه،
هرڪنهن جي حاج تنهن ڏانهن، کين ڪنهن ڏانهن حاج ناه،
هرڪوئي محتاج تنهن در، هاڻ ڪنهن محتاج ناه.“

(ب) پير صاحب پاڳارن سان عقيدت. مرحوم حاجي شير محمد خان لغاري

(ويٺل ڳوٺ گل محمد لڳ سيشن لنڊو تعلقو شهداد پور) چيو ته ”اسان جو والد غلام شاه، حمل خان جو ساٿياري ۽ صحبتي آهو، تنهن اسان کي ٻڌايو ته ’حمل مريد لواري وارن بزرگن جو هو، مگر پير صاحب پاڳارن ڏانهن به ڪهڙي حب رکندو هو ۽ اوڏانهن ڪهڙو ويندو هو“ ۱. ه. حمل فقير ۽ سندس ڪٽنب جو پير صاحب پاڳاري جي درگاه سان جو گهاٽو تعلق هو، ۽ خاص طرح حمل کي پير صاحب پاڳارن وٽ جو قرب ۽ اعزاز حاصل هو، تنهن جو ذڪر مٿي اچي چڪو آهي. پير صاحب پاڳارن سان حمل جي روحاني عقيدت جا ٻه سبب هئا: (۱) حمل تي سندس بزرگ عزيز ۽ درويش خليفي نبي بخش صاحب لغاريءَ جي صحبت ۽ فيض جو اثر هو. ميان نبي بخش، پير سائين محمد راشد روضي ڌڻي عليه الرحمة جو خليفو هو ۽ سندس صحبت جي زير اثر حمل کي به روضي ڌڻيءَ جي درگاه سان عقيدت پيدا ٿي. پير صاحب پاڳارا ان وقت سنڌ ۾ قادري طريقي جا اڳواڻ ۽ علمبردار هئا ۽ حمل کي غالباً ڏهني طور قادري طريقي سان محبت ۽ عقيدت هئي. شايد سندس طبيعت جي ميلان کي محسوس ڪندي ئي، سندس مرشد خواجہ محمد حسن رحه کيس قادري طريقي بابت هڪ صحيحو تيار ڪرڻ جو ارشاد ڪيو هو. (۲) حمل، لواري وارن بزرگن جو مريد هو، جي نقشبندي طريقي جا علمبردار هئا، انهيءَ ڪري نقشبندي طريقي سان حمل جي خاص محبت هئي. پير صاحب پاڳارا جيتوڻيڪ قادري مشرب جا هئا، مگر سندس راه طريقت جو سلسلو نقشبندي توڙي سهزوري طريقن سان به وابسته هو. نقشبندي طريقي سان خاص طرح سندن قريبي تعلق هو؛ ڇاڪاڻ ته پير سائين محمد راشد رحه جي والد پير صاحب محمد بقا رحه، مخدوم محمد اسماعيل رحه ساڪن پريالوھ (تعلقو روھڙي) کان فيض حاصل ڪيو هو. مخدوم صاحب جن خاص طرح نقشبندي مشرب ڏانهن مائل هئا. پير سائين محمد راشد عليه الرحمة پنهنجي تلقين جو بنياد قادري ۽ نقشبندي طريقن جي گڏيل سرچشمي تي رکيو هو، جنهن کان حمل (جنهن تصوف ۽ ان جي طريقن جو ڪافي مطالعو ڪيو هو) غالباً پوريءَ طرح واقف هو، ۽ انهيءَ ڪري پير صاحب پاڳارن جي سلسلہءِ تصوف ۽ تبليغ سان کيس دلي عقيدت لاءِ هڪ اهم سبب هو. خليفي نبي بخش

صاحب جي صحبت وٽرمتس وڌيڪ اثر وڌو. هن سلسلي ۾ حمل ۽ خليفي نبي بخش جي پاڻ ۾ هيٺين گفتگو نهايت دلچسپ ۽ قيمتي آهي. مؤلف جو نانو مرحوم ميان لعل بخش خان لغاري گالهه ڪندو هو ته حمل خان پاڻ پنهنجي زبان سان ميان حيدر خان لغاري (گهٽ جعفر خان لغاري، تعلقو سنجهورو) سان گالهه ڪئي ته ”هڪ دفعي مون خليفي صاحب کي آزمائڻ خاطر ڪانئس سوال پڇيو ته پير سائين محمداشاد رح جن قادري طريقي جا رهبر هئا، مگر ذڪر ڏيڻ وقت نئين مرید کي مرشد جي صورت سامهون رکڻ جي تلقين ڪندا هئا- حالانڪ اها نقشبندي طريقي جي واٽ آهي!“ خليفي صاحب پنهنجي هن سوال جو لڪ جو جواب ڏيئي چڏيو: چيائين ته ”پورا! توکي خبر ڪانهي ته هي ٻه- درياهي اچي گڏي هئي، جنهن پلٽ ڪري ملڪ تي موڪلون لائي ڇڏيون!“ يعني ته پير سائين محمداشاد رح قادري طريقي جي اصولن سان گڏوگڏ نقشبندي طريقي جون خوبيون به شامل ڪري تلقين ڪئي، ۽ اهڙيءَ طرح ڏيهن کي فيض ڏيئي ڇڏيو.“

شخصيت

حمل هڪ ذهين، سنجيدو ۽ صلح پسند شخص هو. هو طبعا رلڻو ملڻو ۽ ڪچهريءَ جو ڪوڏيو هو. حاضر جوابي، خوش طبعي ۽ نڪته سنجي سندس طبع جا فطري جزا هئا. سنڌ ۾ گهڻو گهميو هو ۽ اڪثر خاندانن توڙي عوام سان سندس ڪافي ڏيٽ ويٺ هئي. پنهنجي انهيءَ سير و سفر ۾ گهڻو ڪجهه ٻرايائين ۽ پروڙيائين. پنهنجي طرز جي سنڌي ۽ سرائيڪي زبان جي شاعرن جي ڪلام مان به ٺڪتا هٿ ڪيائين (۱). سنڌ جي حڪيمن سان مليو ته کانئن حڪمت جا نسخا پڇي قلمبند ڪيائين (۲). فارسي شعر جي مطالعي جو به ڪيس چڱو خاصو ذوق هو. پنهنجي بياض ۾ چڻي چڻي جيڪي فارسي اشعار منتخب ڪري لکيا اٿس (۳)، تن مان سندس فارسي شعر جي ڄاڻ ۽ مطالعي جو قدرتي اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

جن عمر رسیده ماڻهن حمل کي ڏٺو هو، تن جا بيان هن طرح آهن: مؤلف جو نانو مرحوم ميان لعل بخش خان (عمر اسي ورهيه کن- سن ۱۹۳۶ع) چوندو هو ته هڪ دفعي حمل خان جڏهن هٿ ناني مرحوم ميان حيدر خان لغاري (گهٽ جعفر خان لغاري، تعلقو سنجهورو) وٽ آيو هو، تڏهن آخ چوڪرو هوس. مون کيس جنهن وقت ڏٺو هو تنهن وقت هو، گهوڙي تي سوار هو؛ کيس سائو پهراڻ

(۱) ڏسو هيٺ سندس ”شعر و شاعري“ ۽ پڻ ضميمو ٻيو.

(۲) ڏسو ضميمو ٽيون.

(۳) ڏسو ضميمو اول.

پيل هو ۽ سائو ٻٽڪو ٻڌل هو؛ ڏاڙهيءَ کي ميندي لڳل هئس. ان وقت هو ٺاٺي حيدر خان کان موڪلائي واپس ڳوٺ وڃي رهيو هو. سندس وڃڻ بعد مون ٺاٺي حيدر خان کان پڇيو ته ”هي مڙس ڪير هو؟“ جنهن تي چيائين ته ”اها! اهو مشهور سگهڙ شاعر ميان حمل خان لغاري هو.“ ا. ه. حاجي ميان احمد خان لغاري، جو حمل خان جي عزازت مان هڪ عمر رسيدو بزرگ، ڳوٺ مير خان لغاري تعلقي سکر ۾ جو ويٺل آهي، تنهن مؤلف کي ٻڌايو ته ”حمل خان مون کي ٿورو ياد آهي. ڊگهي سائي ڪيمخاب جي ٽوٺي هائيندو هو ۽ پيريءَ سبب لڪ جي ٽيڪ تي ڪپڙو ٽي هلندو هو.“ ا. ه. ساڳئي ڳوٺ مير خان لغاري جي ٻئي هڪ عمر رسيدو شخص مرحوم حاجي خاصخيلي (عمر اسي ورهيه کان زياده) سن ۱۹۴۳ع ۾ مؤلف جي ٻوٽ تي چيو ته ”مون کي حمل خان چڻو ياد آهي. ميندي ڪندو هو ۽ ڪپڙا اڪثر ساوا هائيندو هو؛ مٿي تي اڪثر ڪيمخاب جي ڊگهي ميرائي ٽوٺي پيل هوندي هئس.“ ا. ه.

وفات

چون ٿا ته پختيار خان جو ٻٽ ميان مير خان جڏهن حمل فقير کي سندس ٻچاڙيءَ واري بيماريءَ ۾ ٻوٽ ويو، تڏهن فقير جواب ۾ هيءَ فارسيءَ جو بيت پڙهيو:

عشق آسان نيست جانان! ڪو به مڙگان ڪندن است،
ڪشتيءَ ڪاغذ ميان، قعمر، دريا ٻڙدن است!

ان بعد وري هي ٻيو بيت پڙهيائين:

وقت، نيڪان گذشت، ڪار، دزدان رسيد،
باغ زاغان گرفت، بلب، حيران ٻرندا

ان بيماريءَ ۾ ئي حمل فقير پنهنجي ڳوٺ محمود فقير لغاري ۾ وفات ڪئي. سندس فرزند ميان محمدرحيم، پنهنجي والد جي بياض جي آخر ۾، سندس وفات جي تاريخ پنهنجي هٿ اکرين ”چنچر رات، تاريخ ۲ صفر، سن ۱۲۹۶ هـ“ قلمبند ڪئي آهي (۱). هن بزرگ کي ڳوٺ محمود خان لغاري لڳ، ابراهيم شاھ واري مشهور قبرستان ۾ دفن ڪيو ويو، جتي سندس قبر تاريخ وفات جي ڪتبي سميت موجود آهي.

(۱) هن طرح: »وفات يافت قبل حقيقي ڪمبرءِ تعقيقي مرحوم مغفور حمل فقير لغاري تاريخ ۲ ماه صفر سنه ۱۲۹۶ شنبه از دارلحاني بطرف عالم جاوداني رحلت نموده. انا لله و انا اليه راجعون. بنده محمدرحيم لغاري«.

اولاد

حمل ۾ شاديون ڪيون. پهرئين گهر مان هڪ پٽ ۽ هڪ نياڻي ٿيس. ۽ ٻئي گهر مان ٻه نياڻيون. پنهنجي پٽ تي ساڳيو پنهنجي والد وارو نالو ”رحيم خان“ رکيائين. رحيم خان جي سوانح حيات هن ڪتاب جي آخر ۾، ضميمي چوٿين هيٺ، ڏسڻ گهرجي. ميان محمد رحيم خان کي هڪ پٽ ٿيو، جنهن جو نالو ساڳيو پنهنجي والد وارو ”حمل خان“ رکيائين. سندس هي فرزند ننڍي ۽ ڄمار ۾ ميان محمد رحيم جي حياتيءَ ۾ ئي گذاري ويو. ميان محمد رحيم کي ٻيو ڪوبه اولاد ڪونه ٿيو ۽ انهيءَ ڪري نرين اولاد مان حمل خان جي پٽري پٽري ڪانه ٿي؛ البته سندس ٻن نياڻين جو اولاد اڃا تائين موجود آهي، جنهن لاءِ حمل خان جي ڪٽنب جو ڏنل شجرو صفحي ٽئين تي ڏسڻ گهرجي.

(۲) شعر و شاعري

شاعريءَ جي ابتدا

حمل ننڍي هوندي کان ئي هڪ ذهين ۽ سليم الطبع ڇوڪرو هو. تعليم وٽر سندس ذهن ۽ ذڪاوت کي کوليو ۽ هن فارسي شعر سان روشناس ڪرايو. ٻئي طرف شاعريءَ جي ذات خود حمل جي گهر ۾ موجود هئي. سندس والد رحيم خان هڪ نڪتہ سنج ۽ خوش طبع شخص هو ۽ گاهي بگاهي پنهنجن انوڪن خيالن کي سنڌي شعر ۾ نهايت دلچسپ نموني ۾ ادا ڪندو هو. ننڍڙي حمل کي پهريائين غالباً پنهنجي والد جي دلچسپ بيتن ئي شاعريءَ ڏانهن مائل ڪيو.

رحيم خان (بصديق حمل) ان وقت جو هڪ سٺل ٻُڌل شاعر هو: ”شاعر هو ۽ ڀروچ سو سنڌ سيري ناري“. سندس بيتن جو پور ذخيره هن وقت تائين محفوظ نه رهيو آهي؛ البته مارئي جي سر ۾ سندس هيٺيان ٻه بيت - جنهن ۾ عام نظريي جي برعڪس، هن ظريفانه نموني ۾ مارئي تي ميار رکي آهي - حمل خان جي پياض ۾ سندس پٽ ميان محمد رحيم جي هڪ اکرين قلمبند ٿيل آهن:

- ۱- مارئي تي ميسار، حڪمي آهي هڪ-ٿي،
 نڪو آندائين پاڻ سان توڙي ٻچو-ٻار؛
 عمر کي ڀسي هو جوش جوانيءَ جو، ٻيو هو دنيا دار؛
 ۽- رڳو هن اولي ڏٺي اٽ تي ايندو سان اختيار،
 تڏهن ٻن ڏي ٻوڪي کي تون پاسي ٿي ۽ پنهنوار،
 ها ست ڪري شهر ڏي تون ڪولي ڪر ڪوڪار؛

توڪي ٻهر هڻي پاسي ۾، مٿان ٻڌي ڪو ٻڪران؛
 نه تان هاڻ هڻي ڪوه ۾، مٿي ٿي ۽ موچار؛
 توڙي ڪوس چڪيا ٿي قصد مون، جنهن ۾ ڪهڙا به ڪي چار،
 تڏهن ڪي رنڊائينس ”رحيم“ چئي، ڙي ڪاڏي جي خوارا
 هر سڀ لڄائين پانهنجا، هو جي ٻهريا ٿي ٻنهيوار،
 ڪيڻي ڪونه انڪار، ڇڙهي ويٺين ۽ چانگي ٿي!
 ۲- ڇڙهي ويٺين ۽ چانگي ٿي، هاري! وجهي هڪ،
 توڙي ڪسي ٻڪري، ته ٻي چوري لست،
 توڪون ڪي ڪجهه ايتري هڏن نه ٿي همت؛

تو ٻي ڏسي سلايت، اٿائين ڏني اٿ ٿي! (۱)

مرحوم حاجي گل محمد خان لغاريءَ (گوت جعفر خان لغاري) خبر ڪئي ته
 جڏهن هي بيت ڪاڇي جي شاعر حيات لغاريءَ (جو ”حيات ٻوڙي“ جي نالي سان
 مشهور هو) جي ڪنهن ٻيا، تڏهن هن جواب ۾ هڪ بيت چيو، جنهن جون ڪي
 مصرعون هي هيون:

جڏهن عمر ڪڏهن هڻي مارئي، تڏهن چارڻ هئا چوڌار،
 شاعر عبداللطيف هو، جنهن ڪي هڻي ڪجهه جي خبر چار،
 هر ڪنهن به ڪچون ڪيو، مارئي ڪي ساري سڀ چمار؛
 تون شاعر آهين ڪيڻي، آهين اياڻو ٻارا!

هن بيت ۾ حيات اڳتي هلي رحيم خان تي جملہ ڪئي ۽ کيس ننڍو. حيات
 جو اهو بيت جڏهن حمل خان وارن تائين پهتو تڏهن شايد رحيم خان گذاري ويو
 هو (۲)، انهيءَ ڪري حمل خود حيات جي مٿين بيت جو جواب ڏنو:

شاعر آهين ڪيڻي، هر آهين اناڙي،
 شاعر هو ٻروچ، سو سنڌ سيري ناڙي،
 تنهن کان توڪي ڪيڻ لڳي، آحق اماڙي؟
 جان آهين ميت مارئيءَ جو، جان عمر جو پاڙي،
 ڪٿيڻ هوند ڪيڙي، جي حاضر هٿان ”حمل“ چئي!

انهيءَ تي وري حيات جواب ۾ هڪ سخت بيت چوائي موڪليو، جنهن جي
 جواب ۾ حمل چيو ته

(۱) سلايت: هي لفظ اصل نسخي ۾ صاف لکيل ناهي. پڙهڻي اهائي معلوم ٿئي ٿي.
 شايد بمعني سو هن سلايت - موچارائي - سهڻي. اٿائين: (انائڻ مان اسم) اڻواڪي - اڻانگ.
 (۲) جيئن ته حمل خان جي مٿين مصرع مان ڪمان نڪري ٿو ته ”شاعر هو ٻروچ - و - لپ“

شاعر آهين ڪينڪي، آهين رگي جهنگ،
ڪين ڇڏين ٿو پانهنجي، اها ٿيڙي ۽ ٺڪ،
پنهجا ڪتا، پنهنجن ڪي چتا وجهه ر چڪ،
ڪپيان هوند ٺڪ، جي حاضر هٿان ”حمل“ چئي!

ان بعد به ڪي سوال جواب هليا، پر حمل ڪي به هاڻي خبر هئي ته حيات
خود لغاري آهي ۽ حيات ڪي به معلوم ٿيو ته حمل خان وارا لغاري آهن۔ انهيءَ
تي پنهجي مان ڪنهن هڪ آخر ۾ هيئن چواڻي موڪليو ته
لام، غبن، ري جو بهر پوءِ سماءُ،
چير حرف پيا، پر ادب اثر الف جو.

”چير حرف پيا“ ۾ اندروني اشارو ”ل“ ۽ ”غ“ بعد ”و“ طرف آهي،
جنهن موجب لفظ ”لغور“ بڻجي ها، مگر لام ۽ غبن بعد لفظ ”لغاري“ ۾ الف
آهي، ۽ انهيءَ الف جي سرم کان ئي ڇن شاعر مڙي وڃي ٿو.
حمل جي مٿين بيتن مان معلوم ٿئي ٿو ته شاعرانه سگهڙ پائيءَ جي ميدان ۾
سندس اها هڪ اوائل ڪوشش هئي. اهڙيءَ طرح شروع ۾ هو گهڻي بگهي ڪن
خاص واقعن تي مذاحيه بيت بنائي ٻڌندڙ لاءِ دلچسپيءَ جو سامان پيدا ڪري ڇڏيندو
هو. مثلاً، درياخان بلوچ (جنهن کي حمل هيٺين بيت ۾ سندس اڌ نالي ”درو“
سان سڏيو آهي) وڃي نوڪري ڪئي ۽ رشوت جا پئسا گڏ ڪري اچي عشقبازي
ڪرڻ لڳو. هڪ دفعي ڏٺي نالي شرير چوڪري جي صلاح سان، درياخان ڪنهن
دلالي تي اچي هڪ پير جي وڻ هيٺان ويٺو، جنهن ۾ ڪڪرن جو شاهي مانارو هو.
درياخان جئن اچي ويٺو ته ڏٺي به ڪٿي ڪڪرن ۾ ڪڙو هنيو ۽ ڪڪرن اچي درياخان
کي کنيو. اتي انهيءَ چوڪري وٺي هل مڃايو ۽ درياخان به سڄو ڏنگجي پئي
هڳو ۽ مس مس جند ڇڏيائين. انهيءَ واقعي تي حمل سرائڪي ٻوليءَ ۾ مس مس
ٺاهي، جنهن جا ڪي بند هن طرح هئا:

ٿيڙڪي ٺاه ڪٽڙياسے نوڪر،
روزي ويڄ گيٽ ياسے روڪڙ،
ريڙي رن ڏيڻايسر ڏوڪڙ،
چنگي جاءِ پوشيدا پٿر،
چيشا مار چٽايس ڪڪر،
ڏٺا ”ڏٺي“ پٽس هوڪر،
ڊڪيا ”درو“ چٽ ڪي چوڪر،
آڪي ”حمل“ ايوين،

لڪ لعنت هو وٺي ٿو ٻين،

اها سوپ ڪٽي ول ڪيون!

خود حمل ٻان جڏهن مجازي محبت جي دمار ۾ گرفتار ٿي پيو، تڏهن پنهنجي جذبن جو اظهار پڻ انهيءَ ابتدائي شاعرانه انداز ۾ ڪيائين. مثلاً هڪ دفعي چيائين ته (۱)

پريان سنڌي ٻار جي، جي ڪٽي اچي ڪاري،

ته هوند سڀ لغاري، ان ڪٽي تان قربان ٿيون!

وري رقيب تي چوه چنڊيندي چيائين ته (۲)

هڪ جو دڙد دُورنگا ڦرڊا، روه سِيَهَ رِيڙالا: هيس مَنهن ڪالا!

چَنگلي چول چَلاوت دا هي چَنگل چَنگو ڪون چالا: هيس مَنهن ڪالا!

آخر لوڏ لَنگهي سُون؟ حمل! مار پِيئُو ڪون پالا: هيس مَنهن ڪالا!

هڪ رات محبوب سان ملڻ جو واقعو به ساڳئي ظريفانه انداز ۾ بيان ڪيائين:

درد، فراق، فڪر ڪر فوجان، جان جگر وچ جُئَئَ،

ساري رات ڪَڙا سَڙو ڪاوان؟ دلبرو دے در آئَئَ،

ڏيک مِيڪون ڊرڪ ڏاڙهڻ ڪِيئَئَ، ڪَڙے ڪو ڪارن ڪَئَئَ،

تنهن ڪَئَئَ تون قربان حمل! جنهن دوست جڳائے سَئَئَ!

اهي مٿيان محض بياني بيت، حمل جي اوائلي نظر جي ساک ڀرين ٿا، پر تنهن هوندي به انهن ۾ سندس ”شاعري“ جي جهلڪ موجود آهي. ڀانئجي ٿو ته مجازي عشق جي مهيمز ٿي حمل جي شاعرانه شعور کي ڪوليون، ازان سواءِ حمل جي خوش قسمتي هئي، جو کيس ڪن استاد شاعرن جي رهنمائي نصيب ٿي، جنهنڪري سندس شاعري بلند درجي کي وڃي پهتي.

استاد شاعرن جو اثر

حمل پنهنجي وقت جي اڪثر قادرالڪلام شاعرن جي شعر جو مطالعو ڪيو ۽ ان کان متاثر ٿيو: خاص طرح مولوي لطف علي ۽ خليفي نبي بخش جي ڪلام جو حمل جي شعر تي ڪافي گهرو اثر پيو ۽ اهي ٻه بزرگ ڪنهن حد تائين حمل جا چڻ حقيقي استاد هئا.

(۱) هي بيت مقامي روايت موجب متفق طور حمل ڏانهن منسوب آهي. بعد ۾ ٻين سگهڙن به ساڳئي هن بيت جا مختلف نمونن ۾ تباهه ڪيا. هي بيت بياض ۾ لکيل ناهي.

(۲) هي بيت صديري روايت موجب، حاجي جمال خان کي مير رستم خان ٽالپر جڏو جي (تعلق، روھڙي) واري ٻڌايو، بياض ۾ لکيل ڪونهي.

(الف) مولوي لطف علي ۽ حمل. مولوي لطف علي، بهاولپور رياست (گهوٽ) بهادرپور لڳ قصبو ”سوء مبارڪ“ متصل موجوده اسٽيشن ڪوٽ سماههه جو مشهور شاعر ۽ حمل جو وڏو همعصر هو. لطف علي سرائڪي زبان ۾ ”سيف الملوڪ ۽ بديع الجمال“ جو قصو پنهنجي سحر آميز شاعريءَ ۾ نظر ڪيو؛ ازان سواءِ سرائڪي زبان ۾ انوڪي قسم جا ”ٻٽا ڏوهيڙا“ (دُهرے دُهرے) يعني چار ٽڪا بيت نهايت دلپذير پيرايي ۾ چيا. جئن ته جوانيءَ تائين حمل خان اتر سنڌ ۾ سبزل ڪوٽ ۾ رهيو هو، گمان غالب آهي ته انهيءَ عرصي ۾ ئي لطف علي جو سحر آميز شعر سندس ڪنن تي پيو ۽ اهو ڪلام ئي حمل خان جي سرائڪي شاعريءَ جو بنيادي ڪارڻ بڻيو. لطف علي، حمل جي وقت ۾ به زندهه هو، مگر هو عمر رسيدو هو ۽ حمل خان جي نئين جواني هئي. مرحوم ميان شير محمد خان لغاري (ويٺل گهوٽ) گل محمد لغاري تعلقو شهدادپور، جو پاڻ سرائڪي ٻولي جو هڪ سگهو شاعر هو، تنهن چيو ته ”منهنجو والد (غلام شاه) حمل خان جو گهڻو صحبتي هو، ساڻس حمل خان پاڻ خبر ڪئي ته آءٌ لطف علي جي ملڻ لاءِ خود سندس گهوٽ ويس، مگر منهنجي پهچڻ کان اڳ هو گذاري ويو هو.“

لطف علي جي ڪن چونڊ بيتن جي پاران حمل پنهنجا بيت چيا، جن ۾ چڻ ته لطف علي جي ڪن چونڊ بيتن جو مقابلو ۽ معارضو ڪيائين. ازان سواءِ لطف علي جي سيف الملوڪ جي قصي جي پاران پاڻ وري هڪ مختصر مثنوي ”قصه سري جمجمه سلطان: معجزه حضرت عيسيٰ عليه السلام“ جوڙيائين (۱). انهيءَ ۾ شڪ ڪونهي ته لطف علي پنهنجي نج سرائڪي زبان سان پنهنجي شعر کي زياده مؤثر بنايو. حمل خان جي زبان، سنڌي-سرائڪي هئي، انهيءَ ڪري لطف عليءَ جي مقابلي ۾، کيس هن زبان جي گهراڻيءَ ۾ ٽپيون هئي خاص محاورن ۽ لفظن جي شاعرانه هوج پيدا ڪرڻ ۾ دشواريون هيون؛ مگر انهيءَ هوندي به حمل خان پنهنجي سرائڪي شعر کي لفظي هوج خواه تخيل جي لحاظ سان اوج تي پهچايو.

حمل پنهنجي بياض ۾ لطف علي جا ڇهه چونڊ بيت لکيا آهن ۽ انهن جي پاران پنهنجا چيل بيت به قلمبند ڪيا آهن. لطف علي جي هر هڪ بيت جي مٿان ڳاڙهيءَ مس سان ”بيت لطف علي“ لکيو اٿس، جنهن جي پويان ”تبع حمل فقير لغاري“ جي عنوان سان وري پنهنجو بيت ڏنو اٿس. اهي جملي بيت قدرتي وضاحت سان هيٺ ڏنا وڃن ٿا— نه فقط انهيءَ لاءِ ته پڙهندڙ هنن ٻن استاد شاعرن جي لياقت جو مقابلو

۴ موازنو ڪري سگهن، مگر انهيءَ لاءِ به ته حمل واسطي مولوي لطف عليءَ جهڙي
ڪهنه مشق استاد شاعر جا وائ سنواري آهي، انهيءَ جو به قدري اندازو ٿي سگهي.
لطف علي پنهنجي محبوب جي مجازي تعريف ۾ بيت چيو:

۱. نئين سياه سربجن دے ھين سھڻون مست مدار ڏوھين
 ۲. ميننت، ميرگھت، چوڙ بحر بر چمن تيزدے اقدار ڏوھين
 ۳. دارا تين سلطان سڪندر در دے خاص غلام ڏوھين
 ۴. يارب! لطف علي ڪون شوقتون ميل شتاب اسار ڏوھين
- هن بيت جي ڀران حمل خان - بيت چيو ته

۱. ناز ڀريجي دے نئين سدائين مے ٻين ھين مستان ڏوھين
۲. جادو جلوه دار جنگاور سرڪش ھن سلطان ڏوھين
۳. خون ڪيٽي نيت ڪيو ڦيردے پرور دے پھلوان ڏوھين
۴. ڪتر ڪتر آون دردمندان تے جنگ آئين جولان ڏوھين
۵. پھلے لھڙي نال لٽيندے عاشق دے جند جان ڏوھين
۶. ماھي، ميرگھ مطيع ٿئي ست بحر آئين بيان ڏوھين
۷. ڏند لبان ڪون ڏيک لڄائي موتي تھن مرجان ڏوھين
۸. ابرو آڪيان دلبر ديان گڏ مسجد تين ميخان ڏوھين
۹. چمين جبين دے تابع ٿئي ”نادر“ تين ”بھرام“ بھادر ڏوھين
۱۰. قيد ڪيٽي چا دام زلف دے، در دے ھن دربان ڏوھين
۱۱. نور ڀري رخ روشن ٿئون ٿئي ”جين“ اتين انسان ڏوھين
۱۲. شمس قمر قربان ڏوھين ڪر عاشق تے احسان ڏوھين
۱۳. نال ”حمل“ دے يار مليا، ٿئي باغ زمين آسمان ڏوھين

لطف علي ۽ حمل خان جي هنن بيتن کي پڙهڻ سان معلوم ٿيندو ته لطف علي
زياده بلخ آهي ۽ ٿورن لفظن ۾ گهڻي معنيٰ پيدا ڪري سگهي ٿو؛ ان جي پٺت
۾ حمل زياده فصيح آهي ۽ انهيءَ ڪري ڪنهن به ڳوڙهي خيال کي آسان ٻوليءَ
۾ ادا ڪرڻ لاءِ فطرتاً ڊگهي عبارت استعمال ڪري ٿو. مثلاً لطف علي پنهنجي
بيت جي پهرين ٻن مصرعن ۾ محبوب جي سهڻي صورت، خاص طرح سهڻن اکين،
کي ساراڻيو آهي؛ ٽي مصرع ۾ هر توڙي بحر جي ڪائنات (مڇي ۽ هرڻ) کي
محبوب تان قربان ٿيندو ڄاڻايو آهي؛ چوٿين مصرع ۾ انسان مان وڌن شهنشاهن
کي سڄڻ جي غلامي قبول ڪرائي آهي؛ ۽ پنجين مصرع ۾ لطف علي پنهنجي حقيقي
حب جو (قائمي جي لاءِ مان) اظهار ڪيو آهي. حمل خان جو بيت ٿيڻو ڊگهو آهي،

مگر اڪڻ خيال آهي ئي ساڳيا لطف علي وارا آهن - يعني محبوب جي سهڻي ۽ صورت جي تعريف (مصرع ۱-۵، ۶-۷)، پهر ۽ پياپان جي رهندڙن جي فرمانبرداري (مصرع ۵)، وڏن شهنشاهن جي قرباني (مصرع ۸-۹) ۽ پنهنجي حب ۽ ارادي جو اظهار (مصرع ۱۲-۱۳). حمل خان اهو بيت سگهو ۽ حيدر خان لغاري (گهوٽ جعفر خان، لغاري، تعلقو سنجهورو) ڏانهن ڏياري موڪليو ۽ حيدر خان ڏانهن ”پائي“ ويو، تڏهن حمل خان پڇيس ته ”ادا! اسان جي سوکڙي اوهان ڏانهن آئي هئ“ حيدر خان چيو ته ”ها ادا! اها اسان کي ملي؛ پر پتائي صاحب چيو آهي ته جي اسو مليئي مال، ته پوڄارا پُڙ ٿين“: لطف علي فقط چئن مصرعن ۾ محبوب جي ۲۰ پني اندامن کي ساراهيو آهي، مگر تون پنهنجي هيڏي ساري ڊگهي بيت ۾ به محبوب جي منهن جي تعريف کان ٻاهر ئي ڪونه نڪتو آهين: ڇڻ ”چاڪي ڏاند وڇايا، ول ول قلعي آيا“، وري وري پيو محبوب جي صرف رخ ۽ چهر جي تعريف ڪرين!“ انهيءَ تي حمل خان جواب ڏنو ته ”ادا! مون پيشڪ وڏي غلطي ڪئي آهي جو ۲۰ جي سهڻي ۽ تصوير کي وري وري ساراهيو اٿم!“ (۱) يعني سندس مطلب هو ته اعتراض ڄاڻو آهي. حقيقت ۾ اهو اعتراض، جنن اسان شروع ۾ چيو، انهيءَ حد تائين صحيح آهي ته حمل خان ڪنهن به هڪ خيال کي ورجائڻ لاءِ البته ڊگهي عبارت استعمال ڪري ٿو؛ مگر انهيءَ سان ڪڏوڪڏ هي به صحيح آهي ته حمل خان پنهنجي انوکي تخيل سان نيون نيون معنائون پيدا ڪري ٿو. مثلاً مٿين بيت ۾ ”اهرو اڪيان دلبر ديان، گڏ مسجد تين ميخان ڏوهين“ (يعني محبوب جا گول پروڻ ڇڻ مسجد جا محراب آهن ۽ اڪيون ڇڻ شراب جا پيالا- ۽ انهيءَ ڪري محبوب جي رخ ۾ مسجد ۽ ميخانو يا هارسائي ۽ رندي پئي ڪڏوڪڏ سمايل آهن) هڪ ٻي مثال تشبيهه آهي، جا ”غالب“ جي محض تمنا (”مسجد ڪي زير سايه خرابات چاهئي“) جي مقابلي ۾ هڪ عملي تصوير ۽ عيني مشاهدو آهي. ازان سوا، هن ساڳئي بيت ۾ حمل خان مصرع ۶ ۾ معدنيات کي، مصرع ۱۰ ۾ انسانن سان جنن کي، ۽ مصرع ۱۱ ۾ آسمان جي بادشاهن يعني چنڊ ۽ سج کي سڄڻ جي سونهن آڏو هيچ ثابت ڪيو آهي. لطف علي جي ننڍي بيت ۾ انهن ڏي ڪوبه اشارو ڪونهي.

لطف علي جي ساڳئي مٿين بيت جي ڀرڻ، حمل پنهنجو ٻيو هيٺيون بيت به بياض ۾ قلمبند ڪيو آهي، جنهن جي آخري مصرع بالڪل لطف علي جي مٿين بيت جي آخري مصرع سان موافق آهي:

ماڻ پتريا محبوب ويڪڙي ڇا ناز ڪنون خوش ٿين ڏوهين*
 پيا باجهه ڪئون جي ڇوڪري شفت ڪر شفتين ڏوهين:

(۱) بصديق زباني مرحوم حاجي گل محمد خان ولد حيدر خان لغاري.

تنهن ساعت تون سير جان فدا، قربان ڪرڻ ڪوٺين ڏوهين
 غم درد ڪٽوڻ آزاد ٿيڻوون، دلشاد رهون دين رين ڏوهين
 ڇاڻ مراد ميسٽر ٿيوس، حاصل حج حرمين ڏوهين
 يارب! مهربون ميل ”حمل“ ڪون هر دم گڏ ڪنين ڏوهين

لطف علي هيٺين بيت ۾ اندروني قافن جي وارو وار جي نئين صنعت ڪم آڻيندي، مجازي محبوب جي تعريف ڪئي ته

۱. ميرا دلدار، موهن منار، يڪال پار، نهين يمار،
 سدا سيمار، ڪرے بادشاهيان؛

۲. اکين پُر رنگ، دروني دنگ، ڪهن اڙپنگ،
 ڪرڻ نيت جنگ، سدا سير سنگ، گهٽن سيراهايان؛†

۳. سچڻ پُر نور، سدا پُر پور، ڏيڻ ڇڪچور
 ٿيو ھر حور، منگهن مخور، سهيان مل آيان؛

۴. ”لطف“ دے گل، زلف دے ول، پوون پتل پتل،
 نه رهيئي ڪل، سچڻ آن ٿل، چريان پراهايان.

حمل هن بيت جي تتبع ۾ چيو:

۱. ميرا دلدار، مٺا منار، آوے غمخور،
 سٿان ڪر ڪار، ويڪان مک پار دا.

۲. وڪالے چتر، جڏان جنهن دم، وڃن سڀ غم،
 جے ڪولے خسر، زلف دي تار دا

۳. اکين پُر نور، سدا مخور، گهٽن پان گهور،
 ڪرڻ دڪ دور، بره بيمار دا

۴. جڏان رک شان، بچاوے بان، چٽن پيڪان،
 گهٽن گهمسان، پريم پيڪار دا

۵. ٿرے جب نور، لچاوے مور، دليين دا چور،
 نيوے ڪس زور، اهو اختيار دا

† اصل: ڏکهن اڻسنگ..... ڏسن سر واهيان. اسان جي پڙهڻيءَ جو مدار عام روايت

تي آهي،

۱. جڏان بهر ڪول، زبان ڪون ڪول، ٻولندا ٻول،
 ڪران سر گهول، مٺي گفتار دا
 ۲. حمل دا حال، سٺي في الحال، ڪري ڪو پال،
 مٺي مٺن نال، وڃي دڪ ڌار دا
 ظاهر آهي ته حمل جي هن بيت ۾، لطف عليءَ جي بيت کان هڪ اندروني
 قافيو گهٽ آهي، مگر حمل ۾ نهايت نزاکت سان پنهنجو بيت لطف عليءَ واري بيت
 سان ملايو آهي.

هيٺين بيت ۾ لطف علي نازنين جي لاڏ ۽ ناز جو نقشو چٽيندي چوي ٿو:
 رڪمل چٽيان؟ سهج ڪٿون، هڪ ناز پٿريان ڪر حلق
 اچلن دست دماغ سڀي، سير لوڏ چلاون هل ڪي
 دردمندان دا ويڪن سڀي، دهل وڃي هاءِ هل ڪي
 سهڻي صورت حور جيهي، ٻيا نور ڏيندا هي جهلڪي[†]
 ڪڙورا بار برهه دا لطفا! ڪنهن احسحق ليکي هڪي
 هن بيت ۾ ”اچلن دست دماغ سڀي“ واري تصوير بي نظير آهي، جنهن جو
 مثال ملڻ مشڪل آهي. ازان سواءِ لطف علي جا خاص لفظي نزاکت رکي آهي، سا
 صنعت تجنيس جي۔ جنهن موجب لفظ حلق (زما، ٽولا)، هل ڪي (هلي ڪري)
 ۽ هلڪي (هلڪو، ٿوري وزن وارو) استعمال ڪيا اٿس. حمل پنهنجي هيٺين بيت
 ۾ محبوب جي دليري ۽ پنهنجي خست حواليءَ جو ذڪر ڪندي، لطف علي جي ساڳئي
 قافوي مٿان ڏيڍو قافيو ملائي چوي ٿو ته

۱. جهل ڪي قيد ڪهتي دل ميري، دلبر يار جاني ڏي جهلڪي:
- تنهن نون ڪونه سگهي ڪو جهل ڪي!
۲. ڏل ڪي ٻيچ زلف ڏي گهٽيئي، يار سڄڻ ڏي ول ڪي:
- مشڪل ڦير چئن هن ول ڪي!
۳. مٿل ڪي انگ پيوت ڪڙياس، راه سڄڻ دي مٿل ڪي:
- چئيندو يار برهه دا مٿل ڪي!
۴. هل ڪي هيانو حمل دا ويندا، يار پڇون جي حلق:
- ٿيون درد ميد ڪي غم هڪي!

† هن بيت جي عام روايت ۾ هيءَ مصرع وڌايل آهي، مگر بياض جي ڏنل پڙهڻيءَ ۾
 لسڪيل ڪانهي.

- (۱) جهل ڪي = جهلي ڪري؛ جهلڪي = جهلڪا۔ تڃلا؛ جهل ڪي = منع ڪري.
- (۲) ول ڪي = وري وري ڪي؛ ول ڪي = ڪي ور ڏيئي؛ ول ڪي = وري ڪڏهن.
- (۳) مٿل ڪي = مٿي يا لائي ڪري؛ مٿل ڪي = رستو جهلي؛ مٿل ڪي = ڪي ملهه يا پهلو.
- (۴) هل ڪي = هلي ڪري؛ حلق = حلق يا ٽولا؛ هڪي = هڪا ٿين۔ ٿورا ٿين.

صنعت تجنيس جي لحاظ سان حمل هن بيت ۾ لطف علي کان وڪ وڌائي رکي آهي .
لطف علي عشق جي اوکي وات ۽ پنهنجي ناتوانيءَ جو حال ، محبوب جي
زباني هن طرح بيان ڪري ٿو :

دلبر آکيا : درد مندي دا پيشا هت نه آيئي ! آکير : خوب جيون فرمايئي !
ڪيئون توڙ ٺهڻيسين ؟ ايه جو عشق اڙانگا لايئي ؟ آکير : خوب جيون فرمايئي !
باري باربره دا احمق ! ڪيئون ڪترسرتي چايئي ؟ آکير : خوب جيون فرمايئي !
منزل دور ، لطف ! تون لاغر ، گورا بار آنايئي ؟ آکير : خوب جيون فرمايئي !
حمل ساڳي ڳالهه ، ساڳئي قافئي مگر نئين رد يفي سان ، هن طرح ٿو ورجائي :
دلبر آکيا : درد مندي دا خام خيال پڪايئي ! آکير : خوب سڄڻ سمجهايئي !
پربت پنڌ اٿانگا اڙا اهو پير جنهن وچ پايئي ! آکير : خوب سڄڻ سمجهايئي !
مشڪل نينهن ٺاهڻ نازڪ ، ايه جو عشق آتو سر آيئي ! آکير : خوب سڄڻ سمجهايئي !
ورج "عشاقان عيب اهو جيس پچتو وڪ ولايئي ! آکير : خوب سڄڻ سمجهايئي ،
مردان دي وچ سرد هوسين جيس اگتي آپ آنايئي ! آکير : خوب سڄڻ سمجهايئي !
مار قدم ڪر همت حمل ! چايئي سو هن چايئي ! آکير : خوب سڄڻ سمجهايئي !
لطف علي ، هن خيال کي فرض ڪندي ته " جيڪڏهن هڪ دفعي دوست
جو ديدار حاصل ٿئي ته جيڪر ڇا ڪئي ڪجي " چوي ٿو :

جان ، جسا ، تن ، ساه ، تصدق سر قربان ڪجيوے :
جيس وٽ هڪ لڳه دوست وڪيوے †
عاشق مست مدار جيها پتر جمار شڪر دا پيوے :
جيس وٽ هڪ لڳه دوست وڪيوے
ٺوڻ ٺوڻ ديس وچ چند پيوے ، ايه روح رنجاوڻ جيوے :
جيس وٽ هڪ لڳه دوست وڪيوے
تان چوڙ وچن غم درد سپيس ، غير لطف علي خوش ٿيوے :
جيس وٽ هڪ لڳه دوست وڪيوے
هن ساڳئي خيال کي حمل هن طرح ٿو ورجائي :
جان ڪران قربان سڄڻ تون ، جيءُ ، جسا ، جند ساري :
جيس وٽ يار ملے هڪواري
ويڪ پتوڻ دلشاد ٿيوے ، برباد وچيس پيماري :
جيس وٽ يار ملے هڪواري

† يعني : جيڪر هڪ لڳا يا هڪ دفعو دوست ڏسجي .

دشمن پي سڙ سوز ڪنون، تنهن ماڳ ٿيئون مَرداري:
جس وٽ ٻار ملے هڪواري
تان حال ”حمل“ ٻه نال سڄڻ دے، آپ ڪري اظهاري:
جس وٽ ٻار ملے هڪواري.

يعني ته جيڪڏهن هڪ دفعو ٻار ملي ته جيڪر هيئن ٿئي ۽ هيئن ڪجي.
لطف علي جي بيت ۾ به اهو ساڳيوئي خيال سمايل آهي. مگر حمل پنهنجي هيئن
بيت ۾ وري هن سک ۽ سڌ جو ٻاچاندو ڄاڻجي، نئون نقطو نروار ڪري ٿو ته
جيڪڏهن ٻار اچي ته هوند هيئن ٿئي ۽ هيئن ڪجي، پر جي اچي ته!

سڄڻ آوے سڀ سک ٿيئون، وڃن ڏک ڏولاوے: پر جس آوے!
سوز فراقان ساڙ ڪهتے، تے سکے ٿيئون ول ساوے: پر جس آوے!
هڪ دم دلبر ڪول پتهے تان درد الر غم جاوے: پر جس آوے!
حمل! حمد هزار پو هان جس جاء ڪجي گل، لاوے: پر جس آوے!
”پر جي آوي!“ واريءَ هي شاعرانه نزاکت صرف حمل جي خوش طبعي ۽
خوشڪوئيءَ جو نتيجو آهي، جنهن هن بيت کي بي بها بنائي ڇڏيو آهي.

لطف علي هيئن بيت ۾ پنهنجي خوشي ۽ ڪاميابي ۽ رقيب جي ناڪامي ۽
لامراديءَ جو ذڪر ڪري ٿو ۽ آخر ۾ پنهنجي دوھڙن (بيتن) جي مقبوليت جو
اعلان ڪري ٿو:

ڪنهن داغ دروني دے، سے ڪٿي منن ٿون دور ٿئے (۱)
دشمن دعويدار سڀني سڙ غميرت وڃ ڪلور ٿئے
ڏر درگاه الاهي دے وڃ سخن ميڙي منظور ٿئے
لطف علي دے دھري دوھڙے وڃ ملڪان مشهور ٿئے. (۲)

حمل به هن ساڳيءَ معنيٰ ۾ چوي ٿو:

بيهر سڀني منن نال سڄڻ اڃ، ڪهرے وڃ گفتار ٿئے
”ڪون ذوق زباده هويا، پاسے گرد و غبار ٿئے
حسادت مبتلاڪ سپے پند غميرت دے وڃ غار ٿئے
مسحوب مليا منون ٿيوسے چورخ باغ بهار ٿئے
هندي بيت حمل دے ٻاروا عالمر وڃ اظهار ٿئے (۳)

(۱) منن ٿون = منن تون = مون تان (۲) دھري دوھڙي = پيٽا دوھڙا يعني هي
چار ٽڪا بيت. (۳) هندي يعني هندڪي، لهندا يا لڪي ٻولي.

هنن بيتن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته حمل نه فقط مولوي لطف علي جو تنبع بلڪ شاعرانه معارضو ۽ مقابلو ڪيو آهي ۽ ڪن خيالن ۾ وڪ وڌائي رکي آهي. مگر جئن ته هر خيال جي شروعات لطف علي ڪئي آهي، انهيءَ ڪري وري به سندس ترازو گهرو آهي - ڇاڪاڻ ته ”الفضل للمتقدم“. انهيءَ خيال کان مولوي لطف علي، سرائڪي شاعريءَ ۾ چڻ حمل جو حقيقي استاد آهي..

(ب) خليفو نبي بخش ۽ حمل. حمل خان جو ٻيو حقيقي استاد خليفو ميان

نبي بخش صاحب هو. ميان نبي بخش پير سائين محمد راشد روضي ڌڻي رح جو خليفو هو ۽ خود لغارين جي ساڳئي ”سيرڪاڻي“ قبيلي مان هو، جنهن قبيلي مان حمل خان هو. ازان سواءِ شايد خليفو نبي بخش پنهنجي پٽ احسان علي جي شادي به گهٽ ميرد لغاريءَ مان ڪرائي، ۽ جيتريقدر معلوم ٿي سگهيو آهي، اها خاتون، حمل خان جي ماسات هئي. انهيءَ عزازت ۽ اڄ وڃ سبب حمل پنهنجي بزرگ عزيز خليفو نبي بخش جي صحبتن مان سلوڪ ۽ طريقت توڙي شاعريءَ متعلق ڪهڻو ڪجهه پرايو.

حمل جي خليفو صاحب جن سان سالڪانه صحبت جو هڪ مثال هن کان اڳ بيان ڪري آيا آهيون (۱). خليفو نبي بخش صاحب سرائڪي زبان جو بينظير شاعر هو ۽ پنهنجو ”سسئي پنهنون“ جو مشهور قصو سن ۱۲۵۰ هجريءَ ۾ جوڙي راس ڪيائين. ان کان تيرهن ورهيه پوءِ، حمل سن ۱۲۶۳ هجريءَ ۾ سرائڪي زبان ۾ هير رانجهي جا سٺ بيت نظم ڪيا، جي ٻڻ سڄيءَ سنڌ ۾ مشهور ٿيا. مؤلف جي ناني مرحوم ميان لعل بخش خان لغاريءَ چيو ته ناني حيدر خان هڪ دفعي حمل خان کان پڇيو ته حمل خان! تو هير رانجهي کي ڳايو، مگر ڇو ”سسئي پنهنون“ تي ڪجهه به نه چيئي؟ انهيءَ تي حمل خان جواب ڏنو ته جهڙيءَ طرح لطف عليءَ ”سيفل بد يعل“ (۲) کي پنهنجي شعر ۾ اوج تي پهچايو، اهڙيءَ طرح خليفو نبي بخش صاحب به ”سسئي پنهنون“ کي اتي وڃي ڇڏيو آهي، جتي ٻئي جي پهچڻ جي مجال ڪانهي: هاڻي منهنجو ”سسئي پنهنون“ جي قصي متعلق چوڻ، چڻ شينهن جي پويان ڦيڪاري لائڻ جي برابر ٿئي ها، سا مون ڪانه لاتي. ۱. ه. هن مان ظاهر آهي ته حمل، خليفو صاحب جي شاعرانه فوقيت جو قائل هو.

تيقث ۾ خليفو صاحب ”هير رانجهي“ جي قصي متعلق به ”سي حرفي“ جا بيت سرائڪي زبان ۾ چما، پر سڄي ”سي حرفي“ پوري ڪانه ڪيائين ۽ صرف ”مس“

(۱) ڏسو صفحو ۱۸. (۲) يعني ”سيف الملوڪ ۽ بديع الجمال“ جو قصو.

ٽائين بيت چيائين (۲). انهيءَ ڪري ڀانئجي ٿو ته حمل اڃا ميدان خالي ڏسي، ويهي ”هیر رانجهي“ متعلق سڄا ساراسٽ بيت جوڙيا. بيت مان معلوم ٿئي ٿو ته هي بيت خليفي صاحب جوڙيا، انهن جي مقابلي ۾ حمل جا بيت البت گهٽ آهن. مثلاً حمل پنهنجي ٺاهيل ”سي حرفي“ ۾ ”ڊال“ جي اڪر تي، هير جي زباني سندس ماءُ کي هن طرح جواب ڏنو آهي:

آڪي ڙي: ڊال دل ميري دلدار نيتي،
هور مٺا نيمهين منٺار ڪنون.

واري وار وڃان تهيڻ وار آتون،
جهيڻ وار ٿيوان خوش يار ڪنون.

گهر پار دي ڪار و سار ڌرتي،
جڏان ڪنين ڪوڪ پئي ڪنڌي پار ڪنون.

ڪانهن ڪپ دے ڪپ تين نپ هتين،
تس ترپ پتمشان ندي تار ڪنون.

هاڻي ساڳو هير جو جواب خليفي صاحب جي زباني ٻڌو:

آڪي ڙي: ڊال دم قدم تے ياد ماهي،
رهيا رم صنم سرير مٽيڏے.

هڪ دل نسي تے دلدار هڪو،
پنج ست نهين ڪجهه پير مٽيڏے.

دل شير دلير دے پير ڪتے،
شمشير سني سڻ وير مٽيڏے.

هڪ جو جيي تے نهين پڻ، توڙے
لڪ سڙ سڻو سر تير مٽيڏے.

”قاسم“ ڪم سڀے ٿل تسر ٿسے،
ليکي توڙ ڪنون تقدير مٽيڏے (۲).

(۱) خليفي نبي بخش صاحب جي قلعي-رحالي ۾ سي حرفي جا ماهي بيت خوف ”هیر“ ٽائين قلمبند ٿيل آهن. ممڪن آهي ته خليفي صاحب سڄي سي حرفي چئي هجي، مگر پوءِ رحالي ڪڏ ڪنڌڙن کي باقي بيت نه ملي سگهيا هجن.

(۲) خليفي صاحب پنهنجي شعر ۾ هر جڳهه پنهنجي ماسات ”قاسم“ جو نالو استعمال ڪيو آهي.

ظاهر آهي ته خليفي صاحب جو بيت، خيال جي پرواز خواه الفاظ جي شاعرانه
 بوج جي لحاظ سان، اوچو آهي. اهڙيءَ طرح، هير جي سي حرفي ۾ خليفي صاحب جا
 جملي بيت نسبتاً حمل جي بيتن کان زياده بلوغ ۽ بلند آهن.

خليفي صاحب جي ڪلام مان نه صرف هي سي حرفيءَ وارا بيت حمل لاءِ
 هڪ نمونو بڻيا، مگر خليفي صاحب سرائڪي زبان ۾ محبوب جي مجازي تعريف ۾
 به ڪي بيت چيا، جي ٻن غالباً حمل لاءِ مشعل راه بڻيا. مثال طور خليفي صاحب
 جو هڪ بيت ملاحظه هجي:

محبوب ڏٺوسه خوب، دلين تے دمار گهتے دُر دانا: يار يگانا.

چُنڪيا شوق شڪار شتابي، چا ترڪش تير ڪمانا: ڪَرّ بهانا.

مَنّ اسادا محبت دے وچ محو ڪيتس مردانا: هر شڪرانا.

دوست دلييندا تنهن در آوے جنهن تے راز رانا: به بيانا.

گِلّ "قاسم" دے اڻ گهتيونے گُنْد زلف دا گانا: دست نشانا.

ڪليات جي داستان ستين ۾ حمل جي بيتن مان به ساڳي خليفي صاحب جي
 هن بيت واري خوشبوءِ اچي ٿي.

بهر حال مولوي لطف علي، خليفي نبي بخش ۽ حمل جي سرائڪي بيتن کي
 ڀيٽڻ مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل يقيني طور پنهنجي هنن ٻن وڏن همعصر شاعرن
 کان گهڻو ڪجهه متاثر ٿيو: هن استاد شاعر به پنهنجي انوکي اسلوب بيان
 سان سرائڪي شعر کي پن سیر آجارو.

قوائن مان ر ٿئي ٿو ته حمل پنهنجي وقت جي اڪثر قادرالڪلام شاعرن
 جي شعر ۾ ساهو ڪيو، ۽ جيڪڏهن ڪنهن استاد شاعر جو ڪو دلپذير ڪلام
 تي سليس ته انهيءَ تي پنهنجي طرفان طبع آزمائي ڪيائين، ۽ واه جا ڪيائين! مثلاً،
 ميرپورخاص جي ميرن مان مير ميان علي مراد خان (۱)، حضرت علي رضه جي ثنا ۾
 هڪ ٽيهه اڪري جوڙي، جنهن ۾ هر هڪ مصرع ۾ ساڳئي اکر وارا الفاظ استعمال
 ڪيائين:

از الف آمد عطاها: انشا بر سر علي

آن اسلم، انس و جان را، اول و آخر علي

(۱) محترم استاد حاجي سومر خان (گهوٽ جعفر خان لغاري) خبر هڪئي ته ميرپورخاص جي
 مير مسو خان مون کي هن سي حرفيءَ جا بيت پڙهي پڙايا ۽ چيائين ته هيءَ ثنا اسان جي ڏاڏي
 مير علي مراد خان جي جوڙيل آهي، جو اسان جي آبائي قبرستان «چيتوڙي» (ميرپورخاص کان
 ۸ ۽ ۹ ميل اتر طرف، سنڌوڙيءَ جي رستي تي) ۾ مدفون آهي ۽ مٿس قبو آهي.

- ب- برافش بوق رو، بر بحر و بر روز، حرب
بو تراب و بوالحسن بدرالدجی بر بر علی
- ت- تکبر ترک کرده با تواضع تخت گیر
تاجداران تخت فرمان تسامع، قنبر علی
- ث- ثبوت و ثابت و خواند ثنائش جبرئیل
ثانیء ملک سلیمان شاه اسکندر علی
- ج- جمشید، "جهان جنات عدن" جاء او
جانشین، مصطفیٰ بر جابران جابر علی
- ح- حیا و حسن و حلم و بهره او آمد عیان
حامیء دین، محمد حامد، حیدر علی
- خ- خلیف، خائف و خورشید، چرخ و [حق] نما
خازن، گنج، خدا و خسرو و خاور علی
- د- دلدار و دلاور دادگر دریای دین
داور و دیندار دانا هست دانشور علی
- ذ- ذات از ذریعت زبده حق ذوالجلال
ذوالحیا ذوالجود هم ذوالجیش زورآور علی
- ر- رفیق، مصطفیٰ در روز، رزم [او] رزم جو
راست گو هم راسخ و هم رهنما رهبر علی
- ز- زمین و تا زمن در زیر فرمان او زمان
زینت دنیا و دین زربخش زیباور علی
- س- سخاوت پیشهء و [هم] سرور و سائل نواز
سالک، سیر، حقیقت ساقیء کوثر علی
- ش- شجاع شمشیر زن بابای او شیر شبیر*
شاه شاهان شهر گیر و شافع، محشر علی
- ص- صابر صاف طینت صوفیء صافی نهاد
صاحب، صمصام دلدل صفت شکن صفد و علی
- ض- ضرب، تیغ، او ضایع کند اهل ضلال
ضامن و ماضع دین از ضربت، خنجر علی
- ط- طرح یگرنگ اندر طبع طائوس، ارم
طینتش مصدر طهارت طیب و طاهر علی

* بابای او: اصل عبارت بلکه الین آهی

ظ - ظفر در ظل، دائم در ظهورش ذوالفقار

ظاهر و اظهر بعالم شه مظفر فر علي

ج - عالم عالم و مشهور در عرب و عجم

عابد و عالم، عدیل و عصمت عسکر علي

غ - غالب غازي و غواص بحر، "هل اتی"

غیبدان غمزده، غمخوار پیغمبر علي

ف - فیاض و [ذی] فهم فهم، فصاحت مرو راست

فتحمند و فتح، لشکر فاتح، خیر علي

ق - قدر، قرب، او قرآن هویدا می کند

قاهر، اعدای دین را قاتل، اژدر علي†

ک - کاشف قرب، او، کرار هر کس یکسان

کان، کرم و کیمیا، گنجینه گوهر علي

ل - لقب او "لحمک لحمی" له قال الرسول

لائق، لطف و لطافت صاحب، لشکر علي

م - مالک مملکت مشرق مغارب مرتضی

ماهر، معنی مصحف در شکر مادر علي

ن - نیست نسب، او، شهد النبی، نزدیک تر

ناجی از نیران ناران نافع و ناصر علي

و - وصی، مصطفی و هو العلی والا نهال

واصف و وصی و ولی الله بلند اختر علي

لا - لامعه وجهش ز نور، لاشریک

"لافتی الا" علي شد تکلم افسر علي

ی - یگانه یکدل و یار، محمد بالیقین

یادگار، یوسف و یعقوب را یاور علي

از که آید منقبت آن شه مظفر در بیان

هرچه گفت هرچه خواند زن همه برتر علي

وصف اسدالله غالب گرچه ناید در شمار

لیک زن بهتر که کردم در ثنا اشعر علي

نظم، من چون نظم، طبری از کمال لطف شاه

دارم این امید شد منظور در منظر علي

يا الله العالمين آمين اين يابد مرا
از جناب مصطفي مقصود از بهر علي
سائنس بردر محمد مصطفي بخشي مراد

خيريت اولاد ايمان عمر زوراور علي
هي ۽ ٺيهه اڪري اسان کي اتفاقاً مرحوم ميان قاضي الله داد عباسي بختيارپوري ۽
جي هٿ لکيل ملي، جا هن تاريخ ۲ ماه جمادي الثاني، سن ۱۳۰۹ھ، اربع ڏينهن،
ميان علي مراد خان (۱) بن غلام شاه لغاري ۽ واسطي قلمبند ڪئي. جئن هن کان
اڳ حمل جي سوانح ۾ بيان ٿي چڪو آهي، قاضي الله داد عباسي، حمل خان جو
جاء نشين هو، جنهن کانئس پوءِ ڳوٺ مير خان لغاري ۽ جي مڪتب ۾ درس تدريس
جو سلسلو جاري رکيو. غلام شاه خود حمل جي شاگردن مان هو. قاضي الله داد
جي هن دستخط نسخي جي بناء تي ڪافي وثوق سان چئي سگهجي ٿو ته هن ٺيهه
اڪري ۽ جو ڳوٺ مير خان لغاري ۽ ۾ ڪافي چرچو هو ۽ غالباً هي ۽ ٺيهه اڪري حمل
جي آڏو به هئي، جنهن کان ئي متاثر ٿي هن ان جي پاران سنڌي ۽ ۾ پنهنجي مشهور
ٺيهه اڪري (الف احمد چار جو اعليٰ اسد اڪبر علي - الخ) جوڙي (۲) ..

سنڌ ۾ سرائڪي زبان جي ٻين مشهور شاعرن مان، حسين فقير ديدڙ (وفات
۱۲۹۰ھ) ۽ حاجي ٽالپر (جي پٽي غالباً حمل جا وڏا همعصر هئا) جي ظريفيان
ڪلام به حمل کي متاثر ڪيو. حمل پنهنجي پياض ۾ حسين فقير ديدڙ جو سرائڪي
زبان ۾ جوڙيل هڪ ”نصيحيت نامہ“ پنهنجي هٿ اڪرين قلمبند ڪيو آهي (۳)،
جنهن جي ڪجهه جهلڪ سرائڪي زبان ۾ سندس جوڙيل ٻن نصيحيت نامن (۴) ۾
نظر اچي ٿي. ساڳئي طرح حاجي ٽالپر جو هڪ بيت (ڏنڪي نور ته نوشي ٻٽڪا -
الخ) پنهنجي پياض ۾ قلمبند ڪيو اٿس، ۽ ان جي تتبع ۾ پاڻ به هڪ بيت (ڏنڪي
نور ته ڏنگا ٻٽڪا - الخ) چيو اٿس (۵). سنڌي شاعرن مان فقط عثمان فقير ”سانڪي“
جي هڪ ڪافي پنهنجي هٿ اڪرين پياض ۾ لکي اٿس (۶)، مگر عثمان فقير جي
ڪلام جو ڪوبه اثر حمل جي ڪلام ۾ نظر نٿو اچي.

ٻين شاعرن تي اثر

جهڙي طرح حمل لاءِ سندس همعصر بزرگن جي ڪلام راه روشن ڪئي، اهڙي ۽
طرح حمل جو ڪلام به پنهنجي مقبوليت سبب ٻين شاعرن لاءِ هڪ نمونو بنيو.

- (۱) اصل نسخي ۾: ”علي مراد خان“. (۲) ڏسو: متن ڀاڱو پهريون. (۳) ڏسو: ضميمو ٻيو.
(۴) ڏسو: متن ڀاڱو ٻيو. (۵) ڏسو: متن ڀاڱو ٻيو، ”ناقداان ۽ مذاخير اشعار“ هيٺ.
(۶) ڏسو: ضميمو ٻيو.

مولوي عبدالله صاحب لغاريءَ چيو ته اسان پنهنجي وڏن کان ٻڌو ته گهوڻڪيءَ ۾ مشاعرا ٿيندا هئا، جن ۾ مولوي محمد يعقوب لغاري، خليل نالي (يا تخلص وارو؟) شاعر، حمل ۽ ٻيا شاعر شريڪ ٿيندا هئا. ٻيا شاعر پنهنجا اکٻ تيار ڪيل شعر پڙهندا هئا ۽ حمل کي بروقت ڪا مصرع طرح پيش ڪئي ويندي هئي، جنهن تي هو في البداهه پنهنجا اشعار پڙهي حاضرين کي محظوظ ڪندو هو. اها لياقت صرف حمل ۾ هئي. ا. ه. هن حڪايت مان قوي ڪمان نڪري ٿو ته سندس همعصر شاعرن تي حمل جو وڏو اثر هو. سندس سرائڪي زبان ۾ چيل بيت، لفظن جي سٺائي، ٻيارن محاورن ۽ انوکڻ خيالن سبب سنڌ ۾ عام مروج ۽ مشهور ٿي ويا ۽ هر هنڌ مقبول پيا، جنهنڪري ڪيترن ئي شاعرن ۽ سگهڙن پنهنجي ڪلام ۾ حمل جي نقش قدم تي هلڻ جي ڪوشش ڪئي. هت حمل جي هم ڪير اثر جو پورو جائزو وٺڻ مشڪل آهي، البتہ هيٺيان ڪي مثال هن حقيقت کي قدري روشن ڪندا.

(۱) محبوب جي ڊگهن ڪارن وارن کي جيتوڻيڪ اسان جي شاعرن پنهنجي پنهنجي نموني ۾ ساراهيو آهي، ته به ڪارن وارن جي ڪارن نانگن سان تشبيهه سندن مجازي تعريف جو مرڪزي نقطو بڻي رهي آهي. لطف علي پنهنجي هڪ بيت ۾ محبوب جي ڪنڍون ڪاڪڻن بابت چوي ٿو:

بيچ ٻيچان دے بيچ پئے، جيون ول ول نانگ ڪنڍل وچ،
هٽل هٽل ڏنگ ڏنگ نيسنگ چلاون، زيب ڏيون ول ول وچ.

وري ٻئي هڪ بيت ۾ اشارتاً چوي ٿو:

چٽڪ پيا رخسار آتے هڪ وال ڏنر من والا: بشير ڪالا
درد و نديان نون دوڙ ڪرے دڙ ڪ مارے ڏنگ اٻهالا: ڪرے نه نالا

حمل پنهنجو هيٺيون سڄو بيت محبوب جي زلفن کي سٺل نانگن سان تشبيهه ڏيندي چيو:

زلف دراز ميڙے دلبر دے نانگ سِيَه هين سئے،
ڪاوڻ ڪيئے پئے چٽه ماري، بيچ گهٽي منهن آتے،
هڪ ڪاڙے، ٻے ول ول ڪاڇن متڊر پڙهڻ جے سئے،
شايس حمل! آڪ تنيهان هٽ ٻاء جنيهان پنه گئے.

حمل جو هيءُ بي نظير بيت سنڌ ۾ سرائڪي زبان جي ٻين قابل شاعرن لاءِ هڪ نمونو بڻيو. مثلاً، عرضي فقير ماري (تعلقو سنجھورو) پنهنجي هيٺين بيت جي شروع واري مصرع ۾ ئي چيو:

زلف سیاہ سڄڻ دے سهڻي، جون آکيان بشيهر ٻوڙي، (۱)
 دم دم دؤر حسن کون ڪٽوڙهي، ڪيا هل ڇي هوايان ٽوڙنهي،
 هڪ جو سبب سهڻي دے سينے وچ، جون باغان دے وچ ڪوڙنهي،
 هر هڪ نازڪ ناز سڄڻ دا، جو ڏيکيان سو ڏوڙنهي،
 اتلے دام دلين کون عرضي! ڪونه هووے جو چوڙي!

شاھ محمد ديدو بہ ساڳئي حمل واري قافيي تي هيٺيون بيت چيو، جنهن ۾
 محبوب جي موءَ ۽ کيسوءَ جو ذڪر ساڳئي انداز ۾ ڪيائين:

ميهر آئين مهتاب رهن مشتاق صنم دے روء آتے، (۲)
 سنبھ ويس وسپهر ورسن مشڪ مسطر موء آتے،
 پوئست ڦوڙ ڦسائے ڦٽندڻ، ڪوش گرھ کيسوء آتے،
 سرو، سمن، مدخجل صنوبر، قد دي صفت سوء آتے،
 بلبل پوئر پيراڳي ڦردے، باس بدن دي بوء آتے،
 خجل ڪجڪ طائوس رهن، جان جانب ٿلدا جوء آتے،
 شاھ محمد! شالا هووين ڪلب پريان دي ڪوء آتے!

نور محمد پنهنجي هيٺين بيت ۾ حمل جي بيت جا شروع وارا الفاظ تضيمن

ڪري، ٽئين قافيي تي بيت چيو:

زلف سیاہ سڄڻ دے سهڻي، ٻيچ بشيهر ٻاوڻ: نينهن ٻاوڻ!
 ميل هٿين ڪر ڪيل تينهان وچ تيل ڦليل هلاوڻ: بشڪ ملاوڻ!
 شان ڪنن ڏے شان شمع، رخ کان ڪمان لڳاوڻ: جوش جڳاوڻ!
 ٿيون مار تيار ڏنگل جنهن وار سينگار تے ڏاوڻ: جوڙ ڳنڍاوڻ!
 دام گهٽن، آرام پسن، ول عاشق آن ڦساوڻ: هوش ڪساوڻ!
 تيل" گهوڙي وچ دل" ٻڌن، سے رمل رمل ڦلاوڻ: ڪيل" الاوڻ!
 نور محمد! نے ڪر جيڪر جيڪر ڪول ٻلهاوڻ: آپ ڦلاوڻ! (۳)

(۲) شاھ محمد ديدو (وفات ۱۳۰۹ھ) حمل جو قدرتي ننڍو معاصر هو.

جيتوڻيڪ شاھ محمد جو حقيقي استاد سندس نانو حسين فقير ديدو هو، ته بہ اسلوب
 بيان جي لحاظ سان شاھ محمد ديدو تي حمل جو ڪافي اثر ٿيو. مثلاً سندس هيٺيون
 بيت بالڪل حمل واري طرز ۾ ڇيل آهي ۽ ان تي حمل جي اسلوب بيان توڙي
 صنعت تجنيس جو عڪس نمايان آهي:

(۱) بشيهر (وس + هر) = زهر وارو = نانگ. (۲) ميهر = سج. مهتاب = چنڊ.

(۳) ني ڪر = نبي ڪري. ڪول = ويجهو. پرمان.

مول نہ وسرے رات آھا جا لال سڄڻ مٽين گھاري : اڄ ٻئي گھاري!
 صدق ٿيون تنهن ساعت تون جا مهل سڳوري ساري : اڄ مٽين ساري!
 سينا نال سڄڻ دے سينے آھي هڪ ٻئاري : سڄڻ ٻئاري!
 رڳ رقيب جنهن هڻ وڃ تے جڏي جدا پي کاري : ڪاھيس کاري! (۹)
 شاھ محمد! شاھ علي آ تينھن ڪون ماري : ميران ماري! (۱)

(۳) حمل جو جوپن ۽ جوانيءَ جي جاڙ ٻاٻت چيل بيت مشهور آھي:

”هل وے جوپن جاڙ ڪيتوئي، چورا بگرڪر چوڙ ڳيون“ -- الخ (۲). جان محمد نالي شاعر ان جو تبعو ڪيو تہ

هے وے جوپن! جاڙ ڪيتوئي مرض بينان تون مَرَّ ڳيون!
 ٻُڪيان ٽُڪيان ڪرڪر ٽُڪيان، جان وچون ڪڍ جَرَّ ڳيون!
 سور سَٽدين وچ ثابت، سير ديان سُونان ڪر سَٻَرَّ ڳيون!
 اڇين ڏاڍا آڪر لايَا، قهر اهو پي ڪَرَّ ڳيون!
 هرڪا آڪر مَرَّها ماريَا، ڪاوڻ ڪنون ڪَرَّ ڳيون!
 تيڏا ڪاڏا هے اڃايا، ٿي تون قوت قبر ڳيون!
 جان محمد ڪون جوش اهو، جو پُور دليين دے دَرَّ ڳيون!

(۴) پير حسن بخش مرحوم (دُنُو، تعلقو شهداد پور) پنهنجي هيٺين بيت ۾ ساڳي حمل واري طرز جو تبعو ڪيو:

محبوب مٺا منار ميڏا مين روز ويڪان تيڏيان راهين: آءُ ڪڏاهين!
 دل جوش تيڏے بيهوش ڪيتي، چوڌار برھ ديان باهين: آءُ ڪڏاهين!
 سوز فراق دے سور سٺاوئين، دل اندر ديان داهين: آءُ ڪڏاهين!
 آ همغيال ٿيوين هن نال حسن بخش، ٻهڳڻ! ٻاجھ نہ لاهين: آءُ ڪڏاهين! (۲)

(۵) مرحوم حاجي ميان شير محمد خان لغاري (دُنُو، تعلقو شهداد پور) حمل جي ڪلام کان پوريءَ طرح واقف هو ۽ مؤلف کي پنهنجو ڪافي سرائڪي ڪلام ٻڌايائين، جو هن حمل جي ڪلام کان متاثر ٿي چيو هو. هت مثال خاطر سندس هڪ بيت ڏجي ٿو:

- (۱) پيتو حمل جو بيت (نمبر ۵، فصل ۴، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو): ”ڪيهي ڳالهيون يار پيارا! آيون ناڇ گهتي: سمجهيم دوست تيڏي دل گهتي“ الخ (۲) ڏسو: متن ڀاڱو ٻيو - متفرقات
- (۲) پيتو حمل جو بيت (نمبر ۱۱، فصل ۸، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو):
- ”تيڏي نال ڳجهيان ڪي ڪرڻيان هن“ ڪڏاهين: سٺو جڏاهين“ -- الخ

دلبر يارا دلاسا ڪوڙا سڏ سڏ ڪيئون ڏٺولي : ڪوڙ ڪيتولي !
 سڪ، صبر، آرام سڀولي نڀان نڀ ڪيتولي : ڪوڙ ڪيتولي !
 پاوت نڀ دا جمار نشي وڃ پيالو پُر ڪيتولي : ڪوڙ ڪيتولي !
 پاوت آون ويله اڳون، ڪو پاتي آڻ ڪيتولي : ڪوڙ ڪيتولي !
 صحيح ڪيتا هن شير محمد، دلبر دل ڏٺولي : ڪوڙ ڪيتولي ! (۱)

(۶) مؤلف جي نالي مرحوم ميان لعل بخش خان، حمل جي دوست جي باري ۾ چيل ٺهه اڪري (الف آءِ) اورے سهڻا پار جاني ! گل لڳ ڪرون مٺيان ڪالهيان جي - الخ) (۲) کان متاثر ٿي، ساڳيءَ طرز تي هڪ ٺهه اڪري جوڙڻ شروع ڪئي:

الف- الله لڳ آه ڪران، سڻ سڏ ٿيون ڪڏ ڪلزار ميان !
 حد هو وڻ دي چوڙ، وڻ وڏاوين، ويڪان روز تيڏا رخسار ميان !
 مشتاقان تون منهن موڙ مهربان ! جدا ٿيون نه در ڪو ڌار ميان !
 ”لعل“ ڪون ته هروقت ويله هه تيڏي ديد ويڪڻ دي درڪار ميان !
 ب- بيڪس بيڪار ڪون، ڏاڍي ڏک ڏٽئي ڪر ذات ميان !
 دل ڦٽ فراق فاني ڪئي، تيڏي قرب ڪئي گهٽ ڪات ميان !
 دوا ٻاجهون ديدار تيڏي، او بيمار ٻئي هه ڏينهن رات ميان !
 ايڏا ظلم زاهر تڏان ڪيئي، جڏان هيئي ڏٽئي ضعيف ذات ميان !

(۷) مطلب ته حمل جي سرائڪي ڪلام جي سهڻي طرز ڄڻ هر سگهو ڪي شاعريءَ تي آماده ڪيو ۽ نه صرف سنڌ جي شاعرن ۽ سگهون سندس تتبعو ڪيو، مگر ويندي ڪاري ۽ لس ٻيلي تائين سندس شعر مشهور ٿي ويو. لس ٻيلي جي شاعر نر فقير، هڪ خالص سنڌي شاعر هجڻ جي باوجود، سرائڪي-سنڌي ريفت ۾ حمل جي طرز تي طبع آزمائي ڪئي-جنهن ته سندس هيٺيون بيت حمل جي اثر جي ساک ڀري ٿو : (۳)

- (۱) پيتو حمل جو بيت (نمبر ۴، فصل ۴، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو):
 ”آءُ سڄڻ! سچ يار پيارا! جهاتي پا دل جهٽيئي: ڪيا ڪجهه وٽيئي“ - الخ
 (۲) ڏسو ڀاڱو ٻيو- ”هي حرفي در بيان خطاب و التجا بحضور محبوب“
 (۳) پيتو حمل جو بيت (نمبر ۱۶، فصل ۲، داستان ستون، ڀاڱو ٻيو):
 ”سهڻا وقت صبح دي ڏنر، دوست مڻا دلجاني: پاڪ پيشاني
 منهن مهتاب سنور سه رخ، جلوه جوت جواني: پاڪ پيشاني“ - الخ

دوس اسادا دلبر دل دا، جنهن ڏٺهن سگهائي: عجب اهاڻي
 ترنگ تليهر واسينگ وانگر، ورقون ويڙه وڌائي: عجب اهاڻي
 هار سينگار آناهين سرخي، جوڙ چڱي جوڙائي: عجب اهاڻي
 آبرو يد ڪڪول قريبان مٿيگان تير تڪائي: عجب اهاڻي
 ڪرنگها نين، ڪجل دي ڪاني سرمان چهر صفائي: عجب اهاڻي
 گوش گلابي گل بنيا، ات جهنور جوڙ نه آئي: عجب اهاڻي
 چا ترڪ چين قمو ڪيو، تنهن منجهه رهي نه ڪاڪت ڪائي: عجب اهاڻي
 تنهن نائنه نيف نياز نيوت سين جلوه جوت جهڙائي: عجب اهاڻي
 پان چپائنه لال لسان تون سهڻا نقش سياهي: عجب اهاڻي
 ڪونش قدم دي زينت زريان بيهد خوب بنائي: عجب اهاڻي
 تنهن هنج هلل حيران ڪيا، ات ڪنجل لوڏ لڪائي: عجب اهاڻي (۱)
 ديڪه ڊچن دهنون دهليا ڏوڏ ڏرت نه سائي: عجب اهاڻي (۲)
 شمس سمر پشي سرمايا پسي لائق جي لالائي: عجب اهاڻي
 نجر ستاره برگ بيهي ويو، نسنه سونهن سسائي: عجب اهاڻي (۳)
 پنه-رپ بازي پنه سندو تنهن روه چڙي روشنائي: عجب اهاڻي (۴)
 سونهن سگهه سوسي ساجن ۾ سا رازق پاڻ رکائي: عجب اهاڻي
 جهڙس ڪونهي جڳ ۾ پيو ڪو خاوند قهر خدائي: عجب اهاڻي
 ميئون نون نوازيو نافع، مڱي مهر مداحي: يارو مڱي مهر مداحي

شاعريءَ جا دور

شعر جي اندروني شهادتن مطابق، حمل جي شاعريءَ جو دور ٽيهه سال، ۱۲۶۳ کان ۱۲۹۳ هجري تائين، يقيني طور ثابت ٿئي ٿو. سرائڪي زبان ۾ هير ۽ سندس ماءُ جي سوالن جوابن جا ٽيهه بيت، ۽ وري هير ۽ سندس عزيزن ۽ هاڙي وارن جي سوالن جوابن جا ٽيهه بيت، جملي سٺ بيت، حمل ۱۲۶۳ هـ ۾ جوڙيا-جنن خود آخري بيت ۾ چوي ٿو ته ”تيرهين سن دي تريهڪ آهي، سٺ بيت مٿين جوڙ ڪتاب ڪيٽي“. سنڌي زبان ۾ ٽي صلعم بابت سندس چيل مدح (”سيد سچا سردار تون-الخ.“) تاريخ ۵ شعبان ۱۲۹۳ هـ تي پنهنجي هٿ اکرين قلمبند ڪئي اٿس. ان کان پوءِ جي ڪا به تاريخ بياض ۾ نظر ڪانه ٿي اچي-حالانڪ حمل ان بعد به تقريباً اڍائي سال زنده هو، ۽ ممڪن آهي ته انهيءَ عرصي ۾ به شعر چيو هجي.

(۱) ڪنجل = هاڻي. (۲) ڊچن = ڏند. دهنون = دهن مان-وات مان. (۳) نسوڻو = گل جو قسم. (۴) پنه رپ (پنه = ماڪ؛ رپ = آفت) = ماڪ جي آفت = سچ-آفتاب.

جو اسان تائين نه پهتو هجي؛ يا اهو شعر خود بياض ۾ موجود هجي، مگر جنن ته هر هڪ شعر جي آخر ۾ تاريخ ڏنل ڪانهي، انهيءَ ڪري اسان لاءِ اهو سندس آخري عمر وارو شعر سچائيءَ ۾ مشڪل آهي.

مؤلف جي راءِ ۾ حمل جي شعرو شاعريءَ واري عرصي کي اندازاً ٽن دورن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: ابتدائي دور (۱۲۵۰ھ - ۱۲۷۰ھ)، وچ وارو دور (۱۲۷۰ھ - ۱۲۸۷ھ)، ۽ آخري دور (۱۲۸۷ھ - ۱۲۹۶ھ).

(۱) ابتدائي دور جي شروعات غالباً حمل جي انهن بيتن سان ٿئي ٿي، جي هن شاعر ”حيات“ جي جواب ۾ چيا. ان بعد سندس اوائلي سيلون، هير جي افساني متعلق سرائڪي زبان ۾ چيل ٽيهه اڪريون، محبوب کي خطاب ۽ التجا واري ٽيهه اڪري، مجاز جا سنڌي خواهه سرائڪي بيت ۽ مزاحيه اشعار - غالباً مڙهي هن دور جا اشعار آهن. انهن سڀني مان هير جي باري ۾ چيل ٽيهه اڪريون، محبوب سان مخاطب ٿي چيل ٽيهه اڪري ۽ مجاز جا بيت هن دور جا شاهڪار آهن. (۲) وچ وارو دور هڪ طرف ”لؤاريات“ جو دور آهي، جنهن ۾ حمل پنهنجي برشدن يعني لؤاريءَ جي بزرگن جون مداحن چون، ”سلسله شاهان نقشبندان“ جوڳو، ۽ لؤاريءَ ۾ خواجہ محمد حسن مدني رحه جي ڪيل ڪارنامن کي نظم ۾ قلمبند ڪيو؛ ٻئي طرف هن دور ۾ حمل نقشبندي ۽ قادري طريقي جي ذڪر اذڪار جي تشريح ۾ ۽ صحيحاً منظوم ڪيا، جي سندس تصوف جي ڄاڻ جي ساک ڀرين ٿا ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهن. سن ۱۲۷۷ھ ۾ نقشبندي طريقي ۾ هڪ صحيفو منظوم ڪيائين، ۽ سن ۱۲۸۷ھ ۾ قادري طريقي جي بيان ۾ ٻيو صحيفو نظم ڪيائين، جو هن دور جو آخرين ڪارنامو سمجهڻ گهرجي. (۳) آخري دور، جو حمل جي پيريءَ جو دور آهي، ان ۾ سندس عمر جي تقاضا موجب، اهو شعر شمار ڪرڻ گهرجي، جو نصيحت نامن، مناقب ۽ مداحن تي مشتمل آهي. ۱۲۹۰ھ ۾ چئن ٻارن جي مدح جوڳو ٻائين؛ ۲۳ رجب، ۱۲۹۲ھ تي سرائڪي زبان ۾ پنهنجي برشد جي آخري مدح (”وه محبوب مڪمل برشد، ڪامل قطب رباني“ - الخ) چيائين؛ ۲ شعبان ۱۲۹۳ھ تي سنڌيءَ ۾ ”مناقب حضرت علي“ منظوم ڪيائين؛ ۽ ان کان ئي ڏينهن پوءِ ۵ شعبان ۱۲۹۳ھ ۾ نبي صلعم جي مدح (”سيد سچا سردار تون“ - الخ) جوڳو ٻائين - شايد هيءَ مدح ئي حمل جي شعرو شاعريءَ جو آخرين ڪارنامو آهي.

شاعريءَ جا اذواع، عنوان ۽ اسلوب بيان

حمل جي شعر جي هٿ آيل ذخيري مان، اٽڪل اڌ ڪلام سنڌي ۽ اڌ ڪلام سرائڪي زبان ۾ چيل آهي. سندس ڪجهه شعر ”هندي ريختہ“ ۾ به چيل آهي.

(دسو پاڳو ٿيو). سنڌي ۽ سرائڪي زبانن ۾ سندس چيل شعر ۾ مداحون، معجزا، مناقب، مثنوي، سي حرفيون، غزل، بيت، ڪافيون، هنر، ڏهسنا ۽ معما - اهي مڙهي جنسون موجود آهن.

موضوع جي لحاظ سان، حمل جي شاعري علمي توڙي عوامي عنوانن تي مشتمل آهي، ۽ جهوني توڙي جديد رنگ ۾ چيل آهي. سندس ”مناقب حضرت علي“ ”سلسلہ شاهان نقشبدان“ ۽ معرفت نامو خصوصاً علمي معلومات ۽ مطالعي جو ثمر آهن، ته ڪافيون، هنر، ڏهسنا ۽ معما (۱) وري عوامي شاعريءَ جي عنوانن جا موتي ۽ گوهر آهن.

معرفت نامي جو پهريون حصو، جو نقشبندي طريقي جي تشريح ۾ جوڙيل آهي، سو ”الف اشباع“ واري قافئي (ڪريما، ان ڪا، هميشا، حضورا) تي جهونيءَ طرز مطابق چيل آهي؛ ٻئي طرف وري سنڌي خواه ”ريختہ هندي“ ۾ نسبتاً جديد رنگ جا غزل موجود آهن (۲). حمل جي شاعرانه اسلوب بيان ۾ وڏي لوڏ لڳڪ آهي: هر هڪ موضوع کي مخاطبين خواه نفس مضمون جي لحاظ سان بالڪل موافق ٻوليءَ ۽ موزون محاورن ۾ ادا ڪيو اٿس. مخاطبين جي لحاظ کان، مدحن ۽ معجزن ۾ زبان خواه طرز بيان بالڪل سادي آهي، ڇاڪاڻ ته اهي موضوع عام لاءِ هئا ۽ زبان زد عام ٿيڻا هئا. ان جي برعڪس، معرفت نامي ۾ جيتوڻيڪ ٻولي نج سنڌي استعمال ڪئي وئي آهي، ته به تصوف جي ڪن خاص اصطلاحن ۽ ڳوڙهن نڪتن کي ورجائڻ لاءِ طرز بيان علمي، بلڪ فلسفيانه آهي.

موضوع جي لحاظ سان، موافق ٻولي ۽ موزون محاورن استعمال ڪرڻ ۾ حمل پنهنجو مٽ ٻاڻ آهي. کيس (سنڌي توڙي سرائڪي) ٻوليءَ تي ملڪو آهي:

(۱) ڪافيون، سنڌي ۽ سرائڪي بيتن جي فصلن جي آخر ۾ مناسب موقعن تي ورچي رکيون ويون آهن ۽ اتي ڏسڻ گهرجن. هنر جا بيت جي ”تجنيس نام“ تي سٽيل آهن، سي هي آهن: سرمارئي جا پهريان ۸ بيت، سر سهڻي جو بيت ۳، سر سهڻي فصل ۲ جا جملي بيت، ۽ سر ڪانگل جو بيت ۱۲. ”جنسيات“ تي مڃي هنر جو مثال، سر مارئي ”ابيات متفرقه“ هيٺ ڏنل بيت آهي، جو ”آن“ جي جنسن تي جوڙيل آهي. ڏهسنامي جي فن ۾ حمل صرف ٻه بيت جوڙيا آهن، پر اهي پنهنجو مٽ ٻاڻ آهن: پهريون ”رڌان رجني دجهيون ڇم ڇهل ڪون وڌ - الخ“ (دسو ابيات متفرقه: پاڳو پهريون)، ۽ ٻيو ”زلف ڪي نانگ، ڏنگن بي سانگ - الخ“ (دسو پاڳو ٿيون: ڪلام ريختہ هندي). معما جو فقط هڪ بيت ملي سگهيو آهي، جو ”پاڳو پهريون - اشعار متفرقه“ هيٺ ڏسڻ گهرجي.

(۲) دسو سنڌي غزل ”هن بره جي بيمار جي - الخ“ (پاڳو پهريون: اشعار متفرقه)، ۽ ٻئي دسو ”پاڳو ٿيون: ڪلام ريختہ هندي“.

سرائڪي (سنڌي-سرائڪي) سندس مادري زبان هئي، مگر ان سان گڏوگڏ سرائڪي زبان جي مغربي-پنجابي محاوري ۽ لهجي، توڙي اتر سنڌ ۽ بهاولپوري محاوري ۽ لهجي تي کيس عبور هو. هير جي بيان ۾ ٽيهه اڪريون، توڙي محبوب کي خطاب ۽ التجا واري ٽيهه اڪري ”مغربي-پنجابي“ محاوري جي آميزش سان چيون اٿس، جن ۾ تيري، ميري، هور (پيو)، ڪي، ڦر (وري)، منجهيڻ (مينهون)، نسن (پڄڻ)، چاڪ (يار)، ڪول (ويجهو)، وغيره لفظن کي عام استعمال ڪيو اٿس. ٽيهه اڪرين کان سواءِ ٻئي سرائڪي ڪلام ۾ سيري ۽ بهاولپوري محاوري جا خاص الفاظ به استعمال ڪيا اٿس—مثلاً پاڄهه (بنا، ڪان سواءِ)، پڻن (سوڪلڻ)، گهلڻ (امائڻ)، ڪڏڻ (ڪڏهين)، تين (۴)، وغيره. مجازي بيتن ۾ خاص طرح عام فهم ”سنڌي-سرائڪي“ ٻولي استعمال ڪئي اٿس. مطلب ته سرائڪي ٻوليءَ جي هر محاوري ۾ کيس مهارت آهي ۽ ان ۾ هو پاهرين عام ٻولي توڙي گهرو زناني ٻوليءَ کان پوريءَ طرح واقف آهي. هير ۽ سندس ماءُ جي سوالن جو ائين واري ٽيهه اڪري ۾، ٻن عورتن جي گفتگو جي لحاظ کان، ”الف“ کان ”ي“ تائين گهرو زناني ٻولي استعمال ٿيل آهي، جنهن ۾ جهڙو ماءُ جو مڻهو تهڙو ڌيءُ جو طعنو، جهڙو عتاب تهڙو جواب. هن طرز بيان کي بالڪل زنانن اصطلاحن ۽ محاورن ۾ ٺاهڻ ۾ حمل واقعي ڪمال ڪيو آهي، ۽ عورتن جي طعنن ۽ مڻهن کي هوبهو سندن زبان ۾ ورجايو آهي.

سنڌي زبان تي به حمل کي ساڳيءَ طرح پورو عبور آهي: خصوصاً عام رائج زبان جي مؤثر لفظن ۽ پختن محاورن ۽ اصطلاحن تي کيس ملڪو آهي. سنڌس سنڌي ٻولي بالڪل سولي ۽ صاف آهي ۽ ان ”سنڌي صاف زبان“ جي خود کيس به دعوا آهي: ”دروازي جي تاريخ“ (ڏسو پاڳو پهريون) لکندي چوي ٿو:

ول صفت الله سنڌي ٿو ساراهيان سبحان

بعد تنهن تاريخ چوان ٿو سنڌي صاف زبان

نقشبندي طريقي بابت هڪ صحيفي جوڙڻ لاءِ جو ارشاد کيس سندس مرشد ڪيو هو، تنهن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

هڪڙي ڏينهن فرمايائون فضل سين مون کي مهر منجهي

ته جوڙ حمل! تون هڪڙو صحيفو صحيفا

صحيح صحيفو جوڙ تون، ساري سنڌي واء

سولي سنڌي سوڪڙي سمجهڻ سڀني لاء

پيشڪ حمل جو سنڌي شعر گهڻو ڪري ”چو“ ”سولي سنڌي سوڪڙي“ آهي. ڇپوٽيڪ هو فارسي زبان ۽ شعر مان چڱو خاصو واقف هو، مگر سندس ڪلام ۾

اهو خارجي اثر بالڪل ڪونهي. سندس سنڌي بيت خاص طرح صاف زبان ۽ شسته معاورن جو بهترين نمونو آهن. سسئي، مارئي، سهئي، سارنگ، ڪانگل ۽ ٻيو سنڌي سُرڻ هيٺ چيل بيت حمل جي زبان جي سلامت ۽ رواني جي ساک ڀرين ٿا.

ٻوليءَ تي ملڪي هئڻ سبب، حمل کي لفظن جي هوج ۽ استعمال تي وڏي مهارت حاصل آهي. هڪ جاءِ تي خود پاڻ چوي ٿو ته ”مدح مبارڪ جوڙيس، پوٽر دائي در عدن دے“ (۱). ڪڏهن هو هر آواز الفاظ استعمال ڪري، هر مصراع ۾ اندروني ترنم پيدا ڪري ٿو؛

ذمے غم و ہجر، لہر اساذ لیگ لیگ سب آلو گہون ا
گہون اس آداس پیاس، پیتا رت ماس ہڈان تون پی روڑ گہون ا

✱

ہیکے گھور تیلے چکھور کینی، ہا ہور تین وج وھلور ہئی،
گیہ ڈوہ سانوں ست ڈور گیون، سائین! گاسان ٹون کس قصور ہئی؟

*

تَتَّشُونِ ڍول اتون جندگهول کهتان، چپ چول آتین کهجه ډول سالین!

تہ کڏھين وري صنعت تجنيس جي سٽاءَ مان هڪ هڪ لفظ مان مختلف
معنائون پيدا ڪري ٿو:

کَلیان (۲) تے تے، کَلیان (۳) دلبر! کڈان آئوسین اس کَلیان ؟ (ع)

قبرے کر کر تروڑیر کلیان! (۵)

ٻوليءَ جي مهارت ئي حمل کي هن لفظي ٻوڇ ۽ جڙاءَ تي آماده ڪيو آهي، انهيءَ ڪري سندس اڪثر بيتن تي سگهڙ هائيءَ جو رنگ غالب آهي. هنر ۾ ذهني ڄاڻ ۽ سندس هن لغوي ڄاڻ ۽ لفظي گهڙ-پڇ جو مظاهرو آهن. ظاهر آهي ته حمل متعدد موقعن تي عمدآ ۽ ارادتاَ ”صنعت تجنيس“ جي ڪمال ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي؛ مگر هن ڪاريگريءَ کي پختن محاورن ۽ موزون لفظن جي قالب ۾ اهڙي ته سهڻي نموني ۾ سمايو اٿس، جو تصنع ۽ تڪلف جو رنگ هلڪي ۾ هلڪو، پاڪ ذري گهٽ ناپيد آهي. انهيءَ ڪري ئي پير صاحب هاڳارو، پير صاحب

(۱) دسو کلیات، پاڻگو پپو: "مدح مرشد حقیقی"، بند ۱۹.

(۲) گهٽيون-وانون (۳) سورن ۽ ڳري وٺي آهيان. (۴) گهٽيون-هن نائي (۵) جتي ۽

جون ڳليون. يعني اي دلبر! وائون نھاري نھاري آڻ (هن ورهه ۾) ڳري وئي آهيان؛ (چؤ) تون ڪڏهن هن ٺاڻي وري ايندين؟ (انتظار ۾) هت هلي هلي سون ته (پنهنجي جتيءَ جون) ڳليون ئي ٿوڙي ڇڏيون آهن!

شمس العلماء شاھ، مردان شاھ اول، چوندو هو ته ”عقلي شاعر حمل جهڙو ڪو ڇڏو هوندو“. سندس صنعتگري ۽ ڪاريگريءَ جي نقطي نظر کان پير پاڳارو، پير صاحب حزب الله شاھ، چوندو هو ته ”فقير جي مصراع سان ڪو ٻيو شاعر مصراع ملائي، ته ان کي هر مصراع لاءِ اسان جي طرفان پنج روپيا انعام طور عطا ڪيا ويندا“.

خيال ۽ فڪر جي نوعيت

سنڌ جي بزرگن ۾ شاعري ۽ فقيري لازم ملزوم جز ٻئي رهيا آهن؛ انهيءَ ڪري هر هڪ بزرگ، شاعريءَ کي خدا پرستي ۽ فقيريءَ جي تلقين جو هڪ ذريعو بڻايو. اسان جي وڏن بزرگن ۽ درويشن جي منزل به وڏي هئي، انهيءَ ڪري جو سندن ”حال“ هو، سوئي سندن ”قال“ هو. اسان جي پوين شاعرن، محض اکين جي تقليد ڪندي، پنهنجي شعر ۾ ويهي سلوڪ ۽ معرفت جون ڳالهيون ڪيون. حالانڪ سندن ڄاڻ صرف اکين بزرگن جي شعر ۾ ڪم آندل لفظن ۽ اصطلاحن تائين محدود هئي؛ مطلب ته سندن ”حال هيٺو، قال پيٽو“. حمل جي شعر ۾ ان قسم جو مبالغو ڪونهي. مجموعي طرح، جو سندس حال آهي سوئي سندس قال آهي. هن پنهنجي شعر ۾ عمداً ڪو سالڪانه ۽ عارفانه دم ڪونه هنيو آهي. حالانڪ ٻين ڪهنن شاعرن جي مقابلي ۾ حمل تصوف جي ماهيت ۽ اصطلاحن کان وڌيڪ واقف آهي. جنن ”معرفت نامه“ ۾ نقشبندي ۽ قادري طريقن بابت سندس ڏنل عالمانه سمجهائيءَ مان ثابت ٿئي ٿو. حمل پنهنجي شعر ۾ عام حقيقتن ۽ حالتن کي نهايت دانائيءَ سان بي نقاب ڪيو آهي. بقول راضي فقير، ”حمل حقيقت حال واري ٻڌري آيو آهي، جا عام توڙي خاص کي سڳهي ۽ سڪي سمجهه ۾ اچي ٿي“— يعني ته حمل پنهنجي شعر ۽ شاعريءَ جي هر موضوع کي عام فھر، سليس ۽ دلچسپ پيرايي ۾ ادا ڪيو آهي، مگر هر ڳالهه کي اهڙو ته ٽڪي توري پيش ڪيو اٿس، جو اها ٻڌندڙ جي نه صرف ذهن نشين، بلڪ دلنشين ٿي وڃي ٿي. مثلاً، مجازي محبت جي موضوع کي حمل پنهنجي سرائڪي خواه سنڌي بيتن ۾ جنهن سنئين سڌي ۽ دلپذير نموني ۾ پيش ڪيو آهي، تنهن جو مثال ملڻ مشڪل آهي. مجازي ماحول جو نقش چٽن ۽ محبوب سان ڪجهن ڳالهين ڳرهن، خواه سائس مخاطب ٿي سندس آڏو محبت جي هر پهلو کي بي نقاب ڪرڻ ۾ حمل واقعي ڪمال ڪيو آهي— سندس انهيءَ شاعرانه اعجاز تي هيٺ ڏنل بي نظير بيت (”ڪليات“: پاڳو پيو، داستان ستون) ٻڌرا شاهد آهن. انهن بيتن ۾ حمل خالص مجازي محبت جي عام احساسات، جذبات ۽ تجربات جي اظهار ڪئي آهي؛ بزرگ پنهنجي مجازي محبت جون ڳالهيون لکايون ڪونه اٿس؛ ڇو ته

”لوڪ ڪنڊن لڪ عشق نه سگهندا، تولا ٿي سس ڏينوس سر ٻردي“
 انهيءَ ڪري، جيڪي مٿس گذريو آهي، يا مجازي محبت جي دامن ۾ گرفتار ٿيل
 هر شخص تي جيڪي ڪجهه گذري ٿو، انهيءَ جو دل کولي ذڪر ڪيو اٿس.
 مجازي محبت تي خواهه معواه ”حقيقي“ پوش ڪونه چاڙهيو اٿس، ۽ نڪي ڪو
 انساني محبت تي آسماني غلاف وڌو اٿس. هيٺين بيت ۾ محبوب جي معافي ملاقات
 کي جنهن نموني ۾ عيان ڪيو اٿس، سو هڪ مجازي ماحول جو حقيقي عڪس آهي:
 سٽي لوڪ سڄڻ لنگه آيا، نال ٻُڪل دے ٻُڪ ڪر: لوڪون لڪ ڪر
 ڇٽڻا، ڇٽڻا، ڇٽڻا آيا، ساهه سڀورا سڪ ڪر: لوڪون لڪ ڪر
 باجهه ڪنڊن آڀيا ميڙي جهولي دے وچ جهڪ ڪر: لوڪون لڪ ڪر
 حمل ڪون گل لاهه گيرھائين ٻاهه چڪا ول چڪ ڪر: لوڪون لڪ ڪر
 اهڙيءَ طرح، حمل پنهنجي عاشقانه شاعريءَ ۾ محبت ۽ مجاز جا کليل راز نهايت
 دلچسپ ٻهراڻي ۽ مؤثر لفظن ۾ بيان ڪيا آهن.

حمل جي خوش مزاجي ۽ خوش طبعيءَ سندس مجازي شاعريءَ کي وڌيڪ
 چمڪايو آهي. هن محبت جي دامن ۾ گرفتار ٿي نڪي دماغي توازن وڃايو آهي،
 ته لکي وري دل تي خواهه معواه سوداي خام کي سوار ڪري، رڳو ويهي پنهنجي
 نااميديءَ، بيوسيءَ ۽ بيحاليءَ کي اوريو آهي. سندس دماغ سالم، طبع شگفتہ ۽
 دل جوان آهي. هو محبوب جي ناز و انداز ۽ دل ڦري وڃڻ واري هنر ۽ حرفت
 جو معترف آهي، ۽ ان جو داد ڏئي ٿو.

”ڪيل ڪل تين ڪسڪاهه گيڙي دل، ڪتر ڪر محب مذاق گهاٽا“
 حمل، ٻين سان سڄڻ جي ڪلا کي مناسب نه سمجهي، خود ويهي کيس سمجهائي ٿو ته
 ”ڇا ڪيڙي ڇا ڪاهه، مون مسڪين تي!“

شڪايت کي به هڪ حڪايت بنائي پيش ڪري ٿو:
 ”مُرڪ مُرڪ من موھ ڪيون، تين ڪيل ڪيل توڻ دل ڪسي!“

* * * *

”هڪ سهڻا ٻيا سينگار ڪتر بند ٿين، ٻاپ ڪرڻ دے ٻار اڃا!“

* * * *

”گهٽدي گهٽدي ڪهٽن دي عادت، آڪ ڪيئون هٿ آڻي: ڪنهن سيڪلائي؟“

* * * *

”لال پنھان دے سنوان سڌا، نال اسان ڏنگ ڏاهان: تين آرڏاهان!“

”سهڻا! سهڻي صورت دا نا ايڏا ساڻ ڪريجي: ڪجهه ڏريجي!
 آڪيان دے لڳ آڪيے تے نا ماڻهو مفت مريجي: ڪجهه ڏريجي!
 ايڏا زور نه لاوڻ لائق، جيڏا ست” مريجي: ڪجهه ڏريجي!“
 حمل جي هيءَ خوش طبعي ۽ خوشگويي واقعي قابل داد آهي. منهن ڇڙهي،
 مخاطب ٿي، محبوب کي مڃائڻ ۾ اڃا به کيس ذرا هٻڪ ۽ حجاب آهي:
 ”گالهيون اٿر ڪي، توسان دلبر دل جون،

چوان چئي نه سگهان، ساجن، منهن تي سي!“
 پر، انهيءَ هوندي به پنهنجي مائاڻي محبوب سان جي سنيون سڌيون گالهيون
 حمل ويهي ڪيون آهن، سي ٻئي ڪنهن ڇڏي شاعر ڪيون هوندون. ازان سواءِ
 پنهنجي ٻار سان راز ۽ نياز، مائي ۽ ميار، ڏک ۽ ڏورائي جون اهي سنهڙيون
 مٿيون گالهيون ڪندي ڪندي، حمل محبت ۽ مجاز جا به بالڪل باريڪ ٺڪتا
 ۽ گريبان ڪري ڇڏيا آهن:

”تنهن نهايت نينهين تيڙي دي، نا ڪا ڀرت ٻڃائي: سچ ڪر ڄاڻي!
 توڙين توڙين سڪ سرم سدا، نا ٿيندي ڀرت پراڻي: سچ ڪر ڄاڻي!“

* * *

”هڪ هڪ ڏينهن هزار ورهيه هي، دلبر دے ديدار بنان!“

* * *

”سؤ سال سڄڻ کڏ نال وسے، ته ٻي آڪيٽان ويڪ نه رڄديان!“

* * *

”تنهن دے نال تقابل ڪيها، جو ٿيا سير دا سائين!“

* * *

”ڀولڻ نال نهن ٻيا ٻولڻ، هڪا ٻانهي ٻولي!“

۽ وري هڪ وسيع النظر ۽ جهانديد شاعر جي حيثيت ۾ هن مجازي محبت
 جي حد ۽ منزل به ڪٿي ڇڏي آهي:

حمل چئي هن ڳالهه جو ويهي ڪير ويچار،

ته ”دل لڳي دوستيءَ جو ڇا ملهه آهي مقدار؟“

تان اندر سان عقل چيو، ٺڪتو هيءَ نروار:

”وڃي لڳي ته لک هزار، ٺٽي ته ٺڪوئي نه لهي!“

تلقيدي راءِ

حمل، سنڌ جو ناليوارو ۽ نفزگو شاعر آهي. سندس شعر ۾ ڪي خاص نمايان
 خاميون نظر نٿيون اچن. جيڪڏهن ڪي اوڻايون آهن، ته به اهڙيون جو مجموعي

طرح سان انهن جو سندس ڪلام جي خوبين تي ڪو اثر ڪونه ٿيو آهي. مثلاً، ڪٿي سندس مناقب، معجزن ۽ مداحن جي وزن ۾ ذرا ڏڌ آهي، ته ڪٿي وري اهو ڪلام به البت سادو آهي. پنهنجي سرائڪي زبان واري ڪلام جي انوکڻ وزنن کي قائم رکڻ لاءِ، گهڻن ئي لفظن جي حرفن تي ڪٿي شد ڏني اٿس، ۽ ڪٿي وري ساڳين حرفن کي بنا شد بيهاريو اٿس. بس، سندس ڪلام ۾ جيڪڏهن ڪي آهن ته اهي ئي اڪري اوڻايون آهن: مگر انهن اڪري اوڻاين تي سندس لفظي خواهه معنوي ملوڪتون گهڻو غالب آهن. لفظن جي سهولت ۽ قافين جي ارزاني، انوکا وزن ۽ انهن جي آساني، طرز ادا ۾ سلاست ۽ رواني، اندروني ترنم ذريعي پيدا ڪيل خوش الحاني، ۽ سندس طبعي ظرافت ۽ خوش بيانيءَ وارين خوبين، سندس ڪلام کي بالڪل پيارو ۽ دلپذير بنائي ڇڏيو آهي.

حقيقت ۾ ڪلام جي عام مقبوليت، ئي ڪلام جي اثر جي صحيح ڪسوٽي آهي، ۽ انهيءَ ڪسوٽيءَ جي لحاظ سان حمل جو ڪلام بالڪل ڪٽرو آهي، جنهن ۾ جن ڪا به لارڻي ڪانهي. حمل جا بيت سيري توڙي ڪاڇي، لاڙ توڙي ڪاري، ٿر توڙي لس پيلي طرف معلوم ۽ مروج آهن (۱): سندس تمنا به اها ئي هئي—

”حمل دے هر بيت همه جا ملڪين وچ مشهور ٿيون“— ۽ ٿيو به ائين. سندس عام فھر، رنگين، دلچسپ ۽ پراثر عاشقانا بيت سگهوئي جهر جهنگ مان ڪڍندا، ٽپندا، اڏامندا، واھڻ وسيون ووڙيندا، ملڪ ۾ مشهور ٿي ويا—”تيڏے بيت برھ دے بيشڪ، حمل، ھين ھوايان: عشق اڏايان!“ سندس سرائڪي زبان (جنهن کي ”هندي“ يعني هندوي يا سرائڪي، ڪري سڏيو اٿس) ۾ چيل بيت ته خصوصاً گهڻو مقبول ٿيا، ۽ انهن متعلق خود پاڻ چيائين ته ”هندي بيت حمل دے يارو، عالم وچ اظهار ٿئن“. ساڳيءَ طرح، هير-رانجهي متعلق سندس ٽيهه اڪريون هرهند مشهور ٿي ويون، ۽ حمل جي اها آڳاٽي پوري نڪتي ته

”جيون هير-رانجهه مشهور هونءِ، تيون ساڏا ٻي شعر نشان هوسي!“

(۱) مؤلف، حمل جا بيت ميني (ٿر)، پٿارن (ميرپور ساڪرو) توڙي اٽل (لس پيلو) ۾ سگهڙن کان پڌا.

کلیات حمل

(مستن)

پاڻو پھريون

سنڌي ڪلام

داستان پهريون

مدحون، معجزا ۽ مناقب

”مدح مبارڪ حضرت نبي ڪريم عليه الصلواة والسلام جي، ٻڙبان سنڌي،

تصنيف حمل فقير لغاري، لکيل حمل فقير لغاريءَ جي۔ تاريخ ۵ شعبان، سن ۱۲۹۳ھ“

- ۱۔ سيد سچا سردار تون،
ڪل مرسلن مهندار تون۔
- ۲۔ بيشڪ رسول الله تون،
بيشڪ حبيب الله تون۔
- ۳۔ توکي قرب ”قوسين“ جو،
تون قرّة العينين جو۔
- ۴۔ توتي رحم رب پاڪ جو،
غم ميت مون غمناڪ جو۔
- ۵۔ تو له زمين آسمان ٿيا،
توسان وڏا احسان ٿيا۔
- ۶۔ بيشڪ شفيع شافي آهين،
واهر ورهن وافي آهين۔
- ۷۔ مرسل! توکي معراج ٿيو،
آسان ڪل احتياج ٿيو۔
- عالم سندا آڌار تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- بيشڪ نبي الله تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- صاحب آهين ”نقلين“ جو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- توڪي لقب ”لولاڪ“ جو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- جن و ملڪ انھسان ٿيا،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- مديون ڪندڙ معافي آهين،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
- تنهنجو ڪلي ڪم ڪاج ٿيو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۳۔ قوسين = ٻه ڪمانون: قرآن شريف جي معراج واري آيت ”فكان قاب قوسين
أو ادني“ ڏانهن اشارو۔ يعني ته معراج وقت نبي صلعم، بارگاه الاهي ۾ ٻن ڪمانن
يا اڃا به ويجهڙي مفاصلي تي هو. نقلين = ٻئي جهان. قرّة العينين = ٻن اکين جو ڌار۔
آسرو، اميد، پرجهلو. ۴۔ ”لولاڪ“ = ”جيڪڏهن تون نه هجين ها“: صوفين وٽ
هڪ عام مروج ۽ مقبول روايت، ”لولاڪ لَمَّا خَلَقْتُ الْاَفْلاڪَ“ (اي پيغمبرا
جيڪڏهن تون نه هجين ها، ته جيڪر هيءَ جملي ڪائنات پيدا نه ڪريان ها). ڏانهن اشارو.
۶۔ وافي = ڊر دلاسون، آسرو۔ شافع.

- ۸- زينت نين جو زيب تون،
لاشڪ شفيع لاريب تون-
۹- آهين اکين جو نار تون،
کڻندڙ ڪهڻين جا بار تون-
۱۰- جين "وهريون، مردم، ملڪ،
هر جا تنهنجو جلوو جهلڪ-
۱۱- تنهنجو طبل "توران" تي،
"مڪ"، "مصر"، "ملتان" تي-
۱۲- جلوو تنهنجو "جيان" ۾،
آمت تنهنجي ايمان ۾-
۱۳- رُخ "روم" تي رايو سندء،
پيغمبري پاڻو سندء-
۱۴- "شروان" ۽ "شيراز" ۾،
ڪل نياز مند تو نياز ۾-
۱۵- منجه "قسطنطين" ۽ "قيروان"،
تون پيشوا پيغمبران-
۱۶- بادل وسين "بلغار" تي،
"مسقط"، "مبئي"، "مڪلار" تي-
۱۷- تنهنجون حدشون منجه "حلب"،
توصاف ڪيا ڪل جا قلب-
۱۸- توکيو ڪٿوري ڪل "ختن"،
حاضر آهين منجه هر وطن-

۹- ڪهڻين جا = ڏٺو ٿيلن، پيڪسن، بيوسيلن جا. ۱۱- هن مصراع کان وٺي مصراع
نمبر ۳۹ تائين، شاعر مختلف ملڪن ۽ شهرن جا نالا ڪنيا آهن. طبل = دٻدٻو،
رعب. توران = ترڪستان جو قديم نالو- ماوراء النهر. ۱۲- شروان، شيراز، اصطخر
۽ اهواز- چارئي ايران جا شهر. اصل پڙهڻي: "استرخ ايجاز ۾" (۹) ۱۰- قيروان =
اڪوٽي مغرب (اٽر آفريڪا) جو تختگاه. ۱۶- بلغار، يعني "بلگيريا". گنجو = گنجو
ٽڪر. مبئي = بمبئي. ۱۷- حلب = شام جو شهر. ۱۸- ختن = ترڪستان جو مشهور
شهر، جنهن جي هرڻن جي دڻ مان نڪرندڙ مَشڪ يا ڪٿوري مشهور آهي.
فتن = شايد مراد شهر "پتن" يا "هاڪ پتن".

"آفرنج"، "فرنگ"، "فرخار"،
 کر مهر مون تي مصطفی!
 "خاور"، "خراسان"، "خلخ"،
 کر مهر مون تي مصطفی!
 است تنهنجي ڪل، انورا!
 کر مهر مون تي مصطفی!
 جت ها ڪٿا ڪوڻن پٽا،
 کر مهر مون تي مصطفی!
 هر جا تنهنجو نالو نشر،
 کر مهر مون تي مصطفی!
 غلبو تنهنجو "گجرات"،
 کر مهر مون تي مصطفی!
 "طغماچ" تابع تو سندي،
 کر مهر مون تي مصطفی!

۱۹- "تيرمذ"، "تبت"، "تاتار"،
 گویا تنهنجي گفتار -
 ۲۰- "هايل"، "بخارا"، منجه "ملخ"،
 توکي مچن مور و ملخ -
 ۲۱- "مازندران"، منجه "ماورا"،
 حامي آهين، هردوسرا!
 ۲۲- "ڪنعان"، "ڪوفو"، "ڪربلا"،
 تن خارجن جي سير ڪلا -
 ۲۳- "بيت المقدس"، مَشر،
 حامي حمايت منجه حشر -
 ۲۴- حيرت تنهنجي "هيرات"،
 تو لي سکن سقلا -
 ۲۵- "مڪلا"، "مدائن"، "مروندي"،
 ڪل جي ڪڇين ميري مدي -

۱۹- ترمذ = ايران جو مشهور شهر. تبت = ٿيٽ. تاتار = ترڪن جو ملڪ. افرنج = نوشيروان بادشاهه جو ٻڌايل قديم شهر. فرنگ = انگريز يا نصارا. فرخار = سُهڻن ۽ حسين ماڻهن جو هڪ شهر؛ هڪ بتخاني جو نالو؛ ٻين ڪيترن ئي شهرن جو نالو. ۲۰- خاور = اڀرندو، مشرق - ٻڻ الهندي جي معنيٰ ۾. خراسان = موجوده افغانستان ۽ ايران جي گڏيل اراضي جو اڳيون نالو. خلخ (اصل اچار "خلخ") = ترڪستان جو هڪ شهر، حسين ۽ مُشڪ کان مشهور. مور = ماکوڙي. ملخ = مڪڙ. "مور و ملخ"، يعني ڳاڻائي کان ٻاهر - هر شئي. ۲۱- مازندران = ايران جو اتر يون علائقو. ماورا، يعني ماوراء النهر (Transoxiana) - آمو درياءَ جو ٻيون طرف. ۲۲- جت ها ڪٿا ... الخ = يعني جتي پٽن (امانن) کي ڪوڻين شهيد ڪيو هو. ۲۳- مَشر = مشهور. نشر = پڌرو، نروار. ۲۴- هيرات = هيرات، جو هن وقت افغانستان جو مشهور شهر آهي. سقلا: هن نالي سان ڪو شهر مؤلف کي ڪونه ٿو سجهي؛ البت "سقلا" معنيٰ "سقلا" يعني (Scarlet) اوني ڪپڙو، جو (اڳين لغت جي لحاظ سان) انگلستان ۽ روم ۾ اچندو هو. ۲۵- مڪلا = صحيح اچار "مڪتّه"، جو عربستان جي ڏاکڻي ڪناري جو بندر آهي. مدائن = قديم ايران جو مشهور شهر. مروندي = مروند شهر جا رهاڪو. طغماچ = ترڪستان جو هڪ علائقو؛ اصل عبارت: "طغماچ".

- ۲۶- "تاجيڪ" ۽ "تبريز" ۾ ،
فائق ڪيا تو فيض ۾ -
- ۲۷- "ارمن"، "عدن"، "عرفات" ۾ ،
صلواة وائي وات ۾ -
- ۲۸- "نخشَب" نديءَ ۾ نام تو،
هندي، سنڌي سڀ سام تو -
- ۲۹- "دهلي"، "دکن"، "دهمان" ۾ ،
تو دين تي "دمغان" ۾ -
- ۳۰- "بصرو"، "بنگالو"، "بندري"،
خواهان خلق خشڪ و تري -
- ۳۱- "چوچڪ"، "چيگل" ۽ "چين" ۾ ،
نيت ياد تون "ياسين" ۾ -
- ۳۲- "ڪڇ"، "ڪلڪت"، "قنڌار" ۾ ،
هَلڇو هڪل "هالار" ۾ -
- "ايلاق" ۽ "انگريز" ۾ ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
"ڪاچي"، "ڪڇي"، "ڦلات" ۾ ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
منجه "اصفهان" اسلام تو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
"ڪشمير" ۽ "ڪاشان" ۾ ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
تو آمر ۾ "آرسري"،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
"مشهد"، "مئي"، "ماچين" ۾ ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
"قلزم"، "ڪلي ڪوهسار" ۾ ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

- ۲۶- تاجيڪ = تاجيڪستان، جو هن وقت روس ۾ هڪ مستقل حڪومت آهي.
"ايلاق" نالي شهر معلوم نه ٿي سگهيو آهي. انگريز، يعني انگريزن جو ملڪ.
- ۲۷- ارمن = آرمينيا. ڪاچو = سنڌ جو الهندي طرفان جبلن جي ڪار وارو پاسو.
ڪڇي = بلوچستان جو هڪ علائقو. ۲۸- نخشب = ترڪستان جو مشهور شهر، جنهن ۾ "مقنع" نالي شخص هڪ ڪوه ۾ جڙو ڇنڊ ڇنڊ ڪري پڪاريندو هو - شايد هن ڪوه جي لحاظ سان، "نخشَب" بعد "نديءَ" جو لفظ استعمال ڪيل. اصفهان = ايران جو مشهور شهر. ۲۹- "دهمان" نالي شهر معلوم نه ٿي سگهيو - ممڪن آهي ته اصل لفظ "دهقان" (يعني ڳوٺ جي) هجي. ڪاشان = ايران جو هڪ شهر. دمغان = دامغان نالي ايران جو شهر. ۳۰- بندري = بندر جا رهاڪو. امرسري = امرتسر شهر جا رهاڪو. "خواهان خلق خشڪ و تري" = بر توڙي بحر جي مخلوق تنهنجي چاهيندڙ آهي؛ اصل پڙهڻي "خواهن" .. ۳۱- "چوچڪ" نالي شهر دريافت نه ٿي سگهيو آهي - شايد پنجاب جو ڪو ڳوٺ. چيگل = ترڪستان جي آتر ۾ روم جي سرحد لڳ شهر. مشهد = ايران جو هڪ شهر، مشهور زيارتگاهه. "مئي" نالي شهر معلوم نه ٿي سگهيو آهي. ماچين = چين جي ڏکڻ ۽ هندستان جي اوڀر طرف هڪ ملڪ. ۳۲- قلزم = مصر ۽ مڪي شريف جي وچ ۾ هڪ جڳهه، جنهن جي نالي سان "بحر قلزم" سڏجي ٿو. ڪوهسار = جابلو ايراضي ۽ ماڻهون.

- ۳۳- تنهنجي خبر 'خيرقان' ۾، ڇا 'يمن'، ڇا 'يُونان' ۾،
حمدون پڙهن 'همدان' ۾-
۳۴- 'لڪنؤ'، لقا 'لبنان' ۾،
قائل تنهنجا 'ڪرمان' ۾-
۳۵- 'سيوي'، 'سيوستان'، 'سمرقند'،
عاصبي آهن اميدمند-
۳۶- 'نئي ننگر'، 'ناگور' ۾،
ڪلما پڙهن 'ڪشمور' ۾-
۳۷- 'پوني'، 'پشن'، منجه 'پارڪر'،
بانگون پڙهن منجه "باختر"-
۳۸- ٿي ماڙ تنهنجي 'ماڙ' تي،
لڪ لطف ڪيا تو 'لاڙ' تي-
۳۹- 'لوري' لطف سان لعل ڪيئي،
اعليٰ سندس اقبال ڪيئي-
۴۰- 'لوري' نسورو نور آ،
ملڪ و ملڪ مشهور آ-
۴۱- مرشد منهنجو مسرور هوءَ،
مدحي تنهنجو منظور هوءَ-
۴۲- 'اُڇ'، 'اُگرو'، 'عدن'، 'اٽڪ'،
ڪل 'ڪابلي' تنهنجو ڪٽڪ-
ڇا 'يمن'، ڇا 'يُونان' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'بغداد' ۽ 'بُستان' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'خِزران'، 'خَيْر' ۽ 'خُجند'،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'لمغان' ۽ 'لاهور' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'پاڪناڙي'، 'پاڪسر'،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪيئي ڪرم 'ڪاٺواڙ' تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
تنهن تي ڀلا لڪ پال ڪيئي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
پُرنور سو ڪوه طور آ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
غم درد تنهن ڪُون دور هوءَ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'لڪي' تنهنجي لٽڪ،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

- ۳۳- خرقان ۽ همدان ٻئي ايران جا شهر. ۳۴- لبنان = شام لڳ هڪ آزاد ملڪ.
بُستان = 'بُست' جو مرڪب لفظ- شايد شهر "بُست" کي قافمي جي لحاظ سان
"بستان" ڪري آندل، ۽ پڻ معنيٰ باغ. ڪرمان = ايران جو هڪ علائقو ۽ شهر.
۳۵- سيوي = سبي. خِزران = يعني خزر، ترڪستان ۽ گيلان جو هڪ علائقو.
خُجند = ماوراء النهر جو هڪ شهر. ۳۶- لمغان يا لامغان، جو موجوده افغانستان
جو هڪ قديم شهر آهي. ۳۷- پشن = طوس لڳ ايران جو هڪ آڳاٽو مڪان.
پاڪناڙي = اڀر سنڌ جو مشهور علائقو. پاڪسر = ٿر جو ڳوٺ، يا شايد قافمي جي
لحاظ سان 'پاڪناڙي' جو ڀرجهلو لفظ. باختر = مغرب يا الهندو. ۳۸- ماڙ = مارواڙ.
ٿي ماڙ تنهنجي... الخ، يعني تنهنجي مهرباني مارواڙ تي ٿي. ڪاٺواڙ = ڪاٺياواڙ.

- ۴۳- تنهنجو شغل آ 'شام' ۾
ڪافر آندئي اسلام ۾ -
- ۴۴- 'تنبول' ۽ 'طالقان' تي،
رحمت تنهنجي رخشان تي -
- ۴۵- پيو جذب 'جيسلمير' تي،
پئي ڪڇ تو 'ڪچمير' تي -
- ۴۶- 'پورب'، 'پنجم'، 'پنجاب' ۾،
سارھ تنهنجي 'سينجاب' ۾ -
- ۴۷- 'روھڙي' رتي تورنگ ۾،
تنهنجو ذڪر جهر جهنگ ۾ -
- ۴۸- هر ملڪ، هر اطراف تي،
تنهنجو قدم 'ڪھقاف' تي -
- ۴۹- منجهر هر ولايت، هر شهر،
تنهنجي امر ۾ بحر و بر -
- ۵۰- ملڪ ۽ فلڪ فرمان ۾،
تنهنجو قرب قرآن ۾ -
- ۵۱- رحمت گھرن رضوان ٿا،
جند جان ڪن قربان ٿا -
- ۵۲- مرشد! مديني ۾ وسين،
هر هڪ کي هرجا ٿور سين -
- ۵۳- عاصين آجهو ۽ اوڻ تون،
منهنجا سڻي سڏ موٽ تون -
- برڪت تنهنجي 'بسطام' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'مستونگ' ۽ 'مڪران' تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
اسداد ٿيو "اجمير" تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
'سورت'، 'سيري'، 'سقلاب' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
زنڱي ذڪر ڪن 'زنڱ' ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
عالم ڪٿي آڪناف تي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪل دين تنهنجو منجهر دهر،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
شمس و قمر شڪران ۾،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
حورون همه غيلمان ٿا،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
هر حال هر ڪنهن جو پسين،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
قائم امت جو ڪوٽ تون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۴۳- بستام = ايران جو مشهور شهر، جنهن ڏانهن درويش بايزيد بسطامي منسوب آهي.
۴۴- تنبول = استنبول جو مخفف. طالقان = طالقان جو مروروڌ ۽ بلخ جي وچ تي هڪ شهر آهي. مستولگ = بلوچستان جو مشهور شهر. رخشان = شايد رخس جو مرڪب لفظ، يعني 'سج تي' - يا سج والڪر اعليٰ ۽ روشن. ۴۶- پورب = اڀرندو. پنجم = الهندو. سري = سنڌ جي سري ۾. سقلاب = اڳين روم ولايت جو شهر. سينجاب = هڪ ولايت جو نالو - ("غياث اللغات"). ۴۷- زنڱي = شيدي. زنڱ = آڙيڪا جو ملڪ، زنڱيار، زنڱزيبار. ۴۸- آڪناف = ڪنڊون. ڪھقاف = ڪرم ڪاف - جبل ۽ ملڪ جو نالو، جو هن وقت روس جي سرحد ۾ آهي.

- ۵۴- مون ڪيون مڌايون ايتريون،
واريءَ ڪئن ڪڙن وپتريون -
- ۵۵- پيعد بجهي پلڪار ٿي،
مون تي بديئن جا بار ٿي -
- ۵۶- ڄاڻي ڏسي ٿي ڏوه ڪيم،
هوءَ هٿ هڻي اندوه ڪيم -
- ۵۷- هيءَ هي حرص ۾ هٿ هنيو،
هاڻي آسرو تنهنجو اٿم -
- ۵۸- هيءَ نفس ٿومون سان ڪسي،
تنهنجي رحم جو هٿ رسي -
- ۵۹- تون بيڪسن جو پروسو،
راحم! اچي تن کي رسو -
- ۶۰- نفس و شيطان ٻئي لڳا،
تنهنجي اٿم تاري تڳا -
- ۶۱- سڄي سوال تون سيڏ سڄا!
بدڪار جو ڪر ڪو بچا -
- ۶۲- بلڪل نه ڪيم ڪا بندگي،
شرمندگي! شرمندگي!
- ۶۳- عاصي امت تو آسري،
هاڙي ۾ ڇڏ پنهنجا ٻري -
- ۶۴- سڀاندو سجهي سڪرات جو،
سڏ سوال سڄي ڀرپات جو -
- ۶۵- جنهن دم جدا هيءَ جان ٿي،
دُور دور شر شيطان ٿي -
- ۶۶- آڏي قبر ڪاري بجهي،
تنهنجي تتي تاري سجهي -
- ناهن سڀي لڪي جيتريون،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڏاڍي سجهي سرڪار ٿي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ٿي ڏوه ڪيم ۽ ڏوه ڪيم،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪرڻا نه ها، سي ڪم ڪيم،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڏوهن سندا ٿو گس ڏسي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
خطر ٻڌو آ خرخسو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
تن چئي لڳي مون حق پڳا،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪوڙين ڪيا مون ڪم ڪڇا،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ضايع ڪيم سڀ زندگي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ٻيءَ پاس نا تو پاس ري،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
ڪاري قبر جي رات جو،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
تو ڪوڙن عطا ايمان ٿي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!
منزل بڙي باري سجهي،
ڪر مهر مون تي مصطفيٰ!

۵۸- ڪسي = ڪهي، ڪونس ڪري ۶۰- ٻئي لڳا = ٻئي اچي پڙا ٿيا، يار ٿيا، يا
ٻئي دشمن ٿي اچي لڳا. ۶۳- هاڙي = پٺار، غلام، بندا. ۶۴- سڀاندو = سڀيءَ،
ڏکڻي - سڀانجو، ڊپ.

- ۶۷- ڪانڌي ڏريندا منجهه قبر،
خاطي ۽ سنڌي ڪڇ ڪا خبر۔
- ۶۸- راحم! اچي مون کي رسج،
ڪلمون ڏوهاري ۽ ڪي ڏسج۔
- ۶۹- ٻيا ڪن ڪپر ڪڙ ڪا سجهن،
ٿا باهه جا پڙ ڪا سجهن۔
- ۷۰- آزيون عرض سڄي آه ڪوڻ،
عربي! انهي ۽ آڙاهه ڪوڻ۔
- ۷۱- محشر سنڌي ميدان ۾،
شافع! شفا توشان ۾۔
- ۷۲- تنهن جاءِ مون کي تون ڇڏج،
هٿ ٻاجهه جا مون تي آڏج۔
- ۷۳- نا ڪو ڪيم نڪو عمل،
تون هو ۽ حمايت سان "حمل"۔
- ۷۴- هي لڙم "لغاري" لام تو،
دل ٺار ٺيڻ نام تو۔
- ۷۵- شب روز پنهنجو شوق ڏي،
محبت پنهنجي مافوق ڏي۔
- ۷۶- دل نور ڪوڻ پرنور ڪر،
مدحي پنهنجو مسرور ڪر۔
- ۷۷- تنهنجي رعايت ٿو گهران،
تنهنجي شفاعت ٿو گهران۔
- ۷۸- فرياد جو ڪو داد ٿئي،
افضل سندم اولاد ٿئي۔
- ۷۹- مون تي قريشي! ڪرم ڪر،
دشمن نمائي نرم ڪر۔
- ۸۰- تاريخ ٿو چونڊڙ چوي،
ايمان ۾ رکجو آوي۔
- ۸۱- تحقيق تون آهين امين،
ڪلمو پڙهيو مون باليقين۔
- "لا اله الا الله محمد رسول الله"

۷۹- لوڙهي لٽي=لوڙهه ڪي لٽي۔ جنازي ڪي پوري۔ ۷۰- مافوق=سڀ کان مٿي

معجزو حضرت نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم

- ۱- ساراهيان سبحان ڪي، جو پاڪ آ پروردگار،
رازق و رحمان، رب العالمين صاحب ستار،
آهي مالڪ ملڪ جو ۽ ڪل تي قادر ڪردگار،
ڇا ليکي ڇا ليکيان، يحد بزرگي بيشمار!
جنهن خوشيءَ مٿان خلقو مرسل محمد ناسور،
مون نبي الله هليو سير تي ڪنهن سڀير سان،
- ۲- تنهن ڏينهن آئي تنها هليا شامل نه هو ڪو شير سان،
راوت رسي ڪنهن روه ۾ جان دم گذاريو دير سان،
تان آئي هرئي ڏنائون، آ ٻڌي ڦٽندڙ ڦير سان،
دانهون ڪيو دردئون چوي: تون پهچ مون کي پيغمبر،
جان، حضرت هلي هرئي ڏئي، سا دُرس آهي دام ۾،
هي هتي ڪيو هر هر چوي: سرور! آهيان تو سام ۾،
هيءُ منهنجو ماري ڏسو آهي ستو آرام ۾،
جنهن ويهي جاڳيو ڪهي ٽڪڙا ڪندو نئي طعام ۾،
تون ڇڏاءِ تنهن کان چٽان، تنهنجي ٿئي مرسل مهر،
- ۳- تڏ مصطفيٰ مهرؤن تنهنکي درست ڏني دلبيري،
پوءِ پيغمبر ڪي چيو تنهن مٿم ڏيده سرسري،
هڪر هٿن سان جي ڪريو هيءُ ڏوه جي ڦاهي ڍري،
تان ٻچن کي ڪير ڏيئي، وهندو اڃان ورنه وري،
تاسين ٿيو ضامن اوھين، جاسين پوي ڪو پل پهر،
- ۴- چوڙي ڇڏي هرئي هٿن سان مهر مٿان تڏ مصطفيٰ،
”وَن ٻچن وٽ پانهجن، ڪر سيگهه ۾ تن جو سماءُ،
تون تنين ڪي ڪير پيارج، دل جو لاهي ڊرپ ڊراءُ،
آن تنهنجو ضامن آهيان هرگز نه چرندس هن هنڌا،
تاسين اتي ويٺو آهيان، جان تون اچين موٽي مگر“.

۲- سڀير سان = گس، پيچري يا وات سان. ۳- تو سام ۾ = تنهنجي پٺاري - تنهنجي پٺاه ۾. ٽڪا = پورا - ڳيا - ذرا ذرا (گوشت جا).

۶- تڏ هتي هتي ڪندي هرئي هلي سار ت روئي پئي زار زار،
 باجهه مڙن پڇڙن پڇيو: اي مادر ما غمگسار!
 ڪو ڪيھون ئي ڪرين ۽ ڪو آھين بيقار؟
 درد پنهنجي دل سندنو سو چئو اسان کي آشڪار،
 هر حقيقت حال جي ويڏن سٺاء سڀ مر بسر.

۷- چئي: چئي چوي ٻيا، مون کان سگهو موڪلائيو،
 معاملو ماري سندنو تنهن سڀ ويهي سمجھائيو،
 دانهون ڪيون مون دام ۾ پاڪون ڪري ٻاڏايون،
 آهون سڻي عربي اتي مرسل محمد آئيو،
 ضامن ڏيئي آيس اوهان ڏي خاتم و خير البشر.

۸- چيائين: هي وٺو آئين ڪير، مان موٽي وڃان،
 سو جي ڪيم واعدو ورڻ جا، سي ڀلي سان نا پڇان،
 سو لکين ٿورا مٿي تي مير مرسل جا مڃان،
 پسون اميدون اس عربي جام ۾ آهن اڃان،
 سو ڇڏائيندو چيئن ڪڙن، چانو جو چورن چپر.

۹- تنهن دم چيو پڇڙن پنهني تان: ڪير تنهنجو ڪيئن پيئون!
 توڏنو ضامن جنهن ڏي نيڪ نيت ٿا نيئون،
 دم نه ڪر تون دير ڪا، تان هل هلي حاضر ٿيئون،
 هي سيسيون مير پانهنجا سرور اڳيون سرها ڏيون،
 من باجهه و باجهه مڙن نيرتئون ڪري نافع نظر.

۱۰- تڏ قوت ڪڙن يقوت ٿي، مضبوط سي محڪم هليا،
 لب نه لائون لبين کي، ٻيٽ تن پنهنجا هليا،
 کانئ خوشي وسري وين، سڏ موت جي سورن سلي،
 هڪ ٻين ڪڙن تيز تر ويا، چست چاٻڪ سي چليا،
 تان اڳيئي جوان جاڳيو، خواب ۾ هو پيغبر.

۱۱- تنهن پريند ٿي پڇا ڪئي شاهه ڪڙن ته شڪار جي:
 ”ڪير آن ڪاڏي وڃين؟“ هر ڪم همد هر ڪار جي.

۸- آئين: اوهين. چيئن ڪڙن: نقصان کان. چانو جو چورن چپر = جو پيئمن
 جو چانو ۽ چپر يعني اجهو ۽ اوت آهي. ۹- نيڪ نيت ٿا نيون = نيڪ نيت ٿا
 رکون. ۱۰- سڏ موت جي سورن سلي = موت جي سورن جي سڏ منجهن - وراڻ
 ڪيا: سلڻ = وراڻ ڪرڻ. ۱۱- پريند ٿي = شروع ۾ ئي - اول ئي.

”آه توکي کم کهڙو دام وټ درکار جي؟
هي هتي هرڻي هوڻي سا ڏس مون کي ڏيکار جي؟
جا ڦسائي مون فڪر سان هڻي ڪري حيل هٿر.“

۱۲- مهندان ڏنو مرسل تنهن جو جوان کي هن هر جواب:
”مون ڪڍي هرڻي هٿن سان، دام ۾ هڻي دل خراب،
وڻي ٻچن کي ڪير پيارڻ سا ايندي موٽي شتاب،
مون سان اٿس وعدو سچو“ ائين آتو عالي جناب،
”آن تنهن جو ضامن آهيان، تيسين نه ڪر تون شور شر.“

۱۳- جوش ڪئون پُر جوش ٿي بي هوش ڪئي ڪاوڙ تڏين:
”مون ڦسائي جا ميان! سا ري ٻچي ڪيئن ٿو ڇڏين؟
۽ ٿو چوين موٽي ايندي اهڙا عجائب ٿو آڏين!
دام جو چٽڪو چٽڪي ويا سي ميرون موٽن ڪڏين!
ڪنهن سان ڳالهائڻ ڪين ڪي هوجهنڪ جا جي جانور.“

۱۴- جان دم گهڙي گفتو ٿيو، آئي اوها هرڻي وري،
سان ٻچن ٻن پانهجن، بيشڪ آئي سا بربري،
سرنائي سيد اڳيون صلوات سرور تي پڙهي،
منهن ڏسي ماري سندو، وڻي ڏيل ۾ ڏهڪي ڌري،
هن بدو ڪئون تون بچائج يا نبي نور البصر!

۱۵- تڏ مڙس ماري پي اٿيو سو ڪهن لڻي کاتي ڪئي،
هول هيٺ ڪئون پئي هرڻي جي ڦڙن ۾ ڦٽي،
تنهن ڳڻي دل ۾ چيو: جيڪس رضا رب کي وڻي،
يا نبي نورالهدى! هن ڪئون ڇڏاء تون لڳ ڏئي،
ٿي حمايت هاشمي تون شافع روز حشر!

۱۶- موٽي چيو مرسل تنهن کي خاص ختم الانبياء:
”هي ويچاري جا ويڻي، آئي وڻي هي پئي ٻچا،
ڪر ڦٽي هرڻي وڃي ثابت سلامت سا بچا،
ڏيندو خالق خير جي توکي جزا روز جزا
آڳو ڪندو احسان توسان هٿ جنهن خود خير شر.“

۱۷- موٽي چيا ماري اڳيون هي حرف ظاهر سان زبان:
”آهي عجب مون کي ايهو، بلڪل تنهن جو ڪر بيان،

درکار جي! ڏيکار جي! ۾ ”جي“ حرف ندا آهي. ۱۳- آتو: چيو. ۱۴- بربري: برابر.

کنهن سبب، سل ایترو، تون مِرُن تی آن مهربان؟
 ۴ اچن واعدي آتی تنهنجي جناور اي جوان!
 يا نبي، يا اوليا، يا مالڪ آهين معتبر؟

۱۸- ورندا چيا وَرَنَه تنهن کي لفظ لائق سان لسان:
 "آن ريهارو رب" جو ۴ آن نبي آخر زمان،
 آن وليهن جو واهرو ۴ آن ضعيفن جو زمان،
 بيڪسن جو پترجهلو جن مون آتی آندو ايمان،
 چن چڙيندس ڪينڪي توڙي هوندو بچڙو بتر.

۱۹- "جي ڦِٽي هرڻي ڪرين ۴ پڻ ڦِٽين تون مسلمان،
 ۴ سڄين رب پانهنجو جو لا مثل ۴ لا مڪان،
 آن تنهنجو ضامن آهيان ڏينه قيام بيشڪ هي گمان،
 دفع تو تئون ٿيندو دوزخ جاء تنهنجي منجهه جنان،
 ڪونه ڏسندين ڪو اکيون جو سخت سنجي ٿو سقر."

۲۰- چوڙي ڦِٽي هرڻي ڪئي سا دم تنهن ۾ دامدار،
 پوء ڪيري قدمن آتي پيو شرم ڪئون ٿي شرمسار:
 "مون مڊايون ڪيون مڙيئي سڏا! ساري چمار،
 هاڻ مون کي ڪر هدايت يا شفيع روز-شمار!
 هين ڀليي سان ڪر ڀلائي گمراهن جا راهبر!"

۲۱- (تڏ) بيعت سندو بيڪس آتي عربي ڪنان ارشاد ٿيو،
 ته دل تنهن ڪلمون پڙهيو، سو آز ڪفر آزاد ٿيو،
 دين ۴ ايمان جو امت آتي امداد ٿيو،
 شاد ٿيو اي مومنو! جو ڪل ڪفر برباد ٿيو،
 آ مُعَظَّم مُعْجَزُو، پر مون چيو آ مختصر.

۲۲- ڪيڏا ڪرم قادر ڪيا، ڪامل قريشي سان ڪٿي،
 ڪٿين جيارياڻين مڙا، نابين ڪيائين ڪين بصير،
 هرڻي ڇڏايائين همت سان، دام مئون آهو اسير،

۱۸- چن چڙيندس ڪينڪي: چن ۾ (اڪيلو) چڙيندس ڪينڪي. بتر: بدتر.
 ۱۹- منجهه جنان: جتن ۾. سقر: دوزخ. دامدار: دام وارو-ماري. ۲۲- ڪير:
 گهڻا (ڪرم). نابين ڪيائين ڪين بصير: ڪيترائي نابين نرت وارا (بصير) ڪيائين.
 آهو: هرڻي. اسير: قيدي.

کفر کئون کافر چئو بیحد پلو ٿیو بینظیر
مصطفیٰ جا معجزا مشہور ملکن ۾ مَشر۔
۲۳۔ حمد حمل! چئو ہزارین سہس صلواتون سلام،
پاک پیغمبر آتی جو آہ عالم جو امام،
سپ چڙائیندو آیت ذینہ قیام جي کُل خاص و عام،
جن پڑھيو کلمون نبی ٿي، تن مٿي دوزخ حرام،
جاء جنت ۾ سدا خوشنود ہوندا خوب تر۔

”تمام شد“

الراقم حمل فقیر لغاري

سنہ ۱۲۸۱ھ

”صفت چہار یاران رضي الله تعالى عنہم“

- ۱۔ دمد دم ہر دم حمد ہزار رب سچي جا سؤ صد بار
میر محمد ٿیو مختار پنجتن پاک پیارا یار
چارئي یار نبی ٿي جا نور۔ چارئي ہر دم منجھ حضور
- ۲۔ چارئي یاور چارئي یار چارئي نور ٿیا نروار
چارئي عالم جا آڌار چئي درست ہڏي دستار
چارئي یار نبی ٿي جا نور۔ چارئي ہر دم منجھ حضور
- ۳۔ چارئي میر مصلیٰ صاحب چارئي نیڪ نبی جا نائب
روشن تن تي حاضر غائب مومن سو جو تن جو نائب
چارئي یار نبی ٿي جا نور۔ چارئي ہر دم منجھ حضور
- ۴۔ چارئي یاور ساڻ یقین چارئي عادل عدل امین
چارئي صاحب ستر زمین چئي درست آجاریو دین
چارئي یار نبی ٿي جا نور۔ چارئي ہر دم منجھ حضور
- ۵۔ چارئي یار نبی ٿي جا یاوز چارئي دین دنیا جا داور
چارئي دانا دل دلاور چارئي جابر جنگ جنگاور
چارئي یار نبی ٿي جا نور۔ چارئي ہر دم منجھ حضور

- ۶- چارئي دين آجارا دائر چارئي منجه ڪچھري قائم
هئا منجه صوم سدائين صائم نوم نہ ڪيائون نا ها نائم
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۷- اول يار صديق سچار جنهن ڪيودين اول اختيار
گذر نبيءَ سان هو منجه غار تنهن تي رحمت رب غفار
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۸- ٻيو تان يار امير عمر دين آجاريو تنهن دلبر
جوان جنگاور ساڻ جبر ڪفر ڪيائين زير زبر
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۹- ٽيون تان يار امير عثمان عالم آڪمل عالي شان
ڪامل جنهن ڪيئو گذرآن نقطو تنهن ۾ نا نقصان
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۰- چوٿون يار علي ترڪي وارث وير ولي
جزو نبيءَ جو نور جلي تنهن گهر بي بي پاڪ ڀلي
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۱- چارئي پاڪ نبيءَ جا پيارا چارئي دلبر دين مٺارا
بعض رڪن جي هٽيا هٽارا محشر ڏيند هوندين منهن ڪارا
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۲- چارئي صاحب مٿرت سڄان چارئي عالم عالي شان
شڪ رڪي سواھ شيطان بيشڪ آهي بي ايمان
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۳- چارئي صاحب پاڪ صحاب نيك نبيءَ جا نيك نواب
ڪفر ڪٽبايو تن جي تاب ساره تن جي ڪرڻ ثواب
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور
- ۱۴- چارئي عارف منجه عبادت هئي عبادت ان جي عادت
اول آخر ٿيئن سعادت چارئي رسيئا شير شهادت
چارئي يار نبيءَ جا نور- چارئي هر دم منجه حضور

۷- صوم: روزہ. صائم: روزہ دار. نوم: نند. نائم: نند ڪندڙ. ۱۰- ترڪي وارث: نبي صلم جي چچيل ورثو جو مالڪ.

- ۱۰- چارئي عاليم عيلم اکابر چارئي جوان جنگاور جابر
سختي گرمي تي ها صابر رب رضا نا ها ناب
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۱۶- چارئي راه هدايت هادي چارئي ويلا گوهر گادي
بغض رکن جي بي بنيادي قيامت ٿيندي تن سان تعدي
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۱۷- چارئي منور چارئي ماه چارئي واهر چارئي واه
چارئي پاڪر هشت پناه چئي تئون ڪر صدقو ماه
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۱۸- چارئي واهر چارئي ويسر چارئي مالڪ ماه منير
چارئي سالڪ سرت سڌير چئي جو ٿي دامن ڪير
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۱۹- چارئي يار صحاب سگورا چارئي هر ڪ حق جا گهورا
چئي بت ڀڄي ڪيا پورا بغض رکين چون تحس نيدورا!
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۲۰- چارئي عارف يار عجيب چارئي نوري نيڪ نجيب
چارئي حضرت وٽ حبيب چئي ڪي ٿيو نيڪ نصيب
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۲۱- چارئي يار صحاب ڪرام چارئي وارث ويسر وريام
چئني ڪافر ڪيا قتلام بغض رکين ڇو خارج خام!
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۲۲- چارئي هڪ دل چارئي هڪ چئي جي رک دل ۽ سڪ
وڃ و جهن جي ڦڪا ڦڪ ڏينهن قيامت ٿيندن ڌڪ
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور
- ۲۳- چارئي عابد چارئي زاهد چارئي مسجد منجه مجاهد
ڪي واکاڻ تنين جي واحد شان آني قرآن آ شاهد
چارئي يار نبي جا نور- چارئي هردم منجه حضور

۱۰- ناها نابري ڪندڙ يا انڪار ڪندڙ نه هئا. ۱۸- ماه منير= ڇمڪندڙ چنڊ.

۲۰- نجيب= وڏي حسب نسب وارا. وڏي اقبال وارا. ۲۱- صحاب= اصحاب= رفيق.

سائي. ڪيرام= ڪرير جو جمع= ڀلارا. سونهارا.

- ۲۴- چارئي. هادي راه. هدايت چئني سان ڪئي رب رعایت
چئني سان ئي. عین عنایت شوم ڪري توکوه شکایت
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۵- چارئي خاص خليل خدائي چئني ۽ انا جو جدائي
چئني جي رک سک سدائي چئني جي رک ادب آدائي
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۶- چارئي صاحب سيف سخاوت چئني دين سندي ڪئي دعوت
چئني ۽ نا تير تفاوت تڻ سان آند آڪرين عداوت!
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۷- چارئي ها کنڊ کير مڻائي هڪڙي ڏنہ جنهن حب گهڻائي
جي ڪنہ هڪ ڏنہ دل مڻائي تنهن ڪر پنهنجي پاڙ پٽائي
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور
- ۲۸- حمل! هر دم حمد هزار چست مچياسون چارئي يار
چارئي يار اکين جا نار پڙم ڪلمون تان پهچين يار
چارئي يار نبي جا نور۔ چارئي هر دم منجه حضور

«تمار شد

از دست حمل فقير لغاري

۱۲- ماه محرم سنہ ۱۲۹۰ھ

— (۲۵) —

"مناقب حضرت علي کرم الله وجهه برسي حرفي زبان سندي"

تصنيف حمل فقير لغاري

به صنعت آنکه هريکي حرف بر همان یک حرف بسته شد

الف - احمد چام جو احمد اسد اکبر علي
افضل و اکمل، انعام العارفين اکثر علي

ب - بهادر بادشاه - بي غرض ۽ بي ربا
با بلاغت باب - علم و بوالحسن بهتر علي

ت - توکيل سان تقوي ترک دنيا کي تمام
ترک طمع و ترک ترک و ترک کيو تکبر علي

ث - ثنا چا چئي سگهان صاحب آهي ثقلين جو
ثاني سليمان جو چوان يا ثاني اسڪندر علي

ج - جنگ جو پهلوان، جنگ جاء به بهي جڏهن
جمل جبل جنبش اچن جڏبو هسي جابر علي

ح - حمل - هيدري رک حسب تون حسنين جي
توسان هوندو حامي حمايت منجه حشر حاضر علي

خ - خدا جو خاص پيارو خود خدا عاشق مثنى
تنهن خدا کي خوش ڪيو جنهن خوش ڪئي خاطر علي

د - دُر درياء رحمت، درد مندن جي دوا
دين پرورد - تگير و دادگر داور علي

ذ - ذِي شان، ذُو النجيا، ذِي هوش و حشمت، ذُو اليمين
ذُو الذڪر، ذاتي ذڪر جو ذوق ڪئون ذڪر علي

ر - رضا رحمان جي تي روزو شب راضي رهيو
راحم رحيم و رهنما ره راست جو رهبر علي

ز - زمين و آسمان زير زير چون بر زور او
"زال" و "زراچ" زير او پر زابرن زابر علي (۱)

(ب) اصل پڙهڻي: "به بهادر به بهادر بادشاه - بي غرض" (خ) خاطير علي = حضرت علي ع جي دل. (ذ) ذوالمنن = احسان ڪندڙ. ذوالذڪر = ذهانت وارو.
(ز) زير زير = واه واه. "زال" ۽ "زراچ" قديم ايران جي مشهور پهلوان جا نالا آهن. يعني زال ۽ زراچ جهڙا پهلوان به سندس هٿيان آهن ۽ هو وڏن زبردستن جي به مٿان آهي.

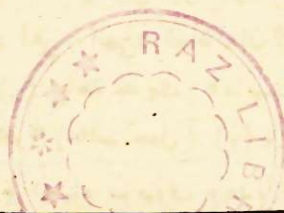
- س - سارو سیر الاهي، سيف زن، سالار دین
 سوره سخي سيّد سچو ستر سترور زن سترور علي
 هس - شهتردان شجاع، شیر - خدا، شمشیر زن
 شادي غمي، شکرگو، شرخیر تي شاکر علي
 ص - صادق، صاف سيني، صاف دل، صافي نهاد
 صاف صوفي صوم، صائم دهر صابر علي
 ض - ضد ضائع تنهنجو منجه ضلالت هیو ضلیل
 ضامن ضعیفن جو هوندو منجه آخرت آحضر علي
 ط - طلب حق جي ڪندڙ، طالب خدا جو بي طمع
 طبع طبيعت هاڪ طلعت، هاڪ تر طاهر علي
 ظ - ظلم ڪي زد ڪيائين زور سان ظالم هئي
 زوج زهرا جو ظفرمند ظليله ظاهر علي
 ع - عابد ابا عبادت عليم جو عالم عظام
 عروۃ الوثقي و سيلو عاصين عسکر علي
 غ - غازی سیر غزا جو، غیر حق ڪنهن جو نه غرض
 غور غمخواري ڪندڙ غمخوار منجه غر غر علي
 ف - فضيلت ڇا چوان، فياض، فرخند، فیض بخش
 فوج جو فرمان روا، فائق، فتحمند فر علي
 ق - قائم دین تي، قاري سدا قرآن جو
 قوت قوي ڪل ڪفر تي قادر کيو قادر علي
 ڪ - ڪلي ڪو ڪيائين ڪل ڪئي ڪوفو ڪفار
 ڪلي ڪنان منکر ٿيا سي ڪئين ڪنا ڪفر علي
 ل - ليکي ڇا «لغاري» لکن تنهن لکپال جا
 لالڳاهي لوڪ ڪل کان، لوڪ ڪل لشکر علي

(س) سیر الاهي = الاهي راز، سيف زن = ترار هئندڙ. ستر سررون سرور = سرورن جو به سرور. (ض) ضد = مقابل - دشمن. ضلالت = گمراهي. ضلیل = گمراه. احضر = حاضر. (ط) طاهر = هاڪ. (ظ) زد ڪيائين = فنا ڪيائين. ظليله = الله جي چاٽڙ. (ع) عالم عظام = تمام وڏو ڄاڻو. عروۃ الوثقي = مضبوط ڪٽري - پڪو آڌار. (غ) سر غذا جو = جنگ جو جهونجهار. غر غر = سڪرات - سختي. (ل) ليکي ڇا لغاري = يعني شاعر حمل فقير لغاري ان سخي سردار (لکپال) جا ڪهڙا گهڻ (لکڻ) گهڻا لالڳاهي لوڪ ڪل کان = ڪل لوڪ کان بنا لالڳاهي يعني باوجود ڪل لوڪ سان لالڳاهو ڪونه هوس، تڏهن به سارو لوڪ سندس لشکر هو.

۴- مُصَلِّي مُصْطَفِي جِي مُلْكَ مَالِكِ مُخْتِمَارُ
 مومَن جو مرتضیٰ مہندار منجھ معشر علی
 ن- لیکو روع، نبیؐ جو نور نہن نیں نار
 نور اسمش، نور جسمش، نور مَنھن منور علی
 و- وسیلو بی وسیلن جو، ولی والا نژاد
 وصف واصف چا کندو وارث وِلھن واهر علی
 ۵- ہمت جی ہاک ہیبت ہرطرف ہرجا ہلی
 ہرکو چوی ہہڑو لہ کو پیو منجھ ہمت ہمسر علی
 لا- لاحد صفت تنہنجی چا کندو شاعر شمار
 لیکن لیکو نام کو لاشک لہگسون لڑہ علی
 الف- الفت رک آنی سان جو امامن جو امام
 اول و آخر امت جو آگوان آذر علی
 ی- یقینا یاد کندن جو یقینی یار آہ
 یاد کر تبا یواری توسان کری یاور علی
 "تعار شد"

الراقر حمل فقیر لغاری سیرکائی

۲- ماہ شعبان سنہ ۱۲۹۳ھ

(ن) نور اسمش، نور جسمش = سندس نالو توو جی بدن نور آہی. (و) والا نژاد =
 وڈی نسب وارو. (لا) لہگسون لڑہ علی = علیؑ جی آذر تپاسون. (الف) آگوان = آگوان.

داستان ٻيو

[لؤار پات †]

”سلسلہ شاہان نقشبندان قدس اللہ سیر“ ھم

حمد ھادي کي چوان ھردم ھزار
جنھن ڪيو ھيدا مينو محمد نبي
ڪل وليين جو طريقو واہ واہ
پر تنين ۾ ستر طريقو ستر پلاند
جو ڪيو صديق کي احمد عطا
ھن طريقي ۾ نبوت جو اثر
تنھنڪري نسبت نبوت سان رکي
۽ نبي فرمايو منجھ حق صديق
جا ڏئي مون کي ڪئي معنيٰ عطا
سو ويو آوڻ مصلتي محمددي
بعد تنھنجي پوءِ سلمان فارسي
پوءِ اسام - جعفر - صادق صفا
پوءِ تنھن ڪئون بايزيد و هو الحسن (۲)
شيخ يوسف پوءِ تنھن پر اور ٿيو
شيخ عبدالخالق و پوءِ شيخ عارف
بعد تنھن بابا مڪھ بعد تنھن مير گللال
بعد تنھنجي ٿيو بهاؤ الدين شاه
بعد تنھن يعقوب چرخي ٿيو چراغ

جو خداوند پاڪ آ ھروردگار
تنھن نبي جي نور مون ٿيا ڪئين ولي
ڪل وليين جو طريقو واہ واہ
ستر طريقو آ نهايت نقشبند
ھاڻ ھاڻون ھاڻين پنھنجي ھئا
ھاڻ ڪيو تلقين خود خير البشر
ھي گجھي معنيٰ لکن مون ڪو لکي
جو نبي سان غار ۾ هو ھم رفيق
سا وڌم صديق جي سيني سپا (۱)
ٿي عطا ان ڪسي امانت احمددي
پوءِ امانت خواجہ قاسم رسي
جنھن رسائيا خلق کي نافع نفعا
بعد تنھنجي پوءِ علي ٿيو ذوالمينن
نور تنھنجو منجھ ملڪ مشهور ٿيو
شيخ مڪھون و علي معنيٰ معارف
هو صفا سادات سيد با ڪمال
منجھ بخارا نقشبند عالم پناه (۳)
ساڻ معنيٰ معرفت روشن دماغ

† ھن داستان ھيٺ حمل فقير جو اھو شعر ڏنو ويو آھي جنھن جو تعلق لؤاري وارن بزرگن سان آھي. انھيءَ لحاظ سان ئي ھن داستان جو عنوان ”لؤار پات“ مقرر ڪيو ويو آھي. (۱) شاهد حديث: ”ماصب“ اللہ في ”مديري“ شيخا و الاصبيت في ”مديري“ ابي بکر“ (حاشيہ حمل). (۲) بايزيد: ”نام مبارڪ بايزيد بسطامي- اصل لام طيفور است و اولياء موصوف وعده فرموده است ڪر ڪرام- من طيفور ياد باشد بر او آتش- ڪوزخ حرام است- اسم مبارڪ طيفور است رحمة اللہ عليہ“ (حاشيہ حمل). (۳) يعني بهاؤ الدين نقشبند جو بخارا ۾ پيدا ٿيو.

پوءِ محمد زاهد ڪي هاءِ وڌو
بعد تنهن باقي ٻالڻه - غير شڪ
شده مڪمل الف ثاني نڪ نام
جين، انس و مٽڪ تنهنجا مريد
هو هيٺ ڄاڻ جمع جامع علوم
هو نيسورو نور پيچد هي مثال
بعد تنهن خواجه ٿيو عبدالاحد
نور حق ٿيو نور حق ٿيو نور حق
با ڪرامت ڪشف ڪامل اوليا
هو مڪمل معنوي ڪيميا نظر
ٿي ٿيو روشن قلب جان مهر ماه
هر مشائخ ڪئون هلي سا حڪم رب
تنهن اچي روشن ڪيو ”لئاري مڪان“
ره نما راه - هدي را هر رحيم
اسم ان جو آئينو محمد زهان (٢)
ڪيو ستارے سعد تنهن اڀري آهه (٣)
تاقيات هي هوندو روشن مڪان
شيخ محمد شان عالي خوش سير (٦)
هي ڏني آخوش خبر مَر غوب - حق
يا هلڪ، يا پاس ڪاٺين، يا پهر
سا هوندي هت تاقيات نفخ صور (٧)
رب رحمان آ اوهان تي مهربان
سا دعا ٿي در ڏني جي مستجاب (٨)
اسم، جسم و علم و حلمش ڪل محمد (٩)

بعد تنهن خواجه عبید اللہ آحرار
بعد تنهن درويش ٿيو پوءِ آمڪم
پوءِ ٿيو ظاهر زهي قطب الڪرام
جنهن جيار پودين ڪي ۽ ڪيو جديد
جنهن نوازي نور سان هر مَر زوڻوم (١)
هو سدا ”سرهند“ ۾ صاحب ڪمال
پوءِ محمد سعيد ٿيو صاحب عهد
پوءِ ٿيو محمد حنيفو نور حق
بعد تنهن محمد زڪي ٿيو ذوالحيا
پوءِ مشائخ شيوخ محمد منجه ننگر (٢)
جي ڪنهن ڪنهن جي قلب تي تنهن ڪئي نگاه
پوءِ آها آئي امانت سان ادب
سا ڪنان ”سرهند“ ۽ ڪل خواجه ڪان
لعل لئاري جو قطب ڪامل ڪريم
اسم اعظم آه ان جو نور جان
نور تنهنجي شمس وانگي ڪيو شمع
سج سدا روشن ڪيو روشن جهان (٥)
۽ ائين فرمائيو صاحب ننگر
شان ۾ مرشد منهنجي محبوب حق
تا امانت هين ڪيو جنهن جا گذر
۽ اوهان وٽ جو ڪيائين هي ظهور
سا اوهان تي بخش منجه هر دو جهان
هي دلون ڪئي آلهي عاليجناب
پوءِ پٺيون پيدا ٿيو شد گل محمد

(١) هر مزو بوم = هر بستي. (٢) شيخ محمد: شمس العلماء ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود پوٽ
جي تصديق موجب ”شيخ محمد“ مان مراد ”خواجه محمد ابوالساڪين“ آهي
جنهن جو قدرتي ذڪر ”ايات سنڌي“ جي مقدم ۾ موجود آهي. (٣) يعني جناب
مخدوم محمد زمان وڏو رح (١١٢٥ هـ - ١١٨٨ هـ) جو بزرگان لئاري جو سالار ۽
لهذا مشهور به ”سلطان الاولياء“ آهي. (٤) ڪيو ستارے سعد تنهن - الخ = تنهن بخت
واري ستاري اڀري روشني ڪئي. (٥) يعني هي صاحب چڻ ته سج هو جنهن سڄي
جهان کي روشن ڪيو. (٦) ”شيخ محمد صاحب ننگر“ يعني خواجه محمد ابوالساڪين.
(٧) نفخ صور = حق جو آواز. (٨) مستجاب = مقبول. (٩) يعني ”محبوب الصمد خواجه
ڪل محمد“ (سنه ١١٤٤ هـ - ١٢١٨ هـ) بن خواجه محمد زمان وڏو.

ڪشف ڪامل ۽ قطب مانند وحي
 نور مٿان پيدا ڪيو پروردگار (۱)
 پير منهنجي جو نظر اڪسپير هو
 سو قلب تي سان نظر ٿيو سون سر
 چا جوان مشهور هو تا شام و روم
 ڪان دعوت دين جنهن ڪوڙ يونشان (۲)
 حق سندا سڀ حق ڪيائون حق ادا
 خلف خائف حق جو عالم امام (۳)
 پاڻ پنهنجي پيش ڪيائون پيشوا
 ٿيا بقا جي باغ ۾ ساڪن سدا
 اولياء الله آهن لایموت
 قرّة العینین سلطان سالڪين (۴)
 هن ڪيو عالم مندو مٿي مدار
 سر مصلڪي هي سخي سردار ٿيو
 پيو تنهن جو پرتو و هرجا بجا
 هر ملڪ تي هي مهر جو مينهن ٿيو
 ڪل قطب ڪنئون هن رکيو بالا قدم
 ڪير ڪو چائي تنهن جو انتها
 خود خدا عاشق مٿس قسم - خدا
 صد هزار افرشتگان فرمان هيٺ
 ڪن تنهنجي تعريف بيشڪ بي ڪلام

مهر مروت خُلق خصلت جان نبي
 بعد تنهنجي ٿيون قطب ٿيو قرب دار
 پير پيرن پير منهنجو پير هو
 جنهن قاب تي ٿي ڪيائون ڪو نظر
 اسم جنهن تي جدّ جو جامع علوم
 روم چاهي، روه زين جمل جهان
 فرض واجب سُنئون حج حق ادا
 پوء ڪيائون پانهنجو قائم مقام
 پاڻ پنهنجي روبرو پنهنجي بجا
 پوء هليا حق ڏي مڃي حق جي رضا
 معرفت جا مفت ميوا ڪرڻ قوت
 سو هاڻي مرشد مٿي مسند نشين
 هي قطب ارشاد ٿيو قطب المدار
 ڪل قطب جي مهندي مهندار ٿيو
 حق جي خورشيد ظاهر ڪيو ضياء
 ويو اندازو ڏيه مٿان ڪل ڏينهن ٿيو
 ڪل قطب عالي همت اعلي قدم
 هن جو آخر، هن جو اول - ابتدا
 هي ڏيئي جو لڏلو هي دلربا
 صد هزارن شير هن جي ران هيٺ
 عرش فرش و ملڪ ڪن سجدا سلام

- (۱) هن سلسلي جو ٽيون بزرگ خواجه محمد زمان ثاني (سنه ۱۱۹۹ هـ - ۱۲۴۷ هـ) هو جنهن تي ساڳيو سندن جدّ يعني ڏاڏي وارو نالو رکيل هو. (۲) ڪوڙ يونشان = يعني ديني تبليغ جو جهنڊو بلند ڪيو. (۳) يعني خواجه محمد زمان ثاني پنهنجي فرزند خواجه محمد حسن المشهور به خواجه شاه مدني محمد حسن (۱۲۳۵ هـ - ۱۲۹۸ هـ) کي پنهنجو قائم مقام مقرر ڪيو. خواجه محمد زمان پنهنجي وصال کان اڳ "الاهي امر جي پيروي ڪري، پنهنجي حياتي ۾ ئي صاحبزادي کي خلافت جي مسند تي وهاري، جماعت کي سندن بيعت ڪرڻ جو فرمان ڏنائون. ان وقت صاحبزادي جي عمر سا يارهن ورهيه مس هئي، پر طريقت جي ڪل لياقتن ۽ فضيلتن سان پرهور هئا" (لؤاري جا لال - صفحو ۱۸۹). (۴) هن ست مان ظاهر آهي ته جڏهن حمل هي "سلسله شاهان نقشبند" نظم ڪيو، يعني ۶ - ماه محرم سن ۱۲۸۷ هـ تڏهن خواجه محمد حسن جن ئي خلافت اسلاف تي مسند نشين هئا. پاڻ سن ۱۲۹۸ هـ ۾ وفات ڪيائون.

نوح جو طوفان هن جي هڪ لهر
 آ ڏٺي ۽ جي مهند هي مختيارڪار
 پشت پاڪر آ سندس مولائي علي
 آ مٿس نالو مٿو محمد حسن
 حاسدن جي اک اندر ۾ خار آ
 هي ڏٺي ڪيو رحمت ليلعالمين
 تنهن مڙيئي ڪوڻ مڙهون مجتبيٰ
 تان نه ٿيئي هڪ صفت تنهنجي تمام
 سلسلو ثابت صحي ٿيو سر ٻس
 چال منهنجي تي مٿان ڪرڻ ڪوپال (۱)
 آن ۽ انهيئن در جو آهيان مدحي مدام
 خاک هن در جي معطر مشڪ ٻو
 سا منهنجو سرمون اکين جو خاک پاڪ
 ادب ۽ ايمان بخشي شال رب
 ساڻ برکت تنهن ڀلي جي هي بچي
 عيب هوشو پاڻ ٿيندو پرده دار
 شڪرلله ٻي نه ڪنهنجي درويش
 آن ۽ ته دامن لعل لؤاري ۽ جي لڳو
 ننگ دامن جو مڙيئي آ مٿس
 ناه ڪو هن در بنان ٻيو پروسو
 گهٽان لؤاري لطف ٿيو سان لغاري (۲)
 نا وڌاير هي درين چوٽيون چڪان
 جو آهي رهبر ڏٺي ۽ جي راه جو
 جنهن ڪئي منجهه راه حق جي رهبري
 هاڻ پڙهجي پاڪ ڪلمون سان زبان

علم ظاهر و باطني جو آ بحر
 آ نبي جي هيروي تي پالمار
 ڪل نبي دعاگو تنهن جا ڪل ولي
 آ ڏٺي راضي مٿس ۽ پنجنجن
 اسم اعليٰ هن اکين جو نثار آ
 هي ڏٺي جو موڪليل اعليٰ امين
 جاجير جيڪي جوان صفت و ثنا
 جي ڪريان تعريف تنهنجي تا قيام
 حمد حمل! چؤ هزارين شڪر ڪر
 نقشبدن بادشاهن جو بحال
 آن ۽ انهيئن در جو آهيان گولو غلام
 آن ۽ انهيئن در جو ثناگر صفت گو
 مشڪ عنبر ڪئون ڪٿوري خاص خاک
 آن ۽ انهيئن در ڪئون گهران ايمان ادب
 شال هن در سان ادب رهجي اچي
 آن ۽ اوجھو عاصي آهيان عيبدار
 عيب پائي پاند ۽ تنهن در پيش
 ڪوڪهين جو، ڪوڪهين ڏي ڪوپڳو
 ننگ آخر عيب دارن جو اٿس
 آن ۽ برابر بي عمل ۽ بيڪسو
 ”پروسو تاري تڳان ڪئون لعل لؤاري
 آن ۽ سدا تاري تنهن جي تو تڳان
 آن ۽ نسورو نقشبندي شاه جو
 جنهن سڀڪاري هيروي پيغمبري
 سو آهي حامي منهنجو هر دو جهان

”تمار شد

از دست حمل فقير لغاري

۶- ماه محرم سنه ۱۲۸۲ هـ

(۱) مٿان = من، شل. (۲) گهٽان = ڪنڊان. ڪان - طرفان. هن مصرع جو وزن نرالو آهي انهي ۽ ڪري ان کي ٻين نشانن اندر رکيو ويو آهي.

”مدح مبارڪ درشان مرشد حقيقي وراه نما تحقيقي، قطب الاقطاب

غوث اعظم، حضرت ميان صاحب لعل لؤاري والہ“ *

”تصنيف حمل فقير لغاري سنہ ۱۲۸۱ھ“ †

- ۱- مرشد ملّا منّار تون صاحب سخي سردار تون
اولين آڙن آڌار تون فرياد رس يا مرشدا!
- ۲- صاحب ڏني تو سروري پَر ٻيروي ٻيغمبري
وهلو ڪجو واهروري فرياد رس يا مرشدا!
- ۳- مڻي مدايون معاف ڪر سڀو سندم دل صاف ڪر
متغزم معطر نافي ڪر فرياد رس يا مرشدا!
- ۴- مرشد منّور ماه تون هيئن سڀو همراه تون
بي راه ڪي ڪر راه تون فرياد رس يا مرشدا!
- ۵- مرشد آهين مسند نشين آگي سندو آهين امين
صاحب سغا جو سر زمين فرياد رس يا مرشدا!
- ۶- مرشد آهين مشڪل ڪشا راحم رفيق و رهمنا
سڀ عرض آزي التجا فرياد رس يا مرشدا!

* يعني خواجه محمد حسن، جنهن کي ئي معتقدن درگاه لؤاري ”غوث اعظم“ جي لقب سان ياد ڪن ٿا. ڊاڪٽر گر بخشائي ”لؤاريءَ جا لال“ ۾ خواجه محمد زمان ثاني کي ”غوث اعظم“ جي لقب سان آندو آهي ۽ خواجه محمد حسن کي ”خواجه شاه مدني“ ڪري لکيو آهي؛ مگر جئن ته حمل فقير خواجه محمد حسن جو همعصر ۽ مريد هو، انهيءَ ڪري وڌيڪ تحقيق لاءِ اسان پنهنجي دوست عزيز جناب پير سعيد حسن صاحب ڏانهن لکيو جنهن جواب ۾ تحرير فرمايو ته ”يقيناً اهي ٻئي مدحون [يعني هي ۽ ٻي هن بعد ايندڙ] حضرت خواجه محمد حسن قدس سره جي باري ۾ چيل آهن. ڇو جو (لؤاري شريف جي) ڇهن بزرگن مان فقط ڪنهن ئي ”غوث اعظم“ جي لقب سان سڏيو ويندو آهي“. وڌيڪ لاءِ ڏسو حاشيه ايندڙ مدح جو.

† سنہ ۱۲۸۱ھ اصل ائين لکيل آهي. مگر خود مدح جي متن مصرعہ ۵۲ ۾ ”تيرھين صدي جي آ آسي“ مان واضح آهي ته حمل هي مدح سنہ ۱۲۸۰ھ ۾ منظوم ڪئي. ڀانئجي ٿو ته سنہ ۱۲۸۱ھ ۾ هي مدح بياض ۾ قلمبند ڪيائين

۱- اولن اڻ ڏٺا ٻن ۽ مصيبت ۾ ڦاٿن. ۲- مفرم معطر لاف ڪر = منهنجو مغز خوشبوءِ وارو بلڪ خوشبوءِ پيدا ڪندڙ ناف (هرن جو دن) ڪر.

- خطرن خیالن آ ڳڌو
هيي نفس ٿو نا ٿئي سيڌو
هيي نفس نا فرمان ٿيو
ايهو اندر ارمان ٿيو
ڪيڇي قلب ڪارو ٿيو
شيطان ره مارو ٿيو
هيءُ مع الله لڳ آه تون
مڃ عرض شاهنشاہ تون
پازي آهيان تو پير جو
اوتيو نظر اکسیر جو
مهر ٿون ڪيو مون تي نظر
سيڻهي سيٽه ڪي سون ڪر
تنهنجي طلب ۾ تار هوان
نالي تنهنجي نروار هوان
تنهنجي طلب توکئون گهران
پير! ٻار تنهنجي آن پُٺان
تون ڌيان جنهن ڏي ٿو ڌرين
اڀڙي سباجها! سگه سرين
مون تي مهر جي موج ڏي
سائم فتحمند فوج ڏي
شريعت آئي ڏيو شادڪي
ايمان جي امتدادڪي
تنهنجو آهيان توکي سڏيان
تنهنجي نه دامن آنء چڏيان
سڪرات مون سنهنجي ڪجو
تير ماڙ ڪا منهنجي ڪجو
شيطان ٿو تنهن دم ٿئي
تنهنڪي تنهن دم تون تڙين
- وهن آهيان ويڙهي وڌو
فرياد رس يا مرشدا!
شامل سندن شيطان ٿيو
فرياد رس يا مرشدا!
جان سنگ سيٽه مارو ٿيو
فرياد رس يا مرشدا!
ڪل ڪٽ قلب ٿوڻ لاه تون
فرياد رس يا مرشدا!
مرشد مڪمل مير جو
فرياد رس يا مرشدا!
اکسیر ڪي اوتيو آهر
فرياد رس يا مرشدا!
ٻانڌي سدا تو ٻار هوان
فرياد رس يا مرشدا!
سک مان سدا توڌي سران
فرياد رس يا مرشدا!
ڪنڀر ٿون ڪڍو ڪامل ڪرين
فرياد رس يا مرشدا!
آز عشق پنهنجي اوج ڏي
فرياد رس يا مرشدا!
اسلام تي امتدادڪي
فرياد رس يا مرشدا!
توري نه ڪنهن مان دل گڏيان
فرياد رس يا مرشدا!
اوها نه مون آهنجي ڪجو
فرياد رس يا مرشدا!
ايمان ڪي ٿو هٿ هڻي
فرياد رس يا مرشدا!

- سنگ سيٽه = ڪارو پٿر. ره مارو = راه ماريندڙ. راه کان گمراه ڪندڙ.

- ۱. سيڻهي سيٽه ڪي = ڪاري سيڻهي ڪي. ۱۲. استادڪي = بيهڪ. مضبوطي. ۱۹. ماڙ =

دد. ۲۰. ٿئي = ٿاڻي. چڪ ڏئي. هٿ هڻي = آڏو هٿ ڏئي. آڏو اچي

- ۲۱- آډو پېجھي ڪاري قبر
بدڪار آهيان بي خبر
- ۲۲- جي سوال ٿا ماريو پېڄڻ
ٿا مٽ ڪئون ماريو پېڄڻ
- ۲۳- ڄامسي آڻي حضرت ٿيڄو
هٿ هين ڏوهاريءَ تي ڏڙجو
- ۲۴- قيامت ٿيندي قائم جڏين
تنهن جاءِ نه مون کي تون ڇڏين
- ۲۵- سچ تائڙي جت تا (ء) ڪندو
ات آسرو آ تو سندنو
- ۲۶- ڏوهه ۽ ڪُنڊ تڙندا جيتي
ڄامسي ٿيڄو حضرت آڻي
- ۲۷- مون سان ناھي نيڪي ذري
ڪيھي ڏيندس ورندي وري
- ۲۸- هي سن سڃاها سڏ تون
هر دم گڏ پوهوئين گڏ تون
- ۲۹- ڪونا ڪيڻومون ڪم سڪر
تنهنجي پنڌ، تنهنجي پڪر
- ۳۰- آ ڪو ڪنھن در ڪو پڳو
هي لڙھ ”لڱاري“ تو لڳو
- ۳۱- جيڪو جڏھن تو در اچي
هي سگھ ڏنڻي سائين سڃي
- ۳۲- مون ۾ نه همت هاج ٿي
دامن لڳن جي لاج ٿي
- پيا مٽڪ ٿا سڻجن سڀر
فرياد رس يا مرشدا!
- ۽ جيءَ وجهيو جيارو پېڄڻ
فرياد رس يا مرشدا!
- وهلو اچي واهر ڪيڄو
فرياد رس يا مرشدا!
- نفس ڪندا ڪٿي تڏين
فرياد رس يا مرشدا!
- پيو ٻٽ نه پيا (ء) ڪي پيا (ء) ڪندو
فرياد رس يا مرشدا!
- ليڪيون گهڻيون گهرندا ٿي
فرياد رس يا مرشدا!
- برسير بدئين جي آ پري
فرياد رس يا مرشدا!
- هاڻئون هري نا چڏ تون
فرياد رس يا مرشدا!
- وڻجڻ ڪٿي ڪوڙو وڪر
فرياد رس يا مرشدا!
- ڪنھن تا ويهي سوريو سڳو
فرياد رس يا مرشدا!
- سو باه دوزخ ڪئون بچي
فرياد رس يا مرشدا!
- توتي ڪٿي ڪم ڪاج ٿي
فرياد رس يا مرشدا!

- ۲۱- پيا ملڪ ٿا سڻجن سڀر = پيو وري آډو سخت ملاڪ ٿا سڻجن. ۲۲- ۽ جيءَ
وجهو جيارو پېڄڻ = يعني وري جان وجهيو، ماڻهو ڪي جيارو، پوءِ ٿا پڇاڻو
ڪن. ۲۳- هٿ هن ڏوهاريءَ تي ڏڙجو = هن ڪنھڪار تي پناه جا هٿ ڏڙجو.
۳۰- سوريو سڳو = تسبيح سوري. لڙھ لڳو = پٺاري پيو. ۳۲- هاج ٿي = (اتر جو
محو رو) هاج اٿي. ڪاج ٿي = ڪاج اٿي. لاج ٿي = لڄ ٿي.

- ۳۳- مون تي مهر تون ميسر! ڪر
دلگير جي دل ڏير ڪر
- ۳۴- سڻ نقشبندي نور! تون
مون کي رکين مسرور تون
- ۳۵- دلبر! دلا سو ڏي دلئون
تنهنجي مجالس ۾ ميلون
- ۳۶- چارئي ٻلڻو چيڪ ۾ ٻڌا
مٿان ڏين ٿا ڌر وڌا
- ۳۷- بخشش جو آهين بحر
مسڪين تي ڪا مهر ڪر
- ۳۸- لئون دل اندر ”لوار“ اٿم
تنهنجي تڳا تاري اٿم
- ۳۹- بلڪل آهي يوس بندو
هن تي ڪرم ڪو آئين ڪندو
- ۴۰- توتي امانت حمدي
صاحب ڏلي تو سرمدِي
- ۴۱- تنهنجي جيڪي غيبت ڪندا
ڪپ تن خيڻن جا ڪندا
- ۴۲- تنهنجا گيلا گو غار ٿيا
فاسد ڪا في النثار ٿيا
- ۴۳- توسان جماعت تو جوڙي
شل چاوتي مرندا چڙي
- ۴۴- تنهنجي مريدن سان ڪهن
هيت هٿ نه هرگز هنڌ لهن
- واهر ولهن جي وير! ڪر
فرياد رس يا مرشدا!
- دل جا ڪرين دڪ دور تون
فرياد رس يا مرشدا!
- خوشنود خرّم ٿي ڪيلون
فرياد رس يا مرشدا!
- آڏا ٻڄهن ٿاها ٿڌا
فرياد رس يا مرشدا!
- لطفون ڏيو مون تي لهر
فرياد رس يا مرشدا!
- باورا تنهنجي ياري اٿم
فرياد رس يا مرشدا!
- تنهنجو آهي هي تو سندنو
فرياد رس يا مرشدا!
- مسند توکي آ حمدي
فرياد رس يا مرشدا!
- احمد آهي ٿيندا انڌا
فرياد رس يا مرشدا!
- خر، خوڪسي سگ خوار ٿيا
فرياد رس يا مرشدا!
- تنهنجا مديمي ويا مڙي
فرياد رس يا مرشدا!
- رڪ روييه سي نا رهن
فرياد رس يا مرشدا!

۳۸- تڳا تاري = جيا هو ۽ ياد - آسرو اميد. ۳۹- آئين ڪندو = آئين ڪندو = (لاو جو محاورو) يعني اوھين ڪندو. ۴۰- سرمدِي = دائمي نيڪي - دائمي حياتي - دائمي پاڪائي. ۴۱- غيبت = ڪلا. ڪپ ڪنڌا = ليڪا لاه - خٽر ڪر. ۴۲- گيلا گو = ڪلا ڪندڙ. خر = گڏھ. خوڪ = سوئر. سگ = ڪتا. ۴۳- توسان جماعت تو جوڙي = توسان تنهنجي مريدن جي جماعت سونهي ٿي ۽ تون جماعت سان خوش آباد آھين. مديمي = مدعي = دشمن. چاوتي = چغل. ۴۴- ڪهن = ڪسن = تڪليف پهچائڻ. رڪ = نود - ندورا. روييه = منهن ڪارا. نه هرگز هنڌ لهن = شل ڪوبه اجهو ۽ اوٽ نه ملين.

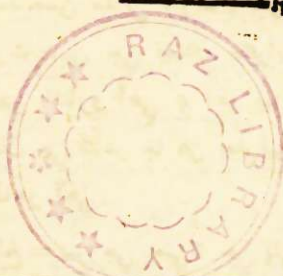
- ۴۵- لائق! لؤاري ۾ وسين
دشمن منهنجا سڀ تون دسين
- ۴۶- آتون، شتابي شير ڪر
نا دم تنهين ۾ دير ڪر
- ۴۷- هڪ پير منهنجو تون هڪو
ڏي دزد دشمن کي ڏرڪو
- ۴۸- مون کي سدا تو تون سجهين
مون کئون جدا نا دم هجين
- ۴۹- سڪ ساه ۾ تنهنجي سڄي
چؤ طرف موذي ويا مڇي
- ۵۰- تنهنجي تڳا، تنهنجو تڪيو
هر دم مون سان هونج حقيو
- ۵۱- ڪل پير! تون ڀردو رکين
هٿ ٻاجه جا ڀردو رکين
- ۵۲- تيرهين صدي جي آسي
دل توه تنهنجي جي تسي
- ۵۳- شاه! دل ۾ را شاد ڪر
افضل سندم اولاد ڪر
- ۵۴- هرڪو رضا رب تي وڃي
رب نا رضا تنهنجي پڇي
- محڪم مريدن کي رسين
فرياد رس يا مرشدا!
- ظالم هئي سڀ زير ڪر
فرياد رس يا مرشدا!
- تنهنجو لڳو سڪ جو سڪو
فرياد رس يا مرشدا!
- منهنجا گجها غم تون بجهين
فرياد رس يا مرشدا!
- ٻيون ٻهڙ بيٺو اچي
فرياد رس يا مرشدا!
- چؤ طرف چورن آچڪيو
فرياد رس يا مرشدا!
- چؤ طرف چؤ ڳردو رکين
فرياد رس يا مرشدا!
- ڪل جاء وٺي ڪلفت وٽي
فرياد رس يا مرشدا!
- دل درد ڪئون آزاد ڪر
فرياد رس يا مرشدا!
- رب تو رضا تنهنجي مڇي
فرياد رس يا مرشدا!

- ۴۵- وسين=رهين. ۴۷- لڳو سڪ جو سڪو=مون تي سڪ جي مهر لڳي. مون
کي سخت محبت ۽ سڪ آهي. ۴۸- سجهين=(اميد ۽ آسري طور) ياد ٻوڏين.
- ۴۹- ٻيون ٻهڙ=حياتي ۽ جو آخري وقت. موذي ويا مڇي=تڪليف ڏيندڙ دشمن
زور وٺي ويا. ۵۰- تنهنجي تڳا=تنهنجو ٽاڳاڻو. آرو. تنهنجو تڪيو=تنهنجو اجهو ۽
اميد. چورن آچڪيو=چورن مون کي ڪاٺي ماريو آهي. هونج حقيو=مون سان
بيني طور (حقيو تڪيو) پڙو هونج. ۵۱- ڪل پير=ڪل جا پير. هٿ ٻاجه جا
ڀردو رکين=هٿ ٻاجه ۽ مهرباني جا هٿ مون تي ٻنهي جهانن ۾ رکين.
- ۵۲- تيرهين صدي جي آسي=يعني هي سال ۱۲۸۰ ه آهي. دل توه تنهنجي ۾
تسي=منهنجي دل تنهنجي مهرباني جي اڃا اهل آهي.

- ۵- نوري آهين تون نقشبنده
تابع تنهنجا ٿيا تخت مند
- ۵- بيشڪ آهين بهتر گهڻو
ڪمتر آهيان ڪيتر گهڻو
- ۵- هي عرض سن احوال تون
مون تي پلا! ڪر پال تون
- ۵- ڪامل! ڇڏا تون قرض ڪڻون
محفوظ رک تون مرض ڪڻون
- ۵- جو دم حياتيءَ جو جيان
بي غرض بي احتياج هوان
- ۶- منهنجي آڻو اي مددعا
پوءِ خاڪ ڀرتو لڳ خدا
- ۶- حمل گهري حق جي طلب
ڪلمون سدا هو منجهه قلب
- سردار بالا بخت مند
فرياد رس يا مرشدا!
- محبوب تون ميهتر گهڻو
فرياد رس يا مرشدا!
- منهنجا سڀي مڃ سوال تون
فرياد رس يا مرشدا!
- فائق! رهان نا فرض ڪڻون
فرياد رس يا مرشدا!
- ڪنهنجو نه ڪي محتاج ٿيان
فرياد رس يا مرشدا!
- جاسين جيان، نا ٿيو جدا
فرياد رس يا مرشدا!
- ايمان ۽ عشق و ادب
فرياد رس يا مرشدا!

”تمام شد“

از دست حمل فقير لغاري“

- ۵- مهتر=زبان پلا رو ۽ بلند. ڪمتر=زبان گهٽ. ڪهتر=حيثيت ۾ گهڻو ننڍو.
- ۶- مدعا=استدعا-خواهش. پوءِ خاڪ ڀرتو لڳ خدا=پوءِ منهنجي خاڪ ليلو.
- ڪارڻ اوهان جي سپرد آهي.

"اين مدح ثاني هم در شان حضرت مرشد حقيقي[†] وراه نما تحقيقي

قُطْبُ الْأَقْطَابِ لَعْلُ لَوَّارِي وَالهِ رَحْمَتُهُ عَلَيْهِ

سڄمڻس ٻڙبان سنڌي- تصنيف حمل فقير لغاري سنه ۱۲۸۱ھ

۱- مدح مرشد جي چوان ٿو جذب دل جي جوش ڪئون
وصف تنهنجي زور زياده آ عقل ۽ هوش ڪئون
هر ڪرڻ تعريف تنهنجي خوب آ خاموش ڪئون
ڪي قدر سرمون ڪيم دڙ ٻير جي ٻاهوش ڪئون
ڪير ڪو سگهندو ڪري پوري سندس ساره ٿنا

۲- محمدي مسند اتي آ پير- ما قائم مقام
جمل علم و حلم و همّت ڪل تنهن کي آ تمام
آبدال ۽ اوتار تنهن کي ٿا ڪرڻ سڀني سلام
خضر ۽ الياس، توڙي ٻيا ولي جي خاص عام
جنن نبيين ۽ محمد، تنن ميڙن جو مقتدا

۳- ڪير ڪو تنهن کي سڄائي سڀر آ سبحان جو
منڱر معنيٰ جو ٻروڙيئين راز رب رحمان جو
راست راسخ رهنما، جن و ماڪ انسان جو
منجهه ولايت ۽ وليئن شاه شوڪت شان جو
ڪيو آچو اعليٰ ڌڻي رتبو سندس عزيز و علا

† اندروني شهادتن مان معلوم ٿئي ٿو ته "مرشد حقيقي" مان مراد خواجه محمد حسن مدني (رح) آهي: اول ته اسان جي شاعر هي مدح سنه ۱۲۸۱ھ ۾ لکي ۽ اهو زمانو خواجه محمد حسن مدني (رح) جو آهي. ٻيو ته اڳتي هن مدح جي ۶- بند جي "ڪاڻ دعوت دين جي نشان ڪرايائين نصب" واري مصرع ۾ نيزي جي نصب ڪرڻ ڏانهن اشارو آهي ۽ اهو نيزو خواجه محمد حسن مدني ئي نصب ڪرايو جنن ته خود اسان جي شاعر جا هن بعد نيزي جي نصب ڪرڻ جي تاريخ نظر ڪئي آهي، ان مان ظاهر آهي.

۱- ڪي قدر- الخ = پير جي جتي ۽ جي ٻئي مان قدري سرمون ٻنار. ۲- آبدال = اهي الله وارا جن جي طفيل هي دنيا هلي ٿي. اوتاد = مڪيه يا خاص الله وارا درويشن. خضر ۽ الياس ٻئي مشهور نبي. ۳- راست راسخ رهنما = سچو ۽ هڪو رهبر. عزيز و علا = مرتبو ۽ بزرگي.

۴- شاه شاهان، شاه عالم، پير ما مسند نشين
 پاڪ دل ۽ پاڪ بازو پاڪ تن ۽ پاڪ طين
 پاڪ خوردن، پاڪ گفتن، پاڪ رفتن، پاڪ بين
 پاڪ مسند ۽ مصلو، پاڪ ميلت پاڪ دين
 پاڪ تنهن جو آ طريقو، پاڪ پاڻ ۽ پارسا

۵- آ نيسورو نور نرمل، نور تنهنجي آ نگاه
 نور تنهنجي جاء جاگهه، نور تنهنجي خانگاه
 نور مسجد، نور منبر، نور روضو گل گياه
 نور در درگاه تنهن جي، نور بيشڪ بارگاه
 نور ڪيائين جمل عالم، عرش تا تحت الثري

۶- ڪاڻ دعوت دين جي نيشان ڪاريائين نصب
 توڙي هندي توڙي سنڌي توڙي ڪوئجي عرب
 جو هجي سو هت اچي جنهن کي هجي حق جي طلب
 حق ٿئي حاصل تنهن کي ۽ ڪري روشن قلب
 جنهن سين سچائي رب کي سو علم ٿئي ان کي عطا

۷- خاص خاصن ۾ خدا ڪيو قرب ڏيئي ڪردگار
 زاهد و عابد، امين و پارسا پرهيزگار
 نازنين و نازداري پيش آ پروردگار
 پا حاميٽ پا وسيعت پا جميعت برقه رار
 پا رضا رب جي مڃن ۽ رب مڃي تنهنجي رضا

۸- پير ما= اسان جو مرشد. پاڪ طين= پاڪ جسم وارو، پاڪ نسل وارو. پاڪ
 خوردن= پاڪ کائڻ (وارو). پاڪ گفتن= پاڪ ڳالهائڻ (وارو). پاڪ رفتن= پاڪ
 هلڻ (وارو) پاڪ بين= پاڪ ڏسڻ (وارو). ۵- نيسورو= محض. خالص. گل گياه=
 سرسبز سائو. تاتحت الثري= زمين کان هيٺ تائين. ۶- ڪاڻ دعوت دين جي. الخ=
 هن مصرع ۾ نيزي نصب ڪرڻ ڏانهن اشارو آهي. خواجہ محمد حسن مدني هي
 دين جي دعوت جو نيزو يا عقلم تاريخ ۱۸- شوال سنه ۱۲۷۹ھ ۾ بلند ڪرايو
 جئن خود اسان جي شاعر جا هن واقعي جي تاريخ نظم ڪئي آهي ان مان معلوم
 ٿئي ٿو (ڏسو ”تاريخ نيزه“ هن مدح بعد). ۷- باحيت= همدرد ۽ جذبي
 سان. پا وسيعت= پهچ سان. باجميعت= زور ۽ طاقت سان.

- ۸- با ڪرم ۽ با ڪرامت، با سخاوت سرفراز
 با مروت، با ملاح، بادش، بيڪس نواز
 بر مريدان مهربان، شه غزنوي چون ٻر اياز
 چو مصنف صفت تنهنجي با ادب عجز و نياز
 ڪر وظيفو وِرد وِصف! وِصف تنهنجي با صفا
- ۹- منجهه شريعت مصطفيٰ جي آ سدا ثابت قدم
 منجهه طريقت تار- مَوجو تر نه ڪيو تنهن خاص خم
 منجهه حقيقت حال حاصل تا ابد آدم عدم
 معرفت ۾ با مريدن گذر تنهنجو دم بدم
 ملڪ معنيٰ جو ڏنائين جت صفائي آ سدا
- ۱۰- لعل لؤاري مٽه منور جو مبارڪ آ مڪان
 هن زمين تي ظاهري جئن ٿو ڏسي جمل جهان
 تڪيه گاهي آه تنهنجو ٻر ٻرين- آسمان
 سير ظاهر هن زمين تي، سير باطن لامڪان
 لامڪان آ سير سِرَن، سڏ تنهن جي خود خدا
- ۱۱- عجب جيئي جاءِ اوها، بي طرف ۽ بي جهات
 نا اتي ڪو جن انس و ملڪ نا ڪا ڪائنات
 محض آهي نور حق جو ۽ ڏئي جي پاڪ ذات
 جو ٿيو حاصل حمل چئي مصطفيٰ معراج رات
 سو ڏنائين جو ڏٺو مرسل مٿي رب جو لقا
- ۱۲- ڪر مداحي ماڻ هاڻي جهل اتي ڏاڪر زبان
 هت نه حاجت آه تنهنجي، علم بي حد بي بيان
 جي ڪندين ظاهر ڏرو هن ڪئون اڳي علمن عيان
 ڏيندڻي تعذير توکي مڙا ملان منصور جان
 رک اندر ۾ راز پنهنان ڪجهه م ڪين اڳتي ڳالهائ

- ۸- بر مريدان مهربان- الخ = مريدن تي ائين مهربان آهي جئن بادشاهه معهود
 غزنوي اياز تي. ۹- منجهه طريقت تار- مو جو الخ: تار مو = وار جي تند؛ يعني
 طريقت جي منزل ۾ وار به ونڪو نه ڪيائين- ڪا ذري جيتري ڪوتاهي نه
 ڪيائين. ۱۰- لامڪان آ سر سرن = هو مڪان جي قيد کان آزاد آهي- رازن جو به
 راز آهي. ۱۱- بي جهات = بنا ڪنهن طرف جي.

- ۱۳- پير پيرن پير منهنجو شاه شاهان' نقشبندي
 ٻا سخاوت، ٻا شجاعت، سرفراز و سر بلند
 نفس ۽ شيطان' شڪي کي قيد ڪيائين منجهه ڪمند
 فاه طاقت ڪا تنهن کي تا هلائڻ فڪر فند
 سالڪ-سير- حقيقت رهبر- راه- هدي
- ۱۴- معنوي مرشد سندم آ منجهه لؤاري پاڪ پير
 رهبر و راحم، رفيق و رازدان' روشن ضمير
 باحيا و حشمت و مسند نشين' صاحب سرير
 بيڪسن جو پر جهلو، دامن لڳن جو دستگير
 واهرو' واهرو لهن، هر منهن جو مشڪل ڪشا
- ۱۵- شاڪرن ۾ شاه اعظم صابرن سرتاج آه
 هر ڪوئي احتياج وارو کيس ڪو احتياج ناه
 هر ڪنهن جي حاج تنه' ڏنه' کيس ڪنهن ڏنه' حاج ناه
 هر ڪوئي محتاج تنهن در، پاڻ ڪنهن محتاج ناه
 بي طمع بي غرض بي شڪ بادشاه- بي رها
- ۱۶- صد مبارڪ آ تنهن کي جن ٿيو اي در نصيب
 صد مبارڪ آ تنهن کي جنهن ڏنو اهڙو عجيب
 صد مبارڪ آ تنهن کي جن گڏيو ههڙو حبيب
 صد مبارڪ آ تنهن کي جن سڏو اهڙو طبيب
 هر مشڪل ۽ هر مرض جي آ هت تنهن بيشڪ شفا
- ۱۷- حمد حمل! چؤ هزارين دم بدم دائم مدام
 خاص خاوند حق جا هر وقت ۽ هر صبح و شام
 جنهن مون کي مرشد ملايو نقشبندي نيڪ نام
 جنهن ڏرئي ڏک ڏوه ميٽيا ۽ اکين پايو آرام
 ساڻ برڪت پاڪ ڪلمي غم و هم سڀئي ويا

”درباب تاريخ نيزه مبارڪ

در سڪان لؤاري شريف“

نيزو ٿيو ۽ و نروار، نوري نقشبندي ۽ جو،
 لائق لعل لؤاري ۽ جو منجه، ڪوٽ اندر ڪلدار،
 ارڙهين شهر شوال هئي سن ۶ سا هڪ هزار،
 آئاسي ۽ آيو ٿيو، تيرهين ۽ ساڻ تيار،
 ڪٽو ڪرايو خير سان سو پاڻ بيهي سردار،
 عليم طوق عليم تنهن جو اعليٰ ٿيو اظهار،
 بيرق برق مثال ڪري ٿي چمڪارا چوڌار،
 روشن روءِ زمين ڪيائين تجلي سان تڪرار،
 ۲ پڙ هو رعد ربالي ڏنو هاتف هي هن هار،
 هي آهي هنڌ هدايت جو هي مولاي جو مختيار،
 دعوت ڪيائون دين سندي هي جهنڊو سان جهمڪار،
 مسند اتسي مرشد مهدي پير آهي پگدار،
 مير محمد حسن هادي گادي تي گلزار،
 رب رسول ڏني آهي تنهن کي دين سندي دستار،
 فيض فتح فيروزي تنهن هٿ ڏني جل جبار،
 طمع ترڪ، توڪل تابش تنهنجي هٿ هٿيار،
 ماري مسلمان ڪندو هي ڪٽي ڪل ڪفار،
 پري پري تائين پهتو تنهن جو ڏيهن ۾ ڏهڪار،
 دشمن دسي دور ڪندو هي پير ڏي، پلٽار،
 مهر سندا هيت مينهن وسايا راحم رب غفار،
 پيو پڙ لاءِ پڙهي سندو هي هر ڪنهن ديس ديار،
 پهتو سڌ صريح ايهو هر پاسي ۾ هر پار،
 جيڪو طالب حق جو هجي مرد توڙي ڇا نار،
 توڙي مير امير هجي ڪو توڙي هوئي تيجار،
 توڙي نيڪ نمازي هو ڪو توڙي نحس نڪار،
 توڙي ڪنھڪار هجي ڪو بچڙو ۾ بد ڪار،
 توڙي سعد سڀوٽ هجي ڪو توڙي چور چڪار.

۱- شايد مراد ت: هي نيزو تاريخ ۱۳ شوال تيار ٿيو ۽ تاريخ ۱۸ شوال سنه ۱۲۷۹ هـ
 جي آيو ٿيو. ۲- رعد رباني=الاهي ڪوڙ. هاتف=ازغيب آواز ڏيندڙ.

نيزي هيٺ نجات لهي جي هلي اچي هڪوار،
 لُطْف ساڻ ”لغاري“ چوي لاهي غم غبار،
 صيقل هنيو صاف ڪري ٿو سينا سڀ سڄار، ۱
 هر ڪنهن حاصل حق ڪري ٿو، ڏنس سگهه ستار،
 هلي ايندو هيٺ جنهن جو بخت هوندو بيدار،
 جنهن کي گهرندو پاڻ ڏئي آه آڳي جي اختيار،
 حمل! حمد هميشان ٻڙم تون لکين ليل و نهار،
 اچي اکين ساڻ ڏٺو تو درس ۽ ديدار،
 بخت ڀلو ٿيو دست ڏنائون گرم ڪيو ڪلتار، ۲
 دامن ڏيئي ڏک ڏيڪيائون منهنجا عيب اهار،
 ڪل جماعت ساڻ جماعت ڏنس تنهن ڏاتار،
 مرشد منهنجو مهدي هادي لؤاري جو لڪ هار،
 تنهن لؤاري تنهن لڪ وار، صدقو ساھ سڀيتي ڪريان.

”تعارف شد“

از دست حمل فقير لغاري

سنہ ۱۲۸۱ھ“

۱- صيقل = مانجهو. ۲- دست ڏنائون = شايد بمعني دست بيعت ڏنائون؛ يا حمل فقير کي هٿ ڏيئي مصافح ڪيائون.

”درباب تاريخ دروازه روضه مبارڪه[†] در مڪان لؤاري شريف“

اول صفت الله سندي ٿو ساراهيان سبحان،
بعد تنهن تاريخ چوان ٿو سنڌي صاف زبان،
دروازي درَ روضه جي منجهه لؤاري لعل مڪان،
روزمره تنهن روضه تي آرحمت رب غفران،
پهر ٻا ٻارو پڙهي تي آ سر زمين سلطان،
حضرت مير محمد حسن حامي هر دو جهان،
تنهن کي خاص خيال ڪٿان پيوراڙ ڪجهي رحمان،
روضه جو در روڊو ٿيئي شاه چيو وڌ شان.
۱. صنعت ڪتر سڏايا صاحب، ڌيان وڌي در ڪيان،
۲. آهنڪر اوستاد آيا جي خيرپوري ها خان،
هڪڙو گل غلام حيدر پيو اوستو هو احسان،
حاجي حج حجاز پڙهي جنه مرد ڪٿيو ميدان،
ٿيون پي کڏ غلام نبي هو تن سان سرت سڄاڻ،
دانا درَ پگنا ٿيئي لاشڪ جان لقمان،
۳. هٿ ٻڌي سي حاضر بيٺا ساڻ ادب ايٿان،
جيڪو ڪم ڪريم چئو آئين لائق ساڻ ليسان،
اڪين ساڻ ڪنداسين اوهو امر بجا ٻا جان،
تڏهن ٿيو ارشاد تنين تي فائق جو فرمان،
۴. سيمي درَ سگهو هڪ جوڙيو همت ساڻ حنان،
۵. منقش منوتدار محسن، لائي درست ڌيان،
امر مڃي ارشاد، اٿيا سي اوستا ٻا ايمان،
پڙهي اسم الله سندو تن ڪڍيو درست دڪان،
تنهن دم تر ت حوالي تن ٿيو سون رهو سامان

† جيئن اڳتي نظم مان ظاهر آهي، روضي جو دروازو خواجہ محمد حسن مدلي خيرپور جي ڪاريگرن کان جوڙايو ۽ اهو آچر ڏينهن تاريخ ۲۷- رمضان مبارڪ سنہ ۱۲۸۰ھ ۾ جوڙي راس ٿيو.

- ۱- صنعت گر = هنرمند ڪاريگر. ڌيان وڌي در ڪيان = وڌي ڌيان ۽ خالص ڄاڻ وارا.
- ۲- آهنڪر = لوهار. ۳- ايٿان = ڀڪو يقين. ۴- سيمي در = چاندي جو در.
- ۵- منقش منوتدار = رنگين چٽساليءَ وارو. محسن = قابل تعریف. سهڻو.

- ۱ ڪمر ٻڌي مي ڪامل بيٺا عَبدَن جي عَنوان ،
- ۲ حرفت هوش هنر جو هَتر ميهَ چالاڻو چالان ،
- ۳ مَنوتَ ۾ مشغول ٿيا مي جَوَدِي جلد جوان ،
- چاندي تي چيسالي ڪيائون ، گُل ڪڍي ڪمسان ،
- ۴ تڪما تنن طلائي رَڪيَ تارن جي تاهان ،
- ۵ سونا برج تنهن تي باري لائون ڏينَ لَمَعان ،
- ۶ هنر منجهه حدادَن نا ڪيو نقطي جو نقصان ،
- ڪونه چڙيو تن پنهنجو پوئتي عقل سندو ارمان ،
- ۷ زَرُگر پي رَوَ زرد ٿيا منجهه حيرت جي حيران ،
- برڪت ساڻ بحال جڙي ٿيو آڪي جي احسان ،
- آچر ڏينهن آڏيو در او هو روپو منجهه رمضان ،
- ستاويهن سَعَد سڳوري شَب قدر جي شان ،
- ۸ تيرهين من جو سال اسي هو سمجهو بات بيان ،
- ٻنجي باغ بحال بيٺو در اعلي سر آستان ،
- تجلي تابش طاق ٻَسي ، ٿيا شمس قمر قربان ،
- ۹ مَلڪن ڪُل مبارڪ ڏني ” آحسن “ چيو آسمان ،
- جائڻ کي چوڌار چمن ٿا جن ، ٻريون انسان ،
- ڪَسَتوري خوشبوءِ ڪهڙي ، ٿيو ارم ڪُلي آيوان ،
- خدمت منجهه خدام خلاصا روزمره رضوان ،
- ۱۰ مَحُڪَم مَنصَبدار مَقَرَب دَر مَنَتي دربان ،
- ويٺا نيت هميشان حافظ قاري پڙهن قرآن .
- ۱۱ اوستن کي انصاف ڏنائون نَعدي ۽ نريان ،
- ۱۲ گاڏميشون ٻيا گاڏ ڏنائون اَشتر ۽ اروان .

- عبدن جي عنوان = خاص خدمتڪارن وانگر . ۲- هَتر ميه = ٽنهي مان هر هڪ .
 - جَوَدِي = سڀني دار- ڪوشش وارا ۽ تڪما = هڪ گل جو قسم . طيلائي =
 اندي جا . ۵- لَمَعان = چمڪندڙ . ۶- حدادن = لوهارن . ۷- زرگر = سونارا .
 ۸- زرد ٿيا = ٽڪا ٿيا . ۸- يعني هي در آچر ڏينهن ، تاريخ ۲۷- رمضان شريف ،
 ۱۲۸۰ھ ۾ جڙي راس ٿيو . ۹- ” آحسن “ چيو آسمان = آسمان به چيو ته واه
 و آهي . ۱۰- محڪم = مضبوط مقرر . منصبدار = عهدي دار . مقرب = ويجهو ۽
 اص خادم . ۱۱- نريان = نر گهوڙا . ۱۲- گاڏميشون = مينهنون . گاڏ = گئون .
 مَنتر = اٺ ، اروان = (۹) .

طرح طرح جا تحفا تن کي ٿوڪَ زَريءَ جا ٿان،
 ٻيا ٻي ڪئين امداد عطا ڪيا شاهه پنهنجي شاپان،
 ڪڏهن مريدن گهورُون گهوريون نيڪ نيت نذران،
 سي ٻي سي سڀ حوالي تن ٿيا هيسا بي پايان،
 ڪري اوهه ٻيرا آلتيو آچي بخشش جو باران،
 ميڙي مال متاع هڻيا، ٻيون دُعائون وٺي دان،
 ۱. بَغْدِين مٿي ٻار وجهي ويا يار ڀَري يَغْمَان،
 مَهْرِيَن تي موڪلائي هَلِيَا مان لهي مهمان،
 واه مراد مريد لهي ويا جوڙي ٻيئي جهان،
 اهڙو پير سمنڊ سخا جو موج ڏِسي مهران،
 "لُؤاري" جو لَڪهال لُٽائي موتي ۽ مرجان،
 ۲. رحمت جو هي روءِ زمين تي اُهر نيو نِيَسَان،
 تيرهن من ۽ سترس سڀن ڪئون داد لڏو دَوَرَان،
 ۳. غوث، غياث، غَضَنفَر غالب، بحر علم و عرفان،
 سترس هزار هميشان حاضر نيت نيت ڪائن نان،
 ٻيا ٻي ڪئين محتاج مسافر ناقص ۽ نادان،
 ٻُڪيا بي توفيق ويچارا عاجز جي عريان،
 تن سڀني جي سار لهي ٿو درد مند دربان،
 قحط نه ڪال تنگي ڪا تنهن جاءِ هر شي آت آرزان،
 بيشڪ باغ بهشتي آهي جَنّت جاءِ جِنان،
 شير شهد جون ٿوري نهرون جنت جا جيريان،
 ساڻو سو سرسبز سدا آت برکت جو بستان،
 ۴. نڪو صر صر باد سَمُومِي نه ڪو خوف خيزان،
 نڪو خطرو خيال انهن جا، نه ڪو شر شيطان،
 نه ڪا بدعت بوءِ تنهن جا، نه ڪو غير گمان،
 نه ڪو چور چڪار آئي ڪو، نه ڪو ضرر زيان؛

- ۱- بَغْدِين مٿي = اٺن مٿي. يغمان = لُٽ جو مال. اصل ۾ "يغدان" (۹).
 ۲- ابرئو نيسان = چئن بهار جو مينهن پلٽجي پيو. ۳- غوث = ولي- درويش.
 غياث = مددگار. غَضَنفَر = شينهن. بحر علم و عرفان = علم ۽ حق شناسي جو سمنڊ.
 ۴- صر صر = سخت ٿڌي هوا. باد سَمُومِي = تباھ ڪندڙ گرم هوا.

هاڪ مڪان پناه اندر رب رکيو امن امان،
تنهن ۾ طالب حق جا ويٺا ياد ڪرڻ پڙدان،
الهي پهر الله ڪهڙن ٻي ڪاڻ ڪنهن جي ڪان،
ايها سڌ سخا جي ساري مڪي تڏا ملتان،
خيبر، خاور تا به خراسان، عرب، عجم، ايران،
مشرق، مغرب توڙي پڌرو روشن نام نشان،
حمل! جمد هزاران چؤ تون شام صبح شڪران،
اهڙو بهشت پناه اسان جو ضعيفن زور زمان،
ميٽي معاف مدايون ڪندو عاصين جا عصيان،
ڪندو ڪٽل مريدن جا سو مشڪل سڀ آسان،
ظاهر ساڻ زبان، پڙهجي ڪلمون هاڪ نبي تي.

”تمام شد“

از دست حمل فقير لغاري“

”تاريخ مسجد مبارڪ در مڪان شريف لعل لؤاري“

آهي رب پاڪ جو بي مثل باري
ڪند و ڪوڪير تنهنجي صفت ساري
حسن تنهنجي اکيون چنڊ آچي ڪاري ۱
قطب قائم ٿيو منجهه لعل لؤاري
ڪرڻ سڀ پيش تنهن خدمت گذاري
شريعت جنهن اچي آحسن اجاري
ڪڇي مسجد ڪشادي وڏن واري
ڪريو ڪا ڪار مسجد جي موچاري
وڏو استاد جنهن ڪئي انب آساري ۲
بھادر پي بهادر ذات ڏاهري
خلاصو خوض سان باخبرداري ۳
وڏا وينجهار وحدت جا واهاري
گنبد محڪم مدوڪر بلند باري ۴
جڙي بڻجي بيئي مسجد مٺاري ۵
جڙي جنهن سال ۾ مسجد سونهاري
صفت هن سال جي ”لاحد لغاري“

نما سبحان ڪي بس بيشماري
توڙي ماڻهون، مٽڪ، جن، ديوق، ٻريون
جنهن پيدا نبي ڪيو مير محمد
نبي جي نور مٿن نائب نبي جو
جيڪي ابدال ۽ اوتاد افراد
منهنجو مرشد مٿو محبوب رب جو
پيڻ ڪو خيال دل تي خاص حق جو
ڏٺائون راز رازن ڪي ايهوئي
اول پهريون جوڏهو جوڏهو جوان جوان مرد
پو ڪڏ هو غلام محمد تنهن سان
ٿيون پي مرد مائيڻو هو مگر ٻيو
ٿيئي هر هڪ هنر جا هوشمند ها
ٿيئي ڪي ٻيا ٿي قبا اوسن اوساري
مثل قبل النما جي ٻار قبلي
چيم دل ۾ چوان تاريخ تنهنجي
عجب نقطو چيو هاتف حمل! ڪي

ھ ۱۲۸۴

بيت

- ۶ محبت رکي من، وَنَ لؤاري لعل ڏي
- قدرتي ڪرند سان ٿا مرچا لاهن من
- ڪئين وڃن ٿا ڪاه ڪري، هٿ اڻڻ استادن
- لاهن ٿا لغاري چئي، ڪت آتئون قلبن
- ۷ صبر جو تنهن ساعت ۾، ٿا آسڻ ات ڏين
- ”ونحن اقرب اليه من جبل الوريد“ ٿا اهوڏس ڏين
- ۸ هنئين جا هور حمل چئي، ٿا وڃن ساڻ وڃن
- ۹ هور ۽ سڀئي سمجهن، تون ڇپ چورج ڪينڪي

- ۱- چنڊ آچي ڪاري = چنڊ جي ڪهڙي مجال آهي. ۲- وڏو استاد = الخ = وڏو
- استاد رازو انب جوڻيجو هو جنهن اوساري ۽ جو ڪم ڪيو. ۳- ٿيون ”مائيڻو“
- نالي ذات جو مگر ٻيو هو. ۴- مدور = گول. ۵- مٺاري = مٺاري واري. ۶- ڪرند =
- ڪت لاهڻ جو لوهو اوزار. مرچا = ڪت (اڪثر بندوق جي نالن جو) ”بندوق
- مرچا ڪري وئي آهي“ يعني ڪت ڇڙهي وئي آهي. ۷- آسڻ = مقوي ٿيڻ.
- ۸- هور = ڏپ - ڏاء. ۹- هو بنا ٻڌائڻ (سلن) جي سمجهي وڃن ٿا.

داستان ٽيون ”معرفت ناسون“

[صحيفه اول منجهه بيان طريقي نقشبندي جي]

بسم الله الرحمن الرحيم

ساراهيان سبحان کي جو قادر ڪريما
خالق، رازق مون ڏٺي، عالم سڀ ان ڪا،
مقصود ڪل موجود جو محمد مصطفيٰ
صلي الله عليه وسلم هردو هميشا
هاڻي مٿو سالڪا مڙيئي مون ڪنا
جن حاضر هوس هڪ ڏينه منجهه حضرت حضورا
جو مرشد مڪمل معنوي ڪامل ڪريما
لائق لواڙي جو ڏٺي راحم رهنما
وسيلو ولهن جو آڙين آڏارا
چوٿون قطب جو ٿيو قائم مقام
روشن ڪيائين دين کي اگرواڳئين ڪا
نالو نبي ڪريم جو مٿس مقرر آ
مؤ دفعا صاف ڪريان ڏوٽي زبانا
عطر آب گلاب سين مٽهي مشڪ ڪينا
سوپي نالو ڪينهن پاڪ جو آ اڃان ادا
هر نالي ڌاران ان جي زيب نه زينت ڪا
تڏهن اسم مبارڪ مون لکيو هاڻي هن طرحا
جن اول منجهه اسم جي آ اسم محمدا
آخر منجهه اسم جي آ ”حسن“ به الفا
رحمتون رحمان جون مٿس [اڀارا]
هجن شال ”حمل“ چئي مٿس مڌاما
آهي سِر الله جو پيو شڪ نه ڪو شُبها

(۱) يعني خواجه شاه مدني محمد حسن رح جو لواڙي جي گاديءَ جو چوٿون قطب

يا پير هو.

"هؤ سِرِي" و آنا سِرِه "پڙهي پروڙجا

نڪي خدا ڪولبو ۽ نڪي ڪي جدا

آه نسورو نور سو مريوئي معني

ڏئي ڏڪيا ڏڪ سان پنهنجي پناه

ڪونه سڃاڻي ان ڪي پيو ري ڏئي ڌارا

اٿي سمجهه صحي ڪر مڙيئي معني

هڪڏينهن فرمايائون فضل سين مون کي مهرمنجها

ته: جوڙ حمل آ تون هڪڙو صحيفو صحيفا

صحي صحيفو جوڙ تون مارے سنڌي واء

سَوَلي سنڌي سوکڙي سمجهن سڀني لاء

تنهن ۾ طريقي نقشبندي جو ڪر تون بيان

۽ ڪر تون بيان لطيفتن جو ۽ تن جا مقاما

سڀي سمجهي تن کي مَن طالب ڪن طلبا

تڏهن ٻانهون ٻڌي عرض ڪيو مون آئي سان ادا

ته: آهيان ضعيف زبُون گهڻو نيست ۽ نڌرا

هادي! همت ڏيچ تون مون کي مهرمنجها

مون کي آه اوهان جي دعا درڪارا

تڏهن فرمايائون فضل سين ٻيهر ٻاجه، منجهان

ته: آهي آسان توکي، ڪر تون تصنيفا

۽ هوندو حمل! تنهنجو نالو نروارا

منجهه مڪان شريف جي تا قيامت ڏينها.

تڏهن شڪر ڪري شروع ڪيم هادي جي همتا.

هائي سڻو سالڪا هين هر بيان

ته: طريقو طريقن ۾ سڀي ميڙي آ

سو طريقو نقشبندن جو افضل ۽ اعليٰ

۽ آهن نيزد آهنين جي صحيح لطيفا (۱)

(۱) لطيفه ج لطيفا = لفظ "لطيف" مان نڪتل بمعني باريڪ، نازڪ وٺ. صوفين جي اصطلاحات ۾ لطيفه خاص معنيٰ رکي ٿو: "لطيفه" جمل "لطائف سنيته" (ڇهن لطيفن) مان هڪ، ليڪ نازڪ ۽ چونڊ وٺ آهي. جيستائين سالڪ کي اهي ڇهه لطيفا روشن ٿا ٿين، تيستائين هو ڪنهن به وڏي منزل ۽ معرفت کي حاصل ٿيو ڪري سگهي. اهي ڇهه لطيفا هي آهن: اول "لطيفه نفس" جنهن جي جاء (انسان ڏسو حاشيه صفحو ۹۳)

سٺو نالا تن جا ۽ تن جا مڪام
 سي آهن مڙ پئي ڏهه لطيفا مَرڪب انسانا
 آهن پنج لطيفا تن منجهان ”عالم-امر“ ڪا
 صحي ڪري سڄ تون تنين جا نالا:
 هيڪڙو ”قلب“ ۽ ٻيو ”روح“ نيون ”سري“ آ
 چوٿون ”خفي“ خاص سڄ پنجنون آ ”آخفي“
 آهن اصول ان جا مٿي عرش مٿا
 ۽ لامڪانييت سان سي تعلق رکن ٿا.
 پنجيني جواهر جي لکيم خالص لطيفا
 اهي آهن انسان ۾ ڏسي رکيا
 ڌارو ڌار جسم ۾ پنهنجي پنهنجي جاء
 اچي هن جسم ۾ آخسن سي ٿيا،
 تڏ [ورتائون] علائقا ۽ لذتون جي نفساني سببا
 ته اصول ان کي پنهنجا وسري سڀ ويا
 جڏهن توجّه ڪري تن تي مرشد مڪملا
 تڏهن سي وري ياد ڪن اصول اصلن جا،
 رجوع رکن اوڏهن موٽي محبتا،
 الهي [ڪڻ] ان ۾ پيدا ٿين ٻڌا.
 هو اهي جڏهن اصول کي وري رسن ٿا
 تڏهن اصل جي اصل ڏي وري سي هلندا

آندل حاشيه صفحو ۹۲

جي جسم ۾) دن آهي؛ ٻيو ”لطيف قلب“ جنهن جي جاء سڀني جي ڪهي طرف دل
 آهي؛ ٽيو ”لطيف روح“ جو سڀني جي سڄي طرف واقع آهي؛ چوٿون ”لطيف سير“
 جو سڀني جي وچ ۾ معده جي مٿن وٽ واقع آهي؛ پنجون ”لطيف خفي“ جنهن
 جي جاء پيشاني ۾ آهي؛ ۽ ڇهون ”لطيف آخفي“ جنهن جي جاء ڪيترائي آهي.
 انهن کي ”اطوار سته“ (چهر اطوار) به سڏيندا آهن (غياث اللغات). هيٺ حمل،
 نقشبدي طريقي جي نقطه نظر کان ڏهن لطيفن جا نالا ڪنيا آهن ۽ هيٺ انهن جا
 مقامات توڙي وصفون بيان ڪيون آهن. اهي ڏهه لطيفا هي آهن: بهريان پنج:
 ۱. قلب ۲. روح ۳. بخيري ۴. خفي ۵. آخفي. باقي پنجن مان ۶. هڪڙو ”نفس“
 ۽ ٻيا چار عناصر يعني ۷. هوا ۸. پاڻي ۹. باه ۱۰. خاک.

اصلن پٺيان اصل ٻيا جي اصل اصلن جا
 رسن وڃي ان کي لاشڪ لطيفا.
 جڏهن ڪل اصول کان لطيفا لنگهندا
 رسندا تنهن ذات کي جا صرف ذات خدا
 آهي ذات پاڪ سا ڏانهن شانن صفاتا
 حاصل ٿئي ان کي آلفَتَاءُ الاتِمَقَا (۱)
 فنا ٿئي حاصل ٿئي ٿي بقا اڪملا.
 پنج لطيفا ٻيا جي "عالم-خلق" جا (۲)
 مڪرو "نفس" تن منجهان ۽ چار عناصر،
 اصل "عالم-خلق" جو اصل الاصل "عالم آسرا"
 اصل جو "نفس" جو اصل الاصل "قلبا"
 ۽ اصل جو "پاڻ" جو اصل الاصل "روحا"
 ۽ اصل جو "آب" جو اصل الاصل "سرا"
 ۽ اصل جو "نار" جو اصل الاصل "خفيا"
 ۽ اصل جو "خاڪ" جو اصل الاصل "اخفي"
 ۽ رنگ نور لطيفن جا آهن جدا جدا،
 نور "قلب" جو زرد آهي، ۽ "روح" سندن سرخ
 "سيري" جو نور سفيد آهي، ۽ ڪارو "خفيا"
 ۽ سبز نور سڀني مان آهي سندن "اخفي"
 ۽ ٻڃاڻا صفائي گهڻي جي نور سندن "نفسا" (۳)
 آهي رنگ ڪسيٽ سو سڀني ڪر صحيح (۴)
 سڀڪو لطيفو هيٺ قدم نبي نبي جي آ
 هر هڪ نبي آهي جي اولوالعزم وڏا
 هيٺ قدم حضرت آدم جي آهي لطيفو "قلبا"،
 ۽ لطيفو "روح" جو سو هن سڀجا
 آهي بن نبين جي قدم جي هيٺا
 هڪ حضرت نوح جي ۽ ٻيو حضرت ابراهيم

(۱) يعني مڪمل فنا. (۲) پهريان پنج لطيفا "عالم-اسر" يعني حڪم الاهي واري
 ڪائنات متعلق هئا ۽ هي باقي پنج لطيفا "عالم-خلق" يعني مخلوق واري ڪائنات
 سان تعلق رکن ٿا. (۳) يعني لطيف "نفس" جي روشني بيهڪ صاف آهي. (۲) لطيف
 نفس جو رنگ ڪسيٽ يعني ميرانجهڙو (۹) آهي.

هيٺان قدم مهتر موسيٰ جي ”سِرِّي“ لطيفو آ
 ۽ ”خفي“ آهي هيٺ قدم حضرت عيسيٰ
 ۽ ”اخفي“ آهي هيٺان قدم محمد مصطفيٰ
 سهسين صلواتون تنهن تي ۽ تنهن تي سلاما .
 [چون] مشائخ جي وڏا رحمت ڪارين خدا
 اول لطيفا پاڪ ڪر ”عالم-امر“ جا .
 ٽي وائون مقرر ڪيون تن تحقيقا :
 اول اسم الله جو هن ٻر ٻر هيجبا
 اول زبان تارون ۾ ٻاڪل بند ڪريجا
 ۽ جي حديئون نفس جون خيال ۽ خطرا
 خالي ڪر تون دل کي آڻي ڪل ڪنا
 توڙي مدت ڪهڻي توڙي ڪهڙي ڪا
 ۽ جي ٽين بند ڪين ڪي اوهيئي خطرا
 تڏهن ”لا اله الا الله“ چوي ظاهر زبانا
 ڪڇ مدت سين ڪري تنهن کي تڪرارا
 وري چوي خيال سان ”الله“ سندو اسما
 ڪري هميشه ان ٻر اهڙي طريقا
 تا ڏٺي ڪڍندو دل مان خيال سڀيئي خطرا
 ۽ صورت جا مرشد جي جنه ڪيو تلقينا
 ڪر مقابل دل جي صحي صورت سا
 ۽ ڏانءِ بڻي جي هيٺ آهي دل جو مڪانا
 ورتي ٻن آڱرين جي بڻي ”قلب“ وڇا
 اسم ”الله الله“ ٻڙهي هن شرط
 سان خيال دل جي نه ساڻ زبانا
 مٿي ذات پاڪ جي ڌري ڌيانا
 ساڻ صفتن ڪاملن جي مَنَزَهَ ميڙن ڪنا (۱)
 ٿرڻي وقت ذڪر ۾ هوئو هشارا
 تان دل تنهنجي جاري ٿئي ذڪر ساڻ خدا .
 ٻوہ لطيفي ”روح“ ۾ رکي خيالا
 ۾ آڱريون بڻي جيئڻي جي آهي سو هيٺا (۲)

تهان پوءِ ”سوي“ جو رکي سو سُرنا
 ۽ آڱريون آهي سو ڏائي ٻي جي مٿا
 طرف سيني جي وچ ڏي تنه سندو مٿيلا
 موٽي ڪنالا طيفي ”خفي“ جي رکي سو سُرنا
 ۽ آڱريون ٻيس جي مٿان تنهنجي جاءِ
 طرف سيني جي وچ ڏي مٿي تنهنجو آ.
 موٽي ذڪر رکي منجهه لطيفي ”اخفي“
 آهي ”اخفي“ جي منجهه وچ سيني جي جاءِ
 تان جاري ٿين ذڪر سان پنهنجي لطيفا.
 پوءِ لطيفي ”ذئس“ ڪنان جو منجهه پيشاني آ
 تهان پوءِ ”قالب“ جو لطيفو لکن ٿا
 جاءِ لطيفي تنهن جي ساروئي جسم
 تڏهن وار وار جي هاڙ مان ٿي ذڪر ظاهر آ.
 هاڻي سمجهه اڳتي موٽي هي معنيٰ
 ته آهن لطيفا جيڪي ”هالمر-امر“ جا
 آهن اصل تن جا مٿي عرض رحمانا
 جڏهن ٻهجن اصل کي اهي لطيفا
 تڏهن ٿي حاصل تنهن کي فنا ۽ بقاء
 ۽ اصل جو ”قلب“ جو سو ”تجلي“ ”افعلي“ (۱)
 ۽ ”صفاتي ثبوتي“ ”روح“ سندو اصلا (۲)
 ۽ اصل جو ”سيري“ سندو ”ذاتي شيونا“ (۳)
 اصل جو ”خفي“ جو ”صفتون سلبيا“ (۴)
 ۽ جو ”شان جامع“ سو اصل سندو ”اخفي“ (۵)
 پوءِ ڪري لحاظ مراقبي ۾ انهن اصلن جا،
 ساڻ ترتيب هن جي سٺي سڪج ساءِ
 جن ”قلب“ پنهنجو، قلب ساڻ محمد مصطفيٰ
 ڪري مقابل تنهن جي ۽ گهري هي دعا

(۱) تجلي افعالي = الاهي ڪارنامن جي روشني. (۲) صفاتي ثبوتي = مولدي هاڪ جون
 اهي صفتون جي سندس ذات ۾ موجود آهن جهڙوڪ علم، قدرت وغيره. (۳) شيئون
 (واحدشان = ڪم) = الله هاڪ جي ذات سان تعلق رکندڙ ڪم. (۴) صفتون سلبيا =
 اهڙيون صفتون جن کان الله هاڪ جي ذات، بالڪل هاڪ آهي جهڙوڪ جهل، عجز،
 ظلم وغيره. (۵) شان جامع = اهو مقام جو سڀني صفتن جو جامع آهي.

ته فيض "تجلي افعالي" جو ذنهن حبيب خدا
منجه حضرت آدم جي رسبو جو فيضا
ڏسي! منهنجي قلب ۾ اهو فيض رسا
هوءَ "تجلي افعالي" ۾ ڪاٺي قلب فنا
هوءَ افعال ۾ پنهنجا ۾ ڪٽي خلق جا
ڌاران فعل حق جي نظر نه ايندا.
۽ ولايت قلب جي، جا "ولايت-آدم" چون ٿا
۽ جو سالڪ انهيءَ ولايت کان واصل ٿيندو آ
تنهن سالڪ کي چون "آدمي مشرب" (۱)
عرض ڪري آڳي کي موليٰ عجز منجهان
ته "نبوت تي صفتن" جو هوي جو فيضا.
اهڙي طرح لطيفي "روح" کي سمجهي سالڪ،
مقابل روح محمددي ڪري مان قربا؛
روح محمددي جي کان نوح جي روحا
رسبو روح نوح نبي جي ۽ خاص خليل
سو رسي منهنجي روح کي موجب متابعت،
"مشرب ابراهيمي" ان کي ڪهن ڪملا (۲)
ان وقت عارف پاڻ کي ڄاڻي يقينا
ته اهيءَ صفتون سڀئي مون وٽ هيون عاريتا (۳)
وري رسيون رب" کي ثابت سلامت
ٿيون صفتون سڀئي موليٰ "مسئوبتا". (۴)
هوءَ "سري" کي ان طرح سري سردارا (۵)
برابر رکي بندگي ڪري آڳي جي اڳيا
ته: فيض ٿئي ذاتي سري نبوت
جو مصطفيٰ کان موسيٰ کي آهي اصل عطا؛
مون کي موليٰ بخش تون پنهنجي فضل ڪناه.

(۱) سالڪ اهڙي ماڻهوءَ کي "حضرت آدم جي مشرب وارو" چون يعني حضرت
آدم جي طريقي تي هلندڙ. (۲) ڪامل درويش ان کي "مشرب ابراهيمي" يعني
حضرت ابراهيم جي طريقي جو سرچشم ڪري چون ٿا. (۳) عاريتا: اڌاريون ورتل.
(۴) مسئلوب: ڪسيل-واپس ورتل. (۵) هوءَ-الخ = هوءَ اهڙيءَ طرح لطيفي "سري"
کي ڪمائي ڇاڪاڻ ته هي "سري" لطيف سردار ۽ سرتاج لطف آهي.

جڏهن رسيو انهن راز کي سالڪ سان صفا

”موسوي مشرب“ ٿيو سڳو کي سڀا
مستهڪ ٿئي مورهن زور منجه ڏاتا. (۱)

پوءِ موٽي پيش ڪري لطيفو ”خفي“
خفي خاص نبي جو ساڻ وڏي صدا

عرض ڪري الله کي ڪرڻش ڪمالا (۲)
تہ فيض ”صفا تي سڀي“ جو آهي عجيبا

عيسيٰ کي عطا ٿيو ڪنان محمد مصطفيٰ
خاوند منهنجي ”خفي“ منجه باري ڪريخشا

”عيسوي مشرب“ اٿيو عارفن اڳيا
فرد مجتهد فرق ڪري ڪلي قيد ڪنا (۳)

چاڻي ٻجهي رب کي بي شڪ بي شبها
خاص الخاص لطيفوليڪ تون آهي جو ”اخفي“

”اخفي“ احمد جي سامهون ڪر صحيحا
گهڻي دعا گهر تون، اي رب رحمانا

دولت پنهنجي دوست کي ”اخفي“ منجه آگا
جا ڏئي سا ڏي تون مون کي مهر منجه.

جو وڏي ان وات سان سالڪ سلوڪا
”محمد ي مشرب“ ٿيو اڪمل اوليا

عادت ان جي سڀ ٿئي عادت حق تعاليٰ
پوءِ ”نفي“ ۽ ”اثبات“ کي ڪر طرح تڪرارا

ڏاڪر ٿا ڏڪر ڪن قلب جي ڦوٽا
اي آهي ڏڪر ذوق لاءِ تحفو طريقا

سڻي سمجهي ياد ڪر تنهنجو تفصيل
سو گهو ٻڌڻ ساه کي دٻي ڏن هڻا

ڇڪڻ لامن ”لا“ جو مٿي مٿي ڪا
ايهن ”الله“ کي ڪڍي سڄي ڪلهي ڏاه

پوءِ ”الا الله“ کي خطري خيالا
هڻن ٿا هيٺين تي زور منجهان ضربا

جيئين سگهن ساه کي ٻڌڻ وس وڌا

(۱) مستهڪ ٿئي = فنا ٿئي. (۲) ڪرڻش = عجز ۽ آزي. (۳) فرد مجتهد = الخ = پنهنجي ذات کي ٻين سڀني وهن ۽ لاکان جي قيد و بند کان آزاد ڪري.

تیسین ٿا تڪرار ڪن [زور منجهان] ذوقاً
 راحت ڪارڻ روح جي ڪئن دم دانا
 عدد اڪي جي مٿي ڪئن پساها
 سدا شرط ساه ڪئن جي سگهوئي، سئن ٿا،
 ”محمد رسول الله“ چون دل جي ڏيانا.
 ذاڪر وقت ذڪر جي مَن رڪن معنيٰ
 [اٿن] ”ذات صرف“ مقصد مطلوباً (۱)
 ٻيو نفی ساڻ نفی ڪري پاڻ ۽ پاڻ ٻيا
 ذات ڪن اثبات مان، ثابت صدق منجهان.
 واڌو شرط ٻيو منجهان انهيئن ۽ ماڳا
 خاص ٿي خدا کي ڪندا اِيءَ عريضا
 ”موليٰ! مقصد تون آهين عالم منجهارا
 توکان طلبيان تنهنجي آهي رب رضا“.
 مَنه موٽائي دل جو ڪلي ”عالم ڪا
 ذات رب جي ڏي رکي شوق منجهان شرطاً
 حضور حاصل نه ٿي هين ڪالهين ڌارا
 وحدت وارن کي ٿيو اِي قلبي وقوفاً
 نفو ”نفی“ جي ذڪر سان سالڪ سمجهن ٿا
 جوڌ وارے دل کي خالي ڪري خطرڻ ڪا.
 مٿي مون بيان ڪيو اڪي جي عدد
 ”عدد وقوفي“ ان کي چون چيٽائي لاءِ
 تعليم هن طور جي منجهان هن طريقتا
 داخل هين دستور ٿي سٽي رکي سمجهان
 آهي عبد خالق کي خاصو ڪنا خضر-را (۲)
 محض لحاظ من جو سمجهيڻ اِيءَ صعبا (۳)
 ”ذڪر ختمی“ اِيءَ ٿيو مشائخن مهندا
 نفی ۽ اثبات کي ڪري تڪرارا
 سڻاڻ شرطن مٿين اِيءَ مراتب-ا (۴)

(۱) ذات صرف = محض ذات الاهي - خالص الاهي ذات. (۲) بنده پنهنجي خالق کي
 خضر نبي کان به وڌيڪ ٻارو آهي. (۳) محض لحاظ مَن جو - الخ = يعني بنده جي
 پنهنجي مولیٰ وٽ مقبوليت صرف من يا دل جي عادت ۽ ٻاڪائي جي لحاظ کان
 آهي (۴) مراتب = مرتبا - دنيا.

۽ واٽ ٻي، مراقبي جي، سا ٻي سٺيجا (۱)

جئن رکي دل نگاه ۾ کان خطرون خيالا

ٿئي ڏسندڙ فيض ڏي جو فيض الاهي آ

ساڻ ڪرڻ ذڪر جي ۽ مٿيل مرشدا

اهڙي طرح عاجزي سان هجي هميشا

طرف ذات حق جي متوجّه مددما

تان کڻي مٽڪو دل جو ريءَ دريقت ۽ دردا

چون ”حضور“ ان کي سالڪ ۽ صلحاء

تان وٺي تڏهن دل کي ذوق سندو ذڪرا.

۽ جيڪڏهن اڻ ٿئي دل کي جماعتيت ۽ ذوقا

تان وري ان شرطن سان ڪري تڪرارا

موٽي انهن ۽ عددن سان اڪيد مراتبا

تان ٻانهن مشغول ٿئي ۽ وٺي دل اثرا

ساڻ ادب شرطن جي هجي هوشيارا

۽ مقصد هن ذڪر ۾ سو ٻي ايهوئي آ.

جو اول مراقبو اهو منجه عمل آيو آ

وٽ امام رباني جي رحمت ڪريس خدا

انهيءَ کي مراقبو ”آحديث“ جو ڪامل ڪنهن ٿا

اچي ذاتي فيض سو انهنين لحاظا

جو جامع جميع جو ڪامل ڪملا

مٿي لطيفي ”قلب“ جي رسي سو فيضا.

لڳي واٽ فائدي جي سمجه سٺي دل لاه

ڪنا صحبت ڪامل جي جو مرشد مڪملا

ساڻ توجّه تنهنجي عيّن اخلاصا

ٿئي دل پاڪ سا غفلت غير ڪينا

ساڻ جذبي محبت جي جو مرشد مهندارا

ٿئي مشاهدو حق جو ۽ نور نروارا

اچي چمڪن دل ۾ ايهي آئورا

هجي حضور مرشد جس ۾ گهڻي سان ادا

۽ رکي رعايت ادب جي ۽ سندي تنهن رضا

(۱) مراقبو: باد الاهي ۾ مشغول ٿيڻ ۽ ذڪر فڪر ڪرڻ جو خاص طريقو.

هر ٻٽ رکبي دل ۾ تصور تماما
 ته ٿئي فيض وٺندڙ سو، هادي جي هيٺا
 چون وات انهن کي عارف الله جا
 آهي سهنجي گهڻو ٻين وٽن کا
 چون "ذڪر رابطي جو" ڪامل انهن کا
 جڏهن جمعيٽ ٿئي دل کي حاصل حضورا
 داخل نه ٿين دل ۾ خطرا خطورا
 قدر چئن گهڙين جو سمجهه سٺي دل لاه
 تڏهن دائرو اهڪان جو ٿيا تما
 آهي اول دائرو سندو "امڪانا"
 بعضي چون نشانين ان جون انوارا
 نشانين انوارن جون قطع امڪانا
 دائري امڪان جي سڻو سڀ صفتا؛
 هيڏهن زمين هي، هوڏنه عرش عظيم
 آهي تنهنجي وچ ۾ اڌ امڪانا
 ۽ ٻيو اڌ ان جو مٿي - عرش ڪنا
 "وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ" ٻين پري ناه (۱)
 منجهه ممڪنات مڙهي ڌاري ڌيانا
 ذڪر ظاهر زبان جو منجهه هن مڪانا
 ساڻ توجي قلب جي حق ڏي هر وقتا
 رحمت ۽ فائدا ان کان حاصل ٿين ٿا
 اهڙي صفت صغري جا ذڪر ۽ ٺڪرا
 جيڪي سالڪ کي اچن منجهه نظر نورا
 سڀ اسماء ۽ صفات جا آهن ٻاڇو ٻا (۲)
 اصل ان هنڌ ظاهر ظهورا
 "وحدت وجودي" وارا جي سمجهن سالڪا
 هر ڪنهن ۾ حاصل ڪن مشاهدو موليٰ
 انهن کي انهن جاء ۾ آهي آراما
 ذوق شوق ظاهري هر ڪنهن منجهه حڪما
 آهن دانهون درد جون سڀ سڀا

(۱) "جتي به اوهين هجو، هو اوهان سان آهي." (۲) سڀ سڀ الاهي اسمن ۽
 صفتن جا عڪس آهن.

اهڙو ذوق ”ظيل“ ۾ آهي عجيبا (۱)
وسري وڃن دل کي سڀ ڏئي ڌرا
حاضر رهن حق سان هر دم ممشا
”قلبي فلان“ ايءُ نئي عاقلن اڳيا
اهي سڀ ظهورا ”ظيل“ جي آهن اثر ڪنا
هر ڀروڙج ڳالھڙي طالب! تڪرارا
جڏهن سالڪ انهن ڪلوك ۾ حاصل ڪيو حالا
تڏهن ڏيان دل جو مٿي مٿي ڪا
جهن پاسن ٻانهنجي تررت ڪندو نما
چيڪ مٿاهين ڇڏي، وسري جنهن ويرا
تڏهن تنز ڪيئن نفس جو ڪرڻ واجب آ (۲)
ايءُ ته ولایت ولين جي نالي نبي
ايهو ماڳ مشائخن کي منجهه فڪر ۾ نهما
لڳئين دائري جي طرح ۾ اچي ٻيو اصلا (۳)
۽ ٻي ٻي آئي هيڪڙي قوسر شڪل شروع (۴)
قوس چئون ڪسان کي گوشن ڪيڻ لاءِ (۵)
ڏيان ٻهرئين دائري ٿي ٽن منجهه
مراقبو مخصوص ٿيو هيٺ سڀ صحيا
”وَتَحَنُّنٌ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِّنْ حَبْلٍ“ ۽ ”وَأَسْمَىٰ أَوْدَىٰ أَسْمَىٰ سَدَسَ سَاهَ ڪنا
آهي قول الله جو ٻي شڪ بعد
سمجهن انهيءَ سير ڪي دل وارا دانا
مراقبي رسي سالڪ جو جڏهن ان ماڳا
ان مراقبي ۾ ”معيشت“ جو سو ٿولهي ساءِ. (۶)
در ٻن ان دائري ٻهرئين جي ڀر سان

(۱) ظيل = ڇاڇو يعني الاهي نور جو ٻرتو. (۲) تزڪيه نفس جو = نفس جي
هاڪائي جو عمل. (۳) هن ڪن اول ”ٻي دائري“ ڏانهن ڪوبه اشارو ڪونهي.
شايد هن کان بالڪل اڳ واري حالت ”ٻي دائري“ جي آهي جنهن مان سالڪ
اچي ”ٽئين دائري“ ۾ پوي ٿو. (۴) يعني انهيءَ ٽئين دائري واري نزل ۾ ٻي
هڪ قوس يا ڪمان جهڙي هيٺ ظاهر ٿئي ٿي. (۵) گوشن ڪيڻ لاءِ = واحد گوشه
يعني گز يا تير جو سلسلو گوشن ڪيڻ لاءِ يعني گزن يا تيرن هڻڻ لاءِ (ڪمان
جي صفت). (۶) معيت = ڪڏ هجڻ. انهيءَ مقام ۾ سالڪ سمجهي ٿو ته خداوند ڪريم
سائنس هر وقت ڪڏ آهي.

مٿي نفس موقوف ٿيو پڻ اربع عناصر
 ذڪر زباني خواه خيالي خفيا
 ترقي طالب ڪي منجه ان مقام
 عروج نَزُول ان هنڌ ڪٿي قلب جا (۱)
 حاصل ٿين "حضور" پڻ طالب تنه طرحا
 جذبو ساري جسم کي هڪ ئي هالا
 مگر هن ماڳ ۾ فهم ڪج فرقا
 ايت ليکي ٻاهر لذتون رسن ٿيون روحا (۲)
 رنگو رنگ پٺيان ٿين نوري نوازا (۳)
 هت مزو ناهي مورهن نه رنگ پڻ پيدا
 چڙي نسبت نفس جي حڪم لطيفي لاءِ (۴)
 قوت ڪمالي ٿو وٺي سالڪ منجه سيرا
 ڪلي حال قلب جا وسرن تنهن ويرا
 ۴ هي طرح ٻيو دائرو قطع ڪيو قصدا
 "يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ" بهجن ان پنڌا (۵)
 فيض فائز جو ٿيو زير ڪنان ذاتا
 نفس لسورو ان جو آهي محل مڪانا (۶)
 دور دائري ٿئي جو قطع ڪل ڪنا
 ملاحظا ۴ مراقبا ڪل تنه طرحا
 جي منجه ٿاني مذڪور ٿيا طرح ترتيبا
 "جنڪي محبت مون ڏي منهنجي محبت ان ڏانه"
 فيض فائز مون مٿي آهي الهي ڪا
 قوس اصل "ڪبري" جو ٿيو جئن تحقيقا (۷)
 آهي اصل قوس جو عين اعتبارا
 شرح صدر جو شرط ٿيو منجه ان ماڳا
 صابر شڪرات ٿئي ۴ گهري رب رضا

(۱) اصل ۾: قلب جها [=قلب جيوا (۹)] (۲) ليکي ٻاهر لذتون = شمار کان ٻاهر لذتون.
 (۳) نوازاو جمع نوازا = شفق (۹) (۴) چڙي جو ضمير هوئين مصرع ۾ "سالڪ" ڏانهن
 ذري نو. (۵) بهجه و بهجونه = الله تعاليٰ کين (سالڪن کي) چاهي ٿو ۽ هو کيس
 چاهين ٿا. (۶) محل = ماڳ. (۷) ڪبري جو = يعني "ولايت ڪبري" جو.

"آنا" نه چوندو آتهين هرگز هر بابا (۱)
 ويو پاڻ وڃڻ کي ڪلي قيد ڪنا
 منجهه مڃڻ امر شرع جي اوکا جي سوکا
 ريءَ دليين دل کي ٿئي تسلي تمام
 "استدلالِي" "اين آت ڪر" "ڪشفي" ڪٿيا (۲)
 عمل ڪندو اخلاص سان جي محض لڳ موليٰ (۳)
 ته ٻڌ تهمت تن تي رڀائي رسما
 پاڻ رکي پاڻ ٿو قلب جي قصدا
 عمل اخلاص پانهنجا سڀئي ان سڀا
 شر ذسي شرم ڪري نسورو نقصانا
 ٻڌل ڪنان پزار ٿئي منجهه ان مقاما
 ويندس سڀ سيني ڪنان حرص ۽ حسدا
 ڪينورهندو ڪين ڪي ڪڏهن منجهه قلبا
 سالڪ کي صاف ڪري اِيءَ "ولايت ڪبريٰ"
 سير اسم ظاهر جو ايسٽائين آ.
 پوءِ پروڙج ان ڪان وري ٻي ولايتا
 اسم جنهن جو "عليا" عارفن اڪيا،
 مٿڪن "ملا اعليا" جو ايهو مرتبا (۴)
 عارف اڪمل ات ٿيا سٺو ڪي سڀرا
 باطن اسم جو ٻجهن بيا ڪليا (۵)
 ٽن عناصرن کي ٿئي ان هنڌ عروج.
 باقي عناصرن مان خاص ٻچي "خاڪا"
 آهي خالص ان کي ڪا بڻرت نصيبا
 آخر عروج ڪري نيٺ نبوت ڪا
 ايندو بيان ان جو انهيءَ منجهه ماڳا.
 چوٿون لطيفو جو ڪري عروج ابتدا

(۱) انا = آءُ. (۲) استدلالِي - الخ = هن مقام ۾ استدلالِي مسئلا (جي ٻچا سان حل ٿين) سڀ ڪري ڪشفي ۽ ذوق ٿي پون ٿا (يعني پاڻهي ڪٽي پون ٿا). (۳) محض لڳ موليٰ = محض ليله ڪارڻ. (۴) ملا اعليا = مٿاهون ٿرلو - پاڪ روحن جو اعليٰ گروه. (۵) باطن اسم جو - الخ = يعني ان مقام ۾ اسم الاهي جو راز بالڪل پوري طرح پروڙن ٿا.

ڪري انهن ۽ جاء ۾ نيٺ او نڙولا
 آفضل "عليها" ۾ ٿيو زباني ذڪر
 تڪرار تهليل ۽ جو قلب جي قصدا (۱)
 نقل پڙهڻ نفع ڏئي عارفن ان جا
 ملڪيٰ مناسبت ٿئي هتي حاصل (۲)
 ملاقا مڪان سان اتي ٿين ٿا
 ٻيا پي پسن ڪيترا سهرين سڙ ڪجهه.
 عارف "عليها" جو ڪري سڀ جڏهن سڀ
 ۾ پڪڙانديون ان کي پئي ٿين پيدا
 پوءِ ذوقن ذات ڏي اڏامي ان ڪا
 وڌي ولایت کي نڪري نبوت ڏانه
 نشاني نبوت جي سمجھج تون صحيا
 ذاتي تجلي ذوق سان سالڪ آت ڏسندا
 اسن صفتن جا پري ڪري ٻڌا
 ڏسي ٻسي هانئين عجب عنوانا
 فيض ات فائض ٿئي خاص مٿي خاڪا
 اتي شوق نه ذوق رهي هڏهن حضورا
 هئا حال مقام جي اڳي ان ڪنا
 معرفت جا مرتبا ولایت وارا
 سي سڀ هياهان رهيا، نبوت عالي جاه
 رکن مراه ٻو انهن ۽ آيت موافقا
 "لَا تَدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ"
 "الْاَبْصَارُ" پڙهي پروڙان ڪا (۳)
 و هم چڙي، وصل ٿئي، وڃي وڃا
 اڳيان سڀ ان ماڳ منجه هاريا حصولا (۴)
 حاصل هئس هن هنڌ سالڪ کي سدا (۵)
 متابعت محمد جي تسلي تمام

(۱) تهليل = ذڪر "لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ". (۲) ملڪي مناسبت = ملائڪن جهڙي حالت.
 (۳) کيس (الله تعاليٰ کي) اکيون نٿيون پسن مگر هو (الله پاڪ) اکين کي
 (ننڍه يا طالب کي) ڏسي ٿو. (۴) هاريا حصولا = يعني اڳيان حاصلات سڀ هن
 منزل تي ختم ٿي وڃن ٿا. (۵) حاصل هئي = حاصل هوءَ - حاصل ٿئي.

معارف هن ماڳ جي هر ڪنهن حالا
 سڀئي سالڪ کي هونِ شرط شريعتا
 اِيءُ آهي نين جو مُحَصِّل مَقاما
 سالڪ رسي سِرءِ کي تن جي تابعيتا.
 جذهين نبوت جو ڪري سڀئي سيرا
 رسالت کي او رسي فقط سان فضلا
 سالڪ کي ان سِرءِ ۾ حقيقي حڪما
 جيڪي فائِض فيض ٿئي صرف ذات ڪنا
 هيئت وحداني جي طرح ترڪيبا.
 ذم لطيفا جي ٿيا مهديان مذڪورا
 ٽين سلوڪي سير ۾ تن کي تزڪيبا
 تفصيل تزڪين جو سڄ تون صحيفا
 تن تزڪيو هي ٿئي حاصل منجهه حالا
 ڪنهن اصل اسم ٿيو ڪنهن آه صفتا
 اصل لطيف "قلب" جو عارفن اڳيا
 آهي حڪم مشهود جو "افعالی امرا"
 اِيءُ تجلِي توحيد لاءِ عجيبی اثرا
 آهي اصل "روح" جو "نبوتي صفتا"
 مٿي ان قياس جي هم جو حڪما
 "قلب" تي "آخفي" توڙي مٿي شين جو آ
 اصل پنهنجي ڏي آهي ڏهن عروجاً.
 جذهين پنهنجي ڏيه ڏي طبعي طلبا
 نڪري ويا وجود کان اصلن کي پهتا
 فنا تن کي ٿو ڪري ڦيري سو فيضا
 اصل ۾ فرع جو وڃي فرق وڃا
 هون منجهه هڪ ٿئي شعاع ۾ شمسا
 ٿيو تزڪيو تن کي صوفين وٽ صفا
 حاصل ڪرڻ اهڙي پاڪائي پهچاڻا
 ميون سان هڪ ئي حاصل حقيقتا
 "هيئت وحداني" او آهي پروڙج پُرسا (۱)

شعاع شمس ذات جا سَهيو سگهي سا
 قلب جامع نه سگهي ايءُ تاب گهڻو توڙا
 جذبن انهن ۾ جاءِ کان عارف عبورا
 ڪندو، لهندو قرب جو مهندا مقاما،
 آهي ”اَوَلُوَالْعَزْمُ“ جو محل مخصوصا.
 ٻيو به ان محل ۾ مُنْدَرَجِ ماڳا
 علاحدي اطوار ۾ ڪارڻ ”قيوما“
 ”قهر“ ڪنهنڪي چون ٿا، تون سن تنهن صفتا،
 جيڪي ڪي جهان منجهه، مُمڪن موجودا
 قائم رهي تنهن سان جئن جنهن جسما
 جيسين او جهان ۾ هئس حياتا
 تيسين رجوع تنهن سان هوندس هر باها
 ”ثُلث حقائق“ جي سمجهن سالڪن وٽا (۱)
 هرڪا حقيقت هئس پنهنجي شان جدا
 ڪعبي ۽ قرآن جي ۽ سندي صراطا
 تن کي ”قَيُّوْمِيَّت“ سان ڪوئي آهي قُربا
 ”قيوميت“ سان ڪهين طرح فوق رکن فرقا،
 سن قَيُّوْمِيَّت تنهنجي طرح ترتيبا،
 اوليٰ حقيقت سان آڏائس امرا
 وٺي ٿو وصول ڪري اهڙو اتحادا
 راجع ڏسي پاڻ ڏي مَرَبُوسِي مخلوقا،
 حقيقت قرآن جي ٻن انهيءَ پارا
 شوقنن شرط شروع ڪرڻ قيرات قرآنا
 ڄاڻي پُڄهي ڇپ ڪي ٻي شڪ ٻي شبها
 وڻ وانگي موسلي جي حقيقت حُڪُما
 پروڙي پالهن پاڻ سِر پنهنجا ڪُجهه ٿو ڳاءِ (۲)
 معنيٰ ”مَقْطَعَاتِن“ جي آت پروڙي پُرسا (۳)
 پوءِ ”دائرو خُلَّت“ جو مونس هُن مٿا (۴)

(۱) سمجهن سالڪ آن وٽا (۲) يعني ات سالڪ پالهي پنهنجا راز سمجهي،
 ڪُجهه جي ڳالهين کي ٿو ويڇاري. (۳) پوءِ اهو پُرس (سالڪ مرد) ”مَقْطَعَاتِن“
 (=قرآن شريف ۾ آيل حروف مقطعات مثلاً ”الم“ وغيره) جي معنيٰ کي سمجهي ٿو.
 (۴) دائرو خُلَّت جو=الله پاڪ سان دوستي جو دائرو.

ات والي ولايت جو خاصو خيلا (۱)
 تابع تنهنجا اٿيا ميرڙيئي مُرُستلا
 مرڪز ان مقام جو محمد (صلعم) کي مورا (۲)
 پر، ٻنڌ ”نقطي“ ڏي نه ٿئي ”دائري“ ڌارا
 تڏهن اول احاطي کي ڪرڻ ٿيو قطعاً
 هو ٻهڃڻ ٿو ٿئي مرڪز جي ماڳا،
 محمد (صلعم) تابع تنهنجو سمجھ ان سڀا
 دائري جي دُخول لاءِ ڪرائي قصدا
 تنهن لاءِ ”تَشْهَدُ“ هُئ ۽ سڳنهن صلواتا (۳)
 ٻيڻمبر پاڻ پڙهي ۽ پاڙهي ٻين ڪا.
 ”موسوي“ ميدان ۾ عارف اچن ٿا
 معنيٰ محنت جي آتي سوڌي آهي سا
 آهي ان مقام [تي] اهڙوئي عجبا
 پائهن آتي پاڻ تي، اچن ذات منجهان ذوقاً
 مُحب هئڻ حب نه ره ڪنهن ٻئي ڏي ڪا
 آهي سڀ عالم کان ان کي استغنا (۴)
 ”الله غني عن العالمين“ ان کان اِشارتا (۵)
 عارف اتي ٿو ٿئي مَحْذُوطاً
 اهڙي رنگ اچي ٿو ان جي فيض ڪنا
 عابد ۽ معبود جو وڃي فرق وڇا
 نياز ڇڏيو ناز ڪري محبوبي مثلاً
 ”ان هِي الْاَلَهِيَّةُ“ اي موسلي مقالا (۶)

(۱) انهيءَ منزل تي هو ولايت جو والي ۽ الله پاڪ جو دل گهريو دوست بنجي ٿو.
 (۲) يعني ان دائري جو مرڪز محض محمد (صلعم) آهي (۹). اصل عبارت: مرڪز
 ان مقام جي - الخ. (۳) محمد (صلعم) به هن حڪمت عملي (يعني دائري مان
 مرڪز کي ٻهڃڻ) جو تابع آهي ڇاڪاڻ ته ان دائري ۾ داخل ٿيڻ لاءِ خود نبي
 ڪريم جن ڪوشش ڪئي ۽ ڪرائي آهي جيئن ته پاڻ هر نماز بعد ”تَشْهَدُ“ (يعني
 ”التحيات ليله“ - الخ) پڙهي ۽ پڙهائي اٿن. مقصد ته نبي صلعم خود مرڪز آهي
 ۽ تنهن هوندي به ”التحيات“ پڙهڻ سان پاڻ خود ”اشهد ان لا اله الا الله اشهد
 ان محمد عبده ورسوله“ چئي پنهنجي رسالت جي پاڻ تصديق ڪن ٿا. (۴) استغنا =
 بي پرواهي. (۵) الله سڀني جهان کان ٻيپرواه آهي. (۶) هي ته رڳو تنهنجو
 امتحان آهي.

محمد ي مقام جي ايءُ مُحَبِّيتَ مَنْشَا
 هائي ”حقيقت محمد ي“ آهي ان مٿا
 مُحَبِّيتَ ۽ مَحَبُّوِيَّتَ مَخْلُوطِي مِثْلًا (۱)
 ”فنا“ ۽ ”بقا“ ان جي آهي عجيبا
 سرے ٿو سالڪ کي منجه ان مقاما
 معنيٰ محمد (صلعم) سان اهڙو اتحادا
 حاصل ٿيس هڪڙي اهڙي اصالتا
 پائهي ڏسي هاڻ مير، مڙيئي مشاهدا
 وچ ۾ واسطون رهيس محمد (صلعم) جو مورا
 ري واسطي وٽ وٺي پنهنجي اصل ڪنا
 هيڏي خاصيت هن کي پر ڪهڙي سببا
 محبت محمد (صلعم) جي ٿي ايڏي اندازا
 جنن محبت مولیٰ ڏي رکي محض ايءُ معنيٰ
 ته آهي رسول رب جو سبب نه ڪنهن ٻئي ڪا
 موران ان مقام ۾ طالب ترقی لاءِ
 متابعت منظور ڪري هر ڪنهن ۾ حڪما
 ات زباده ذکر کان سقري صلواتا
 فائدي فيض منجه مٿي محمد (صلعم) دل جي ڏيانا
 ايءُ مرتبو معنيٰ منجه عجب عالي آ
 حقيقت حقائق جي ايءُ آهي اصلا
 اصل حقيقت هي ٿي پيا سڀ انهيءَ ڪا.
 پچاڻا هن پنڌ جي عارف اصلا
 هنن تنهن ”حقيقت“ ۾ جا آهي ”احمد يا“
 عُدُو آن نسبت جو نهايت نورا (۲)
 ڪري نه سگهي جنهن جي توڙان تقرير
 محبوبيت جو مرتبو منجه انهن ۾ مقاما
 بچئون ڏسي بچئون، بچئون نظر
 اتي پڙهي صلوات محبوبن مِثْلًا
 اللهم صل على محمد و علي ال سيدنا محمد
 افضل صلواتيڪَ عدد د معلو ماتيكَ

(۱) مخلوطي = گڏيل. (۱) بلندي.

و بارگه وسليم (۱) ٻڙهن سان پيدائشي ترقي طالبا.
 چڙهيو [ان] چاڙهيءَ کان جان سالڪ جو سيرا
 هلن ٿيس حب منجهان جا صرف آه صفا
 تعيڻ نه آهي تنهن ۾ ڪوئي ڪنهن طرحا (۲)
 محبت ۽ مَحَبُوبِيَّت جو ڪي مميزا (۳)
 اِيءَ مڙيئي مَرَتبا هيٺ رڪن ڪما
 آهي او انهن کان اصل منجهه اعليٰ
 حقيقت حقائق جي اِيءَ آهي اصلا
 بيون حقيقتون ان کي آهن ڪر اجزا (۴)
 پر حقيقتون ٻين جون جيڪي تبيتا
 ظاهر ظهور نه اٿن منجهه انهن مورا
 ري "قيوم" ڪنهن کي نه ٿئي هي حب حاصل
 مٿي هن مقام کان سمجه تون صلواتا
 هي، ٻن هنن ٻنهن کان جي مهند مذڪورا
 آهر آهت علم منجهه وڏي وسعتا
 حقيقت ڪعبي جي هيڪ جزو هن کا
 ۽ حقيقت قرآن جي ساڻ اڀڙي شانا
 آهي مثل جُزي جي مورانهن ماڳا،
 اصل استعداد جو فائق فطرتا
 جڏهن انهن جاءِ کان قسمت لهي ڪا
 تنهن کي ٿئي نماز منجهه اصل هي حالا
 جـ و دنيا منجهان دور ٿي رسي آخرتا
 "الصَّلَاةُ مِعْرَاجُ الْمُؤْمِنِ" اشارت ان کا (۵)
 "أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ
 الٰهِي الرَّبِّ فِي الصَّلَاةِ" سمجهه اِيءَ سخا (۶)
 شاني هن مقام جي ٻي جاءِ آه جدا
 "صرف معبودت" سا آهي عارفن اڳيا
 وَسَمِعْتُ كِي وَج ۾ ماڻهن جاءِ نڪا
 قدم ڪوتاهي ات ڪري سيري سلوڪا.

(۱) "اي الله! تون اسان جي سائين محمد ۽ سندس اولاد تي ڀلي ۾ ڀلي صلوات
 ايتري ڪهڻي موڪل جيتري تنهنجي معلومات آهي." (۲) تعين = حد بندي.
 (۳) مَسْتَبَاز = فرق. (۴) ڪر = ڇڻ. اجزا = اجزاء = ڀاڱا - حصا. (۵) "نماز مؤمن
 جو معراج آهي." (۶) "نماز ۾ ٻانهو پنهنجي رب کي گهڻي ۾ گهڻو ويجهو ٿو ٿئي."

[صحيفه ٿاني منجهه بيان طريقي قادري جي]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هر دم حمد هزار چوان پيدا ڪيو جنهن پاڪ پيغمبر
جنهن جو دين سچو اسلام
پير اسان جو پاڪ پيارو
پير اسان جو پيرن پير
مرشد منهنجو آ مختار
هاڻي منهنجو هيءَ حڪايت
هاڻ چيائون پاڪ زبان
ته جوڙ صحيفه سنڌي وائي
انهيءَ صحيفه منجهه عيان
سئي سيڪي مير سالڪ سمجهن
تڏهن مون ڪيو شڪر شتاب
دل ۾ رکي اهو عزم
حڪم ڏنو جنهن مون کي هادي
بارهون سن هو ستهتر

رب سچي جا نيت نوان
مير محمد مهر منور
تنهن تي درود و السلام
لاذڪ لعل لؤاري وارو
غوث لؤاري قطب ڪبير
ڪل پيرن جو سير سردار
هادي مون کي ڪئي هدايت
اعليٰ آڪمل عالي شان
سمجهن سيني ٿئي سٺائي
قادري پير جو ڪر بيان
سمجهن ۽ م هن تي هن
شڪر ڪري ڪير شروع ڪتاب
سنڌي وائي ڪير نظم
قطب چهارم چوٿين گادي (۱)
پر در ٿيو هي دفتر

منجهه بيان طريقي قادرين جي

حق تنهنجي تعريف چوان هر دم تنهنجو نام وٺان
مرشد ۾ آهي حق سمايو حق حقيقت جنهن سمجهايو
”ڪُنْتُ ڪُنْزاً“ ڪيو پيارو (۲) نام ڏئي جو ڪيو اظهارو
نام ڏئي جو سو سمجهائي سڀ خلق مان خلق هلائي
هاڻ ڏئي آهي پاڪ پاڪ پيدا ڪيا جنهن ارض آفلاڪ (۲)
پاد ڪيو جنهن نام خدا پاڻ خدا ٿيو خود خدا

(۱) قطب چهارم - الخ يعني خواجہ محمد حسن مدني جو درگاه لؤاريءَ جو چوٿون مشهور گادي نشين بزرگ هو. (۲) صوفين وٽ هڪ مشهور حديث ”ڪُنْتُ ڪُنْزاً“ مخفيًا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اَعْرِفَ فَاَخْلَقْتُ الْخَلْقَ لَا اَعْرِفُ“ (= آءٌ هڪ مخفي خزانو هوس پوءِ مون پاڻ کي مشهور ڪرڻ چاهيو ۽ انهي مشهوريءَ لاءِ خلق کي پيدا ڪيم) ڏانهن اشارو آهي. پيارو = نظارو - سير. (۳) ارض افلاڪ = زمين ۽ آسمان.

الدر باهر آهي رب" حق حقيقت آهي سڀ
 حق تعاليٰ حق تون ڄاڻ "سير"ي" شاغل شغل سڃاڻ (۱)
 پاڻهن هر شي پاڻهن ٽول (۲) "انا احمد" جو ٻوليائين ٻول (۳)
 نام ڏئي جو مالڪ چوندو دور ڏوئي کان يڪ رنگ رهندو
 رنگ رنگ ۾ آهي هي مثالي بي مثالن ٿيا ڪل" ميشالي
 حق حقيقت مالڪ مڪ بين حقيقت درد ۾ دک
 ابها حقيقت چوٿون دفتر (۴) مالڪ ڄاڻي ان کي اڪثر
 "پير لؤاري" پاڪ پيارو جنهن "انا احمد" جو ڪيو اشارو
 روشن اپ سو دائر هر دم (۵) وٺن نام ڏئي جو دم دم
 سڳو نام ڏئي جو ماري ٻڌو سو جو نام وساري
 نام ڏئي جو جنهن دل وٺي دؤر زمانو نا تنهن دسي (۶)
 هر دم حق جو ڪر شڪر انو دم دم تنهنجو بات پيٽانو
 حق ڪيو جنهن ڳولي حاصل پاڻهن پاڻ ۾ پاڻهن واصل
 ڇا غريب نمائو ٻولي پيو ڪي هجي تان پيو ٻولي
 سمجه ڪري هي سمجهج بات "آحد" وٽرو حق جي ذات (۷)
 پاڻهن ٻولي پاڻ ٻولائي پاڻهن سڻي پاڻ سڻائي
 ساره تنهنجي صفت سدا پاڻهن پاڻهن پاڻ خدا
 غير حقيقت ناهي ڪي آه حقيقت هر ڪنهن
 پاڻ ڏسي ۾ پاڻ ڏيکاري پاڻهن سمجهي پاڻ سڳاري
 پاڻ اندر ۾ پاڻ آ باهر يعني اوهو باطن ظاهر
 پاڻهن "هو هو" پاڻهن "هه" پاڻ آهو آه هر ڪنهن جاء
 اول آخر باطن ظاهر حق ڪئون پيو ڪي لاهي باهر

ڪٿي دانا ڪٿي منگتو ڪٿي عابد ڪٿي معبود
 هر هڪ جاء ۾ هر هڪ ۾ آهي مالڪ سو موجود

- (۱) "سير"ي" = "هو" سير"ي" وائنا سيره" (هو منهنجو راز آهي ۽ آءٌ سندس راز آهيان) ڏانهن اشارو. (۲) ٽول = شي-وٽ. (۳) صوفين وٽ هڪ مشهور حديث "آنا احمد بيلامير" (آءٌ مير کان سواءِ احمد يعني "آحد" آهيان) ڏانهن اشارو. (۴) چوٿون دفتر = درگاه لؤاري جي چوٿين بزرگ خواجه محمد حسن ڏانهن اشارو. (۵) اصل صورتخطي: "روشن اب آءٌ سو دائر هر دم" - هن مصرع جي معنيٰ مبهم آهي. (۶) يعني زماني جو انقلاب ان کي نٿو ڪيرائي. (۷) وٽرو = وٽر-اڃا به.

در بيان ”حقيقت محمدي“ صل عليٰ مظهره الصلوة والسلام

ذات ڌڻي جي ”احديت“ آهي	نام ڌڻي جو ”وحدت“ آهي
ميسر مڃيل وحدت ڄاڻ	تعيين اول پاڻ سڃاڻ
ذات احمد جي سمجھ خدا (۱)	مون کان سمجھ سڻي دل لاءِ
باطن ظاهر علم وجود	اول آخر نور شهود
برزخ ۾ ڪيو تنهن ڏيکارو (۲)	پيدا تنهن کان عالم سارو
شيون اسماء صفات ڪمالي (۳)	خواه جمالي خواه جلالي (۴)
شيون اسماء صفاتون ڄاڻ	پاڻهين پاڻ سڃاڻاڻ پاڻ
”برزخ ڪبري“ ڄاڻ تمام	سمجھ حقيقت ”احمد“ نام (۵)
”احمد“ ”محمّد“ آهي هڪ	رڪ تنهنجي دل ۾ سڪ
اصل حقيقت احمد ڄاڻ	ڪل شي تنهن کان ڄاڻ سڃاڻ (۶)
نور وجود آهي ظاهر نور	نور منجهان ڪيو حق ظهور
ايهو نور نه ٿيو ٿي ٻاهر	ڪوئي ٿول نه ٿئي ها ظاهر
آهي ”پاڻ“ هو نا پاڻو	صورت احمد ۾ ٿي آيو
پاڻ ڌڻي ٿي آيو احمد	پاڇو تنهنجو ميسر محمّد
تندن کان ٿي ٿاڻي ٿيو	نور نبي کان پيڪي ٿيو (۷)
”برزخ ڪبري“ احمد نام	تنهن تي سسسين درود سلام

(۱) ”احمد“ ۾ ”م“ به وحدت جو جامع حرف آهي ۽ باقي ”احد“ ڌڻي جي ذات آهي انهيءَ ڪري ”احمد“ جو اصل ذات الامي آهي. هيءَ معنيٰ ۾ احمد جو جوهر يا اصل ذات الامي آهي جا اصل ۾ هر شي جو جوهر ۽ حقيقت آهي. (۲) برزخ = عالم ارواح. (۳) شيون = ڪم يا مظهر (واحد = شان)، يعني ڌڻيءَ جي نالن جا مظهر ”ڪمالي صفتون“ آهن. مثلاً اسم ”رحمان“ (= باجهارو) جو مظهر، ڪمال کي پهتل باجهه واري صفت آهي. (۴) جمالي = يعني جمالي صفتون مثلاً رحمان ۽ رحيم واريون صفتون. جلالِي = يعني جلالِي صفتون مثلاً مبرڪ ۽ جبار واريون صفتون. (۵) يعني اسم احمد جي حقيقت بالڪل ”برزخ ڪبري“ واري آهي ”برزخ ڪبري“ يعني ”مثلاً الاعليٰ“ جو شاهون مقام جو نئين جي هاڪ روڻ جي بلند مقام کان به بلند آهي. (۶) يعني ”احمد“ اصلي حقيقت آهي جنهن مان ئي هر شي وجود ۾ آئي. (۷) جنن ٽاڇي جو اصل تندون آهن اهڙي طرح هر هڪ شيءِ جو اصل نبيءَ جو نور آهي.

اول آخر نور قدس آهي احمد بـيـلا مـيـر (۱)
 بنا عين عرب جنهن چايو (۲) آهي رب عرب ٿي آيو
 گنج گنج سان گنج صفات احمد جي آهي ايها ذات
 عالم جبروت ۽ ام ڪتاب (۳) پاڪ نبي جو آهي خطاب
 وحدت اسم الاعظم ۽ چاڻ
 "اسم اعظم" جي معنيٰ چاڻو
 سيڪي سمجهي سر تون بات
 "اسم اعظم" کي سمجه تمام
 تنزيه نوري تشبيه ڪنهن جي
 پائين ظاهر پائين غيب
 "اسم اعظم" اجمال وجود
 آدم حقيقي احمد چاڻج
 عالم مطلق موجود جمالي
 حق جو جسم رسول امين
 جنهن کي اوهين چو ٿا ته آهي رازق رب حبيب
 اسين الهيءَ کي ڪوٺيون، او آه محمد پاڪ مـجـيـب

منجهه بيان مرتبه "غيب الغيب" جي

"هو هو" آهي غيب الغيب
 نڪا ان جي نام نيشاني
 نهـم فـڪـر ڪـان آهي دور
 هو هو رنگ ٺاهي ان جو، نڪو نام نيشان
 محبوب محسن غيب الغيب، نا الله، نا سبحان

(۱) بلامير = احمد ۽ مير کان سواءِ. (۲) جنهن پاڻ کي "ع" کان سواءِ عرب (يعني رب) چوايو. هي شاعر جو خيال ۽ عقيدو آهي. (۳) عالم جبروت = اسماء ۽ صفات الٰهي جي جلال ۽ عظمت جو عالم. "وحدت جو مرتبه" جو پڻ "حقيقت محمد" آهي. ام = ماء يعني اصل ۽ بنياد. ڪتاب = قرآن شريف يا ڪائنات جو دفتر. (۴) اسم اعظم جي معنيٰ هي آهي ته هو هر شي کي "ڪلي طور پاڻ ۾ سمائيندڙ" (جامع مطلق) آهي. (۵) همه اوست = سيڪجهه اهوئي آهي. (۶) بنا ڪنهن تشبيه ۽ پيٽ جي هر ڪا جاءِ انهيءَ نور جي جاءِ آهي. (۷) يعني غيب غيب آهي ۽ "يقين لار" واري حقيقت کي غيب نٿو چئي سگهجي.

منجه بيان "احديت" جي

"احديت" آهي آجوسوء نڪا ان کي جفت نه جوہ (۱)
 نڪوان جو ٻيءَ نه ماءُ ٻالھين ٻالھين پاڻ خدا
 احد وٽرو آهي هڪ خدا (۲) ڪل ڪوفي کان آہ جدا (۳)
 احديت جا آهن درجا ٽي باليقين تون سمجه سي
 "قديم قدريم" کي اول ڄاڻ (۴) "احديت مطلق" ٻي سڃاڻ
 ٽي احديت جي "ذات" سنڀار ذات هڪ ۽ اسم هزار
 "مجهول الغيب" آهي ذات هيئت (۵) ٻي تعين ذات احديت (۶)
 "احديت" آهي مطلق مڪنئون (۷) مخزن شافي شان شيئون
 "احديت" کي تون سمجه سڃاڻ سمجه وري "وحديت" ڄاڻ
 جتي پاڻ ڏٺي آهي اتي ڪٿي نه ڪوہ
 نڪو ڏوہ ثواب ڪو، نڪو ٻي نہ پتوہ

بيان منجه مرتبي حضرت "وحديت" جي

ان کان پيدا ٿيو هر چيز سمجه حقيقت اي عزيزا
 وحدت آهي تعين اول روح اعظم آہ مبدء اول (۸)
 وحدت کي اجمال سڃاڻ سڀ حقيقت تنهن ۾ ڄاڻ
 حقيقت ذوالوجھين (۹) منہ تنهن جو دو طرفي ڄاڻ
 ٻيو منہ تون "وحديت" ٻڌڻ دانہ رک تون تنهنجي سڏ
 ذوالوجھين "وحديت" آهي ٻيو تڪرار تنهن ۾ ناهي
 "حقيقت محمدي" ان جو لائق ڪل شي ان کان آهي عيان
 ٽي مراتب وحدت ڄاڻ (۱۰) سن تون تنهن جو جوان بيان

(۱) يعني "احديت" واري ذات هر شي کان آهي: نہ ان کي ڪو ٻيو
 جوڙيوال آهي ۽ نڪا زال. (۲) وتر= هڪ، واحد (الله). اصل صورتخطي: احد
 و ٽري. (۳) ڪل ڪوفي کان= ڪل ڪٽنب کان. (۴) اصل صورتخطي: "قديم
 قدم کي". قدم قديم= ازلي. (۵) "اڻ ڄاتل غيب" ذات حق جو نمولو آهي.
 (۶) "ذات احديت" ڪنهن به حدبندي کان مٿاهين آهي. (۷) مڪنئون= ليڪل-مخفي.
 (۸) مبدء= شروعات جي جاءِ "مبدء اول" پهرين شروعات يعني اها ذات
 جتان هر شي جي پهرئين ابتدا ٿي. (۹) ذوالوجھين= دو طرفي-ٻن طرفن واري.
 (۱۰) يعني ڄاڻ ته وحدت ڇا ٿي درجا آهن.

”احديث“ جمع اول آهي درجو ٽائي ”وحدت“ آهي
 ”دُرّةُ البَيضاء“ ٽاڻ درجو سمجھي سَڌ تنهن جي ذَر جو
 وحدت حق جي ڄاڻ اجمال وحديت جو تفصيل سنڀال
 احديث سان وحدت، اهو ذوالوجهين ڏسي آيو
 مطلق سان اجمال چيائين، ”برزخ ڪبري“ نام رکايو

منجهه بيان مرتبه حضرت ”واحديت“ جي

”واحديت“ آهي تعين ٿائي ٽائي نفس اندر رحمانِي
 وحديت آهي وچ ۾ حاصل شان صفاتون اسماء شامل.
 سمجھه، واحديت جو تفصيل (۱) تنهن ۾ آهي ڇاڻ نه ڇڏيل؛
 واحديت آهي شان عليءَ جو جهڙو وحدت شان نبيءَ جو
 واحديت ڪيو هيت ٻسارو جنهن مان پيدا ٿيو جڳ سارو
 ”وحديت“ جو در آهي ”واحديت“ جهڙو وحدت آهي در ”احديث“
 ”اَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ“ چيو نبي (۲) آهي شهر علم جو باب علي
 ”اعيان ثابت“ تنهن جو نام جنهن ڪيو ظاهر علم تمام
 وحدت ڪثرت نام سڃاڻ (۳) واحديت کي سمجھي ڄاڻ
 وحديت وچ ۾ حاصل آهي، شان صفاتون اسماء ڄاڻ
 شان علي جو واحديت آهي، تون تفصيل تنهن جو ڄاڻ

منجهه بيان حضرت ”روحي“ جي

ٽي مراتبا خاڻي ڄاڻ سڄ تون طالب سمجھه سڃاڻ؛
 اول حضرت ”روح“ لطيف هڪ مُنَزَّه ناه ڪثيف (۴)
 نا او ليرَ ٿي ناه ٻرے ظاهر باطن سڀ سرے (۵)
 نا او قَرَبَه نا او باريڪ (۶) نا او روشن نا او تاريڪ
 نا مَجْدُوب و نا مَسْتَنان اول آخر اوهان ڄاڻ
 ان کي ڪين مَقْبُود ڄاڻو جامع مُطْلَق صحيح سڃاڻو

(۱) اصل ۾: ”سمجھه وحديت جو تفصيل“. (۲) حديث ”اَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ“
 و علي بن ابيها (۳) علم جو شهر آهيان ۽ علي انهي جو دروازو آهي) ڏانهن اشارو.
 (۳) يعني وحدت ڄاڻ ته ڪثرت جو نالو آهي. (۴) اصل ۾: ”ناه ڪيف“. ڪثيف=
 لطيف جو ضد- ٿلهو- ڪٽهرو. (۵) يعني ان لطيف روح لاءِ ظاهر توڙي باطن ۾
 هئڻ ممڪن آهي. (۶) فربه= ٿلهو. باريڪ= سنهو.

سِر اِلاهِي اَن سِن ظاهِر
 اَزَلِي اَبَدِي نُّور مُسَلِّم
 خَلقِ الاول قَلَمِ الاعلٰى
 نُّورِ خدا جو پاڪ نبي
 سڀ ارواح اُنهيَن کان ظاهر
 ڇا مٿاهان ڇا هيٺاهان
 ڪُل اَشياءَ جو آهي مَخْزَن
 ڪل شي اَن ڪان آه عِيان
 هاڻ اوهو ئي ساڳيو هاڻ
 ظاهر باطن جيڪي جوئي
 عِيان خارج روح سڃاڻ
 پيو ”بَسِيْط“ آه روح جو نام
 روح اعظم کي سمجهه، بَسِيْط
 روح جو روح محمد ڄاڻ
 ”روح“، ”تَعْيِيْنِ ذَالِث“ آهي (۴) عالمِ اَمَرِ نَفُوسِ جو آهي
 داخِلِ جِسْمِ جو، نا هو خارج ڄاڻ
 جَلَنِ آبِ مان اُنهي آهي، تِيهي طرح سڃاڻ (۵)

منجهه بيان پنجن اقسامن روح جي

روح جا پنج اقسام سڃاڻج
 هڪ ”نباتي“ ٻيو ”حيواني“
 انسان تي پنجن روح بحال
 بالاتفاق چار ارواح
 پننجين ۾ آه اختلاف (۶) روح اعظم ۾ آهي سڀني صاف
 سمجهه سڀني سالڪ ڄاڻج
 ٿيون ”جمادي“ ۽ ”نفساني“
 امرِ الاهي سِر ڪمال
 سالڪ ڪُل جي آه صلاح
 (۶) روح اعظم ۾ آهي سڀني صاف

(۱) اهو پهريون مخلوق، وڏي ۾ وڏو قلم، وڏي ۾ وڏو روح ۽ مٿي ۾ مٿاهون آهي. (۲) معدن = ڪاڻ. (۳) گهيرو ڪندڙ روح (۴) روح ”ٺو تعين“ آهي - ”ٺو تعين“ تصوف جو خاص اصطلاح آهي. ”تعين“ جي معنيٰ ۾ ڳولهي آهي. ان کي قدرتي ڪنهن مقام يا منزل جو امڪاني تصور ”مان تعبير ڪري سگهجي ٿو. (۵) اصل عبارت: جنهن آب مان الخ. (۶) اڳتي پنجن روح جو نالو ”روح اضافي“ ڄاڻايو ويو آهي.

نزد ثلاثه جي اي ۽ پنج
 بعضي ڏکڻا ثلاثه ڄاڻ
 نزد حکيمن سڀئي سارج
 جهڙو ٻائي ۽ آه بهاء
 وحدت وارن ڏانه وجه وک
 خالق ڪل مخلوق الاهي
 اول "روح نباتي" آهي
 "روح جمادي" آهي هڪ جا
 نيسون روح قلب ۽ پاڻ
 چوٿون منجهه دماغ مڪاني
 چٽيني جي تون صفت سڃاڻج
 "روح نباتي" سمجهج غازي
 "روح جمادي" ساڻ سڪوٽ
 "روح حيوان" کي آه حرڪت
 ظاهر باطن "روح انساني"
 تخت مٿاهون تنهنجو نام
 پنجون آهي انساني روح
 "روح اضافي" تنهن کي چئون
 حق چيو آهي منجهه قرآن
 روح انساني رک سنڀالو
 عقل عبارت جان ۽ دل سان
 ان عقل جو ڪم اهوئي آهي
 روح الروح انساني پاء
 قدسي آهي "نورالنور"
 روح محمد (صلم) جو اي ۽ نور
 لا تعين نورالنور
 عقل اصل ٻي طرح ڄاڻ

آهن ڏرس ٻيلا ٻي رنج
 پنجيني داخل سمجهه سڃاڻ
 نه سي داخل نه سي خارج
 تهڙو سڀ ۽ آه [ساه]
 تن کان تون هي سڀي سک
 ايهو آتو امر آگاهي
 تنهن کان پوءِ "جمادي" آهي
 چرڻ ڦيرڻ لا جنبش ڪا
 "روح حيواني" تنهن کي ڄاڻ
 تنهن کي روح چون "نفساني"
 فهم فڪر ۽ سمجهي ڄاڻج
 ڪل شي تنهن کان تازه تازي
 چرڻ ڦيرڻ نا قوت قوت
 هلن گهمڻ جي تنهن کئون برڪت
 هوش هنر سڀ تنهن کان ڄاڻي
 ام دماغ مڪيم مقام (۱)
 امر الاهي منجهه صبح
 سالڪ خوش انهن ۽ هون
 "تفتخت فيسه مين رحي" ڄاڻ (۲)
 "عقل اول" آه تنهن جو نالو
 ناه عبارت ٻائي گيل سان (۳)
 مرد اوهو جو سمجهي موني
 روح اعظم آه ان جو نانء
 جنهن سان جمل جهان سرور
 ان کي ڄاڻي ان جو نور
 ڪل نورن جو تعين نور (۴)
 سمجهه تنهن کي تون دل سان

- (۱) ام دماغ = ڪيبرائي يعني اهو روح ڪيبرائي ۽ رهندو آهي. (۲) "مون انهي
 (انسان) ۾ پنهنجي روح مان (روح) ڦوڪيو". (۳) شايد مراد ته "روح انساني"
 جو رک سنڀالو- يعني ان جو خيال رک. اصل عبارت ۾: "روح انسان رک سنڀالو".
 (۴) يعني هن "عقل اول" مان مراد جان ۽ دل آهي ۽ نه متي ۽ ٻائي (مان ٺهيل
 جسم). (۵) "نورالنور" خود کي ڪو تعين (حدبندي) ڪونهي باقي ٻين سڀني
 نورن کي تعين انهي نور کان ملي ٿو.

هڪ ”عقل“ آهي نام ”مَعَادِي“ (۱) مالڪ کي ان آه ۾ شادي
 ”عقل معاش“ آهي پئي جو نام (۲) جِيئَٽَ تنهن جا ڪل ڪم خام (۳)
 ڪم ڪمينا تنهن جا نيٺ هڪ ٿي ڪسان آهي هيٺ
 معاش عبارت مَنِّي هائي نه سو روح، نه دل کان ڄاڻي
 ”عقل معاش“ آهي بي ايمان سمجهه سڻي سڀ لاه ڪمان
 غالب ”عقل معاد“ غَيُوب ”معاش عقل“ آهي سو مغلوب.
 ڇهه طرحو آه ”عقل معاد“ (۴) سمجهه اوهي تون ڏانه استاد
 اول ”غَيِبُ النَّفْسِ“ طلب تنهن کان پوءِ آه ”غَيِبُ الْقَلْبِ“
 ”غَيِبُ الرُّوحِ“ ٿيون آراهي چوٿون ”غَيِبُ الْأَسْرَارِ“ الاهي
 ”غَيِبُ الْخَفِيِّ“ پنجون ڄاڻ ڇهون ”غَيِبُ الْأَخْفِيِّ“ آڻ
 غيب الغُيوب نه سمجهي عقل عقل آت آهي بي عقل
 سائر الغُيوب سمجهي مالڪ حقيقتُ الحق جو هجي مالڪ (۵)
 ”قُلِ الرُّوحُ“ کي سمجهه سڃاڻج ”مِنْ أَمْرِ رَبِّي“ ان کي ڄاڻج (۶)
 روح انساني آه رحمانِي سمجهه تنهن کي مرد سڃاڻي (۷)
 سمجهو روح نه جنهن انساني تنهنجي ناهي نام لَشَانِي
 عقل اول روح اعظم، سڄو نور نَبِي جو آ
 روح الرُّوحِ السَّانِي، اوهو سير علي جو آ.

منجهه مرتبي حضرت ”عالم-مثال“ جي

۴ پيو جو عالم آه مثالي (۸) اوهو درجو ڄاڻ خيالي
 شڪل انسان وانگر ظاهر صورت ظاهر ساڻ ٿيا ٻاهر
 نه هو ڄاڻن نڪي سمهن نڪي ورهن نڪي گهن

(۱) يعني هڪڙي عقل جو نالو ”عقل معادي“ آهي يعني اهو عقل جو اصليت يا
 حقيقت طرف موٽي. (۲) ”عقل معاش“ اهو جنهن جو واسطو هتي جي زندگيءَ ۾
 گذران سان آهي؛ اڳتي ان جي تشريح ڪئي وئي آهي ته: معاش عبارت ”مني
 هائي“ يعني ”معاش“ مان مراد مَنِّي ۽ هاڻي آهي يعني هڪ حيواني مادو يا هڪ
 تمام خسيس شي. (۳) جِيئَٽَ = ڏونڊ. (۴) يعني عقل معاد ڇهه قسم آهي. (۵) مالڪ
 جڏهن سڀ غيب سمجهندو تڏهن حقيقت الحق جو مالڪ ٿيندو. (۶) قرآن شريف
 جي آيت ”قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي“ (”چؤ ته روح منهنجي رب جي امر
 جي عالم مان آهي“). (۷) مرد سڃاڻي = سڄاڻ مرد. (۸) عالم مثال يا عالم مثالي:
 اها اعليٰ ڪائنات جا هن دنيا لاه هڪ نمولو آهي.

نا ڪن سنهي نا ڪن ٿلهي (۱) پاڪ مصنف ٿي آهن ڪتابي
 نا هو مرن نا هو مارن نا هو قنين نا هو ڦارن
 لاهين سڪيا لاهين ڏکيا ناهن ڍارا ناهن ٻڪيا
 لڪي ڪائن لڪي هيئن لڪي اچن لڪي وڃن
 هيءُ نقصان جو آهي هيت آءُ طرح نا آهي تيت
 آهن آءُ آجسام نوراني نا مڪاني نا زماني (۲)
 جيڪي تنهنجي منجهه خيال تنهنجو چاڻ مقيّد حال (۳)
 خيال عبد ڪان مطلق باهر فھر فڪر ڪان آهن ظاهر
 نزول عروج آهي طرحين ٻن انهن ڪتاب لکيو آه هيئن (۴)
 جدا جدا آه هتر احڪام اسم صفا تون شان مقام
 قلب احمد آه اصل ان جو (۵) ناه مقيّد مطلق سنجو
 پاڻ اوهو آه احمد پاڻ ٻيو ٻيائي وڃ نه آڻ
 پاڻ اسم آهي پاڻ مسمّي (۶) پاڻ صورت ۽ پاڻهين معنيٰ
 پاڻ پاڻهين ٿي آيو ”احمد“ شڪل شبيه ٿي، چاڻو، ”محمد“
 حق ڪري جنهن احمد چاتو بيشڪ انهن حق سچاتو
 تنزل سيمي آهي شامل آهي تنزل إن سين ڪامل
 پاڻهين ”وحدت“ ۽ ”وحدت“ پاڻ ”مثال“ ۽ ”وحدانيت“
 ڪٿي نام شهادت ظاهر باطن مان ٿي آيو باهر
 بدن لطيف ”مثال“ سچڻ ان ڪي سر الاهي چاڻ
 جيهر جسم روحاني آهي (۷) نا ڪنهن پڻي عئوناني آهي

(۱) يعني ڪوبه گهٽ وڌ گناه جهڙو ڪم ڪونه ڪن. (۲) عالم مثال جي نوراني شخصيتن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو ته انهن جون هاڻيون نوراني آهن ۽ اهي مڪان ۽ زمان جي حدن ٻن کان بالاتر آهن. (۳) يعني ته عالم - مثال جي نوراني شخصيتن متعلق جيڪي ڪجهه تون تصور ڪري سگهين سو چاڻ ته اڻورو ۽ محدود آهي. (۴) يعني ”نزول عروج“ وارو مقام ۽ مشاهدو ٻه قسمن قسمن آهي جنن ته هيئن ڪتاب ٻه ائين لکيو آهي. ڪتاب ڏانهن اشاري مان معلوم ٿئي ٿو ته حمل جي آڏو ان وقت ڪو ڪتاب هو جنهن جو حوالو ڏيئي رهيو آهي - البته هن ڪتاب جو نالو ڪٿي به ڄاڻايل ڪونهي. (۵) ان جو يعني ”نزول عروج“ جو قلب (اصليت) روح يا مرڪز) ”احمد“ آهي - ٻيا ان جو اصل بنياد ”احمد جو قلب“ آهي. (۶) يعني ”نالو“ به پاڻ آهي ته ”نالي وارو“ به پاڻ آهي. (۷) جيهر = وانگر.

پَر سو آهي ظيل روحاني^(۱) ناه مڪاني، ناه زماني
 ”تعين چوٿون“ آه ”مثال“ (۲) ان برزخ جو آه نام خيال

ڪل ارواح، صفات روحاني، وٺي تعين آيا آهن
 پَر، ساڻ مثال خيالي، شڪل لطيفن آيا آهن (۳)

ٽيون منجهه بيان مَرتبہ ”حس-شهادت“ جي (۴)

افلاڪ زمين تا عرش سڃاڻج	درجو ٽيون هن خالق کي ڄاڻج
”تعين خامس“ ڄاڻ تمام (۵)	درجو-حس-علوم-آجسام
”ترڪيب ڪثيف تنهنڪي ڄاڻ“ (۷)	عالم ”حس“ جو خالق سڃاڻ (۶)
چار عناصر سمجھ سارا	سج چند توڙي ڪاٺي تارا
ست زمينون ست طبقا	سمجھ ڪري تون سڻ سڀڪا
اول تنهن مان ڪاٺي ڄاڻ (۸)	تراڪيب عناصر ٿي سڃاڻ
ٿي ڄاڻ تون ”حيواني“ ذات	تنهن کان پوءِ سمجھ ”نبات“
ڌارو ڌار تنهن کي ڄاڻج	هرهڪ جي تون طرح سڃاڻج
هتي اچي ٿيا ظلماني (۹)	هتي ڪل اشڪال نوراني
نور نبي جي-و صحي سڃاڻ	”لطف“ ”ڪثيف“ جدا تون ڄاڻ
باطن ”احمد“ حق سڃاڻج (۱۰)	ظاهر حق جو ”احمد“ ڄاڻج
بشري، مڪي، حاشي ڄاڻ	هاڪ نبي جي شڪل سڃاڻ
سڄو ڪجهه، تنهن مان لڌي.	پا آسار ڪجهه جي سڃاڻي

(۱) ظيل روحاني = روحاني ٻاڇو. (۲) يعني ”عالم-مثال“ ”چوٿون تعين“ آهي.
 (۳) اصل عبارت: شڪل لطيف آهن. (۴) ”حس-شهادت“ = يعني ظاهري ڪائنات
 جا حواس ذريعي معلوم ٿي سگهي. (۵) يعني ”عالم حس“ (اها معلومات جا حواس
 ذريعي حاصل ٿئي) ”پنجون تعين“ آهي. (۶) يعني تمام مخلوقات ”حس“ واري
 دنيا آهي. (۷) ترڪيب ڪثيف = مادي بناوت. (۸) ”اول تنهن مان ڪاٺي ڄاڻ“
 اصل صورتخطي ائين ئي آهي ۽ ان جي معنيٰ مبهم آهي. ٽن ترڪيبن وارن عناصرن
 مان پوءِ ”نباتات“ (پا زمين جو آهيل هر قسم جو سبزه) ۽ ٽيون ”حيوانات“
 (جملي حيوان) ڄاڻايل آهي. مگر پهريون پا اول ڪهڙو آهي ان تي هي مصرع
 روشني نٿي وجهي. شايد معنيٰ ته: پهرئين عنصر جي ترڪيب ڪا وچون ئي ٿي آهي (۹)
 (۹) يعني هن دنيا اندر وجود ۾ اچڻ کان اڳ جملي ٿوڪ نوراني يا روشن هئا
 پر هتي اچڻ بعد اچي اونداها (ظلماني) ٿيا. (۱۰) ظاهر حق جو-الخ يعني ”حق“
 جو ظاهري مظهر ”احمد“ آهي ۽ ”احمد“ جو ڪجهه خود ”حق“ آهي.

جـ ذهن واجب ڪيو نَزْوُل
باطن مان ٿي ظاهر آيو
سمجھ صحي ڪر سِر پنھائي
"آلَا نِسَانُ سِرِّي" رب فرمايو
"آناسيرہ" جي سمجھج بات
هُوَ جو سِر لبي جو ٿيو
مرشد جو، جو ته دل طالب،
اهو جنھن ڪنھن رنگ رچايو (۱) حق ٿي "احمد" جي صورت آيو
جيڪا پيدا ٿي هيت صورت
نور نبي مان ڪيائين پَسارو
اول نور نبي جو ڪيائين
اول ارادو ان دستور
پيرنگي هيت رنگ بنايو
پيرنگي رنگ ڪنوائي جڏھن
ٻانھين پَتين هُو ڪين پيو، هُو هُو اوهو هيڪ خدا (۴)
صورت احمد ۾ ٿي آيو، توڙي اهو شڪل جدا

منجھ بيان مرتبہ "حضرت خمسہ" جي (۵)

نزول واجب جا آھن پنج
وحدت، واحدیت، روح، مثال
حضرت الخمسة ان کي ڄاڻ
"احديت" ساڻ "وحدت" ٿيو، "واحدیت" ساڻ آئيو ٻاهر
"روح"، "مثال"، "شهادت" جو، هيت هر شئي ۾ ٿيو آهي ظاهر

(۱) جنھن ڪنھن = جنھن ۱۔ (۲) يعني جملي جاندار مخلوق جو منڍ آھي.
(۳) پيرنگي رنگ - الخ = شايد مراد تہ: اهو پيرنگي (موليٰ) جڏھن رنگ (واري
ڪائنات جي رنگ جي فرق ۾ ويڃي) کي ميني تڏھن جھڙو جھڙو ختم ٿئي.
(۴) ٻانھين پَتين = پاڻ پنھنجي صورتن جي لحاظ ڪرڻ. (۵) حضرت خمسہ = پنج
پلارا ٿوڪ. (۶) ذوالعرفان = حقيقي ڄاڻ وارو.

منجه بيان ”ستن ڏينهن“ جي

”ذات صرف“ کي چنڇر ڄاڻ ”وحدت“ کي تون آچر ڄاڻ
 ”واحديت“ آهي سؤمر سارو ”روح“ چون ٿا آه اڱارو
 اربع کي تون ڄاڻ ”مثال“ ”شهادت“ آهي خميس خيصال
 ”جمع“ ”الا جمع“ آه آڏينو (۱) ڇا ڄاڻي تنهن جو قدر ڪمينو
 ستن کي تون حق سڃاڻ يعني ستن حق سان آڻ
 ان ستن کي جنه ڪنه سڃاتو حق کي ڄاڻ حق سڃاتو
 ان ستن کي تون هڪ ڪري ڄاڻ يعني: پيو نساڪيچر گمان
 هر هڪ ۾ تنهنجو ٿيو ديسرو آه ستن جو سڀ جاء ڦيرو
 تن کي تون سمجهج منجه صبح ستن جو آهي هڪڙو روح
 ست مراتب، ستن ست ستن آهن حق جي ذات

مُطلقَتون پيو اجمال، تفصيل ارواح مثال،
 ”شهادت حيس“ جمع الجمع، ان ريءَ پيو خيال

منجه بيان مرتبه ”ڪليمات توحيد“ جي

حق سڃاتو جنهن حَرِيف (۲) تنهنجي ڇا ڪريان تعريف
 جنهن ڪنهن حق سڃاتو هوندو هر جاءِ تنهن جو تابع هوندو
 مرشد مان جنهن ڄاتو حق ٺاهي شڪ آهي سو حق
 اسم جنهن جي دل ۾ ذاتي ذات خدا جي تنهن سڃاڻي
 جنهن ڪنهن پنهنجو پاڻ وڃايو تڏهن تنهن ۾ حق سمايو
 جنهن ڪنهن پاڻ سڃاتو پاڻ ڄاڻ حق سڃاتاءِ هاڻ
 هر ڪنهن ۾ حق پاڻ ليکايو هر ڪنهن صورت ۾ ٿي آيو
 سڀ جو آه سردار نبي” پيا نبي جو آه علي
 اوهو پاڪ نبي جو نور سڀ نبي جا صحاب يار
 شاه علي جو سبق پڙهايو سڀ نبي جا صحاب يار
 حق جي ذات نه سمجهي ڪوئي سڀ نبي جا صحاب يار
 بحر اهو سو مالئون مال سڀ نبي جا صحاب يار

(۱) آڏينو=آڏين=جمعي جو ڏينهن. يعني جمعي جو ڏينهن جملي ڏينهن جو جامع
 (جمع الاجمع) آهي. (۲) حرف=هوشيار.

صفت انهن جي آهي ظاهر	ذات انهن جي حد کان ٻاهر
حد کان آهي سو بي حد	ان ۾ ڪنهن جو رد نه ڪند
مرشد کان ٻچ ايءَ معنيٰ	معنيٰ جو آو آه دانا
جنهن مان ڪيو مون حق حاصل	حق سان وڃي ٿيس واصل (۱)
فقير الله جو، چئي ڇا بات	ذات اوهو آهي سڀ جي ذات
ڪٿي اندر ڪٿي ٻاهر،	اوهو طيٽب اوهو طاهر
ائين مرشد مون کي پاڻ سڻايو،	ڪري سڀيئي ظاهر

منجهه بيان "شغل ۽ ڪشتائي" جي

وحدت ۾ هج ڌيان ڌري	مار دوئيءَ کي ڪي ٻري
حق کي سمجهي حق سڃاڻ	باهون حق جي پوئا ڄاڻ (۲)
عارف ٿي ۽ عارف هوءَ	خيال خودي جو دل کان ڌوءَ
اسم مسميٰ ناه جدا	خالق پائهن پاڻ خدا
"احد"، "الله"، هڪ ڪري ڄاڻ	وهڻ دوئيءَ جو وڃ م آڻ
"الله"، "صمد"، سڻ آهي سوئي	ناه شريڪ تنهن جو ڪوئي
هڪ وجود، هڪ موجود	ظاهر باطن ٿيو مشهود
پيرن ۾ پير آه اسان جو،	تنهن سڀ راز ٻڌايو آه
پاڻ خدا آهي پاڻ خدا،	درة البيضاء چايو آه (۳)

منجهه بيان شغل وحدت وجودي جي

ڌيان ڌري ٻيو سمجه سڃاڻو	ظاهر باطن حق کي ڄاڻو
ظاهر باطن هرجاء حاضر	آهي پنهنجو پائهن ظاهر
سالڪ تنهن کي سمجهن سارو	دوئي دورنگي دل کان مارو
درة البيضاء صورت ۾،	تنهن پنهنجو پاڻ لکايو آ
اعليٰ کان اعليٰ ٿي،	تنهن آدم نام سڏايو آ

در بيان صحبت مرشد ڪاما، جي

مرشد کان تون گهر همراهي	مرشد باهون سڀ گمراهي
چنڊ مان ڏسجي سج جو نور	مظهر حق جو مرشد نور
تنهن طالب کي چائج پلو	هڻي دنيا کي ڪوڙي ڪٽلو

(۱) هنن مصرعن مان خود حمل فقير جي سالڪانه منزل جو اندازو ٿي سگهي ٿو.
 (۲) باهون = کان سواءِ. (۳) درة البيضاء = سفيد موتي. چايو آه = چايو آه.

طالب سو جو مَن نه ميرو (۱) حق جو تنهن کي دل ۾ ديرو
 مرڻا اڳي جو نا مو جهنڻم جاء تنهنجي هو
 مرشد جي ڪر صحبت حاصل تڏهن ٿئين تون حق سان واصل
 محبت تنهنجي تارڻ واري آه دوئي کي مارڻ واري
 مرشد هادي آهي منهنجو پير نه هرگز ٽڙڪي تنهنجو
 صحبت مرشد جي ٿي تاري صحبت ٻئي جي پوڙي ماري
 سهڻي صحبت مرشد جي، ٻي صحبت سڀ بيڪار
 صحبت مرشد جي حق ڏيکاري، تار لنگهائي ٻار

در بيان مرشد ناقص ۽ ڪاذب جي

مرشد ٻانهن هاڻ سڏائي مائهن کي مذڪور ٻڌائي
 ڪري ڪوڙي قيل مقال ساڻ مڪر جي ميڙي سال
 ڪفر اندر مان ڪين وڃائي وحدت ۾ ٿو ٽنگ آڙائي
 ڪيو فريب فقير سڏائي دنيا تي ٿو دين مٽائي
 پير نه آهي، پير سڏائي عالم کي منجهه ڦاهي ٻائي
 هاڻ اهڙو ۽ پير سڏائي ماڻهو مڪر ڪيو ڪڏائي
 پير سڏائي وائون ماري طالب کي منجهه دوزخ ساڙي
 مرشد سو جنهن حق سڃاتو ڪڍي دوئي کي هڪڙو چاتو
 سنگت گمراه جي گمراهي لا گهر گمراه، کان همراهي

صحبت نا ڪر جاهل سان، جاهل آه شيطان

صحبت سنگت جاهل جي، رهزن آه ايمان

منجهه بيان ”عناصر آرمه“ جي

چار عناصر سڀ ۾ ڄاڻ چڻي کي تون سمجهه سڃاڻ
 ڳالهه چڻي جي سڻ تون چڻي ”بادي“ ”باه“ ۽ ”ٻائي“ ”ميٽي“

منجهه بيان ڪيروڊ جي

”ڪوڙ“، ”مڪر“ ۽ ”هوڏ“ ۽ ”هوءَ“ (۲) ”هنجڻ“ ”طمع“ تنهن منجهه
 پنهنجي ماري ڪر هٽي مال تڏهن ٿئين تون حاصل حال

(۱) طلب سو جو - الخ = يعني سڄو طالب اهو آهي جو من جو ميرو نه آهي.

(۲) هوءَ = ”هنڻ“ مان اسم - هستي - هڪ.

منجه. بيان مذهب صوفي جي

صوفي جو نا مذهب ڪو	صوفي آهي مذهب سو
ناهياڻ سٺي ناهيان شيعو	صوفي صاف، نه چاڻان پيو
ملڪ سڀوئي منهنجي جاء	حق جا ذات [سا] هر جاء
دين دنيا کان جو هٿ ڏوٽو	حق سان واصل سوئي هوٽو

در بيان ڪفر حقيقي جي

ڪفر حقيقي ۽ ايمان (۱) هڪڙي جاء هڪ مڪان
 ايمان دليءَ جو غيڻ وصل ڪامل آڪمل اصل "الاصل"
 ايمان جمالي، ڪفر جلالي هر هڪ جي آه پنهنجي چالي

منجه. بيان چئن مقامن وحدت جي

هائي مٿن تون چار مقام	هر هڪ جو آهي پنهنجو نام:
هڪ "ناسوت" ٻيو "ملڪوت"	ٽيون "جبروت" چوٿون "لاهور"
ناف آهي ناسوت مقام	قلب آهي ملڪوت مقام
روح آهي جاء جبروت	جاء دماغ سندس لاهوت. (۲)
"احديت" کي خود خالص چاڻ	"وحدت" شان شيون سڃاڻ
"واحديت" ۽ اسم صفات	ناسوت افعال الاهي ذات
احديت آهي سا لاهوت	وحدت آهي سا جبروت
واحديت کي ملڪوت سڃاڻج	عالم کي ناسوت چاڻج

منجه. بيان صفت جلالي ۽ جمالي جي

صفتون رب جون چاڻ ڪمالي هڪ جلالي هي جمالي
 ان پنهنجي کان ڪونهي ٻاهر جملہ جهان انهن کان ظاهر
 ايجاد، ابتداء ۽ ائقواء (۳) ان ٽنهي کان سڀڪي ٿيو
 ايجاد، سندو جبرئيل مڪمل ائقواء سندو ميڪائيل مڪمل (۴)

(۱) اصل عبارت: ڪفر حقيقي ۽ ايمان. (۲) جسر انسانيءَ ۾ چئن مقامن جون جاپون
 بيان ڪيون ويون آهن تہ: ناسوت جي جاء دن (ناف) آهي؛ ملڪوت جي جاء
 قلب آهي؛ جبروت جو مقام روح آهي ۽ لاهوت جي جاء دماغ آهي. (۳) ايجاد= پيدا
 ڪرڻ. ابقاء= باقي رکڻ. ائقاء= فنا ڪرڻ. (۴) مڪمل= پڪرڻ.

قدرت مندي ربّ جليل .
ان ٿينھين سان نسبت آ
ناري آھي ميڪائيل
ان ٿينھين کان چانچ دليل .
خالي جسم اني کان ٺاھن ،
جنھن کان ٿي گفتار عيان ،
چوڻي کوڙين جا ربّ فرمائي ،
تنھن ۾ روشن نور جليل ،
نڪا تنھن ۾ لاف گيزاف
آلصوفي اللہ سچاڻو

اٿنا مَوڪَل اسرافيل
اٿس ھاڻي ۽ ٿي ھوا
آبي چانچ جبرئيل
بادي آھي اسرافيل
ٿيئي گل جسم ۾ آھن
آبي آھي جبرئيل زبان
منظھر آھي ڪلام اھي
ناري چشمان ميڪائيل
ان ٿينھين کان صوفي صاف
سر صوفي مخلوق نہ ڄاڻو

منجھ حقيقت توحيد جلالي جمالي جي

ان کي چاڻي مرد خدا
سالڪ سمجھي ايھا معنيٰ
چاڻي تنھن کي ذوالعرفان
ڪٿي تسبيح ڪٿي سبحان
ڪٿي رافع، رب، رحيم
ڪٿي رازق، آه، رشيد، وھاب
ڪٿي جاير، جامع، ماجد
ڪٿي حسان، حميد، وڪيل
ڪٿي مخفي، معز، مصور
ڪٿي وفي، ولي، طالب
ڪٿي لطيف، مبين، حلیم
ڪٿي ملڪ، جلال، جلال
ڪٿي علام، اعليٰ قائم
ڪٿي عزيز، قدوس، قدیر
ڪٿي مزي، زكي، نور
ڪٿي ميسر، هو، حبيب
ڪٿي آه، عجيب، علیم
ڪٿي فائق، ڪٿي سھيل، ڪٿي فتار

ھرھڪ درجو، حڪم جدا
ھرھڪ درجي جي آ معنيٰ
سڀ صفت جو شان عيان
ڪٿي اللہ ڪٿي رحمان (۱)
ڪٿي حي، قيوم، قدیر
ڪٿي شڪور، شھيد ثواب
ڪٿي واسع، داعي، واجد
ڪٿي ڪبير، ڪريم، ڪفييل
ڪٿي مالڪ آھي متڪبر
ڪٿي خالق، غافر، غالب
ڪٿي حڪمت سان حڪيم
ڪٿي جميل، جبار، جمال
ڪٿي باسيط، مبدي، دائر
ڪٿي مفرق، فعال، بصير
ڪٿي فتاح، غفار، غفور
ڪٿي حافظ، حفظ، رقيب
ڪٿي متعال، غفور، عظيم
ڪٿي سلام، سريع، ستار

(۱) ھتان کان اڳي ويندي ھن عنوان جي آخر تائين اللہ پاڪ جا صفاتي لالا بيان ڪيل آھن .

کٽي شاهد مظهر ظاهر	کٽ قُدوس ۽ مظهر طاهر
کٽي واجب پاڪ وجود	کٽي قادر و تر و دود
کٽي مهينن، مومن، فاخير	کٽي اول کٽي آخر
کٽي مولیٰ کافي شافي	کٽ غياث، مقدم، وافي
کٽ منجي، کٽ مهيٽ	کٽ مقيسط، کٽ مهيٽ (۱)
کٽي احد ۽ واحد، نافع	کٽ قهار، مذل ۽ رافع
کٽي قابل، فائق، فاضل	کٽي رب، منزل، اازل
کٽي عبد مبح، مهيٽن (۲)	کٽ غياث، مٿان، مٿين
کٽ مغني، ذو الثمن، فائق	ذو الباطن، غني، آهي خالق
کٽي حميد، کٽ محمود	کٽي شاهد، کٽ مشهود
کٽي ذات جبار جليل	باعث کٽ قهار جليل
کٽي فائق، حق مجيد	کٽي فائق شان حميد
کٽي باري، قريب نوايل	کٽي قرب فرائض حاصل

منجه بيان مظهر- کٽ جي

مظهر اعليٰ ٿي هت آيو	هادي هر جا حڪم هلايو
کٽي آدم ۽ هابيل	کٽي حوا، کٽ قابيل
کٽي نوح کٽي ادريس	کٽي نبي وڏاڻو سيس
کٽي صالح، ابراهيم	کٽي اسماعيل، رحيم
کٽي آه اسحاق، مجيد	کٽي لوط، قدوس، حميد
کٽي تنهن يعقوب سڏاڻو	منجه مصر ٿي يوسف آيو
کٽي نام نبي شعيب	کٽي موسيٰ سو لا ريب
کٽي هو هارون شاه	کٽي موسيٰ سان همراه
کٽي يونس کٽ آئوب	کٽي راغب کٽ مرغوب
کٽ زڪريا نام سڏائي	کٽ وڇان ٿو سير چيترائي
کٽي آه الله احد	کٽي مير ٿيو محمد (صلعم)
کٽ الله، کٽ رسول	کٽي بي بي پاڪ بتول
کٽي تنهن صديق سڏاڻو	کٽي تنهن فاروق چواڻو
کٽي آهو ٿي عثمان	جوڙي ڪيائين گڏ قرآن
کٽي علي شير خدا	ماري ڪافر ڪيا جدا

(۱) اصل عبارت: مهيٽ (۲) اصل عبارت: عبد مبسوح (۳)

ڪٿي تنهنن حسين سڏايو ڪٿي اوسط تنهنن جو نام
ڪٿي آهي محمد، باقر ڪٿي آهي موسيٰ ڪاظم
ڪٿي آهي محمد تقى ڪٿي امام حسن ٿي آيو
ڪٿي آيو سو محمد مهدي ڪٿي آدم ٿاني سمجھو امام
ڪٿي آهي صادق جعفر ڪٿي علي رضا اعظم
ڪٿي آهي علي نقبي ڪٿي "عسڪر" جو تنهن لقب رکايو
مهدي منهنجو ڪل جو هادي

منجهه بيان اتباع شريعت جي

ڪريو عبادت ڏينهن ۽ رات ڪريو موافق ڪريو عبادت
ناه شريعت ري ڪا راه جيڪي منجهه ڪتاب مڃين
نور محمد شرع وڌو سمجھ شريعت قرب الاهي
خلاف شريعت جنهن ۾ سمجھ شريعت جي جو ڪري اڻانت
خلاف شرع جو جيڪو ڪندو غير شرع جي آهي ڪافر
شرع محمد (صلعم) جي سچ ڄاڻو شرع نبيءَ جي هر حق هائو
آند، وٺر آهي حق جي ذات (۱) جو نا ڄاڻي سو ڪڏنات
شرع ۾ اوڻ ڪولين سو مشرڪ مشرڪ ٿي ۽ ٿيو سو مشرڪ (۲)

منجهه بيان "لطائف خمسہ" جي

پنج لطيفا سمجھ سڃاڻ تن جا تون سڻ سڀ اچڻ
قلبي، روهي، سيري سڃاڻ خفي، آخفي پنجن ڇاڻج

(منجهه بيان لطيفي "قلب" جي)

نور "قلب" جو آهي زرد تنهن کي سمجھي مومن مرد
بعضي صوفي سرخ چٽو بعضي ٻئي آميز ڪڏن (۳)

(۱) وتر = هڪ واحد (الله) (۲) اصل عبارت: ٿيو سو مشرڪ (؟) (۳) يعني ڪن صوفين جي خيال موجب قلب جو رنگ گڏيل زرد و آڙو آهي.

قول صحي آه اول وارو تنهن جو رکج سرت منپارو.
 منجهه ولايت عامد کي (۱) هيٺ قدم آه آدم جي.
 مقام "قلب" جو پاسي ڪهڙي بيبي هيٺ به آگريون ديهي
 فنا "قلب" جو ساڻ ويساهي سمجهه "اسماء افعال الاهي"
 قلب مؤمن جو آهي عرش تنهن ۾ آهي عرش ۽ فرش

منجهه بيان لطيفي "روح" جي

قلب ڪنان پيو زرد لطيف سو آهي "روحي" سمجهه حريف
 صوفي تنهن کي سرخ چون بعضي رنگ سفيد چون
 ان پنهنجي جو ڪيم بيان ٻه يون قول صحي سچاڻ.
 خاص ولايت سمجهه دليل آهي هيٺان قدم خليل.
 جاء انهن جي پاسي سچي بيبي هيٺ به آگريون ڪڇي
 ان جو اصل صفات شيونئي "فنا تجلي" آه صفتونئي (۲)
 ٿيندو صفتن کان مسلوب ساڻ جناب قدوس متسوب (۳)

منجهه بيان لطيفي "سيري" جي

مقام "سيري" جو پانه نڪ ڪان اطف ليک (۴)
 مٿان ڏاڻي ببي چائج تنهن جو رنگ سفيد سچائج
 نام ولايت ڪٽري آهي زير قدم موسلي جي آهي.
 بعض اخضر رنگ چتون قول اڳيون ٿا صحي ليکن (۵)
 اصل لطيفو شان ڏاڻي: نيڪتو ڏاڻي، قدم صفاتي،
 فنا بقا "سيري" جو چائج ساڻ "تجلي" شان سچائج (۶)

(۱) "منجهه ولايت عامد کي" - اصل عبارت ائين آئي آهي. عامد = عزم ڪندڙ (سالڪ).
 غالباً مراد ته: اها ولايت حضرت آدم جي قدم هيٺ آهي ۽ عزم ڪندڙ سالڪ کي
 انهيءَ ولايت منجهه اهو ڌيان رکڻ گهرجي. (۲) ان جو اصل - الخ = يعني هن لطيفي
 "روحي" جي عملي صفات (صفات شيونئي) جو اصل "فنا تجلي" آهي. (۳) ٿيندو - الخ =
 يعني سالڪ جذبن صفتن کان آجو (مسلوب) ٿيندو تڏهين جناب الاهي سان وابسته
 (منسوب) ٿيندو. (۴) يعني ڇاڻ ته "سيري" لطيفو، "روح" ۽ "قلب" لطيفن کان زياده
 نازڪ (الطف) آهي. (۵) بعض اخضر - الخ = يعني ڪن جي خيال ۾ لطيفي "سيري" جو
 رنگ سائو (اخضر) آهي مگر پهريون قول "يعني ته ان جو رنگ سفيد آهي" وڌيڪ
 صحي آهي. (۶) فنا بقا - الخ = يعني "سيري" جي فنا بقا "تجلي" شان سان وابسته آهي.

(منجهه بيان ”لطيفي خفي“ جي)

”خفي“، ”ميري“ کان لطيف آهي هيڏن قدم عيسيٰ جي آهي
جيئڙي ٻيبي جي مٿان جاءِ نور ميهه تنهن جو آهي
بعض تنهن کي سبز چـون سو پڻ تون مڻ ساڻ ڪنن
اصل ”الاصل“ صفت تشبيهه ”خفي“ لطيف آهي تنهن ۾
فنا بقا ”خفي“ جو ڄاڻ ”تشبيهه شان تنهن ۾“ ڄاڻ (۱)

(منجهه بيان لطيفي ”آخفي“ جي)

مقام ”آخفي“ سڀ ڪنن اعليٰ ولايت تنهنجي مٿا ”الاعليٰ“
منجهه دماغ تنهنجي جاءِ زير قدم احمد جي آهي
نور ”آخفي“ جو ڪارو ڄاڻ ڪاري کان پي ڪارو ڄاڻ
نقشبندن جي نزد آخضر جاءِ تنهن جي منجهه صدر
فنا ”خفي“ کان ”آخفي“ اعليٰ ”مقدس“ تنهن ۾ سمجهه بحالا
اصل الاصل آه برزخ ڪيري منجهه ”آخديت“ خاصه صغري
فنا بقا آخفي جو عالي ساڻ تنهن ۾ مقدس آهي
اصل الاصل ”آخفي“ لطيفو، منجهه ”آخديت“ اقدس آهي

بيان لطيفي عقلي + [لطيفي] نفسي جو

هاڻ ”عقلي“ ”نفس“ ڄاڻ هئي لطيفو سمجهه سچاڻ
(بيان لطيفي ”عقلي“ جو)
جاء ”عقلي“ جي منجهه مغز بيرنگ نور تنهن جو لغز
نور نبي ”جو تنهن کي ڄاڻ شان تنهن جو جملو جهان
بيان لطيفي ”نفس“ جو
آهي لطيفو ”نفس“ ٻيو رنگ تنهن جو زرد چيو
بعضي چون آهي بيرنگ نه اٿس رنگ رکي هر رنگ
فتويٰ نقشبندن جي مڻ چڱي ڄاڻ آها تون چڻ
رنگ تنهن جو بعد صفائي مائل ساڻ مفيد ساهي

منجهه بيان خطرون دل جي

دل ۾ آهن خطرا چار تن جا نام ٻڌج لروار
خطرا تن مان ڄاڻ مٿاهان خطرا ٻيا به آهن هيٺاهان
مٿيان ”نفس“ ۽ ”شيطاني“ هيٺيان ”ملاڪي“ ۽ ”روحاني“

(۱) فنا بقا = الخ = يعني ”خفي“ جي فنا بقا ”تشبيهه شان تنهن ۾“ سان واسطو آهي.

نفس جي چئن قسمن جي بيان ۾

سڻ تون طالب تن کي ڄاڻ ”مُلهيمه“ ۽ ”مُطْمِئنه“	چار قسم تون نفس سڃاڻ نفس ”آساره“ ۽ ”لوامه“
اندر ٻاهر جاري آهي تڪبر، تيز، تفاخر غالب آهي اهو ڪوڙ ڪمينه لذتون سڌون سڀ سڃاڻ گندے رنگ ڪميٽو انڌو.	”نفس آواره“ ناري آهي آتش آه عئلُو جي طالب تنهنجا سڀ او صاف ذميه ميل انهي جو سڀ ۾ ڄاڻ نفس ضلال ڪفار سندو
نور قلب سان آهي شامل غفلت کان سواءِ بيزار ٿيس طبع ظُلُماني تڏهن ترت تهين سان توبه ڪري سرڪش آه عئلُو جو طالب واج وڌائي جنن آتش کي تنهنجو جيڪي مومن عام. (۱)	۽ ٻيو ”نفس آواره“ ڪامل نور قلب کان آهي بيدار طرف جسم جي اچي جڏهن لُورُ جمالي سان سو مَرِي ”نفس لوامه“ بادي غالب ”آساره“ کي قوت ڏئي ”نفس لوامه“ جنهن جو نام ”هلهله“ آبي صفت سڃاڻ
سُفلي، عاجز، مسڪين ڄاڻ (۲) فيض ڏئي جو تنهن تي سمجه معنيٰ ڪل حرف جي ظاهر اوهو صافي نور خدا توڙي عجمي غربي هجي ساري خلق سندو سرتاج علم ڪٿي ڪيو تنهن تمام (۳)	اصطفائي جي دائري منجه تنهنجي سان صفائي ٻاهر باطل حق کان ڪري جدا توڙي سالڪ عربي هجي علم ظاهر جو نا محتاج وحي تنزل تنهنجو نام (۴) ”مُلهيمه“ آهي وليين جو ”مُطْمِئنه“ جي خصلت خاڪ نور قلب سان ٿيو ڪمال ”مُطْمِئنه“ کي روشن ڄاڻ آن تي آهي فيض الاهي

(۱) ”نفس لوامه“ - الخ = يعني ”نفس لوامه“ انهن کي مليل آهي جي سنوان سڌ مومن آهن. (۲) سُفلي = هيٺاهون. (۳) اصل عبارت: ”وهي تنزل تنهن جو نام“ (۴) اُنقيين = هيءُ ”اُنقي“ جو سنڌي جمع بنايل آهي. (۵) ناستاهي = يحد - بي انداز

نفس آهي اوهو نبيئن جو اعلیٰ غوث ۽ قطب جن جو
 اوهو آهي خلق نبيءَ جو اوهو علم عاليءَ وليءَ جو
 نفس حقيقت ڪو هڪ سمجهي لوڪ سڀو سڀ تنهن ۾ سمجهي
 مَنَ عَرَفَ نَفْسَهُ فَتَدْرَفَ عَرَفَ رَبَّهُ (۱)
 فيلسوفن نا سمجهي حد تڏهن فيلسوفن ٿيا ملحد

بيان چئن قسمن جي قلب جو

چار قلب سڀ آدم منجه، جدا جدا تون تنهن کي سمجه
 "نيلوفري" پيو "منور" "عبرت" کان پوءِ ڇانج "مدور"
 "نيلوفري" صحيح سڃاڻي صفتون تنهن جون سڀ حيواني
 آه "مدور" سو نفساني صفتون نفس ۽ جسماني
 دل آه "عبرت" عجب لطافت تنهن ۾ آهي مالڪي عادت
 "عبرت" تنهنجو آهي نام ٻن ٻرن ۾ جاءِ مقام
 آهي "عبرت" نور نبيءَ شان تنهنجو شان عليءَ
 "وحدت" "عبرت" هڪڙي ڇاڻ عليءَ وليءَ جو مقام ڇاڻ
 "قوسين" عليءَ جي آهي جاءِ معراج نبيءَ جو "او" آءِ نبيءَ

(منجه، بيان شغل "قلب مدور" جي)

چوٿون رتبو قلاب مدور وٺي تعين ٿيو مصوّر
 ٿيو "مدور" تنهنجو نام تنهن جو آءِ دماغ مقام
 "حقيقت جامع" تنهنجو نام اصل الاصل آه "قلب" تمام
 دل مدور ۾، يا هوءَ ڪلهي جي تنهن رخ روءَ (۲)
 ڪلبي شان جو سو مخزن اسم صفتن جو آه خازن
 ڪل جو اول، ڪل جو آخر ڪل جو باطن، ڪل جو ظاهر
 نام تنهن جو "وحدت" ڇانج تنهن کي "وحدت صرف" سڃاڻج
 منهن انهن ۾ جو ٻن طرفن تنهن کي مالڪ ڪي سمجهن
 طرف ظهوري روحانيت طرف بطواني روحانيت (۳)
 يعني اهو مالڪ شاهد هڪ حقيقت ۾ آهي واحد

(۱) جنهن پنهنجي نفس کي سڃاتو تنهن پنهنجي رب کي سڃاتو. (۲) يا هوءَ ڪلهي جي تنهن رخ روءَ = يعني يا وري ان جو منهن ۽ مهاڙ ڪلهي جي طرف آهي.
 (۳) طرف ظهوري - الخ = يعني ان جي ظاهر واري طرف "روحانيت" آهي ۽ ان جي باطن واري طرف "روحانيت" آهي.

ست صفاتون جنهن جو نام اوهو حئي، مڙيند، عليهم منجه، فرق سي ڌار سڃاڻ جمع حقيقت ڪلئي عالم "إن الله خلق آدم" فرمايو "فتجعلني فيه" آدم جو شان (۲) سمجه، "تجعلني" تون تشبيهي سمجه، نبوتي تجلياتون پائج پيو سڀ عذمي نا اثبات مقام مشاهد غيب شهادت

اوهو وحدت صرف مقام؛ سمیع، بصیر، قدیر، ڪلیسر جمع ۾ هڪ حقيقت ڄاڻ ڌارو ڌار فرق ۾ آدم (۱) "عالي صوريه" آدم ٿيو سمجه، حقيقت سڀر سڃاڻ آهن تجلیون ٻيون تنزیهی سي تشبيهي دل سان لائج ڄاڻ نبوتی کي اثبات غير مشهودي نا ڪج عادت

منجه ٻان "موتوا قبل أن تموتوا" جي

ڪر تسليم رضا جي حاصل تڏهن درد ۾ رهندو ڪوئي چار سڻ تون صححي سڃڻ "آسود" موت پيو آه "احمر" سمجه، صحي تون چار عناصر چار عناصر سو، سڄ تون چار بادي سان تون باد ڪڏاء ناري ناري ساڻ ملے جڏهن چارئي ٿيا فنا بعد فنا جي باقي ڇا "ڪل" شئي بترجيم ڇڻ "موتوا قبل أن تموتوا" سڄ فاني في الله، باقي بيا لله

ٽن تون ٽن حق سان واصل جيڪي هوندو ٿيندو سوئي پاڻ مٿي تون لازم ڄاڻ "آبيض" موت پيو آه "اخضر" (۳) جسم جڙي ٿيو جن سان ظاهر "خاڪي"، "آبي"، "بادي"، "نار" پاڻي پاڻي سان رلاء خاڪ وڃي سان خاڪ رکے هر هڪ پنهنجي ورتي جا امر الاهي پاڪ خدا "إلي أصليه" سڀر سڃڻ (۴) هي فاني، هو تون باقي ڏڻ آهي ائين، و الله بيا لله (۵)

ڪيمياگر ٿامي کي "ڇاندي" ڪري ۽ يا "طیلا" فقير اڪسير اعظم آه، خاڪ نظر سان ڪري خدا (۶)

(۱) اصل عبارت: "ڌارو ڌار فرق ۾ دم". (۲) "الله تعاليٰ" آدم کي پنهنجي صورت تي خلقي، پوءِ انهي ۾ جلوو ڪيو (تجلیي فيه). (۳) اسود = ڪارو. احمر = ڳاڙهو. ابيض = اڇو. اخضر = سائو. (۴) هر شيء پنهنجي اصليت طرف موٽي ٿي. (۵) خدا جو قسم ته فاني في الله ۽ باقي بالله ائين آهي. (۶) اصل عبارت: "فقير اڪبر اعظم آه".

منجهه بيان شغل توحيد جي

هائي شغل هڪ سڻ تون هي سڻ تون طالب عارف ٿي
 آئيني ڪي تون هٿ ڪر تنهن ۾ ڪر تون نيڪ نظر
 تنهن ۾ ڏس تون صورت آهي صورت تنهنجي صورت آهي
 سمجهه ڏسڻ ۾ آهن ڏون تون آهيو يا آهو تون
 اهو ۽ تون ٻئي آهيو هڪ ٺاهي وڃ ۾ ٻي ڪا ليڪ
 صورت حق جي آه انسان ”وَهُوَ الْأَنْ كَمَا كُنَّا“ (۱)
 ”إِنْ خَلَقَ آدَمَ“ چيو ”عَالِي صُورَتِهِ“ ٿي آدم ٿيو
 ٻانهين ناظر ۾ منظور ظاهر باطن آه پُر نور
 هي جو مومين نان هو مومين (۲) ”الْمُؤْمِنُ مِرَاةُ الْمُؤْمِنِ“ (۳)
 عالم - شهادت سمجهه آئينو حق الاهي ۾ دانا ٻينو
 حق آئينو اوڏو ڌري ظاهر پنهنجو باطن ڌري
 وري آئينو ڦير ڇڏهن مظهر صورت جو ٿي تڏهن
 ٻانهين فعل ۾ پاڻ صفات پاڻ اسم ۾ ٻانهين ذات
 چو تون آهي ڪير ٻيو باطن ظاهر پاڻ ٿيو.

بيان ”حيرت“ جو

آئينو ”مَلَاكَوَت“ مقابل جذهن ٿي حيران سالڪ تڏهن
 عين عڪس جي ڏسي سوئي عڪس غير جو ويو سيوئي
 مقام حيرت جو ڪري حيران صم ”بُكْرُ عُمِّي“ ڄاڻ (۴)

بيان ”تجلی برقی“ جو

”فَنَافِي الصِّفَات“ ٿيو جو سالڪ سڀ صفتن جو ٿيو سو مالڪ
 ”تَخَسُّوْا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ“ بي شڪ هٿ ۾ آيو بَالِلَهِ (۵)

در بيان مناجات ختم ڪتاب

حمل ۱ چو تون حمد هزار سندا رُب غفور غفار
 ٿيو تمام صحيفو سارو شوقنون ڪر تون شڪر گزارو
 شوقنون ڪر تون شڪر سدا شڪر اهو ٿيو اسر بجا
 هيءُ جو شعر شيڪستو خام هوندو شال قبول ڪلام

(۱) ”اهو هينئر به ائين آهي جنهن اڳي هو.“ (۲) اصل عبارت: ”هي جو مومن
 ن هو من.“ (۳) مؤمن، مومن جو آئينو آهي. (۴) صم = ٻوڙا، بڪر = کونڪا،
 مي = انڌا: يعني حيرت واري مقام ۾ سالڪ ظاهري حواس وڃائي ويهن ٿا.
 (۵) ”پاڻ ۾ خدائي اخلاق پيدا ڪريو“ وارو ڦل چڻ بلاشبہ هٿ ۾ آيو.

مهرتون مون تي نظر ڪندو	مُرشد مون تي مهر ڪندو
ڏيندا دل کي ذاتي ذوق	شالا ڏيندم پنهنجو شوق
ويندا ڪوندر سڀ ڪناه	مون تي ڪندا ليڪ نگاه
ڪوئا ڪيئون مون ڪم سکر	مون ۾ آهن عيب آهر
ليڪ ڏڪيندا دامن هيٺ	تان پي آهيان آن جو نيٺ
مون کي ۽ اولاد سندم	پنهنجي دامن هيٺ ڏڪيندم
ڪندو توتي لطف، لغاري!	ساڻ جماعت پنهنجي ساري
ادب آنسي آ راضي رب	هاڻي اڳتي آه ادب
ٿيو صحيفو تسم تمام	برڪت ڪلي ساڻ ڪلام

لا اله الا الله محمد رسول الله

داستان چوٿون

”بيت : سر سسئي“

[فصل - ۱]

(۱)

اڏيون ڙي! آڻ جهلڻ، اصلئون ٻار ٻروچڪا
جيئون جيئون پيرن تي هوان، تيمون جهليون ڏين ٻه جهلڻ
هوٽائين، حمل چئي، آڻانگا آڻڻ لڻ
ڪيائون ڪانه ڪهڻ، ماريندڙ معذور ڪي.

(۲)

ٻانڀڻ عشق ٻروچ جي باهه وڌي پڙڙي
ٻاهڻ سڀ ٻڙي وڌا، ٻڙ ڪڙيون ڪڙڙي
رائي ٽپي روڊ جي، پير وڌس پڙڙي
سڀني پڙ سڙڙي، حمل! وڃي ٺهي هوت ڏي.

(۳)

ڏيرن جي ڏمر جا آڳوڻين هڻڻ هوا
اڃ اوھيئي آيا جي ٿي سڀ سڙڙي
حمل هوٽائڻ جا اچي پير ٻيا
ڪانهي ڪڻڻ! اه، ته ڪيئي سان ڪيئن ڪندا!

(۴)

سرتيون سڀيئي، وڇون وات وري وريون
حمل! هلي هيڪڙي سسئي مير ڏيئي
ڪٿي پير پنهل جو، ٻڙي تن ٻيئي
وڃڻ ڪي ويئي، موٽي موٽي ڪينگي.

(۲) رائے تہي روہ جي= روہ جے رائے تہي. سڙڙي= سڙندڙي- سرڪندڙي.

(۳) سڀ= عزيز- دوست- سڄڻ. سڙا= سڻڻ ۾ ٿي آيا- سڄھيا ٺھي.

(۵)

ورري آئون نه وران، اوھين ورتيئون وري وجو
 بلائون برن جون ڏسي ڪين ڌران
 ڪاهيندس ڪيچين لئي چيڪي ست سرن
 ميلان جي سرن، نه ٿيسر حج حمل چئي.

(۶)

اڏا ڏونگر، ڏاڪڙا، وڏا سخت سُمير
 او کيون چاڙهيون چاڙهي ڪا، نه ڪو گهٽ، نه گهير
 ٻاهن ۽ پٿر جا، پٿون ٿيڙا ٻيڙا
 ڪتر لهر ٻيو ڪير، حمل چئي هٿ هوت ري

(۷)

اڏا ڏونگر، ڏاڪڙا، وڏا جبل جبل
 نڪا وئون وات ڪا، نڪا ٿيل نه قال
 چڙهي جبل چوئين زارون ڪري زال
 سڄڻ وٽن مثال، ٿي هوتن لاء حمل چئي.

(۸)

اڏا ڏونگر ڏاڪڙا، ٽڪر ۽ لوڙا
 پٽ ٻاهن جا ٻيڙا، سَنهان ۽ سوڙا
 پٽ ٻيڙا پٿون ڪن، روھن جا روڙا
 جي ڪيٽا جاڪوڙا، هوتن لاء حمل چئي.

(۹)

اڏا ڏونگر ڏاڪڙا، رڻ وڏا ۽ روه
 اوکا اوڪر آڳيئون، ڪٽر ڪڙا ڪوه
 ٻاهن ۽ پاڻ هٿي چينائين سون چوه
 اچي منجهه اونده، گڏيس هوت حمل چئي.

(۵) جيڪي ست سرن = جيڪي ڪجهه طاقت اٿم. (۶) سُمير = ميرانجهڙي رنگ جا
 بهار. پٿون = اصطلاح: ذرا ذرا. (۷) وسون = وسندي - آبادي. (۸) لوڙا = سخت
 وڏا پٿر. ڪيٽا جاڪوڙا = مشڪلاتون سٽيون. (۹) اوڪر = لنگهه - لڪ.

(۱۰)

آذا ذونگر ذاکړا، پتئوون، پتند، پهاړ
بتر پتلون بچريون، راگا کن رهاړ
سسئي سائين لشي ذئي، وڼ وڼ هيت ولاړ
معذوري جي ساړ، ټيو هوت حمل چني.

(۱۱)

آذا ذونگر ذاکړا، بيحد بره باري
بگهړ، باند، پولاړ، چوکس چوډاري
ويندړ، واکا کري وره لشي ويچارې
تنهن ضيف ج، زاري، پڌي هوت حمل چني.

(۱۲)

آذا ذونگر ذاکړا، چپوون، چوډا
آج سچ سغت سمير جي، پيو لکن جا لوډا
کورن سندن کس نسي، کنائين کوډا
آتي سڌ اوډا، پښس هوت حمل چني.

(۱۳)

آذا ذونگر ذاکړا، باري بره پينبان
رچ، رانو، رڼ وډا، پيو هزارين حيوان
سسئي کتيا سچ ذي سورن جا سامان
اچي منجه آرمان، گڏيس هوت حمل چني.

(۱۴)

آذا ذونگر ذاکړا، ټکړو ټوڙا ټاک
پير پيادي، پند پري، ټي حب هک هلاک
آچنگارن مان آډ کيائين، ذونگر ذيني ډاک
هاڙم پيئي هاک، گڏيس هوت حمل چني.

(۱۵)

آذا ذونگر ذاکړا، مټي سنگ سبيئل
جين، جناور جوو، پيو بره، پتوون، پيل

(۱۰) پتيون = زمين جا سنوان سڌا ډکها ميدان. راگا = پيلائي شينهن. ولاړ = پيري
مي اوهاړ، جهوت. ماو = مدد. (۱۱) وندر = لس پيلي جي مشهور ندي - وندر ندي
مي جوو. (۱۴) حب = سچو هوڻو - پيايان. حب ندي واري جوو. (۱۵) مټي
سنگ سبيئل = کس يا وات جبل مټي آهي. پتون = وچون. پيل = وحشي ماڻهو.

هوي ڪونه ٻڌڻ ڪي، ٻڌڻون دوست دليل
آئي رب جليل، ميلس هون ڪم چئي.

(۱۶)

اڏا ڏونگر ڏاڪڙا، ٻڌڻون ٻڌڻ ٻڌڻ
ٻلاڻون ٻڌڻ جون ڏسي ڪين ڏرڻ
سسئي سوز فراق جي آئي هيٺ آڻي
ٻنهن ٻڌڻ ٻڌڻ، گڏ ٻڌڻ هون ڪم چئي.

(۱۷)

اڏا ڏونگر ڏاڪڙا، ٻڌڻون ۽ ٻڌڻ
لڪون لڳن سامهون، جهڪڻون ۽ جهولا
سسئي ڪي سور ٿيا، وڙ ري وڻڊولا
آريائي اول، لائس، هون ڪم چئي.

(۱۸)

اڏا ڏونگر ڏاڪڙا، وڏا ٻڌڻ ٻڌڻون
وڙ وڪڙ وائڻ ڪي، ٻڌڻ آڻا ڪهڙو ڪهڙو
سسئي سڪيون ساعتان مٿي سڄ سڪيون
جبل ڏئي جهڻيون، هون لئي ڪم چئي.

(۱۹)

وڙ چاڙهيون وڙ ڪاڻ، وڙ چاڙهيون وڙ لئي چڙهي
ڏيئي ٻڌڻ ٻڌڻ تي ٻڌڻ ٻڌڻ ٻڌڻ
گڏائڻ-گڏائڻ تي، چڙهي چڙهي سان
روهن منجهه رهڻ، ڪيس هون ڪم چئي.

(۱۶) آئي هيٺ آڻي = آڻي هيٺ آڻي = ٻڌڻ ۽ ٻڌڻ هيٺ آڻي. (۱۷) سسئي ڪي
سور ٿيا. الخ = سسئي ڪي، وڙ جي نه هوندي، (وڙجا) سور وندر (وندولا) ٿي
آيا. اول لائس = ڏک، ٻڌڻ يا غم جا بار لائينس. (۱۸) سڪيون ساعتان = سڪيون
ساعتون. جبل ڏئي جهڻيون = جبل ٻڌڻ جهڻيون ڏئي، جهوتون ڏئي. (۱۹) وڙ چاڙهيون
= سلوار جا وڙ ڪٽجيو-هري ڪوشش ۽ تياري سان. وڙ ڪاڻ = ڪاڻ ڪاڻ. وڙ
چاڙهيون ٻڌڻي = وات جا وڙ ۽ چاڙهيون ٻڌڻي. ٻڌڻ ٻڌڻ سان = (ٻڌڻ سان لٽا ٻڌڻي)
ٻڌڻ ٻڌڻ سان گڏائڻ: يا جبل (ٻڌڻ) ڪي اکين جي ٻڌڻ سان (اکين مان وهندڙ پاڻي سان) گڏائڻ.

(۲۰)

ڏونگر! ڏک مَ ڏي، آئون اکڻ ڏکون ٿي آهيان؛
 باهڻ توهرزا ڪيم پٽي هيرن ڪي،
 هوتن جا، حمل چڻي، جي" ۾ ائم جي
 سور سڀيان جي سي، تان ٻڌڻ سان پري وڃين.

(۲۱)

نا ڏيئو نا ڏينه، ڪنهن پٿر پٿر پروڙيان
 اوندھ آڏي رات ٿي ٻيا ڪارا ڪيرڙ ڪٽڻه
 هيبتناڪ، حمل چڻي، شور يا گهمڻ شينه
 محبت سندا مينه، وڃاري وسائيا.

(۲۲)

سرتيون ڙي! سڌ ڪا، مٿان ڪا مون سان ڪري
 ورنديون سڀ ورن ڏي اديون ڙي! آڌ ڪا
 حمل! هوت پروچ جا ڏين درد اندر ڌڌڪا
 وڪ وجهي وڌ ڪا، پڄان مان پنهنجي ڪي.

ڪافي - ۱

ڪنڊيس آئون ڪڙڙو، پيٽرا هن پنيور ڪي
 ڪنڊيس آئون ڪڙڙو، آيل! هن پنيور ڪي

- ۱- سرتيون! سهنديس ڪنڪي! ساڻن جو هي ساڙو
- ۲- وندر وائون ووڙيان، هوتن لشي سڀ هاڙو
- ۳- روئي ڪنڊيس رت سان، ڪارو ڏونگر گهاڙهو
- ۴- ڪيڏو ڪيچن هي ڪيو، ڏوڻ سان هڻي ڏاڙو
- ۵- نڊر نياڪي توڻ جو، پيٽرا مون ڊهيو پاڙو
- ۶- حمل! هوتن سان هجي، پورهيت جو شالا هاڙو

ڪافي - ۲

- اجهو آريائي ايندو، اڌيون آريائي ايندو، نال نمائي نيندو
- ۱- ايندو ايندو ڪين ڇڏيندو، گولي ڪڏ نيندو
 - ۲- ڪاهي ايندو ڪيچ ڏئي، ڏيه مبارڪون ڏيندو

ڪافي ۱: اصل عبارت: "گڙهو ڏونگر گڙهو". ڊهيو= ٻڌ ٿيو. پاڙو= عيوضو.

- ۳- ننگ نمائي جو آهي، چٽڻان ڪين ڇڏيندو
۴- ميڪر حمل سان موٽي ملندو، وڇئون وڇوڙو ويندو

[فصل - ۲]

(۱)

سڙڪي ۽ سڙي، روئي ۽ ربهون ڪري
ٽڪر ٽڪرن سان هٽيو، روھن منجهه رڙي
ڏکيون ڇاڙهيون ڏونگرين، ٻڌي چيلهه ڇڙهي
وڌي قرب ڪري، حمل هونائين جي.

(۲)

سرتيون ٿيون سارين، ڏيو وڙ وڙن ڪي
ڏکيءَ سان ڏونگر ه، گهڙي نا گهاريين
آڌم آريجن جا، مٿيءَ ڪي ماريين
آگهي آڏارين، جي اچن هوت حمل چئي.

(۳)

تهڪڻ ۽ ليل، ڪنهن آن سوريٽيءَ آجهي،
ڏکين ڏونگر ڏاڪڙا، ٻيو ٻاهن ٻير چيل،
موتن لاءِ، حمل چئي، سيلهن منجهه سيلهن
ڪاڻ ۽ ڪيل، ٻيئي ٻاروچي نيا.

(۴)

هڪ ڏونگر ٻيو ڏک، ٿيون ٿڪ ٽڪن جي
وڙ لشي وڙ ونگا ڇڏيو، رکيو وڃي رک
هوتن جي، حمل چئي، مٿس جي اندر ۾ جڪ
سيج سمن ۽ سڪ، ويڇاري وساريا

گافي - ۲؛ "چٽان ڪين ڇڏيندو" (اصل ۾ ائين): چٽان = چٽي مان = چٽر مان
يعني پنهنجي پناهه ۽ اجهي کان ٻاهر ڪين ڇڏيندو؛ چٽن = گاه جو وي. چوندا
"هلائي جي چن" يعني پنهنجي حفاظت هيٺان نه ڪڍندو. [فصل - ۲] (۲) آڌر = آڌما
(سورن ۽ پورن جا). وڌي قرب ڪري = قرب ڪري وڌي، ٻڌي وڌي (ڪڙن = ٻڌڻ).
(۳) تهڪڻ ۽ ليل - الخ. = ڪل ۽ خوشي ڪنهن بي دردي کان اڪلندي يا ٻڌندي.
ڏکين ڏونگر ڏاڪڙا - الخ. = يعني ڏکين واسطي. سيلهن منجهه سيلهن = سيلهه (ڊگهن
۽ ٿلهن) ڪنڊن منجهه ڦٽجڻ. (۴) رکيو وڃي رک = سڌو رخ وٺيو هئي وڃي. يعني
وڙن و ڪڙن وارپون وائون ڇڏيو، جهر جهنگ ۽ اوجھڙ منجهان سڌو رخ وٺيو هئي وڃي.

(۵)

ڏسڪينو اچي ڏس، ڪوهياري لئي ڪڇ جو
وليو ويڇاري وڃي ڪورن سندو ڪس
ڪاهيائين قريب لئي، جو واک وڌيئون ٿيس وڌ
توڙون ناه ترم، حمل! هوتائين ڪي

(۶)

سڏ ڪينو ڪري سڏ، ٻانهون ٻاروچي ڏي ڪنيو،
”اهي ڪين اوهاڻ جي هيءَ نمائي هڏا“
ٻانهي-ٻاروچا ڪري، گولين سان ٺهي ڪڏ
چهر ۾ نا چڏ، حمل چئي، هيءَ هيڪلي.

(۷)

ٽڪر سان ٽڪر، هڻي ۽ هڪٻان ڪري،
واڪا ڪيئون وڙ لئي، وڃي ڏرڪي منجه ڏڪر
حمل! هاڙهي حب جي ٻنيس، پير پتر
و، هاڻين وڪر، ڪو سورن سندو ساڻ مڙون.

(۸)

ڏڪي ۽ ڊوڙي، سڏي ۽ سڏڪا پري
ٻاهڻ پير پتي وڌا ماس رڪون روڙي
حمل! هوتن جي وڌي وڌي وڌي وڌي
ڪڙو پون نا ڪوڙي، سير پتر وڃي سامهين.

(۵) واک وڌيئون = حيلو ۽ ڪوشش. همت ۽ سرجوشي. ”وس واک“ سنڌي ٻوليءَ
جو هڪ جهونو محاورو آهي جنهن جي معنيٰ انتهائي حيلو ۽ ڪوشش. شاعر ”نر“ جي
هڪ بيت ۾ آهي ته: ”ڏيئي آڏ وڙ وندر ۾، ڪيائين وڻ وڻ سين وس واک“.
ترم = مهر. ڪهل = ٻاجه. (۶) هڏ = شايد. (۷) وڃي ڏرڪي منجه ڏڪر = بيحاليءَ
۾ غص ٿي ڪري پوي. ”ديوان حمل خان لغاري-حصه اول“ مطبوعه مستر شولداڻ
ناجر ڪتب شڪارپور سنه ۱۹۱۴ع، صفحو ۷ تي هن بيت جي پڙهڻي هن طرح ڏنل آهي:

ٽڪر سان ٽڪر، هڻي ۽ حيل ڪري
واڪا ڪري وڙ لئي، وڃي ڏرڪي منجه ڏڪر
حمل هاڙهي حب جي ٻنيس پير پتر
و، هاڻين وڪر، ڪو سورن سنڌي ساڻ جو.

(۹)

سڏ ڪيو ڪري سڏ، ٻانڀڻ ٻارو چل ڪي،
”ليو نمائي هاڻ سان، ڪولي گڏيو گڏ“

حمل چئي، هيءَ هيڪلي چهر ۾ تا چڏ
هوت! سئيءَ جا هڏ، مٿان رولين رڻ ۾.

(۱۰)

اد يون ڙي! اوکي، آئون اصل ڪئون آهيان
ٻيو تان هاڻ ٻروچ جي، مارے ڪيئس موکي
هيسر ڪين، حمل چئي، جوڙ جتن جوکي
پينر مون پوکي، جا ليکي لوح قلم ۾.

(۱۱)

لڪ، لڪيون، لانگهان، آؤڪا پنڌ ٻهاڙ جا
ڏيئي لُوح لنگهي ويا، چت ٻت ۾ چالڪا
حمل! هوت چيني هليا، سئيءَ جا سانڪا
آڙ ٻنگ آڙانڪا، اصلئون ٻار ٻروچڪا.

(۱۲)

سئي! توکي سور، جوش جتهين آم جت جو
سو پنهنون ائي هاڻ ۾، ناحق ڏور ۾ ڏور
توکي هيت، حمل چئي، حاصل حج حضور
ٻڌ! اڪيون تون ٻور، تان هوت تنهنجي هنج ۾.

(۱۳)

ووڙ بندي وٽڪار ۾ ڏوٽسي ڏنائين
هلي تيت، حمل چئي، پنهل ٻچائين
”تو ڪو ڏو ڏوٽيا ساڻ ڏئي سائين“
ائين آنائين، ”ته هيتون وٺو ٿي هوت ويا“.

(۱۴)

ڪوٽ نه ڪا ڪوڪار، نه ڪو سنجي سڏ ڪو
سسئي ويئي سچ ۾، روئي زارون زار

(۱۰) هاڻ = اصطلاحاً: محبت-عشق. (۱۱) لُوح = چمڪارو-تبلي. چمڪارے مثل،
اک چنپ ۾ ست ڏيئي لنگهي ويا. (۱۳) آنائين = چيائين.

مَنهن مَنڀو-مونن ۾، ڪڍي پنهل لئي ٻارَ
حمل چئي هيڪارَ، هوت! اچي ميلُ حَبَّ ۾.

(۱۵)

خوشي ۾ ڪيئن، پنهنون وٺي ويو پاڻ سان
هاڻي گهرجي هوت لئي، فاني فَوَتَ ٿيڻُ
حمل! هلي هيڪاري سوري سِرَ ڏيڻ
جڏي جو جيئن، ڪونهي جانبَ جَتَ ري.

(۱۶)

سسئي سترَ پڇي ڪري، مٽهي هلي جانَ مور
ماڻهن ڪي ماڻ لڳي هسي نلن نور
حمل! ڪيائين هوت تان، گهر، سسي، سڀ گهور
بنڀو شهر پَنڀور، سسئي سڄَ ڪري هلي.

(۱۷)

سسئي هلي سڄَ ڏي ڪري توڪل تڻ
ستر نه ڪيائين ساڻ ڪو، توڙي پَنڀي ۾
حمل! هوت ڀروچ جي محبت جا هس، مَن
مِرُونُ ڏونگر ڏيهه جا، ڏوهن ڏسي ڏن
واجهائيندي وڻ، وڃي هئي وٽڪار جا.

(۱۸)

آڻن چڏي آڇ، آڻتَ اولائي نه ڪريو
سوڪلائي مون ڪنانَ روئي ڪريو رڄ
هني هني هوت وٺي ويا، ڪانڌُ مَنڀي جو ڪڇ
هاڻي هت، حمل چئي، ليڪ ٽيڪن لئي لڇ
تنه منهن چائي ڇڄ، جا وَرَ ري وس ڪري گهمي.

(۱۵) ڪيئن = ڪاڻن-ڪاڏو-طعام. (۱۶) مٽهي هلي = ٽيلي هلي. بنڀو = سهڻو.

(۱۷) ڪري توڪل تڻ = توڪل ڪي تَوڻ يا فوت بنائي. توڙي پَنڀي

پڻ = چوڻائي ٺڪي لپ (ان جي پاڻ سان ڪيائين). (۱۸) آڻن = ڪٽڻ جي جڳهه.

اڻت اولائي ڪڙڻ = چرخو بند ڪري ڇڏڻ-چرخو نه ڪڙڻ. رڄ = ڍڻو. ڪڇ =

ڍڪ-ڀرڊو-پناهه. لڪ = ڌرو-ساعت-گهڙي-هڪ-ٿورڙي وڃڻ-ٿورڙو وقت.

(۱۹)

تڏ ساھيڙين سڏڪي چيو ٻوڙها ڪٿل ڪاڙي؛
هٿي هٿي وڃ م هيڪلي سسئي! تون ساڙي
هاڻي ٿڪ، حمل چئي، ٻهر ڪو هاڙي
تـ سڀني صبحاڙي، تـسان هلون هوت ڏي.

(۲۰)

چئي، صبح تائين سرتيون! ڪهڙي جوش جهل
سسئي ڪي ساڻ ويو سـورن ساڻ سـلڙ
هاڻي هٿ، حمل چئي، جوشن منجهه جـلڙ
جا هاڻي هو هلي، مون سان هير ٿي هوت ڏي.

(۲۱)

تڏهن ميڙني ماڻ ڪئي، جڏهن ٻيٽر بارو آچي
هٿي آڻي ر هيڪڙي ساھيڙي سڄي
”توڪل“ نانءُ تنهن جو، ٿي پوڙي پڻ آچي
هٿ ساڻ، حمل چئي، هلي روج رچي
قولن جي ڪڇي، ڪاڻ هلي ڪا ڪڇ ڏي.

(۲۲)

تڏهن توڪل سان هلي ٻڏي ڪست ڪمر
ڪاھياڻين ڪڇ ڏي ڪري سور ٿمر
ڪٻه ڪٿون ڪٿڙا پائڻ ٿوڙا ٿاڪ ٿڪر
ٻام لنگهي ما ٻر، حمل ڪڏي ٿي هوت ڏي.

ڪاڻي

- ۱- ٻئي ٻير ٻوان، مان آهان، ووڏسي ڏور ڏونگرين
- ۲- سڏ تـ منهنجي سور جي، اڏيون ناه اوھان
- ۳- ٻاسي ٻسڪ ٻنھون ڪٿون، سرتيون آڏ نـ سھان
- ۴- اڏيون! آڏ چن جا، ڏيـت ڏيـت سور لوان
- ۵- حمل چئي، سوان ريءَ رتي آڏ لـ رھان

(۱۹) ٿڪ پھر ڪو ھاڙي = ڪو ٻھر ھاڙي ۾ رھ . (۲۰) ويو سورن ساڻ سـلڙ = سورن
ساڻ سوراخ ڪري . هير ٿي = هاڻي ٿي .

کافي

آهلا مون وٽ آءِ منهنجي ماءِ

وو توسان ڪٽڙ هيان ڪالهڙيون

۱- سٽي هيٽوس سڀڄ تي، ڏٺو سور سماءِ

۲- ڏونگر ڏورن آڻيو، هٽي هٽي هرن لاءِ

۳- هاڻي هاند ڪچي ۾، هٽي هٽو وڙاءِ

۴- هانته پري ۾ وڃ سان، حمل! حج نه

داستان پنڄون

بيت: سر سارڻي †

(۱)

عمر آهائي ٻارَ ڏي، ٿيون وري ويرا وَسُونُ
جهانگيئون جون جهنگ ۾ ٿيون وري ويرا وَسُونُ
هڪا بهتور هان ۾ وري ويرا وَسُونُ
ويئي ڪين وَسُونُ، هن هنڌن منجه، حمل چئي.

(۲)

اونيئون لوئون آنڪ تي، نه ڪي ويرا وگا
پنڌرا هائن ڪينڪي، ساھيڙين سگا
ليئر لائے لام جي، آهي تن تگا
تنهنجي پو پگا، هيڙے حال حمل چئي.

(۳)

سي پت پهرن ڪينڪي، هوءَ جي پهرن پت
سي پت ميان سومرا ڏس مير ڪولي تون پت
جي ڪهت رعيت راج ۾، چڏ ڪهوڻ! تنين جا ڪهت
ڪهڻا پانشي ڪت، تنهنجا هس، حمل چئي.

† حمل، هنن شروع وارن بيتن جو عنوان "بيت ماروئي مثل هنر" لکيو آهي.
"هنر" معنيٰ آهي بيت جن جي قافين ۾ صنعت تجنيس سمايل هجي. انهيءَ لحاظ سان
پنج بيت- نمبر ۱، ۵، ۶، ۸- "هنر" جا بيت آهن. (۱) وَسُونُ = ۱. برساتون
۲. آباديون ۳. گڏ گذاريون ۴. پنهنجي وسان. (۲) پنڌرا هائن- الخ = سرتيون
ڪنن ۾ پڙن جي ڪٺه جي ٻدران سگا هائين. آهي تن تگا= تن جو گذران آهي.
(۳) هوءَ جي پهرن پت = اهي سنگهار جيڪي پتن ۽ ميدانن تي مال سان نڪون.
سي پت = تن کان پاسو ڪر- تن کان مٿي وڃ. ڏس مير ڪولي تون پت = اي
اميرا تون هان جهڙا هر شريڪ (سگابندي يا مقابلي لاءِ) ڪولي هت ڪر.

(۴)

سڪان ساربان سومرا ڏهاڙيون ڏورا
 آڇ م آڇ وال ڪي ڏهاڙيون ڏورا
 ڦرن ٿا ڦرن لئي، منهنجا ڏهاڙيون ڏورا
 جي ڏٺ ٿي ڏورا، سي هڪ ميل حمل چٽو

(۵)

سرها تيل نه سڪيا مارو ميرا مڪن
 تن جا هٿ حمل چٽي، مليا ميرا مڪن
 سام تنهنجي سومرا اهي ميرا مڪن
 مارو ميرا مڪن، ڪاٺي شال خطا جو.

(۶)

ڪوهر ڪپو ڪاٺو ڏي، اهي خان! ڪتن
 ڪڏهن وينا ڪينڪي اهي خان! ڪتن
 حمل چٽي، هن هيروان اهي خان! ڪتن
 اهي خان! ڪتن، جي سرندي ٿرڻ سومرا!

(۷)

عمر اباڻي بار ڏي لس ٻڌن لويون
 آئين پريون ٻڌن ٿون آب پري اوڻون
 ڪرن ڦوٽ ڪماهڪون ساڳ سگر سوڻون
 پاند ٻسي پويون، پائين هار حمل چٽي.

(۴) آڇ وال = پهوار. ڏهاڙيون = ڏهاڙي-روزانه. ڏورا = ۱. ڏوران-پري کان
 ۲. ٻٽ جا سڳا ۽ وڳا ۳. ٻالهن جا ڏوٽرا. ۴. ڪروڙ جا ڏيها. ڦرن ٿا-الخ.
 = مال جي ننڍڙن ڦرن کي ڪڍڻ لاءِ، منهنجي ٻالهن جا ڏوٽرا سرن ٿا (ڦرن ٿا)
 يعني جئن سڄڻ ساريندي اک ڦرندي آهي تن ڦرڻا ساريندي منهنجون ٻالهنون
 ڦرن ٿيون. (۵) مڪن = ۱. تيل مڪن ۲. هٿ ولوڙيل مڪن سان ڀريل (ملڻ = پرڻ)
 آهن ۳. اهي تنهنجي سام يا پناه هٿ آهن ۽ اهي م ڪن ۴. مارو ڪي شال
 خطا يا ڪناه جو ڪن (ڪپو بلا) م ڪاٺي. ميو = اي امير. (۶) ڪوهر ڪيلون =
 ڪچين ڪوهين جون قطارون. ڪتن ۱. اهي ڪوهر ڪوٽين ۲. اهي ڪتن تي ڪڏهن
 نه وينا ۳. اهي (گيهه پگهارڻ بعد رهيل) ويران يا ڪتن جا هيراڪ (هيران) آهن
 (هين)، ۴. مرد اهي دين دنيا ڪتن جيڪي طاقت هوندي مڙن. (۷) لس ٻڌن لويون =
 جمل يا سڀئي لويون گوڏ طور ٻڌن. آب پري اوڻون = پاڻيءَ جون ڪليون يا سانداريون
 پري آئين. ڪماهڪون = (۹). ساڳ سگر سوڻون = ساڳ ۽ سگر سوئي يا صاف ڪري.

(۸)

عمرا اباڻي ٻار ڏي لاکت رتڙون لوڻون
سُٽي ويٺي ساريان لاکيون سي لوڻون
پيئن پياريان پاڻ ۾ لڻون لسي لوڻون
لڄ انهيءَ لوڻون، هاڻي هيت ڪهل چئي.

(۹)

هيرون هڪا هت تي ڏاڏن جون ڌاريون
ڏنم ڏاڏائي ڏيه ڏي ڇاهندڙي چاريون
ماڪيئون مڻيون پائڻيان، ڪٽڙيون ڪاريون
تنهن کي ساريون، جهجهي هان ڪهل چئي.

(۱۰)

الله! اولي آڻ، اڄ ڏاڏائي ڏيه جو
ڪيئن ڪيون ڏيئي خبرون، ڪهل چئي هيت هاڻ
آهيان هتي ڏينھڙا ماڙين ۾ مهمان
آمانت آمان، عمرا رسائيچ اوڏهين.

(۱۱)

مارن جي منهن لاءِ، سيڪي ساري چيندڙو
ڪيو منهن ملير ڏي جهليان وطن واءِ
ڪهل چئي، هن ماڙين رهڻ لاءِ روا
ڪاڻي قيدالماءِ وري ويڙهيچين وڃان.

(۱۲)

تنهنجي صورت سومراا پاليان شڪل شينهن
وسائيندڙس وطن تي، ميڙائے جا مينهن
هائون ڪئون، ڪهل چئي، پڇان ڪير ڪيرينهن
اڳ نه ڪئن ڏرينهن، شل! مارن ساڻ ملي مران.

(۸) لوڻ لسي لوڻون = لوڻ لسي ملائي. لڄ انهيءَ لوڻون = انهيءَ مرم ماريون
(۱۰) ڪهن ڪون = خير جون - خوشيءَ جون. (۱۲) حلون ڪئون - الخ = تنهنجي
حالون کان، آ ڪرڻ جا ڪولچ يا ٻولگر ٻڌي ڪاڻي بهتر ٿي پائيان.

(۱۳)

مون ڪٽ سائي سومرا! جا سانگيئون صلاح
ايندا، اٿم آسرو ايسهو منجهه الله
حمل! هيت وطن جي مٿونجهه سڪايم ماه
ويچاريءَ جي واھ، ڪانهي رب ڪريم ري.

(۱۴)

مون ڪٽ سائي سومرا! جا پهي پهنوارن
اچي عمرڪوٽ ۾ ڪيئن ٿرو پايان ڪن
حجرا، هٽڻ، حمل چئي، ٻارن سان پيا هن
ڪنهن ويل وطن، مون هٽون مور لہ وسري.

(۱۵)

مون ڪٽ سائي سومرا! جا ٿاريلن جي ٿر
وسهيج وٽن ڪينڪي تنهنجا طعام تهر
هڪر ميڙ، حمل چئي، وارے سان وگر
ساڳي ساڳ سگر، وڃي ڪائڙ ڪٽائيان.

(۱۶)

مون ڪٽ سائي سومرا! جا پهنوارن پهي
ماڪيئون مٺي پائڻيان، سنڌي ڏيه ڏهي
حمل! حب وطن جي اندر روح رهي
ساڳي رب صبحي، دليون ويڙا، وسرے.

(۱۳) ڪٽ = رت - پھت - عادت. (۱۴) پھي = رڻي - سڀي. حمل جي هٿ لکيل
پياض ۾ "ڪيئن ٿرو پايان ڪن" لکيل آهي. مگر "ديوان حمل خان لغاري حصہ اول"
مطبوع ۱۹۱۴ ۾ ڏنل روايت موجب "ڪئن پڙو پايان ڪن" ڏنل آهي ۽
"مون هٽون" جي بدلي "مون کان" ڏنل آهي. ٻارن سان = شايد مراد: ٻارين
سان - چوڪڙين سان (هٽڻ جي صفت). (۱۵) ٿمر = ميوا. وارے = موٽائي.
وگر = اصطلاحاً: مائٽ - عزيز. ساڳي ساڳ سگر - الخ = هت شاعر، ساڳ ڪي
پاڇي جي معنيٰ ۾ مٽ ڪري ڪم آندو آهي - يعني ساڳي سگرن جي پاڇي.
(۱۶) پهي = (مصدر: پھڻ) خيال ۾ آندي، رڻي. ڏهي = ڏنورو. ساڳي =
جنهن جي ساڳ ڏجي - جنهن جو قسم ڪٽجي - يعني: رب جو قسم آهي يا رب شاهد آهي.

(۱۷)

مون ڪٿت سائي سومرا! جا پهڻوارن پڇار
وِسَهِج وڻن ڪيڻڪي تنهن جا انب آچار
حَلَوَن ڪٿون، حمل چڻي، سَڦرا ڏٺوئرن ڏار
صاحب رب ستار، ميڙيندو مارن سان.

(۱۸)

مون ڪٿت سائي سومرا! جا ڏٺي ڏنارن
هَلان جِي، حمل چڻي، سڻي سَنگهارن
هڪا پنهوارن، پڻي پاسي ڪوڙيا.

(۱۹)

مون ڪٿت سائي سومرا! جا ماروئرن جي ميرا
ڏي موڪل موٽي وڃان، ميانا منجه، ملير
هينئين منجه، حمل چڻي، اڻي پهر آڪير
ڪاٺڙ وڃي ڪير، اوتيان پيان ڪن سان.

(۲۰)

مون ڪٿت سائي سومرا! جا وڻي ويڙچن
پڙي حال، حمل چڻي، مارو مان اچن
رڳئون روح رچن، ڏسي ڏيهائين ڪي.

(۱۷) سڦرا = سلوٽا - ڏاڻي دار. هن بيت بعد اصل بياض ۾ بيت نمبر ۲۱ جي ف
آخري مصرع ”چونڊن ساڻ چڻي - شل پيرون ڪايان پت جا“ لکيل آهي جنهن مان گ
لڪري ٿو ته شايد حمل خان ڪنهن ٻئي مسوده يا بياض تان ويهي هي بياض اتار
آهي ۽ اتارڻ وقت اهو بيت ڪنهن ٻيءَ جاءِ تي لکيل هئڻ سبب، هت هورو
لکيائين ۽ صرف ياداشت طور هڪ مصرع لکي ڇڏيائين. ان بعد هنن بيتن
آخر ۾ آيل ڪافي ڪان هوءَ ڪنهن ٻئي موقعي تي نئين قلم سان سڄو بيت نمبر
لکيو اٿس. (۱۸) ڏٺي = (مصدر ڏٺڻ) پسند ڪئي. هَلان جي - الخ = يعني انهن
تنهنجي هَلان يا ڪاه جي خبر سنگهارن پڙي (۽ انهيءَ ڪري هڪا هتي و
ٻئي پاسي هنيائون).

(۲۱)

مون ڪٿي سائي سومرا! جا ڌنارن ڏٺي
 اٿن، وقت آجهور جي، لائي لائري لائي
 سڪي هانءِ حمل چئي، سگر ساڳ سئي
 چوٽين ساڻ چئي، شل پيرون ڪاڍان پت جا.

(۲۲)

ڪوٽڙيون ٻاڙو ڪڇ ۾، پهرن سان پهرن
 سئون ڌڙن سگر لئي، ڏوٽي منجه ڏهرن
 و هڻ جيني جا واريءَ تي، سي شائق نا شهرن
 ههڙي حال، حمل چئي، تر اندر تهرن
 ڪٿي ڪٿيرون، خان! اچين تون ناگه جان تهرن
 ميرن مارن ڇا لڳي، ڇا مارن ۽ مهرن
 قادر جي تهرن، ڪين سنگين ٿو سومرا!

ڪافي

- آهي اندر منجه اڪير، عمرا مون کي مارئون جي
 ۱- ساريو سنگهارن ڪي، لين آمايان نير
 ۲- ڪي بند ڀائي بند مون جڙو لاه جنجير
 ۳- وٽن لاه وطن جي، سڪي ساه سرير

(۲۱) وقت آجهور جي = مال جي آجهور جي وقت - يعني جنهن وقت مال جهنگ
 چوي، وڙين ۽ وٽان تي موٽي اچي ٿو. (۲۲) ڪوٽڙيون = ڪليون - سانڌاريون.
 پهرن سان = مال سان. پهرن = مال چارڻ لاءِ نڪرن. منجه ڏهرن = ڏهرن منجه -
 واحد: ڏهر = ٻن ڀتين جي وچ ۾ ڪافي ويڪري ڊگهي تري واري ايراضي جنهن
 جي زمين اڪثر هڪي هجي ۽ جا گهڻو ڪري سال بسال برسات تي آباد ٿئي؛ انهن
 ڏهرن جي هڪي زمين ۾ اڪثر ڪنڊين جا وڏا وڻ ٿين جن ۾ سگر جام ٿين.
 ڏوٽي ويچارا انهن سگرن ڪاڻ سئون ڏين يعني سگرن ڇانڻ خاطر ڪشالا ڪن.
 ٿهرن = خوش پيا گذارين. ناگه = اوچتو. جان تهرن = بگهڙون وانگي - جئن
 بگهڙو جهڙو هڻي پهرو ڪئي وڃي. ميرن مارن ڇا لڳي - الخ = اميرن ۽ ماروئون
 جي پاڻ ۾ ڪهڙي نسبت يا سڳابندي! ۽ اسان مارن ۽ شاديءَ جي هنن (تنهنجي آويل)
 سهرن جو پاڻ ۾ ڪهڙو لاڳاپو! ڪين سنگين ٿو = ڪين ڊڄين ٿو. (ڪافي) جڙو =
 زبرو - مضبوط. ڪافيءَ جي نالي واري مصرع لکيل ناهي؛ شايد جڏهن حمل پنهنجو
 شعر اتاري هن بياض ۾ پئي لکيو تڏهن رهجي ويئي.

مشرق

بيت هنر جي فن ۽ ان جي جنسن جي نالن ۾ †

”جَوَر“ اصلي آه، ٻيو ”چانور“ ڪنڊيس ڪونڪو
 ”مهري“ چاڙهي مارئي، عمرا ڪيئن آندڀاء
 ”تير“ نه ٿيڪنڊيس تو مٽي، وهلو ويرا وراء
 جن ريءَ ساعت نه سري، تو ميان ”ماه“ وڌاء
 ”مٽر“ ماروئڙن نئون، ڪنهن اوچي ڪالهه آتڀاء (۱)
 ”گندم“ ڏي تون گاريون، ”نخود“ خير وچاء
 بيوس تنهنجي ”ٻاجهري“ ويڙهيچا ويندء
 ملڪن ۾ مشهور ٿي هي ”ساري“ ڪالهه سنڌڀاء
 حمل چئي، هي آريون، ”چوٽرا“ چيت لڳاء
 ڏي موڪل تان موٽي وڃان، ميان ”مگ“ نه ٻاء
 تنهن کي ”جَو“ جو جو کونه، جنهن جو ٻرو پاڻ ڏئي رکي

بيت اول صنعت تجنيس ۾

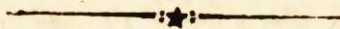
مائي ڪينڊيس ڪينڪي، هت مارن ريءَ مائي
 آني ساڙيان ان ڪسي، جي ويس وڳا آني
 پالي مون کي پيڻ ڪري، آهين پيشڪ تو پاني
 ڪاڻي ويند پيشڪ خاڪ ٿي، تون خان! خودي ڪاڻي

† هن بيت ۾ ”ان“ جي هيٺين مختلف جنسن جا نالا، صنعت تجنيس مطابق، اهڙي طرح استعمال ڪيا ويا آهن جو اهي ذو معنيٰ هئڻ سبب بيت ۾ ٻورا ٺهڪي پيا آهن
 ”جَوَر“ (= جو وَر)؛ ”چانور“ (= جان وَر)؛ ”مهري“ (= مهري اٽ)؛ ”تير“ (= هڪ ساعت)؛ ”ماه“ (= مهينا)؛ ”مٽر“ (= مَر تَر)؛ ”گندم“ (= ف)؛ ”ڪنڊيس“ (= گاريون ”گندم“ ڏي)؛ ”نخود“ (= ف)؛ چٽا (= نه خود پاڻ پنهنجو خير وچاء)
 ”ٻاجهري“ (= ٻاجهه ريءَ)؛ ”ساري“ (= سڄي)؛ ”چوٽرا“ (= راهان)؛ چورا ڪورا
 ڪٽي، اوسو، اٻاڻن جي سڪ ۽ اڪير)؛ ”مگ“ (= مگ نه ٻاء = مات نه ڪر)
 ”جَو“ (= جَو جو يعني ذري جيترو به). (۱) تو مٽي = نوٽ. اوچي = اوڀري
 ڌاريءَ - بدخواه. آتڀاء = توکي ٻڌايائين (اتڻ = چوڻ - ٻڌائڻ). [بيت اول] مائي =
 ۱. مائي نڪر ۲. مان لي - آني لي. آني = ۱. آني ۲. آني تون. پالي = ۱. پان
 لي ۲. پاڻ لي. ڪالي = ۱. ڪاڻي - اسيري ۲. ڪاءُ ٿي.

جالي چؤ تون جوء كي، آهي جوڙ تنهنجو جاني
 سانبي ميان سومرا آهي صاحب آ تو ثاني
 هاني هٿ حمل چئي، نان هٿ ٽيڪي هاني
 تنهن سان ڏنگم ڪرڏائي، هوجي ڏائي تنهنجي ڏن جا

بيت ٻيو: صنعت تجنيس ۾

مان سام آهيان، مان سام آهيان، جا ڪام ڪري ڪم خان ميان!
 مان طعام آهي ماتام ڪاڀيان، ماتام ڀاڻيان هي طعام ميان!
 آجام ڪيون آجام ڪرين، اي چام! ڪهڙا آجام ميان!
 تون مام ڏئين سا مام مڃيان، اي چام! لوئي هٿ لام ميان!
 تون دام وجهيو ٿو دام ڏسين، جئن عام ڀاڻين نئن آن م ميان!
 حمل چئي، هي هٿ هام ميان! ٿو هام مڃين نا هيڪڙي.

لي ۱. معشوق ۲. جيڪائي. ساني = آهائي (تنهنجي زال). ٽالي = تنهنجو جوڙ جيس.
 مالي = ۱. هانءُ ني ۲. اهوئي هٿ نه ٿڪي ها. ڏائي = ۱. ڏنگ ڏانءُ ني ۲. ڏن
 ريندو. [بيت ٻيو] سام = ۱. سڙئي - پناه ۾ آيل ۲. سام - آها نه. ماتام = ۱. مان تان نه.
 ۲. رنج - سور. آجام = ۱. انجام ۲. آجا نه ڪرين ۳. وعدا. مام = ۱. اشارو - مڃ
 ۲. مان م - مان نه. دام = حيلو ڦاسائڻ جو ۲. بند. هام = ۱. هائو (اجازت ڏيڻ جي)
 نه آهي ۲. اميد وارو عرض (هام هٿي ڪا ڳالهه ڪرڻ)

داستان چھون

بيت : سر سهڻي

[فصل - ۱]

(۱)

اڏيون! آه آدام، مون کي ميهار يار جي
ڏکي ھين ڏم سان، منھنجو روح لڳا اچي راس
ھنئين منجھ، حمل چئي، آه سندي ھي ھياس
سڙ مڇون کائن ماس، سڙ ساھڙن تان صه ڦٽي ٿيو.

(۲)

ساھڙ ساھڙ مٿون ڏني سڙ کي ڪا سڀڪجي
سا پيٽ سان پھي وئي، لٽوڻ لٽوڻ لڳي
تڏھاڻڪر تنھن ھار ڏنھ وھان نا وڪجي
منھنجي ھي مجلس ڪئون ڍل ويئي ڏيڪجي
حمل حب ھڪ جھ، رھي آھي روح ھڪ.

(۳)

سي، سيارو، سڙ ڪيئي، ٻيو ٻئون ٿا ھارا
سرتيون! مٿڙ ميهار جا ٻون ٿا ھارا
ڏم ڏھاڙيون ڏک ڏني ھاريجن ھارا
پڙزا ڪئي ھارا، حمل! حب ميهار جي.

(۱) ھي = ھ. پيا - محبوب (۲) سڙ ڪئي = سيارو جي سخت ٿڌي هوا ۽ ٽڙڪڻي.

ھارا = ۱. سخت سي. ۲. درياه جي ٻڙين طرف کان - ٻاڙان. ۳. طرفان - ھاران.

۴. ذرا ذرا.

(۴)

ساھڙ ساليارا، ٿو سھڻي ڪي سڌ ڪري
وڃئون ويڙ وڌائڻڙي، ٿي موج ڪري مارا
ڪن ڪوڪو ڪاوڙ گھڻي، ڏوڏوڌ ڪارا
پٽيو وڻ ڦيٽا ڪري سهاڙون سارا
آئيو وجهي آر ۾ ڏيئگھڙ ۽ ڍارا
ھيٺ ڪئون، حمل چئي، ترسن ٿا تارا
آئي آڻ تارا، تارين رب تبارا! تون.

(۵)

سندڙ! پڄين ميهار، ڪڇو ٻاڏو ڪڇ ۾
پيلي جي پٽوسي، ڪيئن ٿڪين ٿي تارا؟
ھيٺناڪ، حمل چئي، سيمر ڪري سنڪار
ٻائيءَ جي پلٽار، پڪن ڪي پٽرا ڪري.

(۶)

ٻائيندڙ ٿي ٻاءِ، پڪون ڏهاڙي پٽسان
ٻوڙا ٻڌين ڪينڪي، تنهن جو ڏوڏ ڌڪاءِ
توڪي لنڊ نهوڙيو، غفلت، گيرب، گاءِ
حمل! هن درياءِ، لکن ڪي لوڙهي ليو.

(۷)

پيلي مٿي پٽ، ستان ڪڇ، مھراڻ ۾
اڳيون آب عميق وهي ٿو جوش منجهارون جر
ڪڇي تي ڪاوڙ مٿون ڪري ليت لهر
ٻيون جا ٻار ۾ هٿ ويڙ لاهي ٿي وڙ
ھيٺناڪ، حمل چئي، ڪڙڪن ڪن ڪٽر
لوڪي هٿ ٽيڪر، پڪو ڪڇ پاڻ ساڻ.

(۴) سهاڙون = سجا سهارا ٻاڙون. آر = ٻائيءَ جو زور وارو وهڪرو. ڍارا = وڏا سڪل
نڪهر. ترسن ٿا تارا = ٻائيءَ جا تارا يا تري ڄاڻندڙ ڊڄن ٿا. آسمان جا تارا به ڊڄن
ٿا. ان تارا = ان تارو. تري نه ڄاڻندڙ. تبار = تبارڪ الذي يده الملك تي سڀني رب
بي صفت. رب تعاليٰ. (۵) پلٽار = پلٽ. پڪن = سنهڙون ڪڪن. (۶) ٻائيندڙ ٿي ٻاءِ = يعني
ٻائيندڙ وهڪر، سير، يا چولي روزانو ڪهر لکڻ وڌيون پيڙون ٿي ٻائي ۽ ڪيرائي.
(۷) ٻيون جا ٻار ۾ = الخ = اها وير يا چولي درياھ جي اونهي وهندڙ ٻائي (ٻار)
۾ ٻيون ڪي سرگردان ڪري ٿي ڇڏي.

(۸)

ساهڙ ڪئون سيڪ جي ڪا ٻيٽائين ٻڙي
چڙي هوش ڪهل چئي، لهرن منجهه لڙهي
ڏيئي سيرُ سرهي ٿي سا مرندي ڪين مڙي
ڏهي ڏڏ ڦڙي، ڪا ميهڙ ڏنس موت جي.

(۹)

ڪر ڪن جي ڪڙڪار، نندڙ وڃائي نار جي
سهڻي سمن وڃي، تن جنهنن کي تار
ڪهڙي تي گهڙي پوي، سڌي رب ستر
اڳيون آب آڇ گهڻي، پيو سمس وتن سيسار
ڪارا ٻالڊ، پلا ٿيون، پيو ڪڙڪار جا ڪڙڪار
هڪل هونگ، ڪهل چئي، ڏوڏو ڏڏ ڪار
ميهڙ هٿ مٿار، جو چڪيو چولين مٿون وڃي.

(۱۰)

گهڙي ساڻ گهڙي، اڇو آڏي رات جو
سهڻي سمن وڃي، ٻڙي چنڪار چڙي
لهرن ڪئون، لغاري چئي، لڙي ڪين لڙي
اڳيون ڏٺوئس درياه جي، ڪيو ريهه رڙي
چٽڪوڻ چولي چاڻ جون، منجهون چوه چڙي
ڪاٽهين ڪين آڙي، وڃي ساهڙ سامهين.

(۹) ڪر ڪن جي ڪڙڪار = چوڻ جي چوڻڪار، تن جنهنن کي تار = تن ۾ جنهنن
کي محبت جي تار لڳل آهي. ٻالڊ = وڏا لڙهندڙ ٻنڊ. پلا ٿيون = تانگهي
ٻائي ۾ بيٺل وٺن جا ٿڙ ۽ ڪٽون. (۱۰) لڙي ڪين لڙي = ڊڄي ڪين وره.
ڏٺوئس = ڏٺو ۽ آڇل. چڙي = اڇلي. آڙي = آنڪي.

[فصل - ۲]

بيت هنر جا - سر سهڻي†

(۱)

مينهون بارَ ميهار جون، ٿيون ويهن منجه، مننگهن.
اچيو ميڙن آجهور تي، ٿيون ڏين منجه، مننگهن.
وڃي ورتندي ويرَ مان، مٿون لاتَ مننگهن.
منهنجو منَ مننگهن، حمل! تنهن محبتي ميهار سان.

(۲)

آئي آڏي رات جو، جانجي ڪه-ير گهوگهت
وڃي ورتندي ويرَ مان، ڪندي سا گهوگهت
اڳيان ڌڙوڙ دؤر درياه جا، وڃي سڻندي سا گهوگهت
حمل چئي گهوگهت، وڃي ٻڌي مانڌائن ميهار جا.

(۳)

سه-ئي ڀالشي سير ۾ ٻانڊ سدا سيسر
لتاڙيو لهرين مٿن وڃي سير سندا سي سيسر
مينهن يار ميهار جا، سڪ وسن سيسر
سون سيباڻا سيسر، جـ ميهـر منهن تي وڌا.

† روايت حاجي جمال خان لغاري-جياڻين ته : هي بيت مون کي مرحوم ميرڻ خان لغاري، ويٺل ڪيسان، لکايا هئا. ميرڻ خان چيو ته : هڪ ڏينهن ميرخان لغاري جي گوت ۾ مرحوم حمل خان مون کي سڏ ڪري چيو ته : چوڪرا! هي بيت ٻڌي ياد ڪر. ۱. ه. هي بيت بياض ۾ ڏنل ڪين آهن ۽ صدي روايت سبب منجهن خاميون رهجي ويون آهن. (۱) منگهن = ۱. شايد ٿاڙا-وڻ. ۲. ٺڪر جا وڏا پاڳيا-ساڙها. ۳. ٻاڻي جا مشهور پڪي م. مخمور-مست ورتندي (اول صورتخطي ائين آهي) = ۴. (۲) گهوگهت = ۱. گهيڙ ۽ گهٽ. ۲. ٻاڻي چيريندي سڌو زور سان پئي وڃي ۳. آواز-ڪوڪا م. مانڌائي جو آواز. (۳) سيسر = ۱. سي سر يا لڙهندڙ ڪانه ۽ ڪڪ ۲. سيسر ٻاڻيءَ جو مشهور جانور ۳. ماڳ مڪان-ٻاڻ م. سرن جا ٻوڙا.

داستان ستون

بیت: سر مومل راڻو

تسو ريءَ ميان مينڌارا! ماڙيون ٿيون مارين
مٿول، وهائا، تڪيٽا، ڳچڻ اندر ڳارين
هڪ جيڏيون، حمل چئي، هنجون ٿيون هارين
سوڍا! ٿيون مارين، توکي ڪُنواريون ڪاڪ جون.

(1)

مُنْدَ ٽِي، مَنْدَلِ وَجِيَا، ٿيو سارنگ ستاڻو
ڪارا رَوَتِ رَمُ ڪَري، اُترئون ٿي آيو
ڪَڪُ ڪارُون ٺِپار ڪَري، بادلِ بَنايو
جَمل چڻي، هين ديس تي واحد وسايو
ڪينو ٿيون اچن ڪيڏن ديون، ريجهي راک لايو
ٿيو سِڪو سَٺايو، لڳو ڏرت ڏيه تئون.

(۲)

مند ٿي، منڊل وڃيا، ڪڪر ٿيا ڪارا
 آيو آتو ٻار ڏٺو، ٻار پٽرے ٻارا
 مينهن کي موڪل ٿي، ٻرور جي ٻارا
 اوھي ٻرن آتلي ڪڍي پٽ سير پٽارا
 نيون، نيٺا، ٺٺوڏيئون، گھر ڪاڪن گھارا
 وسي مينهن وسون ڪيون، چوڏس چوڌارا
 ڏوگھي جا ڏٻرا، ٿيا موٽي مٽارا
 حمل ٻر ٻارا، آيون خبرون خير جون.

(۳)

سند تي، منڊل وڃيا، آڙنگ ڪيو اسمان
وري ويس وسڻ جا، مارنگ ڪيئا سامان
آپو آتر ٻار ڏنڻ، گوڙ ڪري گهمسان
پٽيو پاڪ پٽن تي، مينهن جو ميهڙان
حمل چئي، هر ديس تي راضي آيو رحمان
هوٽ جي ورهن جا وٻڙان، سي سولي ملڪ وسائيا.

(۱) ڪارا روٽ رُمر ڪري = ڪارا ڪڪر ڳوڙهن ۾ مثل بنائي. (۲) نياڻ = برسات جي پاڻيءَ جا ننڍڙا وهندڙ ڳهڙا. ٽُونڊڙيون = ترايون. وسون ڪيون = آباديون ڪيون. ڏوڪاهو = ڏڪار. ڏپرا = ڏپرو مال.

(۴)

آءِ ميان مارنگ! آءِ عالم، تنهنجي آسري
اتر اوڀر ڀار ڏانهن، ڪو واءِ سٺائو واءِ
ڏيئي هونگ، حمل چئي، موٽي ملڪ وٽ
تان ٻر ٿر جاءِ بجاءِ، عالم آسودو ٿي.

(۵)

مند ٿي، منڊل وڃيا، ڪڏهن ڪڏهن ڪٿي ڪوڙ
مارنگ سڙ سڙ ڪيا، ٿي ڌر ڌر ڌوڙ ڌوڙ
هٽيا مينهن پتن تي، ٿي چٽي چٽي چٽي چوڙ
او هيرا آڻي ٿي، ٿي جڙ ٿر ٻاڙ ٻوڙ
ڏيئي هونگ، حمل چئي، ڪٿي پٽ سڙ مينهن پٽوڙ
سڪا وڻ ساوا ٿيا، تن موٽي ڪڍيا موڙ
گاه گلن گهمسان ڪيا، ٿيا ڪيٽ ڪٽين جا ڪوڙ
ڪن مڙهي ڪال پڳو، جان ڏنس مينهن مڙوڙ
ٻارانيون ٻر حال پڪيون، لڳو ڏرت ڏوڙ
سڀ ڪنهن جاءِ سڪاڙيو، ٿي ڪٿي ڪٿي مڙن ڪوڙ
لٽي سوڙ سڙ ڪوڙ، پهريا مال پتن تي.

(۶)

مند ٿي، منڊل وڃيا، ساراڱ سٺائو
آيو اوڀر ڀار ڏانهن، لنگهي لوڻاڻو

(ع) اتر اوڀر ڀار ڏهون-الخ = سانوڻ جو مينهن سنڌ ۾ اڪثر اتر اوڀر جي ڪنڊ
کان ايندو آهي ۽ الهيءَ ڪري شاعر جي التجا ته انهيءَ ڪنڊ کان سٺائو واءِ لڳاءِ
جو مينهن ڪي آئي. (ه) ڪڏهن = جهڙ وارو آپ. درهر (اصل صورتخطي ائين ئي آهي) =
گوڙ. چٽي چٽي = جاءِ بجاءِ- هر ماڳ مڪان. ٻاڙ ٻوڙ = مينهن جي گهٽائي جو
اصطلاح- يعني ايترو گهڻو مينهن پئي جو ڪڙين ڪڙين ۾ ٻاڙيءَ جي سطح چڙهي
وڃي ۽ هرلن جا ٻاڙو يعني ٻاري ۽ نيسارا به ٻڏي وڃن. ڪن مهني-الخ = ڪال
يعني ڏڪار تنهن کي جا مينهن مڙوڙ يا چپٽ ڏني سو پنهنجا ڪن مهني توبه
ڪري پئي پڳو. ٻارانيون = برسات تي ٿيندڙ پٺيون. (۶) سٺائو = سٺاءِ ٻڏي
آيو- تيار ٿي آيو. لوڻاڻو = لڊاڻو = يعني شهر لڊورو جو جيسلمير رياست ۾ سنڌ
کان اوڀر طرف آهي.

ڏنائين ڏيڙو ڪٽئون، ٿر مٽي ٿاڻو
 تڙ تلاءِ سڀ تار ٿيا ڀريو ڀاڙاڻو
 پيڙن ڀسڪ پٽن تي ساڻهو مڙهائو
 ساري سنڌ سڪي ٿي، واڻ ٿڌو واڻو
 سڀڪنهن مڙهائو، هر ڪنهن جاءِ حمل چڻي.

ڪافي

- موت مڙهائو يارا! تولي ساهه سڪي ٿو
- ۱- مون ڪئون منهنجا مون ڀرين! دوست م ٿي ڏم ڌار
 - ۲- دلبر! دل کي ڪين وٺن ٿا، تو ريءَ مينگهه ملار
 - ۳- ساجن! تو ريءَ سپرين، بره آيا سير بار
 - ۴- حمل هر دم ٿو گهري، تنهنجو دوست ديدار

ڏيرھ = ڏيرھ جو تڙ جو ڪپري طرف آهي. ڀاڻاڻو = ڀاڻاڻي جو ٻوٽو جو (چون ٿا تہ)
 منجهوري تعلقي ۾ ڄام صاحب جي درگاهه جي آسپاس آهي. ڀاڻاڻي وارا گوادرا (ذات
 جا) مشهور آهن. ڀاڻاڻي جو پٽ يا ٻوٽو ڀاڻيءَ جي اٺاڪ کان مشهور آهي. (چون
 ٿا تہ) هڪ دفعي پير صاحب حزب الله شاھ ڀاڻاڻي جي ٻوٽي مان اچي لنگهيو.
 ماڻھن هڪ ٻيو امير بہ گڏ هو جنهن کي سخت اڃ لڳي ۽ پير صاحب جن کين
 منهنجو ڀاڻي گهرائي پياريو. پوءِ ان امير پير صاحب کان پڇيو تہ سائين اوھان جو
 هڙو بہ ڪو فقير آهي جو هن برہت ۾ اوھان جي دعوت ڪري. پير صاحب جن
 فرمايو تہ: هاڻو هڪ گولاڙو (خاصخيلي وڏي وريام ڏانهن اشارو) آهي پر دَرُو
 دريا خان نظاماڻي فرق وارو جنهن فساد ڪيا ۽ روپوش رهيو ۽ بادشاھ جي امر
 تي حاضر نہ ٿيو) پاسي هيٺ ڪري ويس. آخر پير صاحب جن جي حڪم تي وريام
 خاصخيلي ان برہت ۾ سڄي جماعت جي بي نظير دعوت ڪري ڏيکاري. مينهائو =
 مينهن جو ٻاڻي. ڀلر. واڻو = واڻ وريو، لڳو. سڀاڻو = وٺيو، پسند آيو.

داستان ناٿون

بيت: سر کانگل†

[فصل - ۱]

(۱)

کانگل! چئج قريب کي ساري سنيهو
ڏيان نياپو نياز سان کانگل پيو ڪيهو
ڏيئي حال ڪهل جو، جانب ري جيهو
تون پي نئي تي هو، ڏج سنيهو سڄين.

(۲)

کانگل! چئج قريب کي سنيهو ساري؛
سيڪا تنهنجي سهرين! ٿي ڪج وجهي ڪاري
مهڙو حال ڪهل جو، ويهه م وساري
ڪنڪهر ٿو ڪهاري، تو ري ڏکيا ڏينها.

(۳)

کانگل! چئج قريب کي گڏ ويهي گوڏي؛
رائيان ڏينهان روح ايڏاهين نالي ٿو توڏي
ڪري هوڏ ڪهل مان، هٿي وٺئون هوڏي
ٿو ٻانه، هليئن لوڏي، مون کي ماريو سهرين!

(۴)

کانگل! چئج قريب کي جيئن آئون عرض چوان؛
سور تنهنجا مڀرين! ٿئين سڃ نوان
ڪهل مان ڪيلا ڪن، جي مڪا محب اوهان
جي سڄن هون سوان، ته سورن ڪين سڏون ڪيون.

† اصل عنوان: "بيت زاغان. ب زبان سنڌي"

(۵)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي ڪنهن پٿر ويهي ڪول،
 سي سڀ وسريئي سهرين! جيءَ محب ٻڌا هٿ ٻول
 آهي تان اڄ ياد ڪريو، جي ڪالهه ڪيا هُو ڪول
 حمل تئون هٿ ڏول، ٻرين! لاهي م ٻانهنجا.

(۶)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي نالي نام خدا،
 هٿ ٻڌي تون حاضر ٿي، هي نيتي حال سٺاءِ:
 رويو ٿو رت هاريان، لالڻ! تنهنجي لاءِ
 سڏ نه لڏ ٿي سور جي، ڪنه ڏينهن منهنجي ڪاءِ
 هيڏو رنج رسامون، توکي روئندڙ سان نه رهاءِ
 ڀرڇ ڪي ڀراءُ ڏئيءَ جي، سيڪندا ڪيم سيڪاءِ
 جانب! تون نه جڳاءِ هيڏي هوڏ حمل سان.

(۷)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي هي نياهو نيتي:
 عيبن سان اچي ڪري پلڻ تو بهيتي
 حمل چئي، هيءَ دلڙي وٺون مون ويئي
 ڏوراهي ڏيئي، ڪيها سور سٺاهان.

(۸)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي هيڪل ٿي هڪ جاءِ
 ٻرين اڃان پنڌ ڪري، ساڃن تنهنجي ساءِ
 توڙي پير پٽون ٿين، اچي نا اهڙاءِ
 سٺي حال حمل جو، دوست ٻرين! دل لاءِ
 لکين لوڪ پيا، تنهنجي ياد رست نه ٻاڙيان.

(۹)

ڪانگل! چنچ! قريب ڪي، جئن عرض چوان آئون،
 هينڙو تو حبيب ري، آه گائون ۽ مائون

(۵) ڪول = ويجهو. (۶) روندن سان نه رهاءِ = رٿندن سان توکي ٿو جڳائي.

(۸) هيڪل ٿي = اڪيلو ٿي. پتون ٿين = ٻرڙا ٿين - ڇڪچور ٿين. (۹) گائون ۽

مائون = منجهيل ۽ ملول. ٻائون = ٻڏل، ٻرسان.

دل منهنجي، تو دوست جي آه ٻاجھ بنان ٻائون
حمل هيءُ ڪائون، ناتو نيندَ نئون لڳو.

(۱۰)

ڪانگل! چئج قريب ڪي سارے سنيھو:
آئون اوھالڄو آھيان جُتيءَ نا جيھو
ٻانھو سائين سامھون، ھيو قد ٻڌے ڪيھو!
جيھو ڪي، نيھو، آھ حمل ھٿ اوھان جي.

(۱۱)

ڪانگل! چئج قريب ڪي حال وڃي ھاڻي:
راتيان ڏينھان روح ايڏاھين توڏي ٿو ٿاڻي
ڪڏھن حال حمل جو، ٻُڄو نا ٻاڻي
ساڻ تنھنجي ساڻي، منھنجو جيت چريو ڪيو.

(۱۲)

ڪانگل! چئج قريب ڪي وٽ پيرين ويھي:
مون سان منھنجا سپرين! تو جالب ڪئي جيھي
شالا محب! مجاز ڪندو، توسان پي تيھي
ٻسڪے ٻوے ٻيھي، من ڪرھين حال حمل سان.

(۱۳)

ڪانگل! چئج قريب ڪي پيرين رکي ٻڙ!
سيڪَ تہ تنھنجي سپرين! دڙ ڳت ڪيا ھين دَر
تنھنجيءَ حب، حمل چئي، ٿو ھليو آجان ھر ھر
ڏاتر ڪٿون ڪي ڏر، اٿئي ڏاڍي آھ عشق جي.

(۱۴)

ڪانگل! چئج: ڪيئن، تون وساري ويھي رھيون؟
دل منھنجي تو دوست سان جالب! آھي جيئن
مون سان پي منھنجا پرين! جيے تنھنجي ھجے جيئن
تہ ھيڙي ھرگز ھيئن، ڪيئي نہ ھوند حمل سان!

ڪائون=ڪٿان. (۱۰) قد ٻڌي ڪيھو=ڪھڙي برابري ڪري، ڪھڙو ضد ڪري
(۱۱) توڏي ٿو ٿاڻي=توڏي ٿو ٿانگهي. (۱۳) دڙ ڳت=ڦاٽ. وڏا ٺنگ: وڏا داغ

(۱۵)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي وٽ ٻرين ويهي:
سورن تو ريءَ سڀرين! هيءَ ڏکائي ڏيهي
ڪڏهن حال حمل جو تو پڇو نا ٻيهي
نه ڄاڻان ڪيهي، منشا تنهنجي من ۾!

(۱۶)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي ڪن ۾ ڳالهه ڪجهي
سڻي سمجهج سڀڪا ٻوليءَ منجهه ٻجهي
لڪائيج، لغاري چئي، ڪجهي منجهه ڪجي
اندر منجهه آجي، مٿان ڪڍين ٻاق ٻين سان.

(۱۷)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، ڪول وڃي منجهه ڪن
ويجهو وڙهڇ ٻيڙ ڪي، ٻيا وٺ ڏيئي ٻن:
هيئن نه گهرجي هيءَ ترو ساڻ ضعيفن ڏن
تو ريءَ هيءَ، حمل چئي، مٿو ٻجهو ٿيڙو من
تن سان لاپو تن، ته وڃن درد دفع ٿي.

(۱۸)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي هوريان هوريان هيئن:
"وساري ويهي رهيون تون قابل مون ڪي ڪيئن!"
ادب ساڻ آلاڻج، ٿئي جانب راضي جيئن
تون پي وڃي ٿيئن، چنچ حال حمل جو.

(۱۹)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، حال وڃي تون هيءَ:
وعدا وري ملڻ جا، تو جانب ڪيئا ها جي
هو جي عهد انجام ٻڌا هئ، ساجن وسريئي سر
ناحق ڏک م ڏي، هڪر آءُ حمل چئي.

(۲۰)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، گوڏي ويهي ڪڏ:
آداي جي آئي ڪريان، ساجن! توکي سڏ
ساري ساري سڀرين! هيئا ٿيڙا هڏ
مون ڪي محب م چڏ، حمل چئي هن حال ۾.

(۱۵) هيءَ ڏکائي ڏيهي = هي ڏيل ڏکيو. (۱۷) ڏن = شڪ. ڪمان: اصطلاح: دشمني. وير.

[فصل ۲-]

(۱)

وَجْ سِکھو جان واء، کانگل ! چو قریب کي؛
 دُٺُکِیُو ٿوڌُکَ ھارِ پاڻ، جانتب ! تَنھنجي جاء
 وَرھہ وچُون پائیان، جي پَر وَس پَھَر ھیا
 تو رِيءَ ھاڻ، حمل چئي، جیئَن مون نہ جُڳاء
 اچي ھنڌ وِساء، جي تُو ري سِرَ سُڃان ٿیا.

(۲)

کانگل ! وَجْ قریب ڏي، ھلي ھَرُ ڪارا
 اڱڻ ڏِجَ عَجیب جی، لَمِي لَمارا
 پَھَائج پَرین کي، کَل ڪَري ڪارا
 اي سدا سوپارا! محب مونائِي آڻ تون.

(۳)

کانگل ! چُچ قریب کي، زاغ ! ڪري زاري؛
 آئئي پَھَر اوھان ري آھ سَن کي سُونجھاري
 اللہ لڳ اسان وٽ آھ منھنجا منھاري!
 تان حمل ھِڪَ واري، ڏِسي لاهے ڏُکُڙا.

(۴)

کانگل ! ڏِجَ قریب کي، تَرَت خبر تازي؛
 توبہ ڪِر تَوڌَ کئون مَچُ اللہ لڳ آزي
 پيري منجھ، پَر پُون کيون مون سان مجازي
 تُو رب ڪارڻ راضي، حمل حُجَ قِنِي ڪئي.

(۱) پَر وس = پراھين وسنديءَ ۾ - پري. سير = واٽون - ماڳ مڪان. (۲) ھر ڪارا =
 ھر حالت ۾. پھائج پرين کي = مچائج، راضي ڪج سڄڻ کي. ڪل ڪري ڪارا =
 ڪلن تي ڪوڙعن جون وھڪون ڪري. بروايت حاجي جمال خان "ڪل ڪر
 ڪاوا". (۳) تَوڌَ = وڏائي - وڏ ماڻھي. پَر يون کيون = جڻيون کيون - پوريون
 ڪري ڇڏيون!

(۵)

ڪانگل! ڏڙھ ۾ قريب ڪي، هيءَ ٺيڻي خوب خبر؛
 جانب! جيئري ڪين مٽيندڙس، دوست او هائجو در
 مان ڪڏهن ڪا ميهير پوئتي، لاهين ڏوٽ ڏڙھ
 رحم ڪري ٿينءَ راضي، منهنجا درد لاهين دلبرا
 اها آس اسيد رکيو ٿو حمل اچي هر هر
 جانسين ڪانڌي ليجن قبر، تائسين اتر آسرو.

(۶)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، حال وڃي هيڪر
 منهنجو تنهن محبوب سان، حال وڃي هيڪر؛
 ڪانگل آڏائس ڪيتر، هيٺا ٿيا هيڪر
 ٻانهن پير پري ڪري، جي حال ٻڌو هيڪر
 تان حمل چئي هيڪر، ماڻهن منجهه مٽي ٿئي.

(۷)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، هٿ ٻڌي ٻيڻي
 منهنجو تنهن محبوب ڪي ڏج نياپو ٺيڻي؛
 ٻڌي حال حمل جو آڇيچ آڇيڻي
 تان ساجن سڀيڻي، نوڪي سور سڻائين.

(۸)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، پيرين ٻڌي ڌري؛
 منهنجي تو ريءَ سهرين! ساعت ڪين سري
 اچين هوند، حمل چئي، پيرين! پير پري
 ته صدقو ساه ڪري، هيءَ ٻانهو تنهنجي ٻاجه، ٽون.

(۹)

ڪانگل! چنچ قريب ڪي، تون عرض ڪري آهون
 ڏج روئي تون، ڏک مڙن، دردن جون دانهون؛

(۶) هيڪر = ۱. هڪ پيرو ۲. هڪ ڪٽر = هڪ ٻڌاءُ ۳. هڪ ڪٽر = هي ڪٺا
 ۴. هڪ دفعي ۵. هڪ ڪٽر = منهنجي هيءَ گهٽ اوچي ٿئي. (۸) پيرين پير
 ڌري = ڪنڀو پيرن تي ٻاڙاري. (۹) ڏج روئي تون = ڏک مان روئي،
 تون دردن جون دانهون ڏج.

تنهنجيءَ حب حمل چئي، ٿو روز ڏسان راهون
 ٻاجهه پريون ٻانهون، اچي مون ڳل ڏي منهنجا ڀرين!

(۱۰)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، نيسي نياها
 چئجڻان چڱيان ڪري، ڏيئي ڏوراها:
 ستيئر تو ساڄن لئي، سڱ ۽ سڀاها
 جيءَ جا جياها! هيڪر آءُ حمل چئي.

(۱۱)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، سارے ستهس سلام:
 دلبر منهنجي دل ڪي، تو دوست وڌا هين دام
 ڪاڻم ناه خوشيءَ جو، نيئن ننڊر حرام
 هائي هيت، حمل چئي، ٿو اچي نا آرام
 الله لڳ انجام، ڪر ڪي محب! ملڻ جا.

(۱۲)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، ٺور ڏي ساڻ ليازه
 مون ڪي عشق اوهان جي اندرئون ڪيو آواز
 نڪا عبادت آهه، نڪا نفل نماز
 ڏسي حال، حمل ڪي تون ڪئي نين نواز
 تنهنجي محب معجاز، پڇاري جان پڇيمو.

(۱۳)

ڪانگل! چئج قريب ڪي، تون نياپو هيءُ نرواره
 راڻيان ڏينهان روح ۾ آه تنهنجي طلب تنوار
 ڪنهن دم و سرين ڪينڪي، تون محب مٺا منٿار
 هيڪر آءُ، حمل چئي، تان دوست ڏسان ديدار
 سگهو سهڻا پار! ورج ويرم نه سهان.

تنهنجيءَ حب - الخ = تنهنجي محبت جي ڪري روزانو روئي پيو راهون لهاريان
 (۱۱) وڌا هين = وڌا آهن. (۱۲) پڇاري جان پڇيمو = جهڙيءَ طرح ڪهه ڪ
 پڇارو پڇي ذرا ذرا ڪري ڇڏيندو آهي. تن مون ڪي ۾ اوهان جي محبت ذرا ذ
 ڪري ڇڏيو. (۱۳) ويرم = ڊير.

(۱۴)

ڪانگل چئج ڦريب ڪسي، اوت ويهي اولي
 پُرو ڏج پرين ڪسي ڪنڀڙن مٺن ڪولي
 منهنجو عرض الله لڳ، جنهن چئج چولي
 تہ: بند ٿي بند ڪيون ڪيئون، گوند ر مٺن ڪولي
 تنهنجي سڀڪ سوراخ ڪيا سي ڦڦڙ ڏس ڦولي
 جيڪي ٻاجهه منجهن ٻولي، سا ڪيائين! ڏج خبرتون.

(۱۵)

ڪڏه ڪانگا! ڪڙي بات، آڄ عجيب اچڻ جي
 اچي ويهي اڪين تي، لٽي سڀا جهي لات
 اچن هوند، حمل چئي، آڄ پرين اچ رات
 تان ڪانگل تنهنجو وات، مصري ساڻ مينو ڪريان.

(۱۶)

ڪالهو ڏڪڙي ڪانء، ٿو ڪينڀا تو خبرون ڏيئي
 اچو ويهي آنگهه تي، ٿو ڪانء ڪري ”ڪان“ ”ڪان“
 ٻولي مٺن، ٻوڇ چئي، سام پروڙي مان
 حمل! ٿري ٿو هانء، آيا ڪي آيا پرين.

(۱۷)

ڪانگو ڪڙي مٺي ڪيئون، ٿو ٿو منجه لوي
 اغاري چئي، لات ڪيئون، ٿو چڱي پت چوي
 ٿيو خوش آوي، آيا ڪي آيا پرين.

(۱۸)

ڪانگ ٻڌائي ڪانگ، پڙهي پرين جي هار جي
 سڳها ايندا سڀرين، سولا ٿيڙن سانگ
 دل جا مڻيا ڏانگ، ڪانگ ٻڌائي ڪانگ سا.

(۱۴) اوت ويهي اولي = پردي جي آڙ ۾ ويهي. بند ٿي بند ڪيون ڪيون = ٻانهي
 ٿي نياز چيا. گوند ر مٺن ڪولي = من غلام درد (گوند ر) مان (ٿي بند ڪيون ڪيون).
 ڪيائين = اي خير قاعد. (۱۷) ٿو نوي منجه لوي = لٽي جي وٺ ۾ ويٺو لائون ڪري
 ٿيو خوش اوي = اوھين خوش ٿيو. (۱۸) ٻڌائي ڪانگ = ڊگهو لکيل ٻڌايو.
 سولا ٿيڙن سانگ = سول سولا ٿين، سفر سولو ٿين. ڏانگ = ڪارا داغ.

داستان ڏهون

بيت : سر ڀروو سنڌي

[فصل - ۱]

(۱)

مون کي ماءُ! مجاز، چيني تان چي-تيئون ڪيو
آيل آ ڪم" نه، آجهي، نڪا لفل لـماز
حمل! حبيب جي رمز چـپاهـم راز
آلستي آواز، منهنجو چيٽ چـريـو ڪـيو.

(۲)

موهيسر مخمورن، نيئن ناز ڀرين جي
اندر منجهه عجيب جا، ٿا پهل پور پتون
حمل چئي، هيءُ دلڙي سنگائي سون
کهايس جن گهورن، تن گهورن تان گهورے وڃان.

(۳)

چشم جان چشمان تنهنجون، اکيون آب حيات
جن سو پيتو پاڪ رهيا، سڀ سختيءَ ڪئون سڪرات
موتي مرندا ڪين آهي، سڄي هون هميش حيات
حمل ميهڙي ذات، ڪن نيڪن نيڪ نصيب ٿئي.

(۴)

جهڙا هڙا ڪاله، اڃ نه اهڙا سپرين
نا سو ڪيلن خوشيءَ جو، نا سا چلڻ چال
منهنجي اڃ عين جي، ڪنهن گجهي سڻاين ڪاله
حمل! هڙے حال، مون ڪئون منهن متي ويا.

(۲) سنگائي = ڏکائي - ڪنڀائي.

(۵)

جهڙا هُئڙا رات، اڃ نه اهڙا سهرين
مون کان مُنهنُ مٽي ويا پيرھ ڦٽي پڙيات
منهنجي اڃ عِين جي، ڪنھن بُرے سائين بات
حمل! هُونِ حيات، مان ملن مون ڪڏھين.

(۶)

هڪ م ٿي پري، دلبر دوست! اکين ڪئون
منهنجي توريءَ سهرين! ساعت ڪين سري
ڏسيو ڏسيو ڏک لاهيان، ٿو هر دم هان ٿري
وڇوڙي جے واھ ڪئون، ٿو منهنجو ڏيل ڌري
ڦوڙائي فراق ڪئون، ٿي ڦري دل ڦري
قادر ڪڏ ڪري، حمل! هميشه ڏينھڙا.

(۷)

منهنجا ڏج محبوب ڪي سنيها ساري
هانڌي! چنچ پرين ڪي رت منجهون هاري؛
رويو راه اوھان جي، ٿو لٽ لٽ لھاري
ويئون و ساري، هاڻي ڪيئن حمل ڪي.

(۸)

حمل چئي: هڪ ڏينھن، مون وٽ آھ منهنجا پرين
وسار پئي ورھين ڪي، سوئون اچي ڪر لينھن
مون تي مھڙئون مينھن، وري آھ وساء تون.

(۹)

حمل! هڪ ساعت، مون وٽ اچي منهنجو پرين
تان ڏک وڃن سڀ ڏيل مون، روح و لي راحت
پرين سان پاھت، منهنجي روز ميثاق ڪئون.

(۱۰)

سانڌيس سڌائي، سڪ توهان جي ساه ۾
اندر ۾ آڌمان ڏئي، سا ڪل نه ڪنهن ڪائي
حمل! چئي: هيءُ دل تو ڪهڙون سان گهائي
جا لئون اوهان لائي، سا ڪنهن دم سر ڪينڪي.

(۱۱)

سيڪندے ٿيڙم سال، تو سڪ نه لائي سپرين!
آئشي بهر اندر ۾، آ تنهنجي سڪ سنڀال
اچين هوند، حمل چئي، ڪري پلائي پال
ته ملڪ مڌيون سڀ مال، سير سوڌو صدقي ڪريان.

ڪافي

- ادا بانڌي چنچ هر ڪي، سڀ سنيها ساري
۱- تنهنجي اچڻ لئي ويچاري، نيت واتون ٿي نهاري
۲- هن لمائيءَ جي نجهڙي، واک ايندون ڪڏهن واري
۳- سوڙ ستيان جي سپرين! ڏک ڏونگر وجهن ڌاري
۴- حال حمل جو معلوم توکي، وڃي وينئون ڪيئن وساري!

[فصل - ۲]

(۱)

گهاٽس تنهنجيءَ ڪهڙو، جا سڄڻ! ڏني تو سامهين
آئشي بهر انهيءَ ۾، آه دل چري ڇڪڇور
هيڙي حال حمل جدو، معلوم تو مڌڪور
سئي منهنجا سور، ترس نه هڻي تير جيترو.

(۲)

ڪيهر ڏوه ڏتر، تو مون سان ڪرين منهنجا پرين
تنهنجي باهه برهه جي، جا آهي آڳ اندر
ڪيان هوند، حمل چئي، تنهن مڙن باق بهر
ته وڻ ٿي شجر شهر، ساعت منجهه مڙي وڃن.

(۲) ڪيهر ڏوه ڏتر = منهنجا پرين! ڪهڙي ڏوه جي ڪري مون سان ڏتر
تو ڪرين. شجر = وڻ.

(۳)

سيڪَ مڙهي سور، سورَ پي سِرُجِيَا سيڪَ مَوَن
صبر سيڪَ وڃائيو، ماڻ نه اچي مور
دانهون درد فراق منهنجي جون ڏيهَ پُجهن ٿيون ڏور
حمل! هي ڪٿور، جو ساجن سُرُئي ٿي ڪينڪي!

(۴)

حمل پنهنجي حال جي ڳالهه ڪري ڪيهي
سورن مون سان سپرين، جانبِ اَ ڪم جيهي
ساري ڳالهه سڻائين، جي توڪي ٻي تيهي
تان مون سان ڪڏ ويهي، تون پي روئين رت ٿڙا.

(۵)

تنهنجي ريجھ رهڻا، ڪنهن دم وري ڪينڪي
راتو ڏينهان روح جي، آه توڏي تائو تان
اچن هوند، حمل چئي، هڪر مون وٽ هاڻ
تان ڪرے لڳي توساڻ، روئي روئي رڄ ڪر بان.

(۶)

ڳالهيون اٿم ڪي، تو سان دلبر! دل جون
چوان چئي نه سگهان، ساجن! منهن تي سي
ڏسي حال حمل جو، ڪو دوست! دلا سوڏي
نه ته هاڻي هيءُ اڳتي، ويندءَ محب! مري ڪرے.

(۷)

ساجن! تو سان سور، جيڪر ڪرهيان ڳالهيون
هر جانب! ڪين جهلي سگهان، جا گهاءَ وڻي ٿي گهور
تنهنجي دوست دلاسي ريءَ، ٿي دل وڃي وهڪور
هاديءَ لڳ، حمل چئي، ڏکڻ اچي ڪر ڏورا
پورن مٿي پور، جانب! تنهنجا جيءَ ر.

(۳) ميرجيا = آپري يا - پيدا ٿيا. ڪلور = قهر - ظلم. (۵) ڪرے لڳي = گل لڳي.

رڄ ڪر بان = ڀو ڪر بان.

(۸)

ساجن! تنهنجي سڪ جي، آه الدر ۾ اُن تڻ
 ڦوڙائي فراق جا، ٿا ڇاڪ ڪرڻ چڻ پڻ
 هيڪر حال ۾ حمل جو، ساجن تان سڻ سڻ
 تنهنجون ڳالهيون ۽ ڳڻ ڳڻ، ڪنهن دم وِڙن ڪيڪي.

(۹)

ساجن! تنهنجي سڪ ڪيآ اندر آڪيرا
 راتيان ڏينهان روح ۾ ڪيا وِڙن واهيرا
 اچين هوند، حمل چڻي، ڏينهان ڏه پيرا
 تان جان جگر جيرا، توڪي دوست دعا ڪرڻ.

(۱۰)

آءُ گهڻوئي ساريان، ڪي ساجن! تون سارين
 ڏسان ڪوڏ ڏيه ۾، پيو پرين! تو پارين
 پهرينتون قرب قريب ڏيئي، پوءِ موٽي تو سارين
 سارين جيتارين، آهي حمل هٿ اوهان جي.

(۱۱)

ساعت ساعت سپرين! توڪي تو ساريان
 سهڻي صورت تنهنجي، ڪنهن ويل نه و ساريان
 تولشي هيت، حمل چڻي، هنجھون تو هاريان
 ڪنگهر تو گهاريان، تو ريءَ ڏڪيا ڏينھڙا.

(۱۲)

سورن سَو هزار، لڪڻ لڪو ناه ڪو
 وِڙن وڏي وڻ ڪيا، ڏڪن مڪا ڌار
 دعا ڪريو تان دوست اچي، حمل چڻي، هيڪار
 تان ساجن تئون سو وار، صدقو ساه سيسي ڪريان.

(۱۳)

ساجن! سدائين، جئرو هُڻين جهان ۾
 مون ڪي، تو منهنجا پرين! ڪا لئون ڳڻهي لائي
 الدر آڳ عشق جي، تو دلبر ڏڪائي
 حمل چڻي، هن حال جي، ڪل پوئي ڪائي
 تان جاني جدائي، هوند موٽي مون سان له ڪرين.

(۹) ڪيا وِڙن واهيرا = ڳڻين ڪهر اچي ڪيا. (۱۰) تو پارين = تو جهڙو.

(۱۴)

ڪيئن ڪريان، ڪاڏي وڃان، ڪنهن سان ڪٿرهيان ڳالهه؟
سانڀڻ سڪ سڄڻ جي، مشڪل آه محال
اندر ۾ آڏو مان ڏٺي، ويستند نا هيڪ وال
حمل! هيءَ حوال، ڪنهن پٿر بهجي پٿر ڪسي.

(۱۵)

ڇا ڪيڙي ڇا ڪاه! مون جهڙي مسڪين تي!!
غصو هن غريب تي، توڪي محب مناسب ناه
هادي لڳ، حمل چئي، مون تئون ميهرم لاه
پوتل پهرئين ڪنان، آه توسان سامه پساه
هيءَ ساجن! ناه صلاح، جودل ڪسي ڌڙڪا ڏهن.

(۱۶)

ڪٿر ڪٽيو ڪٿرهن، مون سان منهنجا سپرين
ٻڌائين ٻين ڪسي، ٿا ڪل جي ڪن وڃهن
ڪجهي مام ملڻ جي، ٿا مون کي محب ڏين
هينئين مون، حمل چئي، ٿا سوجهيو سور ڪڍن
ڪٿر ٿا خوش ٿين، ته جيڪس اڃ جدا ٿيا.

(۱۷)

ڪاڻ ڪٽين جي ڪاڻ، آه ڪاڻون ڪڍان ڪن جون
نه ته ڪير ڪاڻون، ڪير اسين، ڪير ڪڍي هوند ڪاڻ!
اسين پاڻ اٿامرا، ڪنهن جي ڪڍون نه ڪاڻ!
پر حمل! سرهي ساجن ڪاڻ، ٿا ڪاڻون ڪڍون ڪن جون.

[فصل - ۳]

(۱)

مون وٽ هوءَ حبيب، هاسي م ٿي منهنجا پيرين!
ڇاڪي سور سڌون ڪن، جي اودو هوئين عجيب!
توڙي لڪ طيسب، توريءَ چڱي نه ٿيان.

(۱۷) ويسته = ويساهين - سامي. ويسند نا هڪ وال = هڪ وار يا ذري جيتري به
سامي ڪانهي. (۱۶) ڪر ڪٽيو = اوچي گهات ڪيو. ڪرهن = ڪاوڙ ڪن.
سوجهيو = چيليو. ڪر = اصطلاحاً: رقيب. (۱۷) اٿامرا = پاڻ کي وڏو سمجهندو.

(۲)

توريءَ چڱي نه ٿيان، توڙي هونَ طبيب هزار
تنهنجو نظرُ نصيب ٿئي، هيٺيءَ کي هيڪار،
تان اندر مٿان آزار، آجهين اٿي وڃي.

(۳)

آجهين اٿي وڃي، درد نه ٿيڪي دم
وجهه مَ ويچاريءَ ڏنڊ، خالق ڪارڻ ختم
هيءَ هنڌ چم لڙم، تنهنجي جهوريءَ جهوريو.

(۴)

تنهنجي جهوريءَ جهوريو، تنهن جو ٿيءَ طبيب
ماري موٽي نه پڇيئي، ايءَ عجب آه عجيب!
رٿيو شال رقييب، جنهن هيڏا وڃ وڃون وڌا.

(۵)

هيڏا وڃ وڃون وڌا، منافق سردار
ملڪن ۾ مشهور هئا، جنهن ڪوجهه جا ڪيردار
عالم جي سردار، دشمن سو دفع ڪيو.

(۶)

دشمن سو دفع ڪيو، ويو ڏرت وڃا
ڪٽو ڪالهه مري ويو، باري ڪيو بهاء
اڳڻ هلي اڃ آه، تان اسان تون عيڏان ڪريون.

(۷)

اسان تون عيڏان ڪريون، وريو ورق وصال
هجر جو، حمل چئي، قادر ڪڍيو ڪال
صاحب مڃيو سوال، ويو درد دفع ٿي!

(۸)

جارو مٿان جهاتي، پرين پاتي پير پري
پاڪيزي پرين جي، مون صورت سڃاتي
گڻي گڻيان ڪيتريون صفتون صفاتي
ظاهر ڪيو ذاتي، حمل! حسن حبيب جي.

(۲) آجهين = اڃ ٿي. (۳) خر مَ وجهه = ڪاوڙ مان گهٽندي نه وجهه. (۴) جنهن
هيڏا وڃ وڃون وڌا = جنهن وڃان هيڏا نفاق وڌا (وڃ وجهه = نفاق وجهه)
(۶) ڏرت = ڏک. تڪليف. (۷) هجر جو ڪال = وڃوڙي جو ڏک ۽ ڏنجهه.

(۹)

جڏھانڪر ڄاڻي، مون ڪي منهن ڏيکاريو
وري وِڙي ڪينڪي، اها پرين پيشاني
مسي هوت، حمل چئي، ٿي هنڌي حيراني
اها نقش نيشاني، رهي آهي روح ۾.

(۱۰)

سچن سچوئي سڪ، سڪ پي نان سچن جو
صورت سڪ سچن جي، سڪ ۾ ڪيائين لڪ
ماڪيئون مئي پائمان، پريان سندي پڪ
حمل! هاس هڪ، پٿر جس منجه جدا ٿيو.

(۱۱)

مون ڪي محبوبن، ڪوئي چيو ڪن ۾؛
مئي سمجھي ڪالهڙي، منهنجي لائج من
بياني ڏيئي ٻن، هو حق سان هڪ حمل چئي.

(۱۲)

پس پيهي منجه پاڻ، پري ڏور ۾ پير ڪي
”نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِمْ“ حَبْلُ الْوَرِيدِ ”حمل! هيت سڃاڻ
جن تو هي ساڻ، ويجهو روح رکن ڪئون.

[فصل ۱۴]

(۱)

سرتيون! سڀئي، مون ڪي دليون دعا ڪريو
اسين پڙجي پاڻ ۾، پٽ ٿيئون پيئي
پئي پرين جي پير جي، جي مئي مون پئي
تان حمل! هنڌ پئي، وچن سور سنڌا ڪيو.

(۲)

سرتيون! منجه صبح، ٿي دعا گهر ڀر جنهن دوست لئي
اجهو آيو مون پرين، رکن پير و روح
وري ٿيس وِڙو، حمل! هوت حبيب سان.

(۱) هاس (اٿر جو محاورو) = هاس - هاسون. (۱) هنڌ پئي = بروقت ساڳي
جاو - بڪدم. سور سنڌا ڪيو وچن = سور وٿيون وجهي ٺڪري وچن، (۲) ورو = وندر.

(۳)

آیا ٿو آيا، محب منهنجا سهرين
سوال هين سيڪايل جا، کڻي آگي آگاهيا
آهي نئين نارا ٿري ٿيا جي ڏکڻ ڏکيا
سولي ملایا، حمل! هاڻ حبيب مون.

(۴)

آيم اڃ اورڻ، ساجن، سنهڙيون ڳالهيون
اچي ويٺا وٽ ۾، درد ڪٿي ڪورڻ
سٿل ڪر سڙي ٿو، ٿيا مهل تنهن مورڻ
ڪهور ڪيو ڪهورڻ، حمل سِر حبيب ٿو.

(۴) آيم اڃ اورڻ۔ الخ = اڃ ٻرين، راز و نياز جون ڳالهيون ڳڙهن آيا. وٽ ۾ =
پر ۾. درد ڪٿي ڪورڻ = سڀني سور کانن (خاطر اچي پر ۾ ويٺا). ٿيا مهل
تنهن مورڻ = الهي وقت (سُڪ سرير منجهان) نئين سر لیسرڻ (مورڻ) لڳا
ڪهورڻ = قربان ڪرڻ.

داستان يارهون

[يار ۽ ياراني]

(۱)

ياراني يارن مٿان، ويهي ڏس ويهي
 ڪڏبل هئي گمان ۾، سا هٿ ڏري ٿي پيئي،
 ڪوڙي لوت لباس جي لائن ٿا لپي
 ڪٽر هٿ، ڪاغذ جان، آڪري اڳيئي،
 محبت لڏي ملڪ مٿان ڏڪ ويهي ڏيئي
 دوست ڦيري دشمن ٿيا، جانيب ها جيئي
 سڄي مٿا ساڻ ڪٽون، سامهون ٿيا سيئي،
 سڪا، صحبت، ساڻ مينو، ٿوري ويا ٿيئي
 حمل آهي ۽ ٿيئي، ڪنهن کي سور سٿائين.

(۲)

هٿ هٿ هٿ هٿ هٿ هٿ هٿ هٿ هٿ هٿ
 جيتي قرب ڪمال هو، ٿيئي لاء نه ساء
 حمل چئي، هن ڳالهه جو ڪولهي سڏ سماء
 ڪو جو ڏريو واء، ماڻهو سڀ مڙجي ويا.

(۱) لوت لباس = ظاهر داري - ڏيکاء. ڪوڙي لوت لباس جي - الخ. = وقتي ۽
 ظاهري دوستيءَ جي جڙتو بناؤت جو ذڪر ڪندي شاعر چوي ٿو تہ: هيءَ دوستي
 هڪ ڪاغذ جي رانديڪي مثل آهي جنهن کي اڇوڪا يار ٻاهرينءَ طرح سان
 ڪوڙي سوڙي لپي (اڻي جي) لاپو، انڪايو ويٺا آهن (پر ڪم وقت ٿوريءَ
 ڇڪ تي اها ڪاغذي دوستي فوراً ڪڍي پوي ٿي). ساڻ منو = محبت جو منو مڙو.
 ٿوري ويا ٿيئي = اهي ٿيئي غائب ٿي ويا. (۲) لاء نه ساء = ڪوبه لطف ۽ مڙو ڪولهي.

(۳)

جن چيو ته ”جيءُ“، سي اڄ ”ٻوڏ“ نه ڇوڻ ٻاجه مڙن!
 جن ڪارايو ته خوشيءَ مڙن، سي پاڻي ڇوڻ نه ٿي
 هوڏهن هڻوڻ؟ حمل چئي، هيت حال منهنجو هيءُ
 رحيم ٻيهر رهريءُ، ڪو جهن تي ڪير ڪري.

(۴)

حمل چئي هن ڪالهه جو ويهي ڪير ويچاره
 ته دل لڳي دوستيءَ جو چا ملهه آهي مقدار؟
 تان اندر مان عقل چيو، نقطو هيءُ نروار:
 ”وڃي لڳي ته لک هزار، ٿئي ته ٽڪوئي نه لهي.“

(۳) جن چيو ٿي- الخ . = جي دوست اڳ (سڌ وقت پيار مان) ”جيءُ“ ڪر
 جواب ڏيندا هئا، سي اڄ ”نيهور“ يا ”ٻوڏ“ وارو ڪارو ڪهرو جواب به ذرا نرم
 سان ٿا ڏين (يعني صفا منهن موڙي ويا آهن). سي پاڻي چون نه ٿي = سي ا
 آڄ به ٿا ڪن ته ڪو پاڻي ڇڪي.

داستان ٻارهون

ستفرقات

ڏينگو ٻار

- ڏُلفَ ڏينگا، اُٻرُوءَ ڏينگا، گفتار ڏينگي، رفتار ڏينگي
جنهن جاءِ هوندا اهي چار ڏينگا، لاچار هوندي هرڪار ڏينگي.
ڪيئن اچي تنهن جاءِ جميعت، شهر سڄو ٻُرشور شرار
جيت ٻارُ ڏينگو، آغيارُ ڏينگو، ديهدار ڏينگو، بازار ڏينگي. ۱
ڪير ڪنهن جو فریاد سڻي، ۽ ڪير ڪنهن جو ڪو داد ڪري!
جيت سوار ڏينگو، سالار ڏينگو، دستار ڏينگي، تلوار ڏينگي.
ڪيئن اچي ڪم راس تڻهين جاءِ، سمجهه سُخن، ڪر هوش ڇهل! ۲
ڪوٽار ڏينگو، ڪمدار ڏينگو، مختيار ڏينگو، سرڪار ڏينگي.

آلبیلا آڙ ٻَنگ

- آلبیلا آڙ ٻَنگ، خیال وڌي سان خان هئا؛
جن ٿي ڪوٺتَ ڪڏائيتا، تازي تيز ترنگ، ۳
ماری جن ٿي ملڪَ مجابا، ويرن ٻاڻو ونگ، ۴
سهڻين ساز سُروڊ سندا هئا راڳ رهائون رَنگ،
تن جا هاڻ، ڇهل چئي، قبرن منجهه ڪرَنگ. ۵
اهي لالَ لَنگ، ڪاٺي خاڪَ ڦِٽا ڪيا. ۶

۱. دهمدار = اڳئين وقت جي هڪ آفيسر جو عهدو. ڳوٺ يا ديھ جو آفيسر.
۲. ڪيئن اچي ڪم راس = يعني مقصد جي تڪميل ڪيئن ٿئي. ۳. ڪوٺت =
ٻڌو گهوڙا؛ ساريءَ جي گهوڙن کان سواءِ ٻيا وڌيڪ بنا سوار جي خالي گهوڙا.
تازي = عربي گهوڙا. ترنگ = پلا ۽ نخري باز ("تازي" جي صفت). ۴. ويرن
ٻاڻو ونگ = دشمن کي دمار وڃهيو، قابو ڪيو. ۵. ڪرَنگ = ڪرنگها. هڏن جا
ٻجرا. ۶. لالَ لَنگ = سهڻا حسين جوان.

بيت سينگار: فن ڏهنام †

- ۱- رڌان رڄني جيهون، چم چيهل ڪئون وڌ
- ۲- آنڻ آننگ ڪئون اڳرو، روءِ رڀن ڪيو رڌ
- ۳- ڪيسر، ڪسنب، ڪنگو وٽر خوب ڀريان جا خد
- ۴- دڇن دلبر جا پسي، وڃي دُر پيا منجه، دڌ
- ۵- جهرو چمڪيو، چي چي، ڪيو زيب ذهب ڪي زڌ
- ۶- جوڙا جانب ڪي پسي، ٿيو عشق منجهارئون آڌ
- ۷- ڪپو منجه خمار مدائين، مڃب ڀريڻ ريءِ مد
- ۸- نور پسن ڪي مور هليا، ڀيو سنڪر ڪي ٿي سنڌ
- ۹- حمل چئي هيت حد، بيشڪ نام بيان ڪي.

سنڌي غزل

- هن ڀرڻ جي ڀمار جي سا ڪل ڪپهي بيگانگان
ڪو سڄڻ نٿي چئي سڄڻ ڪي، تا ڪرڻ دَر مان مان
۱- لعل لب لالن سندا، لڪ لعل تنهن مڙن لعل ٿيا
سا ڏسي لالي لب، قربان ڪئين مَر جان جان

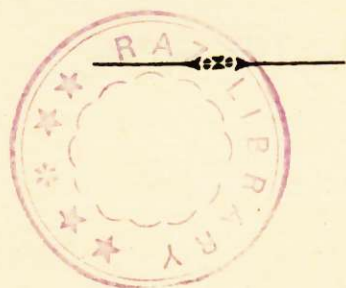
† "ڏهنام" سنڌي سگهو ٻائي جي فنون مان هڪ فن آهي، جنهن ۾ سگهو شايد مختلف ٻولين جا انوکا الفاظ استعمال ڪري پنهنجي ڪلام کي گهوڙي بنائڻ جو شوق ڪندو آهي. معنيٰ جي اصليت مطابق "ڏهنام" معنيٰ ڏهن ٻولين لفظن جو شعر ۾ استعمال. عموماً "ڏهنام" جي بيتن ۾ هڪ کان وڌيڪ ٻولي جا انوکا الفاظ استعمال ٿيل هوندا آهن. حمل هن بيت ۾ "سينگار" (سڄڻ سونهن جو بيان) ۽ "ڏهنام" جي ٻن فنن کي يڪجاو جمع ڪيو آهي.

- ۱- رڌان (هندي) = زلف- وار. رڄني (هندي) = ڪاري رات. جيهون = جهوپون
- چم (بلوچي) = چم- اڪيون. چيهل = چيهل (هندي) = ڇڻ. ۲- آنڻ (عربي) = لڪ. آننگ = طوطو. روءِ (فارسي) = منهن. رڀن (هندي) = آفتاب- سج. رڌ = رڀن ڪيو رڌ = دلبر جي رخ، سڄ ڪي به شه ڏيئي ڇڏي. ۳- ڪيسر = هڻو ٻوٽي جي گلن جا خوشبودار ڳاڙها وار. ڪسنب (هندي) = ڪنهيو. ڪنگو = هڪ ٻوٽي جو ڳاڙهو رنگ. خد (فارسي) = رخسار- گل. وٽر خوب ڀريان جا خد = سڄڻ جا رخسار انهن مڙني کان وڌيڪ لعل آهن. ۴- دڇن (هندي) = ڏند. دڌ (عربي) = اڇا موتي. دڌ = منڊ. ۵- چي = چيهه (هندي) = وڃ- ڪئون. زيب (فارسي) = سونهن. ذهب (عربي) = سون. زڌ ڪرڻ = جهڪو ڪرڻ- گهٽ ڪرڻ. ۶- جوڙا (عربي) = هڪ نهايت چمڪندڙ ستارو. ڪيو = خماريو- مخمو لشي ۾ مست. خمار (فارسي) = نشو- مستي. مد (هندي) = منڊ- شراب. ۸- سنڪر = هاڻي.

- ۲- تيمر ميڙ ڪن جا تڪا نيت تيمن تن جا ناز سان
 ٿا هڻن هر لحظ ترڪش ڪش تير جان ترڪان کان
 ۳- ڪير ڪو جنگ جاء ۾ ميدان محبت جڳ اچي
 سي اچي سورھ ڏيندا سِر، جي هولدا ميدان دان
 ۴- سِر وٽون ساقي ڏئي هڪ سرڪ سو احسان ساڻ
 هر ڪهين جي ناه حاجت، ڪي پڄن ميخان خان
 ۵- وڃ حمل! هٿ ٻئي ٻڌي پير-مُغان جڳ پيش پو
 تا توازن ۾ يڪ نظر، اهو آهي او شان شان

مُعَمَّمَا

عجب ڏٺوسون آدمي دل جو ڌيان ڌري
 ته رزق خاطر راتيان ڏينهان ٿو پيرن پنڌ ڪري
 توڙي هلي تڪڙو، توڙي هلي هري
 تان، حمل چئي، [نه چري]، ره ۾ بيٺو انهيءَ هنڌ تي. (۱)

(۱) هي معما يا ڳوڙهي ڏکڻ مشاهدي تي ٻڌل آهي: جتي ٻني جي سطح
 کان ڪسي يا ڪڙبي ۾ پاڻيءَ جي سطح ٿورڙو هيڪ هوندي آهي، اتي هاري
 بنا چڪر جي هڪ خاص قسم جي چرخي چاڙهيندا آهن جنهن کي ”پراڻي“ چئبو
 آهي، ڇاڪاڻ ته هاري ان چرخي کي پاڻ پيرن سان هلائيندو آهي. ماڻهو جي
 بار سبب چرخي ٻئي ڦرندي ۽ هاري هر قدم وڌائي ٻئي اوياري تي پيو رکن
 ٻه هاري باوجود قدم ڪڍڻ جي ساڳي ماڳ تي بيٺو هوندو. هيءَ معما بياض ۾
 ڏنل ڪانهي.

کلیات حمل

متن

پاگو بیو

کلام: زبان سرائیکی

داستان پھريون

[مرشد جي مدح ۽ نصيحت ناما]

مدح مرشد حقيقي، راه نما تحقيقي، حضرت غوث اعظم، صاحب لعل لؤاري رحمہ "†

(۱) "وہ" محبوب مڪمل مرشد، ڪامل قُطْب رُبَّاني

لائق لعل لؤاري دا، شہ نقشبندي ثوراني

دين دنيا موجود مَهَيَّا، شَرَطَن شان شهباني

مَسْنَدُ مَنَصَّبِ مُسْلِمِ تَيَكُون، جيسين جوڙ جهباني

سن فرياد فراق ميڙي دي، اے محبوب حقاني!

(۲) هادي، مهدي، مرشد، مالڪ، خالق خَلْقِيُون خاصا

تَيِّدًا تَكِيًّا تاري دل ڪُون، پَرَّ نہ بيا پَرَّ واسا

بَرَّ سِرَّ بار بديان دے چاتر، نال نہ، نيڪي ماسا

حرص هوا دے وِجَّ وِجائِي، جوين جُمْلے جواني

سن فرياد فراق ميڙي دي، اے محبوب حقاني!

(۳) خاص خليفه حق دا هيٺين تون، نيڪ نبي دا نائب

شوڪت شان شرع دا صاحب، غوث غياث غرائب

بعثت بَلِيغِ بلاغت بَرڪت، عَظَمَتِ عِلْمِ عجائب

بخش بشارت، بيشڪ تَوْن تے سايه هے سبباني

سن فرياد فراق ميڙي دي، اے محبوب حقاني!

† يعني خواجه محمد حسن رحمہ جنهن کي ئي معتقدين درگاه لؤاري "غوث اعظم"

جي لقب سان ياد ڪن ٿا.

(۱) مسند=تخت. منصوب=درجو. مسلم تَيَكُون=توڪي تسليم ٿيل-توڪي مليل.

(۲) خالق خَلْقِيُون خاصا=خالق توڪي خاصو ۽ چڱو يا خاص ڪري خلقيو. تَيِّدًا

تڪيا-الخ=تنهنجو ئي آسرو ۽ دلاسو دل کي آهي؛ ان کان سواءِ ٻيو ڪوبه

پرجهلو يا ڀروسو ڪونهي. (۳) غوث غياث غرائب=(تون ئي) غريبن جو مددگار

۽ ولي آهين.

(۴) تَوْنُ تے لازل نور خدا دا، تَوْنُ تے رحمت رب دي

تَوْنُ تے رحمت ماکين دي، تين رحمت نبي، عرب دي
تَيّڙي سيڪ سداين منگدا، ڏے توفيق طلب دي
جو دم جيئندا هووان ڏيکيان تَيّڙي پاڪ پيشاني
سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

(۵) تون سردار سخا دا صاحب، تون درياءُ ڪَرم دا

بخش آسان ايمان سلامت، بهرا پيڙم پيڙم دا
سخت صدي دا وقت لڳا هے، رڪيڻ شان شرم دا
دامن هيٺ ڏيکيڻ ڪُل ميڙے عيب آگهڙ عمر ڀاني
سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

(۶) تون مقصد تون مطلوب اسادا، ڪعبا قبل دِلدا

اين ڪعبے اُون ڪعبے وڇون، نهين تفاوت تيلدا
رب جيئهان تے راضي تَنڪُون اينجها مرشد ميلدا
هشت پناه مَرِيئدان دا، تون حامي هردو جهان
سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

(۷) صبر، سخاوت، علم، امانت، دين دِيالَت ڌَر دے

بخت، عقل، اقبال سڀے هين تِيڙے در دے ڀردے
دشمن دعويدار دُورنگے، دهشت ڪَنون ڌَر دے
هيبت، حشمت، اعليٰ عظمت، صَوَلَت هيئي سُلطاني
سڻ فرياد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

(۸) ڏوه گناهين ڪيئا ميڙا قلب اندر ڪُل ڪالا

نال لڳاهه نوازش ڪَر تون ميڙا اندر آڃالا
حال ميڙے تے پال ڪَر، في الحال ڪَر ڏک ٿالا
مئن مَجَرَم مسڪين آتے، ڪر فائق! فيض رساني
سڻ فرياد فراق ميڙے ڏي، اے محبوب حقاني!

(۴) سداين منگدا = يعني "مئين سداين منگدا" - آءٌ هميشه گهرندڙ آهيان. (۵) بهرا
پيڙم پيڙم دا = لڄ ۽ پت جو وڏو حصو؛ يا خدا جي خوف ۽ لڄ شرم جو حصو.
سخت صدي دا وقت لڳا هي = هن سخت چوڏهين صدي جي دور اچي تڪليف ۾
وڌو آهي. (۷) ڌَر دے = ڌَر دے هيٺو = رکو ٿا - اوهان وٽ آهي. ڀردے =
غلام - ٻانها. صولت = طاقت - حشمت. (۸) ڪرو ڏک ٿالا = ڏک ڪي ٿاريو.

- (۹) واه، وسيلو، وارث هٿين تون ميڙي سِر دا سائين
آپ پلائين سائين تون، سڀ ميڙي عيب چپائين
دوزخ دے هين دڙڪي ڏاڍي، ڪنن باهه بچائين
نال جماعت جنت دے وچ، ڏيون جاءِ جناني
سڻ فرياد فراق ميڙي دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۰) ڪر ڪر ياد گناهان ڪون مٿن غم وچ غوطي ڪوٺا
ڪيا پرواهه تيهائون ڪون، جن تے نظر تڙاڏا پوئندا
سوالي خالي ڪوٺي ڪيا، جو تڙي در تے آئوندا
مٿن پسي سوالي تڙي در دا، لاه حزن حيراني
سڻ فرياد فراق ميڙي دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۱) ڪر سڀي مٿن ڪيٽي ڪوجھي، اونجھي ڪنھين نه ڪيٽي
نفس ميڪون نٿن چوئي توڙي وچ گناهين ليٽي
دست تڙاڏي دامن وچ، مٿن روز ازل دے سيٽي
دامن دا تنگ تڪون هے، نا ڏيک ميڙي ناداني
سڻ فرياد فراق ميڙي دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۲) نفس آئين شيطان ڏنھاندي لالچ لاري لڳس
راه ڪنن گمراه ڪيٽو نه، ٺڳ ڏناھين ٺڳس
اوڙي پاڙي نال آجايو وير پاڻ وانگر وڳس
حق سڃاڻ ڪيٽي ڪم سڀني ناحق دے نفساني
سڻ فرياد فراق ميڙي دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۳) دل ميڙي دلگير دمودم، غم وچ ڪوٺندي غوطي
هر هڪ هے جو وال ميڙا سڀ نال گناهين هوتي
نال رحم تئون راحم دے اوھ ڏوھ ٿيئون سڀ ڏوتي
هیر اميد ڪري سين ميڙي مشڪل ڪل آساني
سڻ فرياد فراق ميڙي دي، اے محبوب حقاني!
- (۱۴) نفس آئين شيطان ميڙي تان موڙيئي لهين سڙيندي
موت، قبر تهن قيامت دے، هٿي دڙڪي سخت سڙيندي

(۹) واه=گلي۔ چونڪارو۔ آپ پلائين=تون پاڻ مهرباني ڪجان۔ جاءِ جناني=
بستن واري جاءِ۔ (۱۰) حزن=غم۔ درد۔ (۱۱) نيتي=نيتاھي=ڪٿي ويو آھي۔
(۱۲) آئين=لاري لڳس=ڌٿارڻ تي لڳس۔ وڳس=آڻ وڙھيس۔ (۱۳) دمودم=
دم در۔ هر=اٿر۔

- ڏوھ میڏے وچ روھ نہ تڏسَن، تیڏا توھ لئیدے
 ٿیوینَ مدد مداحی دی، جیٽ تلسی ترمیزانی
 سَن فریاد فراق میڏے دی، اے محبوب حقانی!
- (۱۵) حق کون چوڙ ناحق کون لکس، باربد یان دے چایم
 سچ سچاں سمورا سڀیم، کلسی کوڙ کمایم
 روزے، فرض، نمازا دے پی رلدے وقت وچایم
 کھڙے کھڙے عیب سڻایان لیکا لیک لسانی
 سَن فریاد فراق میڏے دی، اے محبوب حقانی!
- (۱۶) ڪر ڪر یاد گناه آکھیندا: هڻے هڻے! ڪيون مٺن چایم
 اوھے عیب پلٽ، ھا سڀي، تیڏے در تے آیس
 عیبین نال ڪیتئي چا اٿا، تیڏے توه تڳایس
 ڏکڻین ڏکڻهارا! جے ڪیم ھاپ پٿر پنھانی
 سَن فریاد فراق میڏے دی، اے محبوب حقانی!
- (۱۷) دَھشت دَوْر زمانے دے مٺن ڏیک تہن ڏاڍا ڏرڍا
 ادب، انڊیشا، شرم حیا کیا، ھائو ڦڦڙ پیا ڦرڍا
 جملہ جماعت نال اساڏا پیرا! رکین تون ھرڍا
 ڏیوینَ ھاڻد پناه اسان کون، مرشد میسر مڪانی!
 سَن فریاد فراق میڏے دی، اے محبوب حقانی!
- (۱۸) نال اسا ڏے ویری وکڏے جھپڙے جنگ مچانی
 گلا غیبت ھرڻ پتیل وڏن چلمیل چانی
 مرن مٹافق موڏي جنھن رڙ ڪر دل رنجانی
 پت پتھن دی ھاڙ، ھرے ڪڍ ماراوھ مرقانی
 سَن فریاد فراق میڏے دی، اے محبوب حقانی!

(۱۴) روھ نہ تلسن = جبل بہ تھری نہ سکھندا. تیڏا توھ لئیدی = تنھجي مھربانی
 ڪپی. تلسی تر میزانی = جت ڏوھ گناھن جي پوري تارازي تھندي. (۱۵) کوڙ
 ڪمایم = کوڙا ڪم ڪیم. لیکا لیک لسانی = زبانی لیکو ڪري چا پٿریان. ھاپ
 پٿر پنھانی = کجھا ۽ پٿرا ڪناه. (۱۷) ڦرڍا = ڪٽی پيو. مڪانی = مڪان شریف
 لواری جا. (۱۸) ویری وکڏے = دشمن وڙھن ٿا. وڏن چلمیل چانی = چور چڪور
 ڪندا ٿا وتن. رڙ ڪر = سعيو ڪري.

- (۱۹) ٻار ۾ين سن دي ٻيٽا تو ۽ وچ سال ته تيرهن سن دے
مدح مبارڪ جوڙيس، ٻوتم دائرے دُر عَدَن دے
يا وت مشڪ کٽوري غنبر، چٽڪے چوب چندن دے
رہے هميشان ياد ميڙي ايہ نادر نقش ليشاني
سن فریاد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!
- (۲۰) تيدا لطف لغاري منگد نرے، تيدا رحم رعایت
تيڙي مدد مداحي منگدا، تيڙي عين عنايت
حاضر وقت هلائي هو وين، حمل نال حمايت
نال ايمان چلان ٻڙم ڪلمان، ظاهر آڪ زباني
سن فریاد فراق ميڙے دي، اے محبوب حقاني!

"تعار شد

از دست حمل فقير لغاري:

۲۳- ماه رجب سنہ ۱۲۹۲ھ"

(۱۹) لادر نقش = عجيب سناء واري مدح. (۲۰) وقت هلائي = هن جهان سان
هلائي وقت.

نصیحت نامون -۱

- (۱) کر کجھ یاد خدا کون بندا چوڑ دنیا دا کوڑا دند
حرص هوا دا تاش نہ تندا نیک بدی دا سمجھین سنڈ
کلی اندر دا دروہ دغل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول
- (۲) عمر وچائی سب آجائی کائی نہ کیتی کار سجائی
حق دا حق نہ مک بجائی پڑھین نمازان لوک لچائی
دل وچ خطرے خیال خلل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول
- (۳) قبر دا پیا سڈ سڈیندا ال دنیا تون دل گڈیندا
نت نوین ات ہند آڈیندا رات ڈینھان پیا لوک لڈیندا
چارین طرف ہووے چل چل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول
- (۴) تیدے یار جیکے تنون جیڈے تیدے نال جیکے گڈ کیڈے
سمجھ سپال کئے کل کیڈے اوہے ول نہ آسن ایڈے
کئے سب خاک مٹی وچ ول کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول
- (۵) دلہا ہمیشہ کوڑ کھائی ہئے ہئے! ویندی رات وھائی
سمہ چمار وچائی چائی تیکون سوکي نندہر سیائی
بھر نہ جاگیون کوہک ہل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول
- (۶) کڈان نہ کیتی رب کون یاد لال دنیا دے تیون دل شاد
منا لگٹی آل اولاد عمر وچائی سب برہاد
وقت عبادت دا کیتی تل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول
- (۷) کتلے عالم رب آہائے جوڑ، نہا، آہاء، کھائے
کل کون چنکا موت چکائے نیٹ زمین دے ہیٹ ڍکائے
کور اندر کئے او سب گل کرگھن کجھ تون نیک عمل
ایہا عمر نہ آسٹی ول

(۲) بجائی = بجا ٹیل آہی - پورو ٹیل آہی. (۷) چنکا = چنکو - ایذا. گور = گورہ قبر.

- (۸) کټان شاه سکندر دارا کټان نادر تنهندا نورا
کټان نوبت نام نغارا اوپي سپ وچا کټي وارا
ست کر راڻيان رنگ محل کرکهن کجه تون نيک عمل
ايها عمر نه آسي ول
- (۹) ايها جگ سارا خواب نشاني نال نه چلستي چوين جواني
ايها جيکا جوڙ جهاني ويسی سپ ننا ٿي فاني
آرض و سما تين چمبل جبل کرکهن کجه تون نيک عمل
ايها عمر نه آسي ول
- (۱۰) نال دنيا دے لايي ياري مايا کٽي موت وساري
راندے عمر وچانستي ساري اجل گهتيسي اوچک گاري
کن رکين کا تنهندي کل کرکهن کجه تون نيک عمل
ايها عمر نه آسي ول
- (۱۱) هوون حياتي کٽا سرسين هٽي هٽي! کرتين هٽ سرسين
آهين کد آرمين کرهين هنجهان حسرت نال هر سين
جنهن دم آسي کاه اجل کرکهن کجه تون نيک عمل
ايها عمر نه آسي ول
- (۱۲) مرشد سيدا نور نرالا لائق لعل لواري والا
ميڙے مال هوسي گد شالا کوئي نه ڏيسم درد کشالا
هادي آندوسي وچ هکل کرکهن کجه تون نيک عمل
ايها عمر نه آسي ول
- (۱۳) حمل! هر دم حمد هزار شام صبح تون شکر گذار
مرشد مهدي هے مهندار پاڪ پيغمبر چانئے بار
کلما سيدے مال سمل کرکهن کجه تون نيک عمل
ايها عمر نه آسي ول

(۱۰) اجل گهتيسي اوچک گاري = موت اوچتي ڦاهي گچي پر وجهندي. (۱۱) سر سين = ساريند ين (۱۲) چانئے = چاناهے = کنبو آهي. سمل = سمر، آڌار.

نصیحت نامون - ۲

- ۱- سدا کر صفت سبحانی بہر دم حمد جقانی
چہین جیہا نہ کوئی ثانی سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۲- ہمیشاں یاد کر رب کون رستیندا رزق جو سپکون
قنا کر چیچھے چب کون سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۳- قنا کر چیچھا چوری انا ظالم! نہ کر زوری
تیسین گورین اندر گوری سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۴- اکین ہت ویک تون اوکا مٹا مچ کیون قریبی موکا!
انسان آئین چگن چوکا! سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۵- کریندین کم سپ کوڑے ہدیندین نت لوین ہوڑے
ویندا ہرکو چائی موڑے سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۶- تیکون نت ذوق مے زردا تیون عیشی! ہین گھر دا
ایوین چائی نسی مردا! سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۷- آجائی عمر تون ہاری ڈتئی واء تے آڈا واری
بچون تہڈے ملک ماری سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی
- ۸- جنہاندے مال مل چڑدے زمینان تے وڈی وڑھدے
قبر دے وچ ڈلم کھڑدے سچن سچ سمجھ دلجانی!
ایہو جگک ہیئی فنا فانی

- ۳- چیچھا=چیچائیں۔ تیسین گورین اندر گوری=تون قبر مے وچی ہک قبر واسی تیندے
- ۴- چگن چوکا=کچھ عرصہ رزق کائی جیٹ۔ ۵- ہدیندین نت لوین ہوڑے=انوان ہوڑا پیو ہدین=سدائین نوان منصوبا پیو ستین۔ ویندا ہرکو چائی موڑے=دنیا مان ہرکو پنہنجی مڈی کنیو ٹو وچی؛ پنہنجو سیر (وارن جا موڑا) کنیو ٹو، وچی
- ۶- ڈتئی واء تے آڈا واری=اجایو ڊنگھون تے انو ہاری چڈیٹی۔ آجائی عمر ضائع کئی

- ۹- جنہاندے مال نا مٹوندے . کتان تے پلنگ ہے پٹوندے
 کھان کئے ول نہین آنوندے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۰- لکین لشکر جنہان آگے جاکن راتین ڈینہان جاگے
 آوہے تنہا ستے ساگے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۱- رنگین محلین جنہان راٹیان اوچے بنگلے چندن جاڑھیان!
 کئے ست ماگ سے ماڑیان سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۲- کجا دولہ، کجا دولے کجا مالک، کجا گولے
 کئین تر کئے اٹون تولے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۳- کجا سکندر کجا دارا کجا نانر کجا نعرا
 کیا ہر کو وچا وارا سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۴- کجا کالے، کجا کورے کجا ماہ پیو، کجا چورے
 سپے پُر خاک تے پورے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۵- کجا جوسی، کجا جوگی کجا راوت، کجا روگی
 کیا ہر کو لکیا پوگی سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۶- کجا معشوق من پوندے کجا عاشق عجب پوندے
 زمین دے ہیت کئے پوندے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی
- ۱۷- کجا ننڈے، کجا وڈے کجا جوانا، کجا جڈے
 سیٹی ہو رہیے ہڈے سچن سن سمجھ دلجانی!
 ایہو جگ ہیٹی فنا فانی

۹- لامٹوندے = نئی مایا۔ بی انداز ہئا۔ کتان تی پلنگ ہے پٹوندی = کتن تی پلنگ وچاٹیندا
 ۱۱- رنگین محلین جنہان راٹیان = جن جون رنگین محلن پر راٹیون ہیون۔ ۱۲- دولہ
 = گھوٹ۔ دولی = بھادر۔ ۱۵- جوسی = ہک پٹی جا ست۔ ۱۶- کجا جڈا بھادر ۶ ہمت وارا۔
 جوگی = اصطلاحاً: جہان دید۔ تجربہ کار۔ راوت = شہزادہ بھادر۔ روگی = بیمار۔ اصطلاحاً:
 بی ہمت۔ ۱۶- من پوندے = دل پسند۔ عجب پوندے = عجب صورت یا حرفت وارا۔

- ۱۸- کٹان مائي، کٹان دائي کٹان پانهي، کٹان پائي
چنگل ماري ويندا چائي سچن سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۱۹- سوين سهڻي مئي منہ دے کرشمے نال ڳئے ڪهنڊے
لڏائے موت، ڳئے لهنڊے سچن سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۰- ڪئين لازڪ بدن نوري چشم مئي مست مخموري
اوهي کاڌے قبر کوري سچن سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۱- نه ڪجهه ڏون جڳ اٿان جيسين هيالا موت دا پيسين
ڪفن پا وڃ دفن ٿيسين سچن سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۲- ڪنهن تون موت نا ٿلدا ڪيا هر هڪ اٿون چلدا
آڏاهون ول نه ڪوئي ولدا سچن سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۳- دنيا هيئي وڏي ڌوتي منجهندي مرد ملڪوتي
لنڪهيے لاغرض لاهوتي سچن سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني
- ۲۴- حمل! حق ياد ڪر مردم ڦٽے ڪر ڪوڙ دے ۽ ڪم
پڙهو ڪلمان لڳے سڀ غم سچن سن سمجھ دلجاني!
ايهو جڳ هيئي فنا فاني

- ۱۸- چنگل ماري ويندا چائي = موت پنهنجي چنبي سان هر ڪنهن کي کنيو ٿو وڃي
۱۹- کرشمي نال ڳئے ڪهنڊے = جن ناز سان ماري ٿو وڌو. ڳئے لهنڊے =
ليلائيندا ويا. ۲۰- اوهي کاڌے قبر کوري = اهي سڀ قبر جي کوري يا آڱر
ڪائي ڇڏيا. ۲۱- آڏاهون = هٿان ۲۲- ڌوتي = چالاڪ رن. منجهندي مرد
ملڪوتي = وڏي منزل وارن مردن کي ۲۳- منجهائي ٿي ڇڏي. لنڪهيے لاغرض
لاهوئي = هن دنيا مان صرف لاغرض ۽ الله وارا ئي سلامت لنڪهي ٻار ٿيا.

داستان ٻيو

تيه اڪريون: هير، سندس ماءُ ۽ عزيزن وغيره جي وچ

۾ سوال جواب

۱- ”سي، حُرئي“ درباب مُعامِلَه و خِرَختَه نَمُوَدَن هير و مادرُش
و سوال و جواب اوشان“

[الف] الف آءِ هيرے! گھين مت ميري،
نيتِ وِت تھين رلي رلي رلي ڏي ڏي
ڇاڪان نال تيرا وچ ڇاه لڳا،
بد راه آنے ڪيئون پلندي ڏي!
انهي ڳالهه تي رلي بد چال والي،
ڦيل ڦال قبيلے وچ هلندي ڏي!
اڄ ڪله مٿان پيو ڪل لاهين،
تئون تے تيغ جو چڪ ڏي تلندي ڏي!
آڪر: ڏي! هي بس ڪرا هين بات ڪئون، [ب]
شالا وات سڙئي ڳهلي ڳالهه تے ڏي!
جيڪا رن ڪائي تيرے ڪن پَرے،
تون پي ڪپ ڪڙين تھين خيال تے ڏي!
آڇا مير تيا اڃان هوش نيوهي،
هنے هنے تڙے اھين حال تے ڏي!
ماءُ لڇ والي عيب ڪڇ ٿيو،
تون تان جو رکين بد يان پلے ٻال تے ڏي!
آڪر: ڏي! تي تير لڳي شالا هيرا، [ت]
ڪوئي وڏا پير پلتي مڌے پير ڪئون
پن سیر وچين جهنگ چير سدا،
تيڪون شڪ نهين نر شیر ڪئون

[الف] ڇاڪان نال = يارن ساڻ - ڌارين ساڻ. تيغ = تلوار. ڇوڪ = هير جو ٻيءَ.
[ب] ڳهلي ڳالهه = ڀوتوفي جي ڳالهه. ڪپ ڪڙين = ڪٽي ٻيهين. نيوهي = نه اٿي. عيب
ڪڇ = اسر فاعل: عيب ڏڪيندو. تون تان جو رکين بد يان پلے ٻال تے ڏي = تون
نه ويلل ٻار يعني ڪنوارے ٻار تي جوڙي ٺاهي تھتون مڙھين. [ت] مڌے پير = مدو
پير. ڪمراه قدم. پن سیر وچين = سڄائي جو سير يا عصمت جو پردو نوري وچين.

پيو پيراواندا پو نو هي
 ٽڪو ڌر تي ڪون ڪهين ڌير ڪئون
 ٿڪ چٻ لنگهين جيئون ڪپ وڏي
 شالا ڪپ مريين تهين ڪهر ڪئون
 [ث] آڪي: ڙي! ٿي ثابت گناه باجهون،

تون تان نال نمائين دے جهيڙ تهين
 ڪنڊے چاڙه ڪاوڙ دے ڪوپ آرين
 سڄي! سيڙه والي ڪر وڙه تهين
 مٿان ماهي سڙي منجهان چوڙ وڃي
 تون تان ماهي ٿون منجهان نڪري تهين
 ساڏا چاڪ سائون نيڪه پاڪ ويڪي
 ڪيڙي پيڙي وانگون ٿوڻ ٿيڙ نهين
 [ج] آڪي: ڙي! ڄم ڄنڊ وڃي شالا جڪ مريين
 ڪيها ڪان لڳي ڪيڙي خان دا ڙي!
 جنهن ڪون جڪ سارے ميل هڪ ڌري،

سو تان صاحب هے نام نشان دا ڙي
 چاڪين نال مٺاڪ رٿاڪ رٿين
 ٿوڻ تان شب وڃايا سپو شان دا ڙي!
 ديل ڪوٽ ڪئون پڙ چوٽ ڪيٽي
 آئين ظاهر زور زبان دا ڙي!
 [ح] ٿڌان جي حڪم رک هيئر آڪيا
 بس بس ڙي! ڪر هنبس نهين
 قتيئس سور وانگون ڪر شور آگون
 ڌڙڪ ڌڙڪ ڌوٽاڙ تے دس نهين

[ث] ثابت گناه باجهون = گناه جي ثابتيءَ بغير. جهيڙ نهين = جهيڙو نه ڪر. ڪوپ
 = سنوان ۽ سخت (ڪنڊن جي صفت). سيڙه = ڪنڊن وارو مشهور جانور. منجهان =
 مينهنون. ماهي ٿون = ماهي کان. نڪري نهين = جدان ڪر. ڪيڙي پيڙي = ڪيڙي ڪيڙي
 (ڪيڙو = هير جو مڱيدو هو). ٿوڻ ٿيڙ = سٺ پٺاڪ وارو. [ج] جڪ مريين =
 چڙهي مريين. مٺاڪ = منهن لڳ. ملاقي. رٿاڪ = رولاڪ. رٿندڙ. شب = پردو. ڌڪ
 ائين ظاهر زور زبان دا ڙي = اڙي! اڃا وڌيڪ زبان تي زور آڻي. يعني وڌيڪ
 ٿي ڪرين. [ح] هنبس = جهيڙو. هل. ڌڙڪ ڌڙڪ ڌوٽاڙ تے دس نهين = (ٿيڻي
 سور وانگر) ڊوڙي ڊوڙي ڊڪهي ڊوٽاڙ تي ڪٽي ڪيراءِ نه.

آهين مهرے سس ڪئون، مڪئون بس هيئي،
 ڪيڙو ڪيڙو ڏيان، ڪيالهين ڏس نهين
 دل هڪ آهي رانجهو ٻار نيٽي،
 هن هور ساڏا ڪوئي وس نهين (خ)
 آڪر: ڙي! ڇي خوار خراب ٿيون،
 ابا ڪهي ٿون ڪالهه آلائي هه ڙي!
 تيمرے ڪاڻ نه ڇڄ تيمار ٿئي،
 تينان ميندي تين مشڪ ملائي هه ڙي!
 ڪيڙو خان جيها ور مت ملي!
 وڃ رانجهه سون دل رلائي هي ڙي!
 جس جس هوئي، وڏا وس ڪيٽئي،
 ٻيو ڏاڏو دي پڳ ملهائي هه ڙي!
 آڪر: ڙي! ڏال دل ميري دلدار نيٽي، [د]
 هور مينا نيهيئن منار ڪئون
 واري وار وڃان تهيئن وار آئون،
 جهيئن وار ٿيوان هوڻ ٻار ڪنون
 گهر ٻار دي ڪار ويسار ڏيئي،
 ڪئين ڪوڪ ٻئي ڪنڌي ٻار ڪنون
 ڪانه ڪپ دے ڪپ تين نپ هين،
 تر ترپ ٻيٽان ندي تار ڪنون
 آڪر: ڙي ڏال زال تيڏي تان مقال ايها، [ذ]
 ٻال ٻال دے وات وڃ آئي هه ڙي!
 اوڙا هاڙا نان سڀو سڀ ٻيٽي،
 جے ڪو پيڻ، پرا، پرچائي هه ڙي!
 رل ميل رنان ڪيل ڪيل آڪن:

هور ساڏا = اور اسادا = ٻيو اسان جو. [خ] رانجهه سون = رانجهه ساڻ. [د] واري
 وار وڃان = گهورے وڃان. وار = موقعو. وقت. ڪنڌي ٻار ڪنون = ڪناري جي
 ٻرين طرف کان. نپ هين = هن سان مروڙو. ترپ بيان = ٺهي ٻئي آهيان.
 [ذ] ڏال زال تيڏي تان مقال ايها = زال زال جي وات ۾ اها تنهنجي عشق جي
 ڪالهه آهي. پرچائي = ڀاڄائي.

”ڇاڪ نال چوڇڪ دي“ ڄاڻي هه ڙي!“
 تون تان ڪٺواري آور هيئن شالا ڪنڌ پڄئي،
 ڪيئونين ماء پيئون دي لڄ لڄاڻي هه ڙي!
 [ر] آڪر: ڙي! ري روح ميڏه وڃ رانجهو وڃي،
 لاهين ڪيڙهه پيڙهه ٺوڻ تان ڪڏ ڪهتان
 چڪمين ڄاس تهيندا مين ماس هتان،
 ڪپ ٿڪ ڪٽيان ڪون ڇا هڏ ڪهتان
 اڻهو ڪر مٽر وڃون شر ترهه،
 اڇين سڀ سهيلمان وڃ سڏ ڪهتان
 جيڪا ماهي مٽينون اڃ ان ميله،
 اونده آل اولاد ڪون آڏ ڪهتان

[ز] آڪر: ڙي! ڙي زبان ته زور ڏيندي،
 آئين ٽريٽي وريٽي ٽرهرڙ ڇا هائ هينتي
 ڪيڙهه خان جوان دا نانءُ ڪهن،
 پيت هٿوڻه ڪيهه ڇائ هينتي
 منجهين وال ده نال منجهون لاه ڪڙي،
 رو رو ڪه مال وڃائ هينتي
 اها ڄم ڄم نه ڪر آسهي،
 هه ڇائ سو نيٺ هه ڇائ هينتي

[س] آڪر: ڙي! سمين سلام جيهڪون دل ڪيٽا،
 تيهين ٺوڻ تيل نهين دل رهند پڙي!
 جڏان وس ڪئون بيوس تيان،
 هس هس تهڏهه طعنه سهند پڙي!
 تون تان ڇاڪ ڪئون آپ هاڪ ڄاڻي،
 اوها هاڪي تان هاڪ ڪون نهندي پڙي!
 جيڪا هه تيان دليان وڃ گهٽه وڃوڙا،
 سا تان جاء جهنم وڃ لهند پڙي!

چوڇڪ دي ڄاڻي = چوڇڪ جي ڏي. سڏ ڪهتان = سڏ وجهان. ڪولايان. ميله = ملائي
 اڏ ڪهتان = مالا مال ڪري ڇڏيان. [ز] ٽريٽي وريٽي ٽرهرڙ = (منهن ۾) شور
 ۽ گهٽج. پيت هٿوڻه = پت هارانا. منجهون لاه ڪڙي = ماڳهين لاهه هاڻي پيئي
 آهين. [س] بيوس تيان = بيوس ٿي آهين. هاڪي = هاڪيزگي.

[ھ] آڪرے: ڙي! شين شان والا ڪيو اڃان هيئي،
 جنهندا تانءُ مھمان سڻ آوندے ڙي!
 جيئن ٻوڙ ٻلاوان دے ڪوڙ سدا،
 مڃان موڙ ٻيئي مانين ڪاوندے ڙي!
 هڪ آڻ گھوڙے ٻن گھين ويندے،
 ٻن رات ڏينھان ٻيئي ڏوم ڳاوندے ڙي!
 جھين چاڪ نال چلاڪ تيرا نينھ لڳا،
 هڪے ماني ڪيترے منجهان چراوندے ڙي!
 [ص] آڪرے: ڙي! صاڻ صاحب هے تخت هزارے والا،
 ڪھين عشق ڪيئون اٿان آءُ ڪڙا
 هير رانجهے دا تان نام هويا،
 آپ نال آڪيئن آهے لاءِ ڪڙا
 ڪھين رنگ ڪيترے رنگ مٽ آيا،
 سارے جھنگ دي جنگ چاءُ ڪڙا
 ”آلا نستان“ سيري و آنا سيرة
 ايهو ٻوش انسانِي سِر ٻاءُ ڪڙا
 [ض] آڪرے: ڙي! صاڻ ضد ٻيئي ڪيها نال ڪيڙے،
 ڪوڙے قصے ڪيھے تون چاءُ ٻيئي
 تون تان مڱ جھيڙي مڱ خير تنھدا،
 تڪون لنگ دے ونگ مٿن ٻاءُ ٻيئي
 جنھن نال ڍنگ ڪيترے تنھنڊے سنگ سدا
 رنگپور دے وچ رنگ لاءِ ٻيئي
 زر ڪنھن گھر ھريا ٻريا،
 تون تان مٽ ملندے خوش ڪاھ ٻيئي

[ش] ڏوم = ٻٽ۔ مڱھار۔ منجهان چراوندے ڙي = مينھن چاري ٿو۔ [ض] چاءُ
 ٻيئي = تون کڻي ويئي آھين۔ تڪون لنگ دے ونگ مٿن ٻاءُ ٻيئي = توکي
 لنگ (= شاديءَ جي ميني) جا وراڪا وجھي ويئي آھيان۔ ڍنگ ڪيترے = اصطلاحاً:
 تنھنجي مائٽي ڳنڍي اٿر۔ تنھن دے سنگ = تنھن ساڻ۔ رنگپور = هير جي مڱيڊي
 ڪيڙي جو شهر۔ رنگ لا ٻيئي = مڙا ويئي ماڻ۔ ھريا ٻريا = مالا مال۔
 ملندے = ملندا (طعام)۔

[ط] آڪري ڙي! ظلم طلب نيمهين تيهنڊي طعام دي ڙي!
لڳي ڪام تهيئن دے طعام ڪئون
جيڪو هيئر ڏنا وڃ ڪير پيالو،
جمنشيد تهيئن ڏنا جام ڪئون
اهين چاڪ وڃون شاه پاڪ ڏم،
جڳ تفعلا لڏا جنهنڊي نام ڪئون
حمل حق ڏنا سيني شڪ ڪئي،
آڪين نور بايا احمد جام ڪئون

[ظ] آڪري ڙي! ظلي ظاهر ٿيسي ايها ڪله تيري،
اڃ ڪله تہ چوڙڪ سڏا ڙي!
ميخ وانگئون ڪڍ تيغ ٽڪي،
وڃ سڳو ٿيڙي سيري لڏا ڙي!
جيها جيڪو هٿين ٻيڄ ٻوڪي،
بس هيش تيها قل چڻدا ڙي!
پڇمن سو آهني هيمان ٿيسين،
تيڪون اوکا لڳي آڪيا هڻدا ڙي!

[ع] آڪري ڙي! عين علي ولي آتے لڄ ميري،
او هو ڪڇ ٿيسي ميري لڄ دا ڙي!
ڪيڙي ڏري من موڙجه ٿيو،
رانجهو ويڪ تهيئن روح رجدا ڙي!
روز ميثاق ڪئون نينهن لڳا،
ڪوئي عشق تهيئن ڪله اڃ دا ڙي!
جو ڪو ليڪه والي آڪي ليڪ چوڙيا،
تنهن ٿون ڪوٽ ڪوئي اڃ پڇدا ڙي!

[ط] ڪام = باه-آڪ. جيڪو هير ڏنا-الخ = جو اسرار هر (ميهار کان مليل) ڪير
جي پيالي ۾ ڏنو آهي سو جمشيد بادشاه به سندس مشهور جام (=جمشيد جو جام جنهن
۾ نظر وجهڻ سان ڪيس هر شئي نظر ايندي هئي) ۾ نه ڏنو هوندو. اهن چاڪ
وچون-الخ. = (هير ٿي چوي ته) انهي دوست جي ذريعي مون کي نبي صلعم
جو ديدار حاصل ٿيو جنهن جي نالي کان سڄي دنيا کي فيض مليو. [ظ] اوکا لڳي
آڪيا هڻ دا ڙي=هن وقت جي سمجھائي توکي ڏکي ٿي لڳي. [ع] ڪڇ ٿيسي=ڌڪ
ٿيندو، ٻرو روڪندو. نهن روح رجدا=روح کي ڍو ٿو ٿئي. تنهن ٿون=تنهن کان.

[غ] آڪر: ڙي! ڳهن غرور متان! ايهو ڪريئن،
 ته ڪو باب تيڪون جيئندا چوڙ ڏيسي
 اهيئن ڪيتر تيڪون هيرا مزا ڌرتيءَ،
 تنهندي ويڪ ڪيئون جزا جوڙ ڏيسي
 اهي خام خيال تيري دل والي،
 هيڪي پل ڪئون آڪر ترور ڏيسي
 حق ناحق دي ڪل تڏان هوسئي،
 جڏان سخت سامي تيڪون سوڙ ڏيسي
 [ف] آڪر: ڙي! في فراقان آڪر مار چوڙيا،
 من موت فوت ڪئون ڪوئي ڌر نهين
 پل پل تيري پل پل هوو،
 ول ول اهي قصي ڪر نهين
 هر هر تيڪون هر هر اها،
 گهين زر آئين زر پير نهين
 ڪيڙا ڪر شالا چڙ مر ويسِي،
 زوري زور والي ڪالهه بر نهين
 [ق] آڪر: ڙي! قاف قيامت ڏاڍي هيئي،
 رب مار ڪي ڦير جو اوسي ڙي!
 زمين تپ ترامان تيز ٿيسي،
 سڄ هيٺ نيزه پالند اوسي ڙي!
 آپ خداوند قاضي ٿيسي،
 حقداران دے حق چاوسي ڙي!
 آتان ڪوڙ مڪر دي جاءِ نهين،
 تڏان ڪيها تون عذر آلاوسي ڙي
 [ڪ] آڪي: ڙي! ڪاف ڪڏان چاهي اوقيام ٿيسي،
 تون تان اچي اچ قيامت لائي هيڙي!
 آجان سڄ پسي آهيئن ساڳي جاءِ ڪڙئي،
 تون تان آڪر چا زمين تهائي هيڙي!

[غ] سامي = لعد. سوڙ = سوڙهه. چوڙ. [ف] بل بل = بڪ. هر هر = باه.
 [ف] مال. پشما. آئين = ۴. زر پر نهين = خدا مان زور نه لاءِ. چڙ مر ويسِي =
 هيڙي مري ويندو. بر نهين = ڪامياب نه ٿيندي. [ق] جو اوسي = جڙو ڪندو. آلاوسي
 = آلاوسين = ڳالهائيندڙين. ۴. پيش ڪندڙين. [ڪ] ڪڏان چاهي = ل معلوم ڪڏهن.

لاهن رات ذبنهان والي آنتن تيري،
اوڙے ماڙے دي نندڙ ڦٽائي هيڙي!
هن مامي نال ميرا چا نکاح پڙهو،
کيڙو آ پيڙو آ تان درين دا پائي هيڙي!
[ل] تڙان لام لا زور سڀني هير ڪنون،

ول ڳڻي هير دے سھيليان ڪنرے
[آکي]: هير تسان ڪڏ کيڙ پيڻا،
ڄل ڏيڙ ڏيوو، متان مت منر
ڇوڇڪ آکے هے چيڙاڪ ڏاڍا،
متان وچ هوو تنهندي ڳاله ڪنين
هڪے ذرے وچ ٿيڙسي ذرے ذرے،
کن کن ڪن ڪري سس نال ڪنرے.

[م] تڙان هم ميل سھيليان هير ڪنرے،
ٿر آھ پيڻيان ڪر جوڙ ٽولي
هر چنڊ تڙان فن فنڊ سڀني،
بس هند والي ٿر تنڊ چولي:
”هيرا تڙا هن پير رکے،
هن دے اڻها مدي ڳاله، گهولي!
حق ڪر، شالا حق راضي هووئي،
بيشڪ کيڙو آ جهليڻي تيڪون چنڊر جهولي“

[ن] آکے: ڙي! ”نون نس ويسان، تان بس ڪرو،
ماء مئي دے آکے ڪيئون لڳيان هوا
اڻها ڳاله ڪيئون ميرے نال ڪرو،
تسان حال پائي ميربان آڳيان هوا
کيڙ ويلے هميشير آوهے
جڏان پيڙ پئي تڙان پڳيان؟ هوا

[ل] لا زور = زور لائي. ڌير = اصلاح - نصيحت. منے = مڃے. کن کن ڪر بس نال
ڪنرے = تزار (ڪني) سان ڪهي ڪهي (ذرا ذرا ڪري ڇڏيندس). [م] هر چنڊ =
هر طرح سان. فن فنڊ سڀني = هنر ۽ حرفت سان. بس هند والي ترند چولي = هو
نصيحت وارو هيناهون سر يا آلاپ شروع ڪيو. هن پير رکے = پير مرشد تنهنجو پرڏو
رکي. مدي = خراب. گهولي! = کاڻي! [ن] نس ويسان = پڇي ويندس. پيڙ پئي = تڪليف آئي.

ڪٽيڙا ڪر تسان گهين ڪهر وڃو،
 آڳي ور ڪر جي! سڀني لڳيان هو
 [واو] نڌان واڙ ول چليان من ٻل ٻيڄي
 هر ڪل ڪنئون هير لنگه ڪڙي
 جهين لنگه ڪنئون هير لنگه ڪيٽا،
 تنهين لنگه آتے سڀ سنگ ڪڙي
 انگ انگ والے انگ ميت دلئون،
 هڪے انگ آتے سڀر انگ ڪڙي
 اهيمن نفس نادان شيطان ڪنئون،
 پڙ ڪت نڪل ٻيستنڪ ڪڙي
 [ه] نڌان هي هور سڀني دعويٰ چوڙ ڪڙيان،
 نڪ پوڙ ٻيٺيان ننگ نام ڪنئون
 جينهان وٻر ٻايا سڀني زير ٿيان،
 جنگ شير ڪٽي خدر خام ڪنئون
 هير رانجهها ڪنڊ ڪير ڏونهين،
 آڪسیر ٿئي اسے عام ڪنئون
 سڄے سيڪ والے هڪ حق ٿئي،
 پتن شڪ چئني دُونِي دام ڪنئون
 [لا] لا لاف تين ڪاف دا ڪم ٿهين،
 آؤڪا ٻار ٻرھ، دا چاؤٺا هے
 ست ساهه دا سانگ پتننگ وانگون،
 چيڪے چاڙھ ڪے جيءَ جلاؤٺا هے
 هڏ، چم، لحم، قدم آئون،
 سڀر گھول صَنَم ريجھاوٺا هے

اڳي ور ڪر جي سڀني لڳيان هو = اوھين اڳيئي مڙس ڪري لڳجي چڪيون آھيو.
 [و] هر ڪل = هر ڳالھ. سنگ = سنگت. انگ انگ والے = سڳاھندي واريون
 ڳالھيون. ظاهري تعلقات. هڪے انگ اتي = هڪ (حقيقت جي) اڪر تي. سڀر انگ
 ڪڙي = سڀر لنگائي ٻيئي. پڙ ڪت = راند ڪئي. نڪل ننگ ڪڙي = نڪري
 نروار ٿي ٻيئي. [ه] لڪ پوڙ ٻيٺيان ننگ نام ڪنئون = سڳاھندي واري عزت
 وڃائي وٺيون. وير ٻايا = دشمني وڌي. زير ٿيان = تن کي شڪست آئي.
 آڪسیر ٿئي اسے عام ڪنئون = عام ماڻھن کان وڌيڪ پلا ٿيا. [لا] چڪے چاڙھ
 ڪے جيءَ جلاؤٺا هے = جند جان کي چڪيا تي چاڙھي ساڙڻو آھي.

اول آپ تیون جدا جنگ کنون،
 بچین ہک اسے دہک ہاونہا ہے [ء]
 سو، آلف آئی آڈی رات ویلے،
 جنہان یونید ہیلے، مامی یارڈنا
 تنہان طول و ہائے نہ مٹول پائے،
 جینہان پائے دا پاں ہٹھارڈنا
 کت تین ہت کون ست گھتیا،
 جنہان ہٹر ہت ہٹھارڈنا
 عشق والیان کیون عشق پاوے،
 جنہان غم دے نال گذارڈنا
 ی یاد رہیان گالہن عاشقان دیان، [ی]
 جیسی توڑی تہ جنگ جہان ہوسی
 اوہے چاں ہمیشہ حیات ہوسن،
 جینہان باقی کو نیک بیان ہوسی
 جیونین میر رانجھا مشہور ہوئے،
 تیونین ساڈا یی شعر نشان ہوسی
 جہل کون، وقت ہالائے دے،
 کتھان ثابت سر زبان ہوسی

”ایضاً دفتر دوم در معاملہ خرقہ خسہ میسر و دیگر اقارب۔“

زنان و همسایگان و جواب اوشان بابت ذیل اول سوال مادرش

۱۔ مادہ: مادہ مت ڈرتی سہ میر ڈریا!
 اہے کیہے تون کم کماوند پڑی!
 مڈی گالہ کنون جہل جہل رہیان،
 ہل ہل ہینسی سمجھاوند پڑی!

بچین ہک اسے دہک ہاونہا ہے = ہوے انہی رستی پر قدم رکھو آہی۔ [ء] یونید
 ہیلے = جہر جنگ و وڑی یا گولی۔ مول نہ پائے = مور نہ سیانا۔ کیون عیش پاوے =
 عیش عشرت کیون پسند آہی۔ [ی] وقت ہالائے دے = ہن جہان کی چڈن وقت۔
 ۱۔ کم کماوند پڑی = کم کرن ہئی۔

سترے لوک تیکون کپھا ہو کے چٹھند !
 جھنگ جھوک ڈھون لنگھ جاو ندر پڑی !
 ڈک بک کتون ستر سکر رہین ،
 جک جک تیرے غم کاو ندر پڑی !
 آکرے : ماء ! مینئون مت ڈس تھین ،
 ہیوس سیرا لینھن لک کپھا
 کونسی کیمر پلا اکسیر جیھا ،
 وڈے پیر دی سنھن ، دل لک کپھا
 منجھین وال ستن نون باھ ہال ڈرتی ،
 رک رک دے وچ دوتھان ڈک کپھا
 تیس لیکھے وچون کول لیک لاھے ،
 جھڑا روز ازل دے وک کپھا
 تذان ماء کتون پچھن ماسی آکھا ،
 ہنے ہیمر کپھا تون کم کیٹھا
 جھین کم کیٹھے آسان غم کاڈے ،
 اوھو کم آکھے تون تم کیٹھا
 کیڈے دین ایمان ڈیان کیوئی ،
 کیڈے شان شعور شرم کیٹھا
 پھلی جت کیٹھے سنھن مت کتوین ،
 لچ مت تون قت زخم کیٹھا
 آکرے : ماء ، ماسی ! مس بس کیٹھی ،
 ول تون نوان جھڑا یاد کیٹھا
 سنی آک متان ول جاگ ہووے ،
 ٹو کا ڈے تون غیر نساد کیٹھا
 جیکو تاب عشاقان دے باب کترے ،
 تینھندا رب خراب بنیاد کیٹھا
 اہے سٹھا ہوسٹی ، آپ سائین کھوین
 چا فال "تمود" تین "عاد" کیٹھا
 تذان پین آئی ڈے ویں آکھا ،
 تون پین سکے دیکھیر کیٹھے

- ۲ - ہیر :

- ۲ - ماسی :

- ۲ - ہیر :

- ۲ - پین :

ل جک = سڑی سڑی . ۳- تم کیٹا = ہو رو کیو . ۴- "تمود" ۶ "عاد" جون
 یون جن تی الہی عذاب نازل ٹیو . ۵- سین سکے = سگا عزیز .

کيهي هير! نيڪون بد' هير لڳي،
وچ سِير پَنڻئي لپ کير ڪيٽي؟
مَتان' ويڙ تيري تقصير سَٿي،
تڪ' تير مارئي تقدير ڪيٽي،
پيو' پير ڪنن' اند پير ڪيٽي،
تيري پير نپير ظهير ڪيٽي؟
آڪي: پين! توڙي لڪ وڃي ڏهو پين،

۶- هير:

نيل لڳ رهيم هن وس نهين
ماهي هن ميري دل کس ڪڍي،
هور ڪس' ڏني لهر ڪس نهين
هر ڪس' دے نال عڪس تيرا،
بيڪس سون' پير' لهر! نهين
جيڪو روز آزل دے ليڪ چوڙيا،

ما تان' ميري ميٿن دي مس نهين
تڏان' پير ڦٽي وڻ پير ڪڍي،
ڪجهه زير زمين ڏهون' ڏيان ڪيجهه
ورج هت، ڪٽ نه گهٽ ڏيا
ڪر سَت سَٿي سَت مان ڪيجهه

۷- هتي:

توڙي پير فقير امير هوو،
تان پير هور بيگانے ڪنن' شان ڪيجهه
ڪپ' ڪپ' مَتان' پيو ڪپ' گهٽي،
ناحق ڪاڻ نه جان زبان ڪيجهه
آڪي: پير ڦٽي! دل ڦٽ نهين،

۸- هير:

اڪي سوز فراقان دي ڦٽيان' مٿين
انهان ڦٽيان' ڏيان' پٽيان هت نهين،
اڪي ڏ'کان' سولان' دي پٽيان' مٿين
جَت تهن جيٽيان' جهٽيان' ڏيون،
جَت جهٽيان' ڪون' گهٽان' ڪيٽيان' مٿين

سِير پَنڻي = ست پڳي. پير نهڙ ظهير ڪيٽي = ؟. ۶- ويڻ = طعنا. هورڪس ڏني = پن
ڪنهن ماڻهو کي ڏسڻ سان. لهر ڪس نهين = دل جي ڪس نه ٿي لهر. ڏو نه تو ٿئي
بيڪس سون = بي واه سان. پير لهر! نهين = اي نياڳي! ان سان وڙه نه. ۷- پير ڪڍي =
ساڳيا پير وٺي ڳالهه شروع ڪئي. ۸- ڦٽيان = ڦٽي آهيان. پٽيان = پٽي آهيان
ڪاڏي آهيان. ڪٽيان = رسبون. ڦاهيون.

جَذَانُ عَشْقِ دِهَانِ "بَازِیَانِ" کَتِیَانِ "هَمِیْنِ"
تَدَانِ "وِجِ سَیَالِیَانِ" کَتِیَانِ "مِیْنِ"

۹۔ پاچانی: نڈان پرجانی پیج اُسی سائی۔

ذایہ زنگ کھنڈون "جنگ جوڑ بیٹی
تیکون ہوڑ، سچے مہ موڑ کڑے،

قون پئی توڑ توڑی نکه ہوڑ پئی
اپ سبھی تیرے پاپ سبھی

کمر آپ کیستنی آپ لوڑ ہئی
کیڈا شان اوہئی، شلا کان لگئی،

کیزے خان تون اگے مہنڈیان چوڑ ہ۔ بی
آکے: پتر چٹائی! تون پیز آجائی نہین،

منہن ماہی دا ماہ نیکاہ چڑھیا
کا دُور تہ دل چمکور وانگُون

آسی نال آکین آرواح آڑا
والجہ رئیس دے نال نہ رئیس کترو

کَیْزُے خَبِیْثُ نَسُوْنْ اَپْ اَللّٰہُ تَوْبَا
تَسْمَانْ مَلَانْ دے مَسْمُوْنْ حَلَالْ اَسْمَانْ

۱۔ چاچی: تڏان چاچی ڄام چنبی ڏونھین آل مار بی

سیر ہیئر دے، سینے دے ساڑ کٹنوں،
کیھا ڈکی دا ڈنگ نیسنگ لکھمی،

ذَنک لنگه ره یا جوکیان دِی جهاڑ کَنوُن
لاڑ، ماڑ توڑے سیال ماڑ کَہنِیَمی،

نَکَ کَکَ رَکَیْمِ کُلِّ دَا هَاژ کَتَنُونُ
جیهی جاژ کَیْمَتُمِ تیهی جاژ کَرَانُ

کَلْبِئِیْنِ رَت سَو قَاژ نِراژ کَلْمُونِ

ڪٽيان هيٺ = ڪٽيون اٿر. ڪٽيان مٿين = آڙ ڪٽي آهيان - ڏڪاريل آهيان. ۹ - زنگ = ڪاوڙ. تڪون هوڙ = توکي چئي چئي. لڪ هوڙ پٺي = اصطلاحاً! لاهي هاهي بيهي رهيون. مينديان چوڙ پٺي = اصطلاحاً: ڪنوارهي جو حيا وڌي دوستي لڳائي. ۱۰ - پڙ اجائي نهين = اجايو نه لڙ. ڇڪور = اهو هڪي جو چنڊ تي عاشق آهي ۽ ان تي ڦيرا پيو ڏيندو آهي. ۱۱ - ڏنگ لنگهه رهيا جو ڪيان دي جهاڙ ڪنون = هي جو ڏنگ توکي لڳو آهي سو ته جو ڪين جي جهاڙ کان به لنگهي ويو آهي - يعني لاعلاج ٿي ويو آهي. ماڙ = مارواڙ.

- ۱۲- هير: آڪي: چاچي اچو مَر پَن، چَنبِي مارنهن،
 مَتان هووئي ڪا مار حَضُور ڪَنوَن
 زور زَر آتِي ڏِي پَر نَهِيَن،
 ڪَجھ ڌَر پِي رَپ غِيُور ڪَنوَن
 اهيَن سَور ڪَنوَن سَور چُور تِيَسِيَن،
 رانجھو پارِيئا سِيڪُون، نَور ڪَنوَن
 جِيَنهِندِي پَور سَانُون پَر پَور ڪِيَتا،
 دُز دُور تَتِي ڪُل، دُور ڪَنوَن
 تڏان مامي مَنه آتِي مِيهَن چَر مَ ڌِي،
 طعَنِي تِيَز تِيڪِي ڪَر تِيَر وانگُون
 اِنان جَهَنگ سِيالِياندي جَهَنگ ڪاڻي،
 بِي نَنگ نَهِيَن تَوَن هير وانگُون
 مَت چِيَر تَه لِيَر ڪَتِيَر تِيَسِي،
 ڪِيَسَتِي حَال حوال فِقمِر وانگُون
 جِيهِيَا جَت پِيالاندي مَت نَهِيَن،
 تَنهِن ڪُون ڪَت پِيالاندي چِيَن پِيروانگُون
 آڪي: مامي! مَن ڌِيَتِي مِيَرِي مارڻ ڪِيَتِي،
 اهيَن مَآءُ مَنِي مِيل مَتِيان هو
 هِيڪ مَن تَسان وِيچ پِياندي نِيَسِي،
 هور سِيَسِي رَتِيان ڪَتِيان هو
 ڪَتِيَر پِيَرِي لَچ لَنب ڪِيَتِي
 جِيهِيَر ڪاڻ سِيَسِي جَنب جَتِيان هو
 جِيڪو آڪا هووِي سو آڪ وِچو،
 مِيَرِي لِيڪِي تَه ڪالِيان ڪَتِيان هو
 ۱۰- ڏاڏي: تڏان ڏاڏي ڏانگ آتِي ڏَڪ ڏَڪ آڪيا،
 پِيَشَڪ سَاڏا پوليَا پاندا نَهِيَن
 هَوَر لِيڪا لِيڪِي نال ڏوهرِي،
 اِهه لِيڪا ڏوتِي تَه جاندا نَهِيَن

۱۳- جَهَنگ سِيالِياندي جَهَنگ ڪاڻي = جَهَنگ سِيالِيان جِي راج ۾ ڪاڏ. لير ڪَتِي ڪَتِي =
 لِيَوَن لِيَوَن ڪِيَتِي. ۱۴- پِياندي نِيَسِي = وِٿان تَتِي. رَتِيان ڪَتِيان هو = پاڻ
 راس آهيو. جَنب جَتِيان هو = گڏ جِي مِيو ڪَرِي جِيهِيو ڪِيو ائو. ۱۵- ڏانگ = لَه
 اِهه لِيڪا = يَمَنِي هِي يَمَنَتِي جو داغ.

جيڪا ٿيڻو ٿي آهي سا تان ٿي رهِي،
 ڪيئون ٻيو ٿي وانگيون ساه ٻيٽنڊ پان هو
 ٻنهيان هرد پان وڌيان مٿر ڪيڻان،
 ميرے ڪاڻ اڃان سڀ جيٺنڊ پان هو
 ۱۹۔ سٺيلون: تڏان سڀ سٺيليان سٺ حويليان،

ڪول هيرے دے ميل آه ٻيٺيان،
 اهو پ آڪيتاب عتاب والے،
 قصے عیب ثواب دے چاء ٻيٺيان،
 ڪيئون هير! سانڍون دلڪير ڪيٽئي،
 ٻڌو پير والے سڀني هاء ٻيٺيان،
 تير پان ڳالهيان ڪمٽ واليان،
 سڻ سڀ مرياليان غم ڪاء ٻيٺيان،
 ۲۰۔ هير: آڪر: تستان سٺيليان نون تان سڏ آهي،

اڄ نال ميرے ميل متيان هو
 هتيان تتيان متيان ڏيوو،
 آڳ تتيان آنے ڪيئون تتيان هو
 من تان سڀ سٺيليان سڀتيان چاٿيان،
 اڄ پتيان سڀ ڪپتيان هو
 هڪ هير ڪنڻن تقصير ٿي،
 تسان سڀني ستيان جتيهان هو

۲۱۔ دائي: تڏان دائي پي دؤڙ دي آهي،
 آڪر: مائي هير! تيڪون رب هوش ڏيو
 ڪٿين هوش ڪنڻن ٻي هوش ٿئي،
 جيٺنڪون هوش پير دا جوش ڏيو
 ٿي چاڪ ڪيٽي غمناڪ ٿيڻ،
 بي بي هاڪ ٿيڪون ٻڌو هوش ڏيو

ٻيو ٿي = ٻيٺي. ٻلا جا ماڻهو جو ساه ٻنڌي آهي. ٻنهيان هرد بان وڌيان مرگيان = ٻي
 هر ڪنهن جون وڌيون ماڻائيون مري ويون. ۲۰۔ مل متيان هو = گڏجي اچي سو
 ٿي متيون آهيون. ڪاوڙيون آهيون. هتيان تتيان = فوري ۽ گرما گرم. متيان = متيون
 لمحيون. اڳ تتيان = اڳ آزاريل. ڪيئون تتيان هو = چو اچي ڪاوڙيون آهيون
 ۲۱۔ ڪٿين = ڪٿرائي. ٻيبي هاڪ ٿيڪون = الخ. = شل ٻيبي هاڪ تنهنجو ٻرو رکي

مدي ڪالهه دي ڇيڙيل، مقال ڏهون،
ٻيٺا ٻال تهيڻ ديل ڪوش ڏهون

۲۲- هير: آڪري ڙي! بس! بس! مٿان ڏائي! دس

تيڪون ڏي لٽ ٿين ساه لتاڙي ڪڍان

هي ڏڪيان ٿين ٻئين آڪيان

تير ٻان آڪيان مار آڇاڙ ڪڍان

ڇاڪ پائڻ وانگون دل پائڻ ڪيٽي

پتاڙ پائڻ تهيڻ جو مٿن ڦاڙ ڪڍان

تون تاز مل ڪڍي! ڪر مل تهيڻ

مٿان مڪل سڀالائڻ ساڙ ڪڍان

۲۳- همساڻو: نڌان همساڻيان ٻي ميل آڻيان:

ماڻي هير! ڪيهان ڪٿان ڇاڻيان ٺي

اسي جهڙي ته بد بڪڙي ڏيان

وڙهي وڙهي وڙهي وڙهي وڙهي ٺي

توڻ خويش سڀي دل ريش ڪيٽي

درويش سون آڪيان لاڻيان ٺي

سارا لوڪ تيري لڪ ٽوڪ ڪري

ڄاڻين جهوڪ ڏيان وڃ وسائيان ٺي

۲۴- هير: آڪري ڙي! لوڪ ٽوڪ ڪري تان ٻي جهوڪ وسان

منهن موڪ ماڻي وڃ ماک ميل

دل ٻاڪ ڪئون دل ٻاڪ جڏان

ماڻي ماک وٺي ٽنڻاڪ ميل

دي ڪالهه دي- الخ==مطلب ت: ويٺل ٻار يعني ڪناري ٻار ڪي اهو ٿو ڄاڻي
هو ٻري ڪالهه ڏانهن ذرا به توجه ڏئي. ۲۲- هي ڏڪيان ٻين اڪيان= ڪير
ون ڏڪيون هي، تون اڪيون ٿي ڦٽارين. ۲۳- ڪيها ڪٿان ڇاڻيان ٺي= ڪهڙيون
الهيون ڪٿي ويئي آهين- ڪهڙا ارادا ڪري ويئي آهين. ويڙهي ويڙهي واليان
اڻيان ٺي= اوڙي هاڙي پڇارون وڌيون اٿئي، ڪالهيون هلايون اٿئي. خويش=
زير. دل ريش= غمگين. دلڪير. سون= ساڻ. جهوڪ= (ميهار جي) مال جو وڻاڻ.
۲۴- منهن موڪ= خوشيءَ وچان- ٻيڪندڙ جهري سان. وڃ ماک= صبح جو ٻهراڻ
وقت، جنهن وقت ماک ٻوٽي آهي. دل ٻاڪ ڪنون دل ٻاڪ جڏان= دل ٻاڪ
مڪ قسم جو ڪه جو ڪچي، پر ٻانجي ۽ سيني تي لٽي بيهي) جي ڀران دل ٻاڪ
ٺي. ٽنڻاڪ= منهن تي ماک جي ٻوٽ جي قطرن سان.

سانئون' چاک دے چاک پيچاک ڪيٽا،

ٿيئون' چاک جڏان اوهو چاک ميلے

ن. تان' چاک ٻاجهئون' چڪ چاک هٽسي،

بينان' چاک نهين' چڪيا چاک ميل

۲۵- قاضي: تڏان، قاضي ڇا ڪتاب شتاب آيا،

رڪ تاب عتاب خيطاب ڪيٽا

تنهن پي سيالين' دے سوڙ سنگوڙوڙ جون،

گوڏا گوڙ تين' سوال جواب ڪيٽا،

تيڪئون' روز حساب عذاب ٿيئي،

ڪم ايهو تون' غير صواب ڪيٽا

ڪهين' ڪنوار پيچون' نهين' خواري ايوين،

جيئوين' تيڪون' چار ب خراب ڪيٽا

۲۶- هير: آڪر: وے ملان! مار پوئي، شالا غار ٿيوي،

ايهو مسئلا تان ڪٿي' نير وار ڪيٽا؟

جيڪا آهني وات وڪيل هوو،

آسے نال ڪيٽي گفتر ڪيٽا؟

ايهو اک ڪهڙي تفسير ليکيئي،

راجهو يار ڪئون' هير ڌار ڪيٽا؟

گيهن روڪ رواز آلاوندا هيئيئي،

ديڙ پين' نال تيڪون' سنگسار ڪيٽا؟

۲۷- شاعر: تڏان، ملان هير ڪئون پلان' جهل ٿريا،

دعويدار ديان دعوائين' چڪ' ڪيٽا،

ڪٽي، ڪس' ڪئون' ڪل ڪيٽي،

نير' يان' سڀ سياليان' ديان' سڪ ڪيٽا،

چاک دے چاک= دوست جي درد. ٿيون چاک= تندرست ٿيان. چاک ٻاجهون= يا

کان سواء. چڪ چاک هٽسي= ڦٽ چڪي پوندو. بنان چاک لهين چڪيا چاڏ

ملے= دوست کان سواء اهو چڪندڙ ڦٽ نه موندو، نه چٽندو. ۲۵- تيڪون رو

حساب- الخ.= اصل مصرع هن طرح هئي جنهنجي پوء شاعر پنهنجي هٿن سان

اصطلاح ڪئي آهي: "شرح ملا والي ملان ويڪ آڪيا: ڪم ايهو تون غير نوار

ڪيٽا" (يعني "شرح ملا جامي" وارو ڪتاب ڏسي، ملين چيو ته تو اهو ڪم اڌنگ

ڪيو آهي.) ۲۶- سلا= مسئلو. رواز آلاوندا هيئن= رياء جون ڳالهيون تو ڪرين

ديڙين نال= ڏرن سان. ۲۷- پلان جهل ٿريا= زوردار ڌڙڪا جهلي روانو ٿيو

ڪٽي= ڪهي ڪهي- ارمان ڪري ڪري. ڪس ڪئون= تڪرار کان.

بحري باز جڏان پٿرواز ڪيٽما،
 چيهان چٻ ڪر لس لڪ ڪيان
 تينهان غم ڪئون چمان نم ڪيٽيان،
 ۲۔ (ايضاً) : تڏان دائي مائي جيڪا آئي آهي،
 وڻ وائي ڪئون بس ڪر گهٽي
 شور شر ڪيا ويا لڙ پيا،
 زور زار والي ڪل ڌر گهٽي
 ڪيڙي ڪر والي ڪنڌي ڪر سڀا،
 پڇ ڌر ڪئون وڻ گهر گهٽي
 گهر گهر دے وڃ خبر اڻها،
 ايسوڀن ڪر جڻو هير سر گهٽي
 ۲۔ (ايضاً) : تڏان منہ مٽ سڀني دعوي ست ڪيان،
 هڪا هير سڄي دعوي ڪت پيئي
 ڏے ست آفت آگهت او هے،
 جتيان جت سڀني مار مٽ پيئي
 لست پت آلت پلت والي،
 بازي بازان وانگيون وڻ جهت پيئي
 تاري مار، تين جهار آڌار سڀا،
 رانجهو بار دے نال چڙم ڪت پيئي
 ۳۔ (ايضاً) : سو، هير رانجهي سچ سچ رکيا،
 ڪنڊ ڪيڙ چا رب ڪتاب ڪيٽي
 ڪپ ڪپ او هي سر ڪپ ڪيان،
 جينهان هير آتے تڪ تاب ڪيٽي
 تير هيئن سن دي پي تر بهت آهي،
 ست بيت مٿن جوڙ ڪتاب ڪيٽي
 حمل! حق ناحق حق پاڪ جائے
 ڪلمان پڙم شتاب ثواب ڪيٽي

پهان چپ ڪر لس لڪ ڪيان = چيون چپ ڪري پئي لڪي ويون. چمان نم ڪيٽيان = اڪيون
 روئي) ۲۸۔ ڪنڌي ڪر = اصطلاحاً: جمل حمايت ڪندڙ. ۳۰۔ ڪنڊ ڪير چا رب
 ڪتاب ڪيٽي = رب وهاپ ڪئي پاڻ ۾ ڪنڊ ڪير ڪيا. ڪپ ڪپ = ارمان ڪري ڪري. تير هيئن
 سن دي پي تر بهت آهي = الخ. يعني سنہ ۱۲۳۳ھ ۾ مون جمل ست بيت (نہہ هي ۴ نہہ
 هن کان پهرين "سي" حرفي وارا) جوڙي ڪتاب پورو ڪيو. ثواب ڪيٽي = ثواب خاطر.

”سی حرفی دفتر سیوم درباب خرخسہ ہیر و مادرش و سوال و جواب اوشان“

ماء: الف آہ ہیرے! بہتہ کول میرے،
 کتر سچ سچی! کیا کچ؟ کیٹنی؟
 عشق دی اک جگہ کیوین،
 ایتھو قو کا ڈے مچا چا مچ؟ کیٹنی؟
 اہین دینہن کنون شالا شینہن کاوٹی،
 دس نینہ کیوین وچ نچ؟ کیٹنی!
 ماء مٹی دا مان کالیجا،
 کپ کیوین ڈون کچ کیٹنی؟
 ہیر: آکے! پی بس مائی! میرا وس نہین،
 لگا عشق تہ اج عیتاب کیا!
 ماء مٹنہن آتے تون مٹنہن دتے،
 گھٹیٹی مٹل تہ مٹن حجاب کیا!
 کٹل سیالیان سن کڈا،
 رھیا اک آگوتے آب کیا؟
 مٹن ماہی دی تہن ماہی میرا،
 لچن بیٹی تہ ول نیقاب کیا؟
 ماء: آکے! پی توبہ کر ہیر تٹی!
 کتر ول آگون وڈا وات نہین،
 دینہن رات تینون وائی وات ایتھا،
 اہین بات بنان ہی تات نہین،
 ولہی! وات کنون بڑی ہت ایتھا،
 کتر آپ آنے اثبات نہین،
 آپ آپ آنے اثبات کترین،
 ایڈا قہر کچ قلات نہین

[الف] کچ کیٹنی = کچو کم کیٹی . [ب] اگوتے = اگتی۔ من کان ہوع . [ت] وات
 کنون = پنہنجی واتان .

آکر: ڙي! ٿي ثابت جڏان عيشق ٿيا،
 تڏان لڪ ڪٻهي هُن لوڪ ڪئون
 هيند سيند توڙي ڳالهه ڪيند پئي،
 ڪٻهي ايند ڪرڻ ڪينهندي ٿوڪ ڪئون
 اوها ڳالهه آله جينهندي پاپ پلے،
 سانئون ڪون جهلے هُن جهوڪ ڪئون
 لوڪ دي ٿوڪ تينهيان طوق ٿئي،
 چڪري چوڪ جينهان نپان اوڪ ڪئون
 آکر: ڙي! جيم جسے تيندے رت ٿئي،
 ستان موت تيڪون ڪنهن چائيا ڙي!
 ترڙ ترڙ تين تڙ تڙ وارين،
 جڏان سڏ تيڪون سمجھائيا ڙي!
 وڃ بند تيڪون گهٽ بند ڪرڻ،
 ڏاڍا آند تيڪون هُن آنيا ڙي!
 منجهين وال ائون حال في الحال ڪڍون،
 جينهن نال نوان نيند لائيا ڙي!
 آکر: ڙي! حي حبيب هميشه ماهي،
 ميرے نال موسيٰ گوڙے گڙ شالا
 تيندے سڏ ڪئون لڏ چڙ پيلے،
 ڏوهين گڙ پھنسُون اڏمڙ شالا
 ميرے نال ماهي جا نا گڙ مھے،
 تينهندا رب ڪڍے ٿڌا ٿڌ شالا
 جنهنين ڪيڙے ڪيڙے وڏي ڪڏ پوندي،
 وڃ ڪڏ ويڪان تينهندي هڏ شالا
 آکر: ڙي! ڇي خدا ڪئون ڌر ڌرا!
 ڪيون ٻيٽ پراڻيڙے چائے هيني!

[ث] ڳالهه ڪند پئي = ڳالهه ٻڌي پئي. اوها ڳالهه آله = ڳالهه ڪي اها لکائي. ڳالهه
 نان اها ڪوڙ ڪري. جنهن دے پاپ پلے = جنهن جي پاڻ ۾ پاپ هجي. [ج] ترڙ ترڙ =
 ڪوڙجي آڙجي. تڙ توڙ وارين = زور لائي هوڙ ٿي ڪرن. [ح] گوڙے گڙ = گوڙو
 گوڙي ۾. تمار ويجهو. لڏ چڙ پيلے = پيلے مان لڏي ڇڏي. اڏمڙ = مڏ اڏي. جهوڙي
 ڏي. جا ناڪا سهے = جيڪا گڏ ٿئي سهے. ٿڌا ٿڌ = ٻاڙ ٿڌے. [خ] پراڻيڙے = پراڻا.

کیہے سین سَپتا گِڑے سَت سَچی!
 وچ لیئ نیپتا گِڑے لائے ہئی!
 ہیما ہال آہون وچ وال کیو، یں،
 منجھین وال دے ہیٹ وچائے ہئی!
 [سے تان] مینڈیاں دے وچ مٹا مٹی!
 کتر خواری تین لوک کیلائے ہئی!

ہیر: آکے: ژي! دال دِل صفا دلدار ماہی،
 نیسی غنیر گناہ والا خیال کوئی
 اینجھا لچ پڑیا وچ لوک سارے،
 سچ اک جو ہے تہ سپال کوئی!
 اینجھا جوت جمال سیپال پیسا،
 وچ جھنگ سیپال ذکال کوئی!
 جیہا حال کٹون بچال کیڑا،
 تیہا اک پیسا بد حال کوئی؟

ماہ: آکے: ژي! ذال ذکتر تینون دَرے پورے،
 ماہی! ماہی! کتر ودی سر دی ہئین
 کیہے ہار تینون تن تار لگی،
 تیک تار تدیان نیت تر دی ہئین
 منجھین وال دے خام خیال کیئے،
 کیہے ور کٹون ہئی کتر دی ہئین
 کجھ دَر خدا کٹون کتر دیا!
 کیہے ویک گھرائے تون گھر دی ہئین

ہیر: آکے: ژي! رکی رائجھو می کون رب دتا،
 شال نال رائجھن دے رل سان مٹین
 جیڈے رائجھو نیسی مٹین پی تیڈے وسان،
 شالا ول نہ ایڈے ولسان مٹین
 ماہی نال سدا خوشحال ہوسان،
 اوہا چال چاکان والی چاکان مٹین

اھون = ہئین۔ سے تان مینڈیاں دے وچ مٹا مٹی! = ای مٹی! سے وار تو مینڈیاں ہر مٹائی،
 یعنی کنواری ہونڈی تو عزت تباہ کری۔ [د] نیسی = نہ ائس۔ [ر] رلسان = گڈ گذار بندہس۔
 نیسی = وٹی و بندو۔ ولسان = ورنڈیس۔ موندیس! چاکان والی = یارن واری۔

تُون ٻِي لَر تَذَانُ چُپُ ڪَرُ ٻهَسِينُ،
 جَذَانُ آڪَمانْدَ آڪُونُ تَلَسَانُ مَنِينُ
 آڪَ: ڙِي! زِي زَمِينِ ذَهُونُ وِڪَ ذِڙِي!
 گَهَتُ مَتِ ٻالائي تُونُ ٻَنُ سُجِي!
 مَنِينُ ماءُ تِينُونُ جِڪا مَتِ ذِڙِي!
 ڏَ ڪَنُ آتِينُ ڪُجھُ مَنُ سُجِي!
 ڪَرُ وَرُ آتِينُ ٻَهُ ڪَهرُ ذِڙِي!
 تَهِيَنُ ڪَرُ آساڏا ٻَنُ سُجِي!
 ڪَنهِنُ راهُ ڪَنُونُ ٻِي راهُ گَهَتِيَهِنُ،
 تَهِيَنُ لاهُ ٻِيڪِينُ دا ٻَنُ سُجِي!
 آڪَ: ڙِي! سِينِ سِنِ وِچُ عشقُ آيا،
 تَذَانُ مَنجھُ ڪِيانُ ڪَالِيَهِنُ مَتِ ذِڙِي!
 هَرُ مَتِ ڪَمَتِ دِي مَتِ ڪَشي،
 ٻِي مَتِ وِڳائي وَتِڊِڙِي!
 ڪَرُ ٻَتِ تَهِيَنُ ڪاڻي ٻَتِ ٻُونڊِي،
 سَنُ ڪَالِيَهِنُ اِيهه ٻَتِ ڪَمَتِ ذِڙِي!
 اِيهه سِرُ ذِڙِي ٻاجهُونُ سوڀُ تَهِيَنُ،
 ڪَرُ ڪَالِيَهِنُ تُونُ حملُ هِمَتِ ذِڙِي!
 آڪَ: ڙِي! شِينِ شيطانُ تِيڏِي راهُ ماري،
 حقُ مَتِ ناحقُ تِي ڊُڪَڊِڙِي!
 جَهَنگُ چوڙُ تِي جَهَنگُ نِسَنگُ وِجِينُ،
 جُڪُ جُڪُ لَسَانُ وِچُ لُڪَڊِڙِي!
 مِينهن، ماڪُ، توڙِي ناچاڪُ هووِينُ،
 نِيوَهِيَنُ چاڪُ ڪَنُونُ ڪَذَانُ چُڪَڊِڙِي!
 سَنُ لوڪُ سُجِي! تيرا سَڪُ ڦِٽِي،
 وَڏِي سِيءُ سِيالِي وِچُ سَڪَڊِڙِي!

تلسان = ٿري ويندڙ - ٻري ٿي ويندڙ. [ز] مَتِ ٻالائي = ٻارائي سمجھ. ڏَ ڪَنُ =
 ڪَنُ ڏيئي. ڪَرُ وَرُ = مڙس ڪَرُ. ڪَرُ آساڏا = آسانجي اوچي ڳاٽ. آسانجو شان مان. ڪَنهن ٻي
 راهُ گَهَتِيَن = ڪَنهن توکي اجائي وات تي وڌو آهي. نهن لاءِ ٻيڪين دا ٻَنُ سِجي = اي
 سِجي! ماڻهن جو ٻَنُ نه لاه، ڀرڻ نه ڀڄ. [س] نهن ڪاڻي ٻَتِ ٻُونڊِي = ڪو به ٻتو ڪونه
 ٿو ٻوي. [ش] تِيڏِي راهُ ماري = تنهنجي وات منجهائي آهي. جهنگ = ۱. جهنگ جو شهر
 ۲. ٻيلو. جهنگل. چڪُ چڪُ لِيان وِچُ لڪَڊِڙِي = چڻي چڻي ٻئي لِين (جِي وِڻ ۾) لڪين.
 نوهين چاڪُ ڪَنُونُ ڪَذَانُ چُڪَڊِڙِي = ٻار ڪان ڪَڏهن به واندي ڪاڏي ٿي نئين.

هيرا: آڪي: ڙي! صاڻ صفا سچ ڳالهه آڪان،
 مٺن تان ماڻهي دي ٻانهين هان آڻ مليي
 جيئهنديءَ نام مٺن چڙهه نشان ٿيڻان،
 ست امار نشان تين شان ڪليي
 سڀڙي عجب آهار نه بار ڪوئي،
 ڪنهنه ڪار ٿي وڃ جهڙان هليي
 برتون پي ستي آرهين، مٽيون سڌ ساري،
 ٻيلي مٺ جوهر ڪاء حچ چليي
 آڪي: ڙي! ضاڪ ضرور ڪيڙا مڙس ڏيسان؛

ماء: تيون، ويڪ ڪيون، پٺن تنهنديءَ ڪم، سڄي
 تون پي هيرا گهڙي ڏينهن ڪيڙ پيئتي،
 ڪيڙو پٺن چيڙ ٿيڻديئيڻ چم، سڄي
 اهيڻ پور ڪئون گهٽ پور ٿيڙي،
 سڙ سوز ڪئون ڏيسين سم، سڄي
 نال تنپ ٿي ڪئون ٻڌ ڏاپ ڏيسين،
 وڃ غم وهر ڏيسين دم سڄي
 هيرا: آڪي: ڙي! طوئي طعنن جيئهندي سڙ چاڻا،
 مٽن تان ڌر آهين ڏي دي بردي ڙي
 ايڏي پاڻ ڪئون تنندا تاڻ نهين،
 نيمهين ڪاڻ ڪاڻي ڪيڙي ڪري ڙي
 ساه پستاه سئون آه وڃي،
 آهين آه ڪئون نيوهين ڌر دي ڙي
 رلي رن! توڙي هڏ چم ٿي هڻين،
 تان پي سم! توهين آجان مڙ دي ڙي
 آڪي: ڙي! طوئي ظلم ڪيا ڪيڙي خان ڪيڙي
 جيئهنديءَ نام ڪيڙي سڙي! سڙ دي ڙي!

[ض] ڪيون چير لهيندي چم سڄي = اڻي سڄي! ڏس ته ڪيئن ٿي چير ٿي تنهنجي
 چڙي لاهيان. اهيڻ پور = انهيءَ خيال. گهٽ پور ٿيڙي = تنهنجون واهون بند
 ڪري. ڏيسين سم = توکي زهر ڏينديس. ڏيسين دم = ساه ڏيئي مرنديس. [ط]
 بردي = ٻانهي. ايڏي پاڻ ڪئون تنندا تاڻ نهين = ايڏي عشق جي ٻاري ۾ مسلسل
 جهڙو نه ڪر.

سَتَ وَرَ نِينُ وَرَ ڪُوڙَ ٻئي هئينُ،
 توڙهينَ آڙَ ڪنهنين وڃَ آڙَ دي ڙي!
 ڀلا ڪير تڏا وڻ ٻير ٻير ٻير،
 گهٽ وڻ ڄڻان آڙ ڪڙ دي ڙي!
 ٻال ٻال تڏون جڏان زال ڪيئن،
 تڏان نال مڏي نيت لڙ دي ڙي!
 آڪي ڙي! عين عشق آڙي تڏان سڏ ٻوڙي،
 رے سڏ ٻيئي مينڻا سڙ نهين
 ڪر راڙ تون رن! ٻگهار وانگيون،
 وات ڦاڙ آئين ٻيئي ڏاڙ نهين
 گهين زر آڇن ڪيڙوا ور ڏيندڙين،
 ڏاڙ ڏڙ وے لوڪا ڏاڙ نهين!
 حمل! حال آهائندے تي حيف هوے،
 جينهان موالي ڏنڻه منڻه سهار نهين
 آڪي ڙي! غبن غم تيرے خوشي تم ڪيئي،
 دم دم تون تان دل ڦيڻي ڙي!
 ڪهڙي آڪي نهين مڏون مڙ ڏيئا،
 جيڪا جهنگ سالي چڙي ڙي!
 وڃ بازار ٻن چار ٻوڙي،
 مٽي هٿ توڙے ڪاڻي گهڻي ڙي!
 هن جڳ ڏيئا ٻيو ٻگ ٻڌي،
 سر سهرے ڪيترے سوپ ڪيئن ڙي!
 آڪي ڙي! في فتنور هيڪے تون گهڻي،
 اڀڙے ٻے ڪنهنين دا ڪوئي ڏيان نهين

[ظ] سَتَ وَرَ=موس ڪي ڇڏي. وَرَ ڪُوڙَ ٻئي هئين=ٻي ٻنڪي ٿي آهين. نو هين
 ڪنهن وڃ آڙ دي ڙي=ڪنهن به جهلي جهلجھين ٿي. ٻير ٻيرے=قدم هڻائي.
 ڪوڊي ڙي=انڪجي ٻي ٿي رمين. ٻال ٻال=ٻالے ٻالے. [ع] راڙ=رانباهه.
 ڏي رو. ڏاڙ ڏاڙ وے لوڪا ڏاڙ نهين=اي ماڻهو! هي ڪا ناحق زوري ۽
 رلت نه ٺاهي! [غ] تم ڪيئي=ختم ڪئي. ڪهڙي آڪي=الغ=ڪهڙي جهنگ
 سالي چڙي، ڇو ته مون کي مڙو لڌو آهي؟ ٻيو ٻگ ٻڌي=تنهنجي ٻي خواري
 ٻي ٻگ ٻڌي.

هر ڪوئي تان نال ايمان وڌي،
 ڪوئي تون جيها بے ايمان نهين
 جيها رن تيڪون بد ظن پيئائے،
 تيها هور ڪون بد گمان نهين
 هڪ تون جيها شيطان پيا،
 ڪوئي وڃ زمين آسمان نهين
 آڪي ڙي! قاف قد اکون بد ڏيندڙين،
 شد مدد دے نال شتاب مينئون
 هر باب ديوچ نواب وانگيون،
 ڏيندڙن جنگ دا جوڙ جواب مينئون
 ڪل ڪاله دے نال نڪال ڏيندڙين،
 قيل قال تون ڪر ڪذاب مينئون
 ڪجهه پيو ڏاڏے ڏهون ويڪ ڏيا!
 اڃ ايهو اے دے تون عذاب مينئون
 آڪي ڙي! ڪاف ڪن ڪئون ايهو ڪم پيا،
 اڃ ڪله ڪئون ايهو ڪم نهين
 جيڪو ڪم قلم رقم ڪيئا،
 اهيئن ڪم رقم دا غم نهين
 اهيئن ڪم ڪئون ڪو ڪم ڪرے،
 ڪنهن ڪون ڪم ڪرڻ دا دم نهين
 جيڪو شاه گدا ڪوئي اٿ آيا،
 ڪنهن تے عشق دا آک قدّم نهين؟
 آڪي ڙي! لام لوح قلم دے ڏيندڙين،
 ايهو عايم ڪئون تون مڙهيا ڙي!
 ايهو آک ڪئون تينون سگهه پئي،
 جو چونڊ چگا چگهه ڦر پيا ڙي!
 آپ ڏيا آهے ور ڪرين،
 شالا سیر تيندا سڙي! سڙ پيا ڙي!

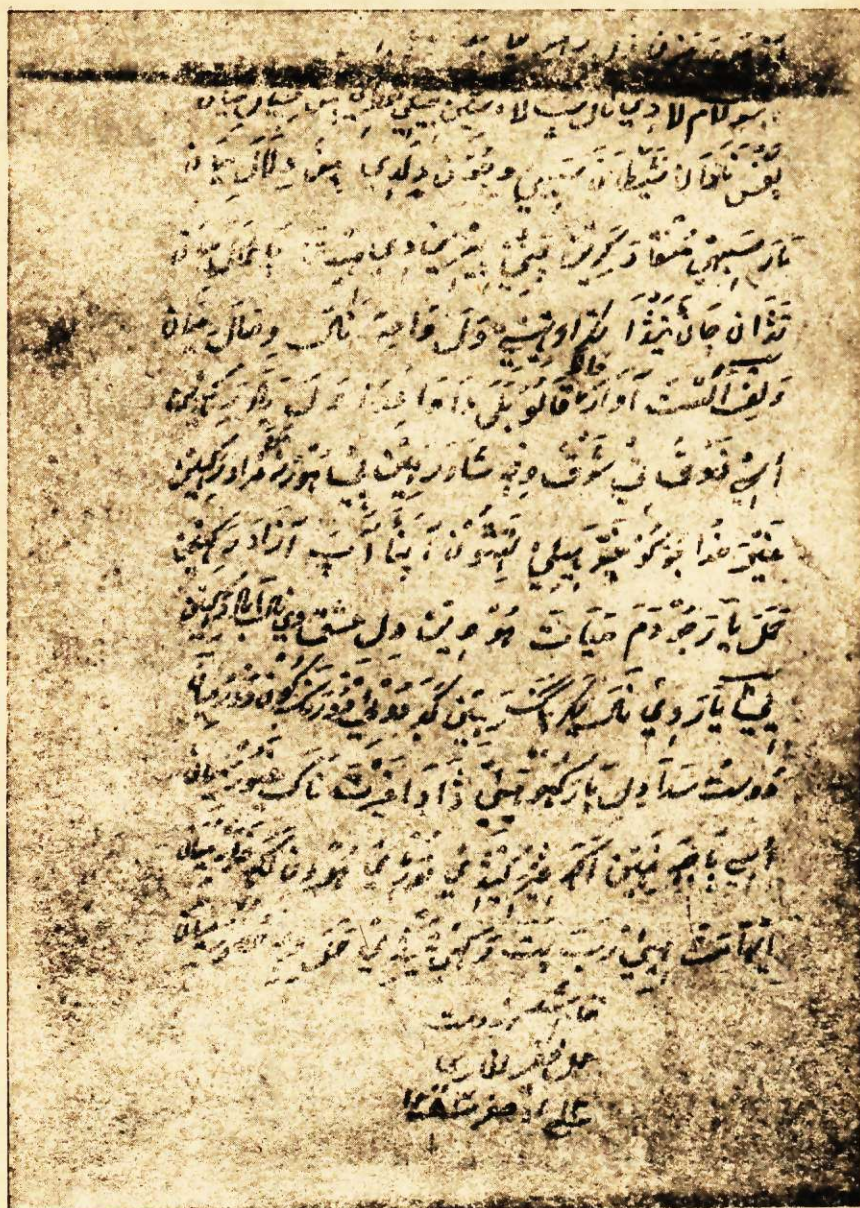
[ق] قد اکون بد ڏيندڙين = آڏو قد ٻڏي، رد ٿي ڏين. ڪذاب = اي
 ڪوڙي! [ڪ] قلم قلم ڪيتا = قلم لکيو. ڪون ڪم ڪرے = ڪير گهٽ ڪرے؟
 [ل] چگهه = يار. ڦوڙا ڙي = ورتو ائيني. ڪيو ائيني. آپ ڏنا = پنهنجي ڏني تي.
 ورڪرين = مونس ٿي ڪرين.

آڪ ڪنهيڻن' ايهو دڪب ٻڌا،
 ڪينان' تئون' توان' دڪب گهڙيا ڙي'
 آڪي: ڙي'! هم ماهي استاد ميندا،
 ايهو علم آهن' ڪئون پڙهيان' ڙي'
 جيڪو سبق سائون' سهڻي يار ڏيئا،
 آهيڻن' قاعدن تي قابو ڪڙيان' ڙي'
 سڀي وانگيون، صيف عاشقانه ڏي،
 ڏک ڏاڳهه، والي چيڪڙي چڙهيان' ڙي'
 سڀيان' ست والي تڏان پت رهي،
 ست سانگ سڀي جڏان سڙيان' ڙي'
 آڪي: ڙي'! نون توان' تينون' عشق لڳا،
 ڪنهيڻن' آڪي پي' عشق ڪمائيا ڙي'
 لکين لاک لنگهي ڪنهيڻن' آڪي عاشقانه ڏي،
 ڪنهيڻن' ڪنهيڪون' ناڪوڪ سڻاڻيا ڙي'
 ڪڏان ساه لندا نا آهه ڪڍيا،
 توڙي ڪنهيڻن' تون' ڪنڌ ڪمائيا ڙي'
 پڙ تون' جيهي' نا ڪڙي ڪوئي،
 جيئوين' تتي'! تون' ملڪ تهاڻيا ڙي'
 آڪي: ڙي'! وار وسلا وڃ دا ٿي،
 هڻ وڃر سڀي تون' وڃي' مائي'
 رائج تين' روڻ موت سڀي،
 ڪڻ ڪوڻ اندر تون' ڪڍي' مائي'
 تون ماءُ ميري' مڻن' ڏي' تيري،
 تون تان دل دا ڏاڍا ڏي' مائي'

[ر] سڀي وانگيون - الخ = سڀي وانگر، عاشقن جي صف ۾، ڏک جي ڏاڳهه واري
 چڪيا تي چڙهي آهيان. سڀيان ست والي - الخ = ستين جي ست جي تڏهين پت رهي،
 جڏهين سڀ سانگا ڇڏي جلي خاڪ ٿيون. [ن] لکين لاک = لکين جا لک. ڪنهن
 ڪنهيڪون لاکوڪ سڻاڻيا ڙي' = ڪنهن به (عاشق) ڪنهن کي به دانهون ڪري
 (پنهجو درد) ڪوٺا ٻڌايو. [و] وار وسلا - الخ = اي ماءُ! هاڻي تون وڃ جو وسيلو
 ٿي ۽ پنهنجي دشمني قطع ڪر. رائج تين روڻ موت سڀي = رنج ۽ ساما مڙهي مينه ڇڏ.
 اندر تون = اندر مان.

آهڻسے آپ اولاد ڀڄڻون،
 تھڻسے لاءِ ڏنڍورا ڏيڻ مائڻي!
 شاعر: تڏان، هي مل ھنڪامي ڪڍ ڏيڻ ڪر،
 ماءُ ساڳي محتاج ٿيڻي
 آهڻسے ھير دے ڪاڻ حلاج آھي،
 ول آپ حلاج، علاج ٿيڻي
 باز آھي ول باز آھي،
 ڦير بھري دے دست دراج ٿيڻي
 آھو رھڙن ول رھڙن ٿيڻي،
 جڏان ٻاجھ والے ڪٽون ٻاج ٿيڻي
 ايضاً: سو، لا "لا" دے لال سڀ لاه سڀڻي،
 جيڪے خطرے ھن خيال ميان!
 نفس ننادان شيطان سڀڻي،
 ويڄون دل دے ھن دلال ميان!
 سے مار سڀڻي منقاد ڪريڻ،
 ٻئي پھرين دے ھيٺ ھايمال ميان!
 تڏان ڄاڻ ٿيڻا تڪرار ٿيڻي،
 ول واحد نال وصال ميان!
 ايضاً: الف "آلست" آواز والا،
 "قالو بلي" دا واعدا ول ياد رکين
 آسي ذوق تھن شوق وچ شاد رھين،
 پسي ھور لھ من مراء رکين

ڏنڍورا = ڏنڍورو. ڏيڻ = دھل جي ڏنڍ - ڏنڍورو جو دھل. [ھ] حلاج =
 (حلاج = لوڙي وٺڻ) نوڙيون وٺندڙ - ڦاسائيندڙ. باز آھي ول باز آھي = (پھريائين
 ھير جي لاءِ) باز (ماريندڙ پکي) ھئي، پر پوءِ باز آھي. ڦير بھري دے دست
 دراج ٿيڻي = وري ڦري بھري باز (= ھڪ شڪاري پکي - اصطلاح: عشق)
 جي چنڊن ۾ ڪڪڙ (دراج) ٿي پئي. ٻاجھ والے = ٻاجھ واري (خدا). ٻاج =
 ٻاجھ - رحم. [لا] "لا" = نفی - نائنه. منقاد = مطيع. ٻئي = دز - مني.

حمل فقير جي دستخط قلبي پياض جي هڪ صمعي جو عڪس
(ست ۱۱ صفحہ ۲۲۶ کان صفحہ ۲۲۸ جي آخر تائين)

غیر خدا جو ڪو غير هيئي،
 تنهن ٿون آهيا آپ آزاد رکين
 حمل يارا جو دم " حيات هووين،
 دل عشق دے نال آباد رکين
 ايضاً، ي يار دے نال يڪرتنگ رهيين،
 ڪڍ دؤئي دؤرنڪ ڪون دؤر ميان!
 دوست سدا دل-هارڪو هيئي،
 ڏاڍا غيرتناڪ غيور ميان!
 اسے پاس آهيون؟ آک ڦير ڪڍے،
 توڙے هوون لڪ ضرور ميان!
 ايتها مت هيئي رب ڀت رکي،
 تيڏي حملا وڃ حصور ميان!
 "تمام شد از دست حمل فقير لغاري ۱۲ صفر سنه ۱۲۸۳ هـ"

[ي] دل هارڪو = دل کي هرڪيندو. اسے پاس = ان وٽ. ان جي آڏو. لڪ ضرور
 = لڪ ضرورتون.

داستان ٺيون

[سِي حَرَفِي دَر بَيَانِ خُطَابِ وَ اِلْتِجَا بِحُضُورِ مَحْبُوبِ†]

[الف] الف آءِ سُهڻا جانيءِ يار ميرا،
 ڪل لڪڻ ڪرون مٽيان ڪالهيان جيءِ!
 نسان باجهه، آرام حرام هويا،
 تيرے مار وڇوڙے تان ڪالهيان جيءِ!
 اوڙا پاڙا جهيڙا ميهڙي ڏيندا،
 تنهن ٿون ڏے تون آءِ يارا ڏر ڪالهيان جيءِ!
 نال حمل في الحال ميا،
 ڏوتيان سڀ ٿيئون سڙ ڪالهيان جيءِ!
 [ب] بي بات پيرءِ دي رات ڏيندھان،
 هيٺا هڪڙي ٿون چوڙ ڪيون
 ڏے غم، وغم، آلم، آساڏا
 لڳ لڳ پي سڀ آوڙ ڪيون
 وڃ آس، آداس، پياس پيا،
 رت ماس هڏان تون پي روڙ ڪيون
 هڪڪواري هس نال حمل
 بچين منهن مبارڪ موڙ ڪيون
 [ت] ٿي تيري دل ناهي، وو دلبر
 اسان لال آڪيان ڪيون ٿيندا هون؟
 اينهه بنهيان، ڪجهليان، ڪالهيان،
 ڏڪان واليان ڏهون ڪيون ڇيندا هون؟
 بچين جي ٿينون وفا دي ناهي،
 جفا ڪيٽي ڪيون ڪيل آئيندا هون؟
 هن تان حمل ٿون گھنڊ ڪر ٻنڌين،
 آڳرے تان ڪول پلھيندا هون؟

† محبوب کي خطاب ۽ کيس منت ميڙ جي باري ۾ ٿيھ اڪري. [ب] هيٺا =
 هاءِ هاءِ. الر = ڏک-آزار. [ت] حمل ٿون = حمل ڪان. گھنڊ = ڀڙو. ڪول
 پلھيندا هون = ويجهو ويهاريندو هئڻ.

[ث] ٿي ٿواب گناه والے دنگ
لنگھ ڏوھين دل دؤر پئي
هڪئي گهور تيڙي چڪچور ڪيٽا،
هؤ پور تھين وڃ وهلور پئي
ڪيھ ڏوھ سائون ست ڏور ڪيون،

مائين! سان ٿون ڪا قص قصور پئي
حمل! حب جينهندي تنهن نال حج ڪهي،
سائون پيال پيرت ضرور پئي
جيم جڏان روح پيدا هون،

[ج] تڏان مٿن تيڙا سلام ڪيٽا
"آلست بر بڪم" رب ڪههيا،
آسان "قالوا بللي" دا ڪلام ڪيٽا
روحان رب ڪون سجدا ڏتا،
آسان عشق تہ اکون امام ڪيٽا
هن هور حمل ڪون ڪوڏور نهين،

[ح] نيت ورد وظيفا تيرا نام ڪيٽا
حي حسن تيرے هٿان ڪيٽي،

تڏان چٽ پيان تير پان لک چٽان
جيڏے چڙهن تيڏے وڃ لڙن،
گھير گھير گھتد پان ني تير پان گھٽان
اڀهه نين تيرے تہ تفنگ تڪر،
جنگي جوڙ ڪڙے هينتي ڪشي ڪٽان
حمل هيئي تہ غلام تيا

لک هور پير پندے لي تير پان ڍٽان

[ث] قص قصور پئي = ڪا خطا پئي. [ج] "الست بر بڪم" = آه اوھان جو رب
ناھيان ڇا؟ "قالوا بللي" = (روحن) چيائون تہ: ھاڻو. دؤر = ذري ذر جي
يادگيري. ورد وظيفا = ورد وظيفو. هميشه لاءِ ورائي ورائي پڙھڻ جو عمل.
[ح] چٽان = لشڪر جا جٿا. گھير گھير گھتد پان = گھيرو ڏيئي گھيرے وٺڻ
ٿيون. گھٽان = وڏيون فوجون.

[خ] ڇي خدا ڪَنُونُ ڌَرُ سائين!
 خَوُني نين آهني جهل ميان!
 وَل وَل غريبان دے ڪَل پُوندے،
 چائي وَڌِ بني خُونُ ڪَل ميان!
 هڪ اصل آجهل، پيا گهٽيئي
 ڪاڻ آجل ڪجل ميان!
 سچ آک سھڻا سڀ نال اينوين،
 ڪ نا هيلے لي ڪاڻ حمل ميان!
 [دال] دال دوا ديوار تيار،
 گفتر بيمار اندي ٻڪي هے
 رت ماس تہ آس مياس پيتا،
 وچ ماس وھيا لڪ لڪي هے
 نال نيگہ نواز سائين!
 بي ٻڪي طبیباندي چڪي هے
 هن هور حمل! حڪيم رھيے،
 آھ جھولي تڙ ڇھڪي هے
 [ذ] ذال ذوق تڙ ڇھڪي زور آندا
 شَر شور پيا وچ شومياندے
 زنگي زنگ زلف دي جنگ جوڙي،
 رنگ روپ جيئوين رخ رومياندے
 ميڙ کان دے مڙجے مارڻ آون،
 جيئوين آنتن آرد آتومياندے
 حمل! فوج حسن دي هلان ڪيتي،
 زوري زور لڙن زڙے زومياندے

[خ] چائي وديني = ڪنيو پيا ٿا ڪهن ٿي. ڪ ناھيلے لي = ڪي نہ ھريا اٿي.
 [د] ساس = ساه. لڪي = ھڪي (ٿڙي جي ھيٺان). چڪي هے = پوري ٿي وئي
 هي - بيڪار ٿي وئي آھي. هور حڪيم رھيے = پيا حڪيم سڀ چٽا. [ذ] شوميان
 ے = شوم رقيب منجھ. زلڪي = ڪارن وارن (آفريڪا جي فوجن سان مشابھت).
 خ روميان دے = روم جي باشندن جا چھرا (محبوب جو منھن). مڙ کان = پنھيون.
 رچے مارڻ آون = (بندوق جي) چرن جا ميڙ مارڻ پيا اچن. جيوين التڻ ارد اتو ميان
 ے = جشن اتومين (?) جا ڪٽڪ پائجي پون. هلان ڪيتي = ڪاه ڪئي. زڙے =
 ڙا (تيز شڪاري پکي) - اصطلاح: تيز ۽ جنگجو جوان. زومياندے = زومين؟ جا.

[ر] ري رسڻ دي رڀت تڀ ڪون؟

ايها ڪهڙو پليٽ پڙهائي جي؟
ايها فوج ٽپري انهن عاشقان تڙهائي جي؟

ڇڻل ڪهڙو تان چول پڙهائي جي؟
ٻول تيز ڪڙڪ ڪولا ڪيٽا،

بينسڙ ڪيئون لڀان تڙهائي جي؟
حمل! هٿ نه آندڙ مٿ مڻئون،

جيڙي ويل مٿن دل آڙائي جي؟

[ز] زي زليخا دے خواب وانگئون،

سائون خواب وڪا بيخواب ڪيٽئي
طور سينا والي لور وانگئون،

تجلي تاب وڪا بيتاب ڪيٽئي
هاجھ حساب قصاب وانگئون،

زير پير چا ڪپ ڪباب ڪيٽئي
حمل حال حوال دا سوال ڪيٽئي،

تنهندا ڪڙ نه ڦير جواب ڪيٽئي؟

[س] سين سنبهه مٿن تان منج رهيان،

جائي تيرا ڪوئي دعا سلام تهين
رات زينهن تيري راه پالان،

انهان اڪيان ڪون ڪوئي آرام تهين
وره ماه گهڻي هون،

اڃان اوڻ دا ڪوئي انجام تهين
نام آله دے مڙ اورهن وے ڊولہ!

حمل دا هور حڪام تهين

[ه] شين شالا جالسي مار آسي،

تڙسي ويڙها پي باغ بهار ميان!

[ر] بولے تيز ڪڙڪ ڪولا الخ = تنهنجي بولي انهيءَ حسن جي تيز ڪڙڪ کي ڪنڌو ڪيو، (۴ انهي حالت ۾) نٺ کي ڇو چن مٿان ويڙهائڻ لاءِ تيار ڪيو اٿئي (؟)

[ز] هاڃھ حساب = بنا حساب. قصاب وانگون = ڪاسائي وانگر. [س] منج رهيان = سوکلي رهي آهيان. راه پالان = راه پئي نهاريان. حمل دا هور حڪام تهين = حمل جو ڪوبه ٻيو حاڪم ڪونهي. هلائڻ وارو ڪونهي.

[ط] طئي طلب تَسَاوَرِي تار هـ وئى،

ڪيهرڙي وار آسپين، ٻيٺي وار ڪٽان
لڪ چٽي تهيڻ هڻ لوڪ ڪٽون،
نيت نيت ٻيٺي نروار ڪٽان
اهين راه آتون ڪيٽين آندو ڄاڻندو،
ٻيٺي پيادو تهن سو سوار ڪٽان
حمل! حُب جڻهندي آهو بار آو،

[ظ] ظہری ظاہر سُنَّیا ہر مَسَّ مِیَالِینُ

ہستی نہ سڈ مہیایان نون
تار و سان مہی یار ڈھون
سمت پت تہن ہند حویلیان نون
ہووان تہرپ تہن ڈیون ڈرپ
کالے کت تان کانہ کویلیان اون
جینہان لکھی ہوسی سڈ تینہان نون

[ع] عین عشق آیتا آکین' لکب رهیان' حمل! کیوی' مد سہیلیان' نون'

آ عیشق عقل دی 'جنگ لگی'
عشق عقل کون تنگ کیئا
آ جنگ تہ راگ ہرنگ لگی
ہی تنگ عقل جنگ ہار ہینا

جَذَانِ عَشَق دِي تَوْبِ تَفَنَگِ لَکِي
حَمَل! هُوشِ هُنَرِ فَرَامُوشِ بِي-

[غ] غِين غَرِيب نِمَائِيَّانْ ذَهُونْ جَدَّانْ نِيْمَائِي نَوُكْ لِسَنُكْ لَكْمِي

کے۔ پڑا آپ پیلا سائین!
کانگان لیک کے کانگ آڈاء ٹکی،
ول واہان تون قیر ولآء سائین!

[ط] تار هوئي = ڀرجي چڪي. ڪهڙو وار آسڻ = ڪهڙو ٿاڻي ايندين. ٻيئي وار ڪٿان = آءُ وار ويٺي ڪٿيان. [ظ] ٻوان ٿرپ - الخ. = (درياء) ٽهي ٿي ٻوان ته ڪارا ڪپر ۽ ڪانه. (مون وانگر) ڪُٺلو ڪرندڙن کي ڊيڄارين ٿا. [غ] آپ بلاء = پنهنجو پاڻ کي موڪ. ڪانگان = ڪتابتون - خط.

ہیکہ ہیکلیی نئون چوڑ کھون،
جیہ جو شانددے وچ جلاء سائین!
تسٹان ہاجہ حمل دا ہور تھین،
آہین ذور نہ دینھڑے لاء سائین!

[ف] فی فراق فنا کیفتا،
وچ ہڈ رہیے ہن ہڈ پان لی،
سڈ سڈ کے ہڈ ہلاک ہوئے،
ہڈ ہڈ پان ہو پان جڈ پان لی،
دل دا دیرا لت کے سھٹا!
عشق اوطاقان آڈ پان نی،
وہلا ول تہ ول حمل جیوے،
نہ تان و پان پان وچون وڈ پان لی

[ق] قاف قاصدا وچ یار کولون،
پھلون ہاند گیچی وچ ہاؤنا ہیٹی،
باہان ہڈ کے کڈ لواء اکون،
سڈا حال حال سڈاؤنا ہیٹی،
آکھین مٹی ہوسی نہ تان مڑ جاسی،
سیگھا آک سائین! جے اوٹا ہیٹی،
کڑ کڑ تھین پیر قدم چلو،
جے کودم "حمل" جیواؤنا ہیٹی

[ک] کاف کڈان آسی سھٹا یار میرا،
پہلی رولڈی تھین راہ پلینڈ پان مٹین،
سیج وچا سدا یار کیفتے،
پہلی تاریک تیل پلینڈ پان مٹین،
آہین سیج آتے سھٹا یار پھسی،
اھے ٹیکان ڈے ڈک پلینڈ پان مٹین،
ہل ہل دیوچ حمل! اہو بن،
پہلی کورم تہ کڈ کڈ پلینڈ پان مٹین

[ف] وٹان پان وچون وڈ پان نی = وچان (وچوڑی جون) وڈیون وٹون ہجی
ویون آہن. [ق] یار کولون = دوست وٹ. [ک] راہ پلینڈ پان مٹین = آہ راہ پھی
نہارپان. تاریک = تاریخ = روزانو. اھی ٹیکان ڈے = اھی دلاسا دل کی ڈہی.

[ل] لام لاڏ سُهڻي دا لڪ لَهِي،

لڪ لَهَندي پئي لوڏ لڙڪ دي جي!
نال لڙڪ ڪڙڪ چڙهي،

ڪڙ فوج تہ اياز لڙڪ دي جي!
لڙ هٿ ڪڙڪ آڻڪ موو،

جيروين جنگ ڪڙڪ آڻڪ دي جي!
هٿ هٿ حمل هڻڪ رهيندي،

نهيئن نال هڻڪ هڻڪ دي جي!
هيم ميئون، مٿان مٿيان ڏيو، [م]

تيان مٿس ”آلست“ آراز ڪئون
روز ميساق رائجهو بار ڏتا،

هر پيالآ تہ مٿس مجاز ڪئون
آسي دن دي مٿين تہ آداس ڦيران،

آسي محرم رائجهو دے راز ڪئون
حمل! هر هميشه حيران ڦير،

جهل نائڪ ايٿائدي اياز ڪئون
نون نون اڃ آني آهي، [ن]

يار سڄڻ دے بار ڪئون
آڃ ڪله تون نال ملاقات ٿيسي،

جدا دن لنگهي لڇار ڪئون
دلگير دي دل سڌي ٿي،

دلڌي ٿي ملي دلدار ڪئون
حمل! حمدا هزار هميشه هر،

لڏا غمين دا بار بيمار ڪئون
واڏ وڌي آهي واءِ وصال والي، [و]

ٿي آهي اميد عجيب دے آڻي دي
هڪ خوشي تہ خير سين آندا هے،

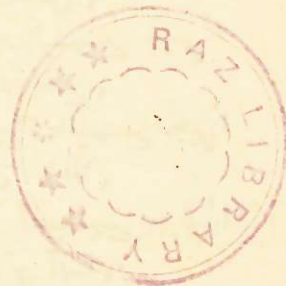
ڏوجهي نال ڪڇي ڪل لاوڻ دي

[ل] لوڏ لڙڪ=لڏ. هڪ رهيندي=پوئتي هٽائين ٿو. نهن نال هڪ هڪدي
جي=روڪ سببان (دل) روڪجي ٿي. [م] لسي=ناهيان. لائڪ=نوڪ (تير جي)
تير. [ن] دلڌي=دلداري.

ٿريجهي خوشي تہ خوف ختل ويسي،
 چٽوئي خوشي تہ ڪيل آلاوڻي دي
 حمل ٿون ٿي تہ هميشه پاوے،
 مٺي ڪالهہ ميٺي مٺن پاوڻي دي
 هي مل ٻيٽا ويڇ ڪل سڀالين،
 يار ميري ڪهر آيا جي
 دل شاد ز غم آزاد ٿئي،
 ويل ويڙها جا رب وٽان جي
 جيهڙ پان آڪيان ويڪڻ ڪان رٿيان
 آتھان اڪيان ٿون رب وڪاڻا جي
 حمل! هن حبيب طبيب مليا،
 دڪ ديل دا سڀ سڌائيا جي
 لا، حجاب لنگھ دوست آيا،
 ٽن مٺن ميرا مسرور ٿيا
 خوشي خوب ٿئي محبوب مليا،
 سھو سوال ميرا منظور ٿيا
 جسے سھير ڪئون پتر پھير آيا،
 اوھو سھير ڪٿي ٿر نور ٿيا
 حمل! حب والا محبوب مليا،
 ساڻون حاصل حج حضور ٿيا
 [ه] الف اڄ اسان ڪن عيد ٿئي،
 رب آس اميد ٻڌائين جي
 آئي عيد تھن غم بھ عيد ٿئي،
 جڏان دلبر ديد وڪائين جي
 واہ واہ جو وقت وصال والا،
 ٻي سڀ ڪئي عمر آھائين جي
 حمل! غم جايو عيسيٰ دم آيا،
 جسے مٺي چا جند جو آھين جي

[و] من پاوڻي دي = دل پسند (بار) جي. [ه] ز غم = از غم = غم کان. سڌائيا =
 لکري ويو. [لا] سھير = رستو. [الف] اسان ڪن = اسان ڪن = اسان وٽ. غم بھ
 ٿئي = غم ٻري ٿيا. غم جايو عيسيٰ دم آيا = عيسيٰ جو دم (حضرت عيسيٰ جي دعا جو
 شوڪارو) آيو ۽ غم ويو. جسے مٺي چا جند جو آھين جي = جنھن مٺي جان ڪئي جھاري آھي.

[ي] يي مار سائون اچ آھ مليا،
 جيئنہندے ڪاڻ آسے سدا گوليڙے پي
 سدا ساه ڪئون نيت ٺيڙے وسے،
 ٻئي سڏ آيا پن اولڙے پي
 جيئنهندي سڪ سائون سوئي آھ مليا،
 هن پڇ پئي سڀي ڀولڙے پي
 حمل مال وصال بهال ٿيا،
 ڪٽرے وڃ والے رنج رولڙے پي

[ي] آيا پن اولڙے = حجاب جا ٻڌا ٻري ڪري آيو۔ ٻي نقاب آيو۔ پڇ پئي
 سڀي ڀولڙے پي = سڀ وهر ۽ وسوسا ٿئي ٿيا۔ وڃ والے رنج رولڙے = وڃ
 وارهن تڪليفون۔

داستان چوٿون

[بيت: قادر جي قدرت، سرشد جي تعريف ۽ بندہ
کي هدايت]

[فصل - ۱]

[قادر ۽ سندس قدرت]

(۱)

وہ جو خالق خلق آهائي، قادرِ قدرت والے
روز ڏيندا هے هر ڪون، توڙے روه جبل وڇ جالے
وہ ستر مولیٰ مول نہ ڪر دا، ڪل ڪون ڪاچ ڪوا
طفلين ڪون ٻي طعام ڏيندا هے، مادر ٻيٽ وڇالے
بر بحر وڇ بحر بخشے، ماهي موري مثالے
هڙده هزاران عالم ڪون، او صاحب آپ سنڀالے
ڪم زياده قسمت ڪيئنس، هر ڪون روز حوالے
هڪ رلدے رزق نہ لهندي، هڪڙيان ڏيوے توہ نوالے
هڪ پندي ٻي پادشاه ڪرے، ڏے مالڪ مال آٿالے
هڪڙيان ڪون ست تخت ڪئون، چاڏيندادر ڪشالے
ڏهڪ حمل! ايه دور زمانا، ڪر ڪيا رنگ ڏر ڪالے!

(۲)

آءِ دل اڏهڪ عجائب رب دے، ڪيا ڪيئنس ڪيا ڪرسي!
هے مختار ملڪ دا مولیٰ، جو چاهے سو سترسي
آهو آپ عليهم اصل دا، عليهم ليسي ايه، درسي
جو ڪجهه جڏهن دے باب ليڪائينس، آخر اسپر ڏرسي

ص ۱- [۱] (۱) بهرا بخشے = بخره يا رزق جو پاڻو بخشي. ماهي = مچي. موري =
چيري. ڏيوے نوم ليوالے = ننڊ پر گراه ڏئي يعني بنا محنت آرام ڪندي، کاڌي
ي جا سامان موجود ڪري ڏئي. (۲) جو چاهے سو سترسي = جيڪي ڪجهه وٺيس
ستري سگهيس ٿو يعني ان جي ڪرڻ جي کيس طاقت آهي. آهو آپ عليهم = الخ = هو
پر بذاته آهي سندس علم درسي يعني ٻئي کان پرايڻ ناهي. درسي (ڊرڻ) = ان تي ايندو.

ڪٽنهن ڪُون رَنجَ رَمايو ناهين، نَرت ڪَرو رَ ب تَرسِي
 ماڻهون، جِين، سَلا نِيڪ، پَر رِيان، طيفَل، توڙي صَد پَرسِي
 مَرُغ، مِرُون، نِين جِيءَ، جَنّاوَر، هِيڪُواري هَر مَرُسي
 ڪوئي ن رَهسي رُو زَمِين تَ، مَوَت ڪَلِي ڪُون چَرُسي
 خَاڪ سَپَتي رَل خَاڪ وِسي، پَسي باقي خَاڪ اَڏرسي
 رَهسي رَ ب رَ حِم هِيڪو، جُولَظ ”لِمْن“ دا پَرُسي
 قِيامَت تِسي ”نَفْسِي“، ”نَفْسِي“، بِيَد وانگون هَرُسي
 مِير محمد ڪَرسِي اَنان، سَرَس نَبِيان وِج سَرسِي
 بَخش تِسي هَر مومن تَ، ڪُل نال فَضَل دَ تَرسِي
 حمل! ذِيڪ لِقَاءِ حَقّاي، جَان، جُسا، تَن نَرسِي

[فصل ۲-]

[مُرشَد]

(۱)

مُرشِد ڪامل قَائب اندر، هَ سِيئَن وِج سَدائي
 تَهِين وِجُون هِيڪ وِتي ڪا، نا ڪا جَوُ جُدائي
 سام پَساهُون لَهِڙي وَسَد، اُئي واه! وَدائي
 حمل! هادي حاضر هَر دم، ڪَر تون آدب آدائي

(۲)

مرشد دا مَت ڪوئي ن چاڻان، نا ڪو مُرشد جِيها
 جِيها مُرشد مَنگِي دَ ها سَ، رَ ب مِيلا يَ تِيها
 تنهن دَ نال لَکِي لَئون ساڏي، نِينهَن نِهائِيت لِيها
 حمل! هادي حق دا مِيلا، نال پَنهِيان ڪَر ڪِيها

(۳)

مرشد مَيِيڏا ڪَعبا قِيلا، مُرشد نَوُر حَقّاني
 مُرشد دا مَنهَن ماه مَنَوَر، مُرشد شَمَع نَوُراني
 مُرشد هَ سَ اسرارِ اِلاهِي، مُرشد مِيرِ سُبْحاني

ڪرو رب ترسي = رب ترسي ڪريو يعني ڏئي کان ڊڄو. طفل = ٻارڙو. صد برسي = سال جو ٻوڙهو. چرسي = کائي ويندو. لفظ لِيْمَن دا = قرآن شريف جي آيت ۾ هن خدائي قول ڏانهن اشارو: ”لِيْمَنُ الْمَلِكُ الْيَوْمَ... لِلّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارُ“ (هن اڄوڪي ڏينهن تبادلاهي ڪنهن جي آهي؟ - خدا واحد قهار جي. بخش = بخشش. ترسي = ترندو. اڪري ٻار ٻوندو. [فصل ۲-] (۲) نِيها = ماڳ مڪان، حد. (۳) سر سُبْحاني = اِلاهِي راز

مرشد رهبر راهه هدايت، مرشد گنج معاني
حمل! وٻڪ هميشان، اوها، پتل، پتل، پاڪ پيشاني

[فصل ۳-]

[حقيقت ۽ هدايت]

(۱)

دورنگا دعويٰ چوڙ دُونِي، ٿي وڌت نال وصالِي
ذات ورجا تان ذات سڃاڻين، عالي لايزالي
مسجد تين، مٿيخاني دے، هيئي ورجون وات نيرالي
حمل! حق سڃاڻن، باجهون ڪوڙي قيل مقالي

(۲)

خودي خدا نون، مول نه پاندي، خودي خدا نون پلے
خودي ڪهڻي، خراب ڪيٽس، ڪٽي تحت الشري دے تلے
خودي جهي، خطا نه ڪائي، مار خودي نون ڪٽے
حمل! حب، حقاني هووے، چوڙ خودي ”خود“ ميسے

(۳)

خودي خدا نون مول نه پاندي، خودي خدا نون ڪارے
خودي خدا نون، دور ڪريندي، خودي خدا ويسارے
خودي ڪيٽيان ”خود“ ناماندے، خودي خاتم خستارے
حمل! حق سڃاڻے سو جو خود نون خودي گذارے

(۴)

تسبيح آتے تڪو گهڻيري، ول ول منڪس ڦيرين
شوق تيه ڪون نيت شيخ دا، من آه هووے ڪو ڦيرين
سير ڏنن سیر، حاصل، توڙے سھس سڳے تون سڀرين
حمل! حق هڪيا وڃ آندڙ، تون ڪولين زيرين زيرين

گنج معاني = معنيٰ جو خزانو. [فصل ۳-] (۱) دورنگا = پياڻي وارو. ٿي = ٿي. ذات
وجا = پنهنجي ذات کي وڃاء. لايزالي = هميشه قائم ۽ باقي. (۲) نه پاندي = نٿي وٺي.
خدا نون پلے = خدا کان ناري پري ڪري. (۳) خودي گذاري = خودي کي دور
ڪري. (۴) شيخي = بزرگي. سیر = الاهي راز. توڙي سھس سڳے تون سڀرين = ڪٿي
تون ڪيترائي (تسبيح جا) ڏاڳا سرڪائين (مگر پاڻ قرباني ڪرڻ کان سواءِ حق حاصل نه ٿيندو).
هڪيا = هڪو-هڪو پختو. تون ڪولين زيرين زيرين = تون ٻيو اڃا پا ورق ورائين.

(۵)

ہڑو ہڑو مسلے ہاپ کر، بند تین، دیند تین، دینا ہان
 ”آکھ سؤکا ہالہ اؤکا“ آکیا دُرست دانہا ہان
 کھٹی اتے رھٹی رھٹا، ایہو و کتر کینا ہان
 نفیس شیطان تے کاوڑ تیدی، کیہا ڈوہ دُنا ہان
 غرض تیکون غاطان کینا چا غافل وچ گنا ہان
 حمل! جنہن حق حاصل کیتا، کتیا پڑ تینا ہان

(۶)

کر کر مسلے ملک مٹوئی، کوڑان دا ٹیون قاضی
 مچان مچ، مکر دے گیتے، جوڑ پھنوں بم بازی
 نکو تیکون عیشق آلہ دا، نکا موج مجازی
 رام جہن دے ویلے روکھی، غریب قرن دا غازی
 قلب کتوئی نال کفر دے، مٹوئن وچ نیک نمازی
 توکل چوڑ طمع کون لکھون، کیتنی دست درازی
 حمل! حیلے حال نہ حاصل، آپ ٹیوے رب راضی

(۷)

تیکون حیرص ہلاک کیتا، تین گھٹے دے پھون پچدا
 رات دینہا رب روٹی دیندا، آجان نہین تون رجدا
 سورب تیکون یاد نہین، جو عیب تیکو کھل کچدا
 حمل! حیرص ہوانی قینا کر، موت نغارا وچدا

(۵) مسلے = فٹہ جا مسئلہ۔ ڈر = دپ۔ ہناہان = ہین کی۔ ہالہ = پورو کرٹ۔ دانہا ہان = دانائیں۔ کھٹی اتی رھٹی رھٹا = قول تی عمل کرٹ۔ کناہان = کن وران جو دناہان = ہنہی جو۔ کتیا پڑ تیناہان = تن میدان کتو۔ (۶) کر کر مسلے ملک مٹوئی = مسئلہ ہڈائی ہڈائی تو ملک قتاو آہی۔ مچان مچ = مچون کتائی۔ مکر دے کیتے = مکر خاطر۔ جوڑ پھنوں بم بازی = ہک جو تو رعب تاب رکھی ویلو آہین۔ رام جہن دے = ویلے روکھی = ڈٹی، جی عبادت وقت تون سست و نست۔ قلب کتوئی نال کفر دے = تنہنجو قلب کفر ساں کتھی ویو آہی۔ کتوئی دست درازی = تو ناشائستہ حرکت کئی۔ حیلے حال نہ حاصل = بھانسان (فقیری) جو حال حاصل کونہ ٹیندو۔ (۷) اچا نہین تون رجدا = اچا نہ تنہنجو دؤٹو ٹی۔ کچدا = دکی تو۔ موت نغارا وچدا = موت جو نغارو وچی پیو۔ محترم علی محمد صاحب سیال و نان ملیل ہک زبانی روایت ہے، ہینن مصرعہ (نمبر ۷) زائد آہی: ”کلمہ پی تین کجھ کونہ کیتا، نا خیال تیکون ہے اچدا“۔

(۸)

گهٺان' گهٺان' گهٺے گهٺے کتر، بندے، گهٺا کتھین' نا کیتا
 وت جے مہل گهٺان' کتھین' کیتا، تنھن' پی نال نہ نیتا
 دُنیا دولت چوڑ تینھان' پی موت پیمالا پیتا
 حمل! آکین' نال ڈلو سے، کفن تینھاندا سیتا

(۹)

تقدیر پرا کون' تد بیر نہ چلندی، سہس کترین' تقدیران'
 تد بیر آنے تقدیر ہے غالب، ویکو وچر ائمہ سیران'
 روز ازل' دے لیکتے، کتھین' نا مہیتے بیر فقیران'
 حمل! ہو ہوشیار بیتی' تے، چوڑ کورہان' تد بیران'

(۱۰)

کبھی' وہی' ول ہت' نہ آسی، کھی عمیر' نا آندی'
 ہرک گڈ' ری' پی گڈ' ری' ویندی، رات ذینھن' ہتی جائدی'
 ساربان' راتین' سک' پی' سہند تین'، دے کتر ہاتھ سیراندي'
 حمل! ہرک ذینھن لے پراسن، چاء کھلے تی کاندی'

(۱۱)

ماہ آنے وپساہ تھین' کو، کورہی' دم' دی ہاری'
 باز وآنکون' پراواز وپسی' کتر، ہرک ذینھن' دے آذاری'
 آئنی پھر آجل' کترہا ہے، آتوں' تیغ آلا ری'
 حمل! ہرکون' نصیحت ذیند تین، تون' کیوں' موت و ساری'؟

(۱۲)

اہین زمین' سیر صاحب آہے، کا مہیتی کتل' تینھاندي'؟
 کیر آہے کتے کپڈے، تون آ پینون' جہ جینھاندي'؟
 ہرہرک کیا اوہ ہیٹ زمین' دے، خاک کبھی کتل' کاندی'
 لک کیرورہن' لڈ' کتے، کتھن' ولدی' خبر' نہ آندی'
 حمل! ہرکڑے چوڑ ویندے، ول آندی' وار پینھاندي'

(۸) نال نہ نیتا = ہاں ساں کجھ بہ نہ کنیو۔ موت ہالا پیتا = موت جو ہالو پیتو۔ مری
 دیا۔ پتی تے = جیکی کجھ موجود آہی۔ (۱۰) وہی = جوانی۔ لا آندی = نئی موئے۔
 لے پراسن = نیٹی پور بندا۔ وجی دفن کندا۔ کاندی = کلہی ڈیٹ وارا۔ (۱۱) وپساہ =
 ہر وسو۔ ہرواز وپسی کر = آذری ویندی۔ آذاری = (فعل "آذر" مان اسم) پڑکی
 اتوں = مٹان۔ تیغ = تلوار۔ (۱۲) زمین سر = زمین تی۔ ولدی = موت واری۔ ہرہان جی۔

(۱۳)

دُلِيَا دُوَرُ دُوَرَنُگِي دُوَرَنِي، دُنِيَا لِيک دُوَرَنِي
جَنَهِن کُون کيل کي خوش کَريندي، آس کُون رَت رَوَانِي
کَلَفَت کَهَت کَهَتِي کَهَتِي، پِيو تين پِيو وِر هَانِي
اِهين رَهَزَن رَاه مَريندو، کَتين پِيو پِيلا لِي
حمل! هِي هِشيار او هُو جو هَر کَر هَت ن لِي

(۱۴)

خَلَفَت وِچُون خَلَقِي کِيَا، تين مُلک دِئَم وِچَرَانَا
سَکِيَان تَرُو سَکَاوَت سَتِي، ياران تَرُو پَارَانَا
مِهَر مَرُوَت چُوَر کِيَا، کُو لِيک سَخَت زَمَانَا
دوست حمل! قَر دشمن تِي، اِيه دِيکو رَنگ رِبانَا

(۱۵)

نَا مَتِين کُنُواري نَا مَتِين پَرُئي، نَا مَتِين رَنُوَر رَنِي
ناوَت حق بَخشايا هِي مَتِين، نَا کَنهن وِر دِي وَنِي
نَا مَتِين چَنِي چَنائي کَنهن دِي، نَا کَنهن هَت نِيهَنِي
ناوَت کَنهن نال ياري لَاتَم، نَا وَت کَنهن نال پَنِي
حمل! هُن مَتِين کَنهن تُون پُچَان، اِيهَات آهَنِي

(۱۳) د تائے = د تاريا. رت روائے = رت رثارے. پيو تين پتر = پي ۽ پت. راه مَريندو =
وات تي حملہ کري ماريندو. کتن پيو پيلائے = کيترائي هوشيار منجهائي چڙيا. (۱۴) سَکِيَان =
سَگَن عزيزن. تَرُو سَکَاوَت سَتِي = سَگابندي ۽ عزازت توڙي ڦٽي کٽي. ياران تَرُو پَارَانَا =
يارن ياراني توڙي چڙي. (۱۵) حق بَخشايا = حق بَخشايو (عورت جو مجرد ٿي گذارڻ).
نَا کَنهن هَت نِيهَنِي = نه کَنهن جي هٿن مون کي هاليو. کَنهن نال پَنِي = کَنهن ساڻ پِگَس.
هن بيت جي ڇهڻ وقت محترم ميان علي محمد صاحب مِيال وٽان حمل فقير جي بيتن جو مواد
پهتو جنهن ۾ هيٺيون بيت ڄڻ بيت نمبر (۱۵) جي جواب ۾ چيو ويو آهي. هي بيت حمل جي
قلمي پياض ۾ موجود ڪونهي ۽ ممڪن آهي ته کَنهن پئي سَگهو حمل جي نالي تي چيو هجي:
روح مِيڏا ها کُنُوارا کُنُوارا، کُنُواري مِيڏي مَسَتِي
روح قُدُس تِي "قالوا بلي"، مَسَتِي مَسَتِي
آدم حوا آيا نه هونءَ، زَمِين نه مِيڏي مَسَتِي
مَرُئا چَمُئا آيا نه هوياءِ، فَلَك نَڪا اِهه پَسَتِي
عُنُصَر چاايا مَتِين نَهين هُون، نَفَس چَنِيندا مَسَتِي
مِن الرُّوحِي دِي موج مَنِيندا، هِي شِوا نُوَر پَرَسَتِي
عقل مَسَاجَز دا موه نه چاڻان، نَا ناز حُسن دِي خَسَتِي
حال حَقِيقَت حمل دُئا، وَت اُسَت وُجُوَدِي اُسَتِي

(۱۶)

جو کجھہ چائٹئی سولا چائٹئی، ناچائٹئی سو چائٹئی
 روز آزل دے عشق آمانت، یار برہ سیر، چائٹئی
 جین مَلک دی جاء نہ جیٹن، ہیر آٹان وچ ہائٹئی
 حمل! حق سچاتا تون، جے آپنا آپ سچائٹئی

(۱۷)

بیٹے کون بہون سچائٹن سؤکا، اوکا آپ سچائٹن
 آپ سچائٹن، آپ وچاؤن، ول، وچ "آپ" نہ آٹن
 "سن عرف نہ سہ فقہ عرف ربہ" : سمجھ اہو سمجھاؤن
 حمل! حق سچائٹن ہاجہون، آبتر عمر وچاؤن

داستان ڀلڄون

[بيت : هير ۽ سندس بچاز]

[۱]

ماهي نال آساڏي آصلئون، روز آزل دي آهي؛
 اڄ ڪله ناهي
 جين، پري، انسان نه آها، نا ڪو مڙغ نه ماھي؛
 اڄ ڪله ناهي
 عرش، زمين، آسمان نه ڪو، نا ڪاغذ، قلم، سڀاھي؛
 اڄ ڪله ناهي
 نور تبلي نروار ٿيا ها، ٻڌ ڪر شمنلا شاھي؛
 اڄ ڪله ناهي
 تنهن ڏينهن رانجهو رمز رلائي، ماھي پاڪ نڪاھي؛
 اڄ ڪله ناهي
 آڪر حمل حال اھيندي، ڏيسن ملڪ ڪواھي؛
 اڄ ڪله ناهي

[۲]

ليٽ نيٽ وريڪان راه رانجهن دي، ڪڏان آسي مٿين ڪٿر
 ٻيلے ماھي منجهيان چارے، ڪوڪ ٻوڙے ٻئي ڪٿر
 وڃ لڏي تے ماران نعرے، گھين ڪنارے ڪٿر
 حمل! مٿين نون مٿيان ڏے ڏے، وارث سڀ وڪٿر

[۳]

چت ٻت چشمان چھٽ ڪيان، تين چارا ڪوئي نا لڳتے
 ماھي نال ميري دل آھي روز آلسئون آڪتے
 ڪيڙا ڪر وڃے مڙ پيڙا، ول ول وڃئون وڪتے
 حمل! هميش حيات ماھي، تن تاري جنهن دي تڳتے

[۱] شمنلا = دستار. پاڪ نگاهي = پاڪ نظر واري. [۲] مٿين ڪٿر = مون وٽ. ٻيلے ماھي = منجهيان چارے = ٻيلے ۾ ماھي مينھون پيو چاري. ڪوڪ ٻوڙے ٻئي ڪٿر = (سندس ڪوڪار ڪنن تي ٻئي ٻوي. گھن ڪناري ڪٿر = ڪنارا ۽ ڪپڙ وٺي. وڪٿر = نااھي ٿي پيا. [۳] چت ٻت = فوراً. وڃون وڪتے = وڃان اچي ٿو ٻوي.

[۴]

ماهي! مَيِذْے نال مَيَنِيانُ کَر گُجھ اندر دِيانُ ڳالهيُنُ؛
 سَرُونُ سِيَمَالِيُنُ؛
 هِيڪَ دَمَ دُورُ نہ ٿي تُونُ مَنِيَنُ تُونُ، نال مَيِذْے گُذُ جَالِيُنُ؛
 سَرُونُ سِيَمَالِيُنُ؛
 ذُوتِيانُ دے مُنہ ذُورُ ٻووے، تَرُ ڏيک مَيِذْے ذُڪُ تَالِيُنُ؛
 سَرُونُ سِيَمَالِيُنُ؛
 حمل! مَر دَمَ هِيئرَ ذَهُونُ، کَر پيال، نظر چا پَالِيُنُ؛
 سَرُونُ سِيَمَالِيُنُ

[۵]

لوڪ ڪَتُونُ لَنگه، جھوڪ وِسانُ، وِج رانجهن دے نال رِلسانُ؛
 مُولُ نہ وِلسانُ؛
 ٻاٻَل جے ٻہ ٻُچسي، تانُ مَتِينُ مُولُ سِيَمِي سِلَسانُ؛
 عشق نہ اَنَسانُ؛
 جے وَتَ شھر لِيڪالِي دِسي، دَرُ ماھي دا مَلَسانُ؛
 تَنھينُ دَر پَلَسانُ؛
 مِيھنِي مَحَرَمُ يار سِجڻ دے، جھولي ٻا مَتِينُ جَهَلَسانُ؛
 مُولُ نہ تَلَسانُ؛
 حمل! هُنُ محبوب ڪَتُونُ دَمُ دار ڪِيُونُ مَتِينُ هَلَسانُ؛
 ڪِيُڪَرُ چَلَسانُ؛

[۶]

ٻار وِسانُ مَتِينُ ٻار ذَهُونُ، لَنگه چارے، چِيڪَرُ، چِيڪَانُ؛
 نارے نِيڪَانُ

[م] مَتِينُ تُونُ = مون کان. ڪَر پال = احسان ڪر. نظر چا پالين = نظر کڻي نھارين.
 [جھوڪ] جھوڪ = مال جي ويھڪ جي جاءِ۔ مِيھار جي مال جو وِٿاڻ. رِلسان = ملند پس.
 ل نہ وِلسان = مور ڪين ورنديس. ٻاٻَل = ابو. مُول = سور. سِلَسان = سلينديس.
 عشق نہ اَنَسان = عشق کي لڪائينديس ڪين. دَر ماھي دا مَلَسان = دَر ماھي جو جھلي
 ھنديس. تَنھين دَر پَلَسان = انھيءَ دَر تي ٻلجي وڌي ٿينديس. مَحَرَم = حال مَحَرَم.
 ڪِيُڪَر = ڪھڙي ريت. [۶] چارے = چارا۔ وائون. چِيڪَرُ = ڪپ چڪ. چِيڪَان =
 چون چڪون. نارے = واھڙ. نڪان = ڪڏون ٻاڻي ۽ جون.

ٻيلے ماهي منجهيان چارے، رات ساري ٻئي سيڪڻان؛
 سڻ سڻ ڏيڪڻان؛
 ڪن ڪٽر پٽي ڪٽر ڪن توڙي پٽج پٽج ٻوڙي ڏيڪڻان؛
 مڙول نه ڏيڪڻان؛
 حمل! سڻ وڃ هيڙ، ماهي ڏيڪڻان کير ٻيڙسي لو ڏيڪڻان؛
 ڏے ڏے ڏيڪڻان؛

[۷]

رانجهو راضي ٿان رب راضي، مڙي رانجهن لڪ آزي
 روز آلستسي عشق آساڏا ماهي نال مڙجيازي
 ڪٽر ڪٽر خوني خولي، مڙي ڏا ماهي نڪ نيماري
 حمل! هميش حيات رانجهو، رب ڏيوس عمر ڏرازي

[۸]

ڪالے ٻيلے وڃ ڪو ٻيلے، هيڙ ڏوڏي پندي ماهي
 ڪانھان ڏے وڃ دانھان ڪٽر ڪٽر، ماهي! ٿيو ٻيڙسي
 نا ڪوئي حال دا محرم ٿيس جاء، نا ڪوئي رهبر راهي
 حمل! هير ماهي ٿون مڙي، هادي دي همراهي

[۹]

ويلے وقت ڪو ٻيلے، ٻيلے ڦردي هيڙ آڪيلي
 نا ڪا ماء نه ماسي آس جاء، نا ڪا سڻ سڻ ٻيڙسي
 ڪانھ وٽو، ڪٽر دانھ، ڪٽر پندي، نا ڪوئي ٻانھ نه ٻيڙسي
 حمل! هادي عشق ٿيس لي، ماهي ٿون رب مڙسي

مجهيان چارے= مينھون ٿو چاري. سڻ سڻ ڏيڪڻان= مينھن جون ڏيڪڻ ٻڌي ٻڌي
 لو= لوڙي- ڪڏے. ڏيڪڻان= ڏيڪڻ (وات جون). ٽڪان= ڳيٽون- وڏا ڏيڪڻ. حمل
 هن وڃ- الخ= حمل! هاڻي هير وڃي ميهار جو کير ڏيڪڻ ٿون ٻيڙسي: ڏيڪڻ
 تي ڏيڪڻ ڀري. [۷] ڪو ٻيلے= ڪمھلو. ڪانھان ڏے وڃ- الخ= ڪانھن جي ٻوڙ
 ۾ ”ماهي! ماهي!“ ڪري سڏ پندي، دانھون ڪندي، ٻيھوش ٿيو وڃے. تس
 = انهيءَ جاء. هادي دي همراهي= ڏئي تعاليٰ جي مدد سان. [۹] ويلے وقت- ا
 = هير مهل ڪمھلو آڪيلي ٻيڙسي ۾ ٻيڙسي. ڪانھ وٽو= ڪانھن جا ٻوڙا جه
 نا ڪوئي ٻانھ نه ٻيڙسي= ڪوئي به سندس ٻانھ ٻيڙسي ڪونهي.

[۱۰]

سارِیانِ راتینِ سُمہ نا سَگھُدی، نِیدانِ نِندَرِ اکوڑی
 ویکنِ باجہ نہ رَہندے دُوہین، ویکنِ لُک لُک چوڑی
 جیہی سَاڈے نال کِیتِیانہن، آکِیانِ پی اوہ لوڑی
 حمل! حُبِ ماہی دی مِیٹُون، نیتِ ذِہاڑی ڈوڑی

[۱۱]

لوک وِچُون وِج جھوک، ماہی نال لایس عشقِ آٹانگا
 آدیانِ راتینِ نَدِیانِ تَرِدی، ویکِ تار نہ تانگہا
 نا کوئی گھٹ نہ گھڑ کِیتاھُون، نا کوئی لُک نہ لانگہا
 حمل! ہیرِ ہمیشاں وِبنِدی ساہ سِرُون چا ساگہا

[۱۲]

ہار وِجے لنگھ ہار ڈَھُون، نیتِ تار نَدِیانِ تَرِکے
 کِیتسِ تَرِکے دنیا دے تَرِکے
 وِجِہیلی دِیانِ سُونِ کوکانِ ہوکان، سڈے کوکانِ کرِکے
 جیونِ کولجِ ہیکِلی کَرِکے
 آدی رات آدیڑے کائ وِج سُونِ چانگہ کِچرِکے
 کپڑے چاکِ تِونِ کَرِکے
 حمل! ہیرِ آٹونِ نیتِ لنگھے، جیٹُونِ گھیرِ گھارِیانِ دے گھرِکے
 سَتِیسِ عیشِ آسنِ سبِ گھرِکے

[۱۳]

ہار وِجے تَرِ تار نَدِیانِ، جیتِ ماہی سَنجِہیانِ چارے
 چیکڑ چارے
 رانجھو باجھُونِ رات نہ نِبرَس، ہرہ توڑی ہت تارے
 تَک تَک تارے

[۱۰] نندرا کوڑی = نند قنائی، ویکن باجہ = ڈس بنا، ڈوہین = پٹی (ہیر ۽ رانجھو)۔
 اکیان پی اوہ لوڑی = اکین بہ اھوئی لوڑیو یا سُون، ڈوڑی = پٹی، [۱۲] تَرِکے
 = تَرِ پائی ۴ مان ۲، ورثا، ونجھلی = کانی - نَوانی، کرکے = ۱، (کوکان)
 کرِکے ۲، کونج جو کرکٹ، اڈیڑے = ٹاہا ڈکا، چانگہ چرکے = سائی گاہ کی
 مال جی چرن جو آواز، چرکے = کپڑی قانن جو آواز، گھرکے = ۱، پائی ۴
 جی گھاری جو آواز، ۲، گھر ہار، [۱۳] چارے = ۱، مینھون چاری ۲ - کپ چک
 واریون وائون، نبرس = نئی گذریس، تارے = ۱، اکین جا تارا ۲، آسان جا تارا۔

پيا وقت ڪو، پيل و، ٻنڌي، گهر ڪهڙي، گهڻي، لنگهه گهاري،
 گهر نا گهاري
 حمل: مٿين، آڻتاري، ڪون، رب تارن والا تاري،
 هار آتاري

[۱۴]

هيئر، رانجهن دے نال سدائين سڄي سڄي وڃ هالي،
 توڙي هٿ هٿ سڄي سڄي هالي
 ٿوڙ و هائي، مٿل نه پٽائوس، گهر تڙ جائين جالي،
 ما دم دوست بنا نا جالي
 چوڙ حويليان، پيليان، ويندي، چاء مڻجھياندي دالي،
 توڙي چوڙچڪ چا سڄي دالي
 ويڪ حمل! هن هيئر پڇوٽي وال قدم نا والي،
 توڙي هٿڪ ڪڙي گهر والي

[ڪافي]

سانون شوق مڇايا شور، شور وے لوڪو!
 سانون شوق مڇايا شور
 ۱- رانجهي جيها اور نه ڪوئي، هے محبوبان دا مور:
 مور وے لوڪو!
 ۲- چشمان چڙه آ آڙيان، لڙديان، ٿي زوري زور:
 زور وے لوڪو!

گهاري= ۱. ٻائي ۽ جا گهاري ۲. ٿي گذاري. [۱۴] هالي= ۱. هورو ڪري ۲. سيار
 جا سخت سي ۳. مول نه پٽائوس= مور نه پسند اچنس. جالي= ۱. جاين جا جارا ۲. ٿي
 گذاري سگهي. دالي= ۱. (مينهن جي کائڻ لاءِ آن وغيره جا) ڌارا ۲. چيري وجهي.
 چوچڪ= هير جي هي ۴ جو نالو. پڇوٽي= پوٽي. وال قدم نا والي= هڪ وار جيترو
 به قدم نه هٽائي. توڙي هٿڪ ڪڙي گهر والي= جيتوڻيڪ گهر وارن (عزبن مائٽن)
 جهليو، منع ڪئي. [ڪافي] سانون شوق مڇايا شور= اسان کي عشق مستان ڪيو.

- ۳۔ رانجهن تخت هزارے دا سائين، ترُدا چاكان والي توره
 تور وے لوکوا
- ۴۔ لوکان ليکے چاک منجهين دا، هے دليتان دا چوره
 چور وے لوکوا
- ۵۔ نال حمل دے پال جو کيئس، تيا غريبتاندا غوره
 غور وے لوکوا

تخت هزارو = رانجهو جو شهر جتي جو هوشهزادو هو. ترُدا چاكان والي تور =
 هن جو برتاك عاشقن وارو آهي. چاک منجهين دا = (ماڻهن ليکے منهنجو هيءُ)
 بار ميهار آهي.

داستان ڇهون

[بيت: سر سسئي]

(۱)

جي مٿين ڄاڻان ڪيچ ڪيشالو، پيئون مول نه، ڄاوان،
جي وٽ ڄواندو زهر ڏيئون ها، وڃ دٺيا ڪيون آڏان،
ڪيٽ پنهون ٽين ڪيٽ مٿين ڄاڻي، ڪيٽ مٿين لڏ پان لاوان
ليکي روز ازل دے ايوين، ڪيٽ ڪيٽ ڪيٽ غم ڪاوان
جي بهان ڏکڻ ڪاڻ ڄڻيا، شالا مرن تنيهان پان ماوان
حمل! هو رها تے راضي، جي تون ڄاڻي رب ڪون پياوان.

(۲)

سسوئي سڪ سسئي نون ئي ڇا ڏيران ڏک ڏي ڪاليس
چوري ڇا پنهول ڪون ڄڻي، قلب هوتان دے ڪاليس
سسوئي دا ڪي هانءُ ڪيٽ، اوڏاڻ ڏوڪر واليس
حمل! هوتان ڪاڻ ڪيٽ پانيس، ڪيٽ پانيس ڪيچ ڪيشالو

(۳)

سسوئي ساٿ پڇيندے ڏيو جهر جهرنگل وڃ جهوتان؛
ڏوٽي! ڏس ڏيران دا ڏيوو، هٽ! هٽ! ماري هوتان
او تان ايوين ڪر ڪيٽ، هٽ قاصد ٿيوو ڪوتان
آڪي حمل: حال سسئي دا، وڃ رب لڳ آڪو روتان

(۱) جي مٿين ڄاڻان - الخ = جي آڃ ڪيچ (جي پنڌ) کي ڪشالو ڪري پانان
ته هولد شل ماءُ جي پيٽان پيدا ٿي نه ٿيان ها. رب ڪون پاوان = رب کي وٽان
(۲) ڪتين = ڪيترائي. (۳) ساٿ پڇيندے = ساٿ پڇائيندے. ماري هوتان = آڃ
هوتن جي ماريل آهيان. اوتان = اهي ته. ڪوتان = ڪو ته. روتان = روئي
ڪري ته.

(۴)

هائڏي! وڃُ ٻنهل ڪئون آڪيُن سڀ سنيهي سڌ ڪر
 اول عشق اساذي ٻيئون، اٿ اوطاقان آڏ ڪر
 ٻيڙين ڪيڙهي ڪالهنون مائون، ڪيئون چهر وڃ چڏ ڪر
 آءُ آله لڳ ٻهچ ٻيڙا! نيٺ آسان ٿون ڪڏ ڪر
 حمل هونان نال نه ٻڙسين، تندي تڏ توڏ ڪر

(۴) عشق اساذي ٻيئون=اسان جي عشق جي سببان ويئون. ڪيون چهر وڃ چڏ
 ڪر=جبل ۾ چڏي ويون. روه ۾ رولي ويون. ليٽه=وٺي وڃ. تندي=شوخي.
 تڏ=چڪتاڻ. توڏ=هوڏ-ضد.

داستان سئون

[بيت : محبت ۽ مجاز]

[فصل - ۱]

عشق

[۱]

لوڪ ڪنئون لڪ عيشق نه سگهندا، توڙي ستهس ڏيئوس مير پتر دے
آهئون آهے پوءِ ڏيند آهے، وانگي مَشڪ عيطر دے
درد ڪنئون دم سر د نڪلدے دونهين درد آندَر دے
حمل! هرگز مَوَل نه چندا آرهه وچ آندَر دے

[۲]

عِشَق تين آتش دونهين برابر، عِشَق آتش دا پتائي
باه ڪنئون ڏه پاڳي آتش، عِشَق آسان ڪون لائي
جنهين نون لسڳي خبر آسے نون، هوران خبر نه ڪائي
ڏوجهي حمل! آسے نون هے، جنهين دلبر پار دڪائي

[۳]

اڪيان ڪون ول عادت اينها، جيٽ پئيئديان جهاتي
صورت ڪا سيراين وتن، سر تيلي تے چاتي
اؤڪيهين جائين وچ ڪر آڙديان، چوري چپ جهاتي
دل لڻا ول روئديان آنديان، هار هنجهون ڪل پاتي
ول ول ويڪن طرف تيدانهين، لئون جتان وچ لاتي
حمل! هرگز مَوَل نه مَوَدِيان، جان دم جيند حياتي

[۲] باه ڪنئون ڏه پاڳي آتش = باه ڪان ڏه پاڳا (وڌيڪ) آڱ. هوران = پين ڪي.

ڏوجهي = ٻي (خبر). [۳] سيراين وتن = سڪند يون قرن. هار هنجهون = ڳوڙهن

جو هار. جان دم جند حياتي = جيسيتائين حياتي جو دم باقي آهي.

[۴]

پَلْ پَلْ دے وچ پَلیسُمُ آکِیُنْ کُونْ، هرگز پَلیانْ نہ پَلیانْ
وَلْ وَلْ ویکُنْ طرف سَجَن دے، هرگز رَلیانْ نہ رَلیانْ
رَلْ رَلْ کے وچ رَمَز رَلیو نہیَن، هرگز رَلیانْ نہ رَلیانْ
حمل! هرکو هوڑ رَہیو نہیَن، کَنہِندے جَہلیے نہ جَہلیانْ

[۵]

نِیْنہنْ لَکھا تانْ نِیْنْدِ کَہِی، نِت نِیْانْ لَا پَا سَاوَن
کَاوَن پِیوَن کُجھ لَکھا سَکھِدا، نا کُجھ کِلْ آلاوَن
رات ڈِیْنہانْ تَن جھوڑی، جو کَڈْ یار کَرِہِسی آوَن
حمل ہو وِچ حُبْ ہَمیشانْ، مولیٰ ہَتْ مِلاوَن

[۶]

پَرے پَرے تائینْ پَوَن ہُکارانْ، درد میرے دِیانْ دانہینْ
آہِینْ سَاڈِیانْ عَالَم سُنْدا، دلبر سُنْدا ناہینْ
آکِیانْ کُونْ آرام نہینْ کو، رات ڈِیْنہانْ تَک رَہِینْ
حمل! ہو وِچ آس سَدا، مَن پَوَس قِیاس کَڈاہینْ

[۷]

ہِک ساعت دی صُحبت کِیتے، دِل کُونْ درد لَیوسے
دَم دَم دِل کُونْ یاد آہو دَم، بِیا کَم وِسرِ کِیوسے
عِشقی اُلَکھا سُنْدا ہاسے، آکِیَن لال ڈِیوسے
حمل! ہَمِیَن لال آپے وِچ، سُنْدا شِینہنْ جَکِیوسے

[۸]

سَہیو! سَاوَن سِک سَجَن دی، رات ڈِیْنہانْ رَہ پَلاانْ
کوئیانْ تے چَڑھ کانگ اڈایانْ، پَلْ پَلْ پِیْنْدِی قَلاانْ
ڈُکَّانْ سَاوَن ڈُک ڈِیے، تینْ وَل وَل سِک سَنپَلاانْ
حمل! ہُی مَحَبوب مِلے، مِک ویکان تینْ ڈُک قَلاانْ

[ع] پَلیانْ نہ پَلیانْ = پَلیون پلجَن نَتیون۔ وِلیان نہ وِلیان = (ڈسَن لاء) وِری ہوندی،
ورن (موتَن) نَتیون۔ رمز رَلیو نہین = رمز رَلا یاوَن۔ رَلیان نہ رَلیان = لَکھنڈ (اکیون)
ہتَن نَتیون۔ هرکو هوڑ رَہیو نہین = هرکوئی ہکالی رَہِین۔ [ہ] تَن جھوڑی = جان
کی جھوڑی۔ [۶] آہین = آہون۔ اکیان کون آرام۔ الخ۔ = رات ڈِیْنہان رَہون تَکی
تَکی اکین کسی کوہ آرام کوہ تُو اچھی۔ آس = امید۔ آسرو۔ [ز] ستا شینہن
جَکِیوسے = ستل شینہن جاگایوسون۔ [۸] سَہیو! = سرتیون! رَہ پَلاان = رَہ نَہاریان۔

یوین نہ جاتم ویکن ورجون، ول ہی سیک وریسان
مینے دے وچ سیک تم ماوے، کیتان سیک سنپسان
حمل! جو دم جینندا ہوسان، جانی نال جاسان

[۱۴]

ہیک ہیک ڈینھن ہزار ورہی، ہے دلبر دے دیدار بینان
ہیک ساعت پی سؤ سال برابر، روپ تنھیندے رخصتار بینان
وت، تھین رکیںدے سڈ سٹن دی، گوش تنھندی گفتار بینان
حمل! کون هن تھین مینا کجھ، محب میںے متار بینان

[۱۵]

دلبر دا دیدار ڈاے، کُل درد، آسم، غم دُور تینون
حوران پریان ڈیک حُسن، سپ چیتیت سے چکچور تینون
مائھو، جین، جناور جملہ، مسّت مڈک مخمور تینون
حمل دے ہر بیت ہمہ جا، ملکہن وچ۔ مشہور تینون

[۱۶]

ہرہک وقت ہمیشان ہردم، دلبر دل وچ یاد سدا
وچ خیال تھین بے خیال رھون، کُل خیال کنون آزاد سدا
جیون لوک کراپندا لوک، تینون تینون شوق کنون دل شاد سدا
حمل! ہوندا علسم ایہندا، عشق اصل امتداد سدا

[۱۷]

یار جینھان کون یاد سدائین، یار تینھان کون یاد کرے
تنھن دَر جو فریاد کرے، فریاد تنھیندا داد کرے
مُشکل تنھندے میت سپے، غم درد کنون آزاد کرے
حمل! کون ہر وقت شالا! سو عشق ادب امتداد کرے

[۱۳] وہیسان = وہائیندس۔ نہ ماوے = نئی ماہی۔ سنپسان = منپالی رکندس۔

جلیسان = جالیندس۔ گذاریندس۔ [۱۵] ملک = ملائک۔ ہمہ جا = ہر جاء۔ [۱۶] جیون

= جین۔ تیون تیون = تین تین۔

[۱۸]

اَوَّلَ عِشْقِ اِلهِيّ جَنُّهُنْ ڪُون، جاءِ اَندَر وِجِ جوڙے
 پهاڻُونِ مَفْتُتِ مرادِينِ والے، تَرُوتِ تَرَکے سڀ تَرُوڙے
 خواب، خوراڪ، خوشي کڻي تَنهِندي، نِيڻنِ نِنڊر اَڪوڙے
 مَغَزِ مِڪانِ بَتِ ڪاوے تَنهِنديانِ، ماسِ هِڏانِ تُونِ روڙے
 پيرِ، فقيرِ، فِلاطُونِ فائيقِ، شَورِ گداگر توڙے
 شَهرِ ڏيڻورا ڏيڻوسِ سِرَتِ شَرَمِ حَيَا ڪُونِ ٻوڙے
 طعنِ تَنُڪِ سَهے سَدا، مُکِ مَولِ نه هرگز موڙے
 حمل! هاڏي عِشْقِ جَنهِنديانِ، تَرُوتِ لَقا سولوڙے

[فصل - ۲]

منهنجي دلبر جو حسن

(۱)

مُنَه مَسْجِدِ، مِحْرَابِ پِرُونِ وِجِ، نِيَنِ ڏيڻوے ڏُونِ ٻَلڏے
 سَهِي ڪيُنوسے سَجْدَا تَنهِنِ وِجِ، اَصْلُحُونِ روزِ اَزَلِ دے
 محبت، ڏينهن مِشْاقِ اَکِي، هِيئون عاشقِ نا اڃ ڪلھ دے
 حمل! مَرِ هِڪِ دمِ جو سَڏا، قاصدِ هِنِ ٻَلِ ٻَلِ دے
 (۲)

عَجَبُ آکِينِ هِنِ يارِ مِيرے دِيانِ، ڪِيا ڪُجھِ صِفَتِ سُنِيوے؛
 هِنِ ڏُونِ ڏيڻوے
 نِيَنِ تَنهِنديانِ نازِ ڪيُنُونِ، هِنِ ڪَيفِ بِنِيَرُونِ ڪِيوے؛
 ڪيُنُونِ مَدِ پيوے

[۱۸] ٻهلون مفت - الخ = ٻهريائين، مفت ۾ (بنا تڪليف جي) مقصدن کي حاصل ڪرڻ وارا سڀ خيال ختم ڪري. ٻيڻ، فقير - الخ = ٻيڻ، فقير، يا ڪو افلاطون مثل عقل جو اڪابر، توڙي ڪٿي شهر جو گداگر هجي، تہ (عشق) خواريءَ جو عام ڏيڻو ۽ سرتي ڏيڻ ۽ ظاهري شرم حيا کي ختم ڪري ڇڏي. مول = مور. لقا سولوڙي = سولاهي ديدار حاصل ڪري. [فصل - ۲] (۲) سُنِيوے = (ٻهاو ٻهري محاورو) سڻائجي. ٻڌائجي. ڪيف = شواب، لشو. ڪيوے = ڪيوے = خمريل.

تَنهينُ نال آپ آلاؤندي، ڪجهه طاقت مڻول نه ٿيڻوے:
جڏڻ ڏسيوے
حمل! ايھہ احوال سڄڻ ڏنھ، ڪنھيڊے نال پٽيڻوے:
صبر ڪيجيڻوے

(۳)

نَرُڪَسَ نَينَ سڄڻ دے تهرے، چٽ پٽ چوٽڪ لائين:
پرو پڄتائين
حُورانُ هرَ پتانُ چَرِ پتانُ ٿيڻون، جنهن دم چشمانُ چائين:
مُرُڪَ آلائين
سَهَسِينُ دانا، دام زلف دے ڦاٽدے وچ ڦڙ ڪائين:
چا اڙوڪائين
حمل! ڪون هيڪواري جے چا ميهريون مُڪ وِڪيلائين:
درد وِچائين

(۴)

هار پيانُ لنگھ ڦاڙ جيگر ٿون، سُرخَ نيٺانڊريانُ سانگڪانُ
سانگ مَرِ پندے سانگ نه رڪڊيانُ، تار تنيٺانڊريان تانگڪهانُ
زلف پلائينُ بشيهرَ ڪالے، ويڙھ پيلے مٺھ مانگڪهانُ
حمل! هيٺنڙا ڏيکيون، ڪوڏ گهٽے هٿ نانگڪان!!

الاؤندي = گالهائڻ جي - گفتگو ڪرڻ جي. جڏڻ ڏسيوے = (بهاولپوري محاورو)
جڏھين (ڪين) ڏسجي ٿو. ٻڌيوے = (بهاولپوري محاورو) سوڪلجي. (۳) تهرے =
ڪنڊا گول - وريل. چٽ پٽ = فوراً - تيزيءَ سان. چشمان چائڻ = جڏھين محبوب اکيون
کٽي ٿو. ڦاٽدے = ڦاھے - چار. ڦڙ ڪائڻ = ٽنگين ۽ لوڏين. مڪ = رخ. (۴) هار پيان -
الخ = لعل اکين جا لحظا جيگر ڦاڙي آرهار لڪري ويا. سانگ مَرِ پندے = چرچي ۽
مذاق مَرِ پنددي. سانگ ل رڪڊيان = سانگو ٿيڻون رکن. تار تنهاند پان تانگڪهان =
انهن اکين جون تيز ۽ ترچيون لڪاهون. زلف پلائين - الخ. = (محبوب جا) ڪارا
وار، زهر دار نانگن مثل چڻ منهن لڪائي ويڙھجي سيند تي ويهي ويٺا آهن.
ڏکون = پيا ٿا ڏسجن.

(۵)

چَمَمَقُ وَاَنگُونُ چُهَتِ کَيَانُ، دُونُ چَشْمَانُ دے چَمَکاري
 کَر چَمَکاري
 آتش عشق اَلنَّبَا کَيَتَا، باه بَرِه، پَرُوکاري
 وِج اَنڌاري
 مَرُوگانُ مَرُجے اَن اَزائے، لاشک لَیْل نِهاري
 نَیْنِ لَیْطاري
 حَمَلِي کَاڻ کِيڌاري وَتَن، کِيوے نَیْن خُماري
 هِن هَرکاري
 گهَتِي وَتَن واجهه وڙهڻ دے، جهڙو ڀڌے جهونجھاري
 هِن خُونجھاري
 حمل! هَر دَم کَرَن سِتُونِے، مَرُغ دَليِن دے ماري
 باز بُوکِياري

(۶)

زُلف دَرَاز مَیڏے دَلبر دے، لَانگ سِيَسَه هِن سَتَر
 کَاوڻ کِيَتے پَتے چَه ماري، هِيچ گهَتِي مَنُهَن اَنَر
 هڪ کاذبے، هِي ڦل ڦل کَاجَن، مَنڊر پَرَهڻ جے مَنَر
 شابس حمل! اڪ تَنِهَان نُون، پاء چَنِهَان هَت گُتَر

(۷)

تار زُلف دي مار والگُون، ڦل مار مُونڊِيان تِي سَتَر
 حِيڪمَت نال حڪيم کَنِهَاندے، کَاڻ رَنجَاوڻ وَتَر

(۵) النبا = پيڙ - پڙڪو (باه جو). مڙگان مَرُجے اَن اَزائے = ٻنڀڻن، تيرن جا دس آڻي چوڙيا
 ليل نهاري. = رات ڏينهن. کيوے = خماريل. هن هرکاري = هر هنر ۽ حرفت ۾ ماهر آهن
 گهتي وتن واجهه وڙهڻ دے = حملي ۽ جهڙي جا وجهه ڇاڇيندا ٿا گهمن. ڪرن ستونے =
 (اهي نيشن وارا بکيا باز، دليين جي پکيڙون کي ماريو) قهر ٿا ڪن. (۶) چَه ماري = چپ هني
 پيا آهن. هڪ کاذبي الخ. = اهي مانڊا جي جهاڙ واسطي موڪليل آهن، تن مان کي ڏنگجي
 ۽ کي وري وري پيا ڏنگجن. (۷) مار وانگون = نانگ وانگر. ڦل مار مُونڊِيان تي سترے =
 (وارن جي) مينڊين تي هڻي (محبوب) سمهي رهيا؛ شايد بهتر پڙهڻي هن طرح ته: "مار مُونڊِيان تي
 سترے" يعني: (محبوب جا وار) نانگ وانگر منهن (منڊي = سر) کي ڇپائي (مارے) هون ۽ سمهي
 آهن. يعني چپ هڻي ستر پيا آهن. ڪن هاندے کَاڻ رَنجَاوڻ رتے = ڪن کي ايڏائڻ واسطي بنايا آهن
 پشت ڪنون الخ. = اهو وارن جو نانگ پٺيان لهر هڻي پيو آهي ۽ پٺيان اچي ڪڙين تائين پهتو آهي

هُسْتِ ڪَنُونُ؟ ٻَلَنِيُج ڪَڙا، هُنَ آءُ ڪَڙِيان تِي ڪُنَسَ
 حمل! هي انصاف آئوئاندا، ڪُتَ جِنَاهانُ ڪُنَسَ

(۸)

لَتڪَ ٻڻي لِيَتِ سِيَنِي تِي، لُڙ لِيَتِ لِيگِيَنُ سِرَ لَالِي:
 نَانگِيَنَ ڪَالِي:
 مَارَ وانگيون ڏَتڪَ مارَ گهني، تَن تارَ زلفَ ويهَ والِي:
 اَلتِ اُٻهالي:
 ڏِيڪُن نالَ ڏَنگِيَنَدا، توڙي شاهَ وِلايتِ والِي:
 عَالِمَ عَالِي:
 حمل ڪُونُ هِي هر دم شاباس، جالَ جِهِيَنَ ڪَڏَ جَالِي:
 قُرُبَ ڪَمَالِي

(۹)

ڪُنِيَا تڪَ تِيَنُ ڪُنِيِي ڪاڪُلَ، پِيرونَ جِنِهائِنَدِي جاڙِي
 صُورَتِ صافَ سَرُوَ قَدَ قاسِتِ، لِيَنَ ڪُوڙِي هِي، ڪَلُ ڪاڙِي هِي
 چِشمانَ چائِيَنَ، تِيَنُ چالائِيَنَ اَلنَبِي عَشَقَ آسارَ
 جِيڏِي ڏِيڪُن تِيڏِي ڪهَتَنَ پالَنَ نالَ پِيلاڙِي
 شاهَ گدا ڪُونُ مارَ مَنَڏِي، قِرَدِي مَسَتِ مَوَڙِي
 حملَ جِيهِي هزارَ تِيَنُهائِنَدِي، ڪولِي هِيَنَ ڪُلاڙِي

(۱۰)

ڪهونگهت ڪول غمازَ ڪَنُونُ، جانَ ڪَر ڪُنِي نازَ آلاونِ:
 ٻهون سُهائونِ
 مَرُڪَ مِيڏِي دلَ مَسَتِ ڪِيَتُولِيهِي، اَلنا جِي آڪَ چاوَنِ:
 مُلڪَ مَنَوانِ

گت جِنَاهان ڪُنَسَ = جن اهي گتون (وارن جون) گتيون آهن. (۸) لَتڪَ ٻڻي لَت
 سِيَنِي تِي = سِيَنِي تِي لِيَنِي لَتڪِي ٻڻي (زلف جي نانگي). مارَ وانگيون = نانگِ مِثَل.
 اَلتِ اُٻهالي = اوچتو ٻلتو ڪاڻي. ڏَنگِيَنَدا = (فعل مجهول) ڏَلگجي پوي ٿو.
 جالَ جِهِيَنَ ڪَڏَ جَالِي: جنهن ڪڏَ گذاريو. (۹) ڪاڪُلَ = وار. پالَنَ نالَ = ڏسڻ سان.
 ڪهتَنَ پِيلاڙِي = صفائي ڪريو ڇڏين. خاتمو آيو ڇڏين. مارَ مَنِيَدِي = ماري ٿا مِجانَن.
 مَوَڙِي = ڍاڙل ۽ ٻي پرواه. (۱۰) ڪهونگهت = گهنڊ (ڪڙي جو). غماز =
 غمزہ. ناز. ٻهون سُهائون = گهڻو پيا سهڻا لڳن.

جڙو جڙان جڙسار سڀو، ڦير ستهجئون سُرمان ڀاؤن؛
دڙد وڃاؤن؛
حمل ڪئون هڪ واري جي مٿي ستهجئون ڪول پيلهائون؛
ڪل غم جاؤن

(۱۱)

عجب جهي هه نور سڄي دي، عجب جهي هه چالي؛
عجب نيرالي؛
عجب جهي جند جوڙ سڄي دي، عجب جهي لب لالي؛
عجب نيرالي؛
عجب جهي مڪ موڙ سڄي دي، عجب جهي خوشحالي؛
عجب نيرالي؛
عجب جهي حب لال حمل دے، عجب جهي منہ ٽالي؛
عجب نيرالي

(۱۲)

ڍولج جنهن دم ڍلڪ جلي، وٽ خوبي دے خود خيال ڪئون؛
ڪٽڪان پي قربان ٿيون، ڪم مور ٿيون ميثقال ڪئون؛
هسته هستي چوڙ وڃن، پل چينچل پي چڪ چال ڪئون؛
مٿڪ عنبر خوشبوءِ لڏي هه، خال اونڌے هڪ وال ڪئون؛
مر، جان ڌڻي مرجان، ڌڻيس جان لعل تنهن لب لال ڪئون؛
ماه ميهڙ پي نور لڏا هه، تنهنڌے جوت جمال ڪئون؛
جنهن ڌڻا تنهن هٿ ڪڍ ڇا، ملڪ مڏي ڪل مال ڪئون؛
هوش ڪئون بيهوش ٿيا، خاموش رهيا ڪل ڳال ڪئون؛
وٽ حمل هڻ ڪيا وصف سٺائے، تنهنڌے وقت وصال ڪئون؛

(۱۱) منهن ٽالي = منهن موڙڻ- رسامو. (۱۲) ڍولج = سهڻو يار. ڍلڪ جلي = خرامان
خرامان لڏي هلي. ڪٽڪان = ڍيلون. ڪم مور ٿيون ميثقال ڪئون = مور (محبوب
جي نور جي مقابلي ۾) هڪ ذري کان به گهٽ ٿين. هسته = هاڻي. پل چينچل پي چڪ
چال ڪئون = هاڻي به پلجي، نور کان چڪي وڃن. خال اونڌے هڪ وال ڪئون =
هن جي وار کان ذرو وڃ ورتي آهي. مر، جان ڌڻي مرجان = مرجان (گاڙهي قيمتي
پٿر) به مري جان ڌڻي. ماه مهر = سچ چنڊ. وٽ حمل هڻ ڪيا وصف سٺائے - الخ. =
اصل مصرع بياض ۾ هن طرح هئي ”هڻ حمل ڪر ڪيا صفت سٺائے آڪ تنهنڌے اقبال
ڪئون“. جنهن جي اصلاح حمل خود پنهنجي هٿ اکرين مٿين طرح ڪئي آهي.

(۱۳)

کیل کل تین کيسڪتا ڪيڏي دل، ڪرڪرے محب سڌاق ڪيئا
آءُ ڪول مئڙي پٺه ٻول، مينا، چٻ چول ڏوٺنهن، گهٽ چاڪ ڪيئا
آءُ عشق آندروچ جوش جنگاها، هوش ڪيئون وَسوئاڪ ڪيئا
حمل ڪون هيڪ لحظي وچ، ڪرهاڪ پيران دي خاک ڪيئا

(۱۴)

سُهي دي سڪ ساه آندروچ، رات ڏينهان ٿيڪ رهين ۽
سو رب! صحن
هيڪ دم دل ٿون ڏور نهن، سو سور ڪيها ڪير ڪهين
سو رب! صحن
هيم ۽ اميد ابرادا ايهو، نال سجن گڏ بهين ۽
سو رب! صحن
حمل! هن سا سڏ نهن، ڪيا يار يار بهين ۽
سو رب! صحن

(۱۵)

سَو سِر صدق ساه ڪران، هيڪ دلبر دے ديدار آئون
ڪٽڪان ۽ پي ڪُربان ڊولن دي ڏيڪ ٿرڻ دي ڍار آئون
ڪُري، ڪوئل صدق سجن دي گويا خوش گفتار آئون
حمل هے سِر گهول گهومايا پيران دي ٻيزار آئون

(۱۶)

ماه مئڻل محبوب ڏنو سر، سُهڻا لال سبب دے ۽
ٿورے رب دے
ٻانڻهان ٻڌ ڪر عرض ڪيئوسے، نال نياز آدب دے ۽
ٿورے رب دے

(۱۳) مٺا = مٺو يار. گهٽ چاڪ ڪيئا = چير وجهي ويو. هوش ڪنون وسواڪ ڪيئا =
هوش وس ۽ طاقت (وسواڪ) کان ٻاهر ٿي ويو. (۱۴) ٿيڪ رهينے = قائم رهي آهي.
دل ٿون = دل کان. سور ڪيها ڪيڏ ڪهينے = ڪهڙو سور ڪڍي ويهي سٺائجي.
هيم = اٿم. بهينے = ويهجي. گذارجي. بهينے = تجويز سٽي آهي. (۱۶) هي يت بياض
جي هن نسخي ۾ ڪونهي ۽ اسان کي پنهنجي ڪاغذات مان هٿ آيو.

تڏ مهڙ پير پير ڪٿو مڙ ڪ آليا، نالي نال عجب دے
 ٿورے رب دے
 حمل ڪون پي حب وچون چا طليعتي نال طلب دے
 ٿورے رب دے

(۱۷)

مُهڻا، وقت صبح دے ڏس، دوست ميڏا دلجاني
 پاڪ پيشاني
 مَنهن مَهتاب مَنوَر مَه رُخ، جُلوَه جوت جواني
 يَوسَفي ثاني
 مِهڙ ڪَنون ڪٿو مڙ ڪ آلايس، شيرين شڪر زباني
 ٿيڻ دڪ فاني
 حمل نال بهال رڪي، تنهن يار سچن ياراني
 رَحِم رباني

(۱۸)

دلبر اڄ ديدار ڏيڪاليا، ليڪل ايسنگ نروار ٿيا
 بيجلي جيون بدل وچون، چوڻ طرف تيون چمڪار ٿيا
 ڪستوري خوشبوءِ ڪئون، هر طرف همَه هُڪار ٿيا
 حمل ڏيڪ حسن دا جُلوَا، شوَقَتُون شُڪر گُذار ٿيا

[فصل - ۳]

سچن! تنهنجو حسن ۽ لاز

(۱)

مڙ ڪ مڙ ڪ مَن موڙ ڪيئون، تين ڪيل ڪيل تون دل ڪسي
 ڪليديون دل ڪسن دي عادت، آڪ! تڪون ڪنهن ڏسي؟
 ڪسي دل ٿي، وس مَسِڏي، ٿي وس ڪئون اهوئي
 حمل دي دل رهي هميشان، طلب تيڏي وچ ٿسي

مهر پر پي = مهربان - شفقت سان پريل . چا طلبي = ڪٿي طلبيو اٿس . (۱۷) مهتاب
 = چنڊ . منور = روشن . مه رخ = پنڊ جهڙو چهرو . (۱۸) نڪل ننگ = نڪري ظاهر
 ٿي . حمل ڏيڪ حسن دا جلوا = حمل حسن جو جلوي ڏسي . [فصل - ۳] (۱) ڪسي
 دل = ڪسيل دل - ڦريل دل . ٿسي = اڃايل .

(۲)

اِہینُ تَسَاذے ناز نہیٹانڈے، مُلک مُلک جتک سوہے
 کَؤنہ جھلے تیک تاب تینہٹانڈا، چتک ہوون جیت چوہے
 قاز سینا پیکان واکون، پن ہار ہوون لنگھ لوہے
 مار گھتتن مشتاق ہزاران، ہاجہہ گنہہ ہے ڈوہے
 اال حمل فی الحال ملو، تان روہ وچن رنج روہے

(۳)

کیوے نیئن تینڈے ڈون ڈیوے، رات ڈینہان ہئے ہلدے
 عاشق ویک! تینانڈے آتے، جوش کنون ہئے جلدے
 ہوانڈے آہ پتنگان واکون، ویک! نہین ول ولدے
 نہیہی آہ نینگ ہوون، کجھہ ٹوکر کاتا تلدے
 میر دا سانگہ لاہ آہے، کنہین راز کجھہ وچ رلدے
 ختام خیال کبھی ست سپے، ہک رہینے وچ ہل دے
 طالب تجلی ساڑ ستیرے، سے تیل بینوون ہئے تلدے
 تینہندی سڈ تینہان نون حمل! حال نہ ول گھلڈے

(۴)

کاڑہیان کورہیان یارا تینڈیان ہین آکین رانگ رتولیان:
 توون تک تولیان
 قاز سینا ہر وار ہیان لنگھ، توون جے چشان چولیان:
 ڈون کڈ گولیان
 سہنی سن گفتار، تیان سڑ قمری کوئل کولیان:
 ست کر ہولیان

(۲) ملک=ملائک۔ چوہے=تیکا تیر (پنشین جا، یا نگاہن جا)۔ پیکان=تیر۔ پن=پچی۔ ہاجہہ=کنہہ=بنا گناہ جے۔ روہ=ڈاکڑا۔ رنج روہے=ڈک ڈاکڑا۔ (۳) کیوے=خماریل۔ نہیہی=یعنی نہیہی عاشق۔ پکا پختا عاشق۔ کجھہ ٹوکر کا نا تلدی=کاہہ تکلیف ڈسی ہن تھا۔ ہک رہیے وچ ہل دے=ہک در ہر پچی راس تین نا۔ تلدے=ترجہ بیا۔ چن بیا۔ کھلدے=سلن نا۔ (۴) پروار=ہٹی طرف۔ گولیان=گولیون (بندوق جون)۔ سڑ قمری کوئل کولیان=قمری ۽ کوئل (ہٹی) سڑی اگار ٹی ویون۔

هريان پي پروزا ايان ڪر، نور ويڪڻ ڪون ٿوليان،
 ٿي ڪر گوليان،
 حوران پي حيران ڪلي ٿي، گهور ٿيڙي تون گهوليان،
 سڀ سموليان،
 حمل! هن هزارين صيفتان، تون ڪيون ڪم گهوليان،
 هن آڻوليان

(۵)

گهور ٿيڙي چڪڙور ڪيٽي، مخمور هري مستاني،
 ڦير ڏيواني،
 لاف ڪئون ڪوه قاف ڪني، انصاف منيس ارمان،
 ٿي قرباني،
 وات ڪئون سن بات مئي، دن رات ڪوئل قرباني،
 ٿي دلجالي،
 آڪر حمل، هور نهين ڪو شان ٿيڙي مت شالي،
 يوسف نالي

(۶)

ٿيڙي نين نيسوريان نوڪان، سين سڙ سڪار ڪرن،
 قار ڪليجا جان جيگر وڃ، چوٽ چٽڪ چٽڪار ڪرن،
 رات ڏينهان آرام نهين، ٻيا آڙڪ آندر آٽڪار ڪرن،
 م ڪي چائن حال حمل! جي ڪٽڪ گالهين ڪٽڪار ڪرن

پروزا ايان ڪر = پرواز ڪري آيون - آڏامي آيون. نور ويڪڻ ڪون = (تنهنجي سهڻي)
 نور ڪي ڏس واسطي. ٿي ڪر گوليان = ٻانهيون گوليون بنجي. گهور ٿيڙي تون
 گهوليان = تنهنجي نظر جي گهور تان قربان ٿيون. سڀ سموليان = جمل سموريون.
 ڪم = گهٽ. هن اٿوليان = لاٿائي آهن. (۵) لات ڪون ارمان = اها پري
 (تنهنجي حسن جي مقابلي لاءِ) لاف هڻي، ڪوه ڪاف جبل (جو پرين جو آستان
 آهي، اتي ڪنهن سهڻي پريءَ جي تلاش) ۾ وٺي (مگر تنهنجي مقابلي جي پري
 ڪانه مليس ۽ نيٺ) حسرت وچان (ارمان) تنهنجي حسن جو انصاف مڃيائين.
 (۶) نسوريان نوڪان = بالڪل چنهنبدار (تيرن جون) چوٽيون. آڙڪ = اوڪر =
 اڙهي - انڪجي. جي ڪٽڪ گالهين ڪٽڪار ڪرن = جيڪي ڪپرو رکي گالهين ڪري چائن.

(۷)

ہلڪ هڪ وچ ٻلڪان تينڊيان، ڦاڙ سينا لنگھ ٻار ٻيٽان
تلوار وانگون ڪڇ ڪڇلے واليان، ڌاران ٻي لنگھ ڌار ٻيٽان
ٻيان زلف تينڊي ديان، تاران دل ڪون، مار وانگون ول مار ٻيٽان
وے حمل! هن تان ناز نيتان ديان، لٽوڪان لنگھ نروار ٻيٽان

(۸)

دم دم دلبر دوست سچن دا حسن ڪرييندا هلان؛
ڪيڪر هلان
دل ڪون قابو قيد ڪيئيئي وچ ويڙھ زلف دے ولان؛
ڪيڪر ولان
نئين تنهندي دے لاز ڪنوں، چڙھ پيل ڪرن ٻلڪلان؛
ڪيڪر هلان
حمل! حال دا فاصد پيچان، وچ وچ وڙھيان گھلان؛
ڪيڪر گھلان

(۹)

ڪوٽ وانگون ڪراوٽ گھونگھت دي، تفتنگان تير مرييندئين؛
ڪيس ڪرييندئين
ڪڇلپن دے لب قهري قلعي، چشمن وچ چڙھيندئين؛
ڪيس ڪرييندئين
ٻوڙ نظر دس چوڙ، آئين ول بيٺي پيا جوڙ پرييندئين؛
ڪيس ڪرييندئين

(۷) ٻلڪان = پنبليون. ڪڇ = ڏنڪيون. ڪڇلے واليان = ڪجل واريون. ڌاران =
نؤڪون. (۸) هلان = حملا. ڪيڪر = ڪهڙي ريت. هلان = آه هلان. چڙھ پيل =
هاڻي تي چڙهي يعني مٿان حملي آور ٿي. ڪرن ٻلڪلان = دهشت ۽ دٻاء رکن. ڪيڪر
ٻلان = ڪهڙي طرح انهن کي هٽايان. پيچان = موڪليان. وچ وچ وڙھيان گھلان =
وچ ۾ آڏو (حسن ۽ ناز جون يا رقيب ۽ پهريدارن جون) فوجون ٿيون وڙهن. ڪيڪر
گھلان = ڪهڙي ريت (نياڻو) موڪليان. (۹) اوٽ = ڍڪ. پردو. گھونگھت = ڪهڙي
جو گھنڊ. ڪيس ڪرييندئين = ظلم ٿو ڪرين. ڪڇلپن دے لب قهري قلعي = ڪجلدار
اڪين جي لڳو لڳ قهردار ۽ نؤڪ وارا (قلعي) تير. ٻوڙ نظر = نظر ٻوڙي. نيشان
ٻڌي. دس چوڙ = تيرن جا ميڙ يا مڇا چوڙي. آئين = ۽ ۽ ۽ وري.

نام خدا دے دور وسا کيُون رُو کَر رَت هَر يَنَدَ يَين؛
 کيسر کَر يَنَدَ يَين
 حمل کُون آرمان اِيهَو وَل قَت نالپ نَر يَنَدَ يَين؛
 کيسر کَر يَنَدَ يَين

(۱۰)

سُهڻا! سُهڻي صورت تِي کُون لائق تَهين لُکاوڻ؛
 تين گُهڻب ٻاوڻ
 دِتسِي رَب ذِڪالڻ کيُمتي، لآ وَت ڪاڻ چِٽاوڻ؛
 تين گُهڻب ٻاوڻ
 کَر ڪُجھ خوف خدا دا، ناحق سارا لوڪ سِڪاوڻ!
 تين گُهڻب ٻاوڻ!
 آکے حمل هَت کِيئا اِيئي مِيڏي دِل رَنجِاوڻ؛
 تين گُهڻب ٻاوڻ!!

(۱۱)

سُهڻا! سُهڻي صورت تِيڏي، هالَو اندر وِج هَر يئس؛
 تَوڻ دِل ڦر يئس
 سُرڪ مَرڪ مَن موهيئي، تَوڻ ذالهُ سُرڪ سُرڪ دِل سِر يئس؛
 تَوڻ دِل ڦر يئس
 ”تُون“ ”تُون“ تار الدَر تَن مِيڏي، ٻه ڪُن تِيڏي هَر يئس؛
 تَوڻ دِل ڦر يئس
 حمل نال هميشان خوش هو، بات رُس دِي ٻَر يئس؛
 تَوڻ دِل ڦر يئس

(۱۲)

سُهڻا! سُهڻي صورت دا، نا ايڏا ماڻ ڪَر يئس؛
 ڪُجھ ڌَر يئس!

دور وسا = (جاڪي بندوق جي) دور (جنهن کي دڪائي بندوق چوڙجي) کي
 وساء، اجهاء. رُو کَر = روئشو ڪري. قَت نالپ نَر يندڻ = ڦٽن کان پوءِ وري
 اهي زخم نارين ٿيو. (۱۰) لائق لهين لڪاوڻ = لڪائڻ ٿئي جڳاء. تين = ۴.
 (۱۱) هَر يئي = هر ٻئي-لڳي ٻئي. سُرڪ سُرڪ = سيري سيري. خوش هو =
 راضي هج. (۱۲) ايڏا ماڻ = ايڏو ماڻو.

آکیان' دے لڳ آکھئے تے، نا ماٹھون' مَفْت مَرِیجے :
 کُجھ دَرِیجے !
 ایڈا زور لہ لاؤن لائق، جیڈا سَت سَرِیجے :
 کُجھ دَرِیجے !
 قادر رَب قہاری' ڈاڈا، تَنہیندا دِیانِ دَرِیجے :
 کُجھ دَرِیجے !
 حمل دا پی' هک دم توڑی، هس' کَر' هانوَ نَرِیجے :
 کُجھ دَرِیجے !

(۱۳)

سُھٹی صورت سیُرت تیڈی، میٹے لب میٹان' :
 کیا ساراھیان' !
 حوران ہریان' ذیک حُسن، سے شَرَم کَنون' شَرمايان' :
 ول' نہ آیان' !
 سُھٹیان' صِفَتان' سَپ تَسان' ویج، رَب رَحیم رَکایان' :
 واہ وَاَیان' !
 تیڈے بَیت ہرہ دے بیشک، حمل مینِ ہوايان' :
 عِشق اَڈایان' .

(۱۴)

میٹیان' میٹیان' محبوب! تَساڈیان' کالیہین' مینِ کُن پَرِیان'
 ہریان' جے ہِک ہَلک سُنن، قان' چت پتِ ٹیون' جَرِیان'
 سُن کَر ساہ سُدیر ٹیوسے، هانوَ آکیان' کُل نَرِیان'
 حمل! مینِ ہزارینِ کالیہین، صُحبت وِچون' سَرِیان'

(۱۵)

دَر دَمندان دِیان' دِلیتان' دلبرا ناز کَنون' تَوُن' چَوِیان'
 مَارَن رات دَرِپنھان' سے چَوِیان'

جیڈا ست سرِیجے = جیڈی طاقت هجي. هس کر = کیلی کري. (۱۳) مینِ ہوايان :
 عشق اَڈایان = چن تہ ہوايون آھن جن کي عشق اَڈایو آھي. (۱۴) سریان = سربون
 آھن۔ حاصل ٹیون آھن. (۱۵) تَوُن چَوِیان = تو انھن کي چَوِیو آھي۔ ڈکن تی
 ڈک ہنیا آھن. مارن چَوِیان = چَوِیون ہون ہن۔ لچن ہون.

چَرَّهِيَانُ چَشْمَانُ کاں کُهَن دے، نال نِمائِيَانُ لَوِيَانُ
هرگيز ڪَنهِيَن لِحَاطَہ لَوِيَانُ
آزِيَانُ نال عَشَاقَان مُعَکَم، قَلْب ڪَنهِي دے ھا ڪَوِيَانُ
تِيَانُ هَوُر ڪَلانُ ڪَل ڪَوِيَانُ
وَرِيَانُ وِجَ وَجُودُ اندر، جے دوست! ڪَنڌايِي دَرِيَانُ
لَايَانُ دَرُود تَسَاذے دَرِيَانُ
مَرِيَانُ تے تَوَن ڪاں مِلَن، مَنِين سَهَسَر مُيَمِيَانُ پَرِيَانُ
جے ذُڪ ذِيڪ، ذَرِے دَس پَرِيَانُ
پَرِيَانُ دِيَانُ پِي پاك دِلِيَمَن، تَوَن مِيهَر سَهِيَتِي چا مَرِيَانُ
مَسْجِد چوڙ پِنے ڪِهِن مَرِيَانُ
سَرِيَانُ سَوُر هزاران حَمَل! دِلِيَانُ دَلِبر ڪَهَرِيَانُ
تِن ڪَوَن مُشْڪَل ڪِهَارَن ڪَهَرِيَانُ

(۱۶)

هِيڪ سُهَل، پِيا سِينگار ڪَر، بِنْدَنِين، ھاڀ ڪَرَن دے ھاڀ اِيهے
پِيا، چوڙ سَتِيندَنِين سِيئِن تے، وِل زلف خَمُوخَمَدَار اِيهے
سے لَاحِق ماڻهون مار ڪَهَتِيندے، مَار سِيَتہ ذَانِڪ مار اِيهے
سے ڪِيڪَر قَبَسَن خُون تِيڪُون، وِجَ صَاحِب دِي سَرڪار اِيهے
وے حَمَل! هِيڪ ذَهَن ظَاہر تِيَسَن، لَاحِق سَڀ نِيروار اِيهے

(۱۷)

سَتِين سُهَل مَحْبُوب ذَرَم، ڪو نَهِيَن تِيڏا مَت شَالِي
وے دِلِجَانِي!
نَا وَتَ ڪو قَد قَامَت، نَا ڪو اِيَنجِيهِي ھاڪ پِيشَانِي
وے دِلِجَانِي!

ڪَنهِن لِحَاطَہ لَوِيَان = ڪَنهِن ٻہ لڳ لاڳاپي جي ڪري مَرِيُون نہ. قَلْب ڪَنهِي دے
ھا ڪَوِيَان = دِل ڪي ڪَڙا وَجھي قابو ڪيو اٿن. تِيَان هَوُر ڪَلان ڪَل ڪَوِيَان = ٻيون
ڪَالهِيُون سڀ زهر ٿي آيون. وَرِيَان = گهڙيون. داخل ٿيون. جے دوست! ڪَنڌايِي دَرِيَان =
اِي دوست! جي وارن جون ڪُتُون تو ڪَنڌايُون آهن. لايَان دَرُود تَسَاذِي دَرِيَان = تنهنجي
سورن وارو وار اچي ٻڏي آهي. يا ڏڪن تي ڏڪ اچي هڻيا آهن. مَرِيَان تي = مَرِيَن
منه رن تي. مِيَمِيَان = شايد ھاٿ ٻوڄائون. ذَرِے دَس پَرِيَان = پَرِيَلَن دَس ڏنا. مِهَر
سَهِيَتِي = قُرب سان. چا مَرِيَان = ڪٿي سو ڪهيو ڪيون (دليون). دليَان دَلِبر ڪَهَرِيَان
= دَلِبر دِلين ڪي گهڙي يا وڏي چڙو آهي. (۱۶) لَاحِق = ظَلَم. (۱۷) سَتِين = سَوِيَن.

تِیڏي سُهڻي صورت تُون، جِئند جانِ کَرانِ قُربالي؛
وے دلِجاني!
حمل هر دم کرے دُعائِین، مائِین جِئندِ جواني؛
وے دلِجاني!

(۱۸)

دَه پیرے دَینهن هـ چ، جیوُن جیوُن ہیئا تُون اوِین؛
تیوُن مَن پاوِین
دَم دَم یارا قدم پر هر دم، نِت نِت اوِین جاوِین؛
تیوُن مَن پاوِین
پیرے پیرے کَرِین سِکھِیرے، ہل ہل قُہرے ہاوِین؛
تیوُن مَن پاوِین
رَکَمیل حمل لال ہمیشان، ول ول کیل آلوِین؛
تیوُن مَن پاوِین

(۱۹)

چُب چُبائی جھٹائی باکے، آکے رَمَز ولا بئی؛
آپ پَلا بئی
سُہج کَنُون سَد آہوُن آہے، قُربوُن کول پَلھائی بئی؛
آپ پَلا بئی
سُر ہُر سُهڻیان سَنھریان کالھین، کَر کَر کَرم آلا بئی؛
آپ پَلا بئی
حمل نال حجاب گُنا کر، ول دے ہائھ ولا بئی؛
آپ پَلا بئی

(۲۰)

میہر تُون مَن دَئد یار سَجھ! اچ چُشر خوشي دي چاتئی؛
آپ سُچاتئی
نال لیمائے ناقص دے، گھت ہیچ کجھے کے ہائئی؛
آپ سُچاتئی

(۱۸) جیوین جیوین = جتن جتن. تیون مَن پاوین = تن پو دل کی وٹن.

(۱۹) ول ڈی ہالھن ولا بئی = ہالھن کی ورائی ہاکر ہائنی.

دَرِ دا دوست! غلام آہٹا چاں آپے کَر چائٹئی؛
 آپ سچائٹئی؛
 حمل کون خوشحال کیٹٹئی، چا نال کچی کتل لاٹٹئی؛
 آپ سچائٹئی

[فصل - ۴]

سچن! عجب تنہجا اہی ماٹا

[۱]

گھنڈی گھنڈ گھتَن دی عادت، اک! کیٹون ہٹ آہٹئی؛
 کٹھن سیکلا بیٹئی؛
 ہک وت تَر دینن نور عجب دی، ہا جو ہانہ لڈائیٹئی؛
 کٹھن سیکلا بیٹئی؛
 نال پنیہاندے نرَم آئیندا، مٹن نال گرم آلا بیٹئی؛
 کٹھن سیکلا بیٹئی؛
 حمل کون ہک ذینہن کڈان نا، مڑ کَر مٹن ویکلا بیٹئی؛
 کٹھن سیکلا بیٹئی

[۲]

اولے دے وچر آپ لکھا، تین جھک ہیند تین جہاتیان؛
 چپ چہاتیان؛
 مشتاقان دے مارل کیترے، لک لک لیند تین کاتیان؛
 چپ چہاتیان؛
 کبول لیٹان لکھا چڑ بند تین نانگیٹیان ویر واتیان؛
 چپ چہاتیان؛
 حمل کون کتل لاء کیراتیان، ہرہہ قٹی تون ہاتیان؛
 چپ چہاتیان

[۳]

نال آساڈے چپ چہاتان، نال پنیہمان لب چولین؛
 تین ہہہ بولین؛
 نال آسان روپوس و تین، تین لال پنیہان گھنڈ کولین؛
 تین ہہہ بولین

نال آسان تیک تاب آلائی، نال پنیہان دے ھولین؛
 تین بہم ھولین؛
 نال حمل کا کالہ نہ کیئتئی، نال پنیہان؛ کجھہ ھولین؛
 تین بہم ھولین؛

[۴]

آک سچن سچ یار پیاراا جھاتی، ہا دل جھتیئتئی؛
 کیا کجھہ وئیئی؟
 دلہا ڈرے دل دوستا کئیوئی، ول ول ویکن سئیئی؛
 کیا کجھہ وئیئی؟
 لوکان دے لک آکیے، جو رُخ رُوہ آسان تون متئی؛
 کیا کجھہ وئیئی؟
 ہیک ڈون حریف آلاول ھوئے، دلدا درد نہ کئیئی؛
 کیا کجھہ وئیئی؟
 نال رقیبان کرین رہائین، حمل تون دل ھئیئی؛
 کیا کجھہ وئیئی؟

[۵]

کیمھے کالہیئون یار پیاراا آیون نا آج کھئی؛
 سچھیر دوستا تیڈی دل کھئی؛
 نا و ت یار بزار ڈھون کتر کار آیون کینھن ھئی؛
 سچھیر دوستا تیڈی دل ھئی؛
 اھین تمڈی لاغرضی دلبرا درد دکان دل کئی؛
 سچھیر دوستا تیڈی دل کئی؛
 نال رقیب رہاں کتر بندتین، حمل تون سٹھن متئی؛
 سچھیر دوستا تیڈی دل متئی؛

[۶]

نال پنیہانڈے سوان سڈا، نال آسان ڈنگ ڈاپان؛
 تین ارڈاپان؛

[۳] ھولین = ھولیون - خوشیون + مندل. کجھہ ھولین = کجھہ راز بیان کرین.
 [۴] دلہا ڈی = ڈو کو ڈی. آسان تون = آسان کان. [۶] ڈنگ ڈاپان = ڈنگاپون.
 تین ارڈاپون = ۴ ارڈاپون.

نال پنیہاندے مخفیٰ بہندئین، جوڑ کجھان وچ جاپان
کیا ورجاپان
نال پنیہاندے ہاجہ کربندئین، نال آسان تیک تاپان
بخش خطاپان
حمل! مہ محبوب دھون، مہین میر مناول چاپان
وچ ہرجاپان

[۷]

نال پنیہان خوشحال ہمہ شان، نال آسازے مائے
قروں نیمائے
نال پنیہان کیل کیل آلاو، سسازے نال کمائے
قروں نیمائے
محب! کڈان تان، مرک ڈکالو ڈاند جواہر داٹے
قروں نیمائے
تھیلے ذینہن ہارا تون در ہاجہ خرید وکٹائے
قروں نیمائے
لنڈیڑے لاکٹون نیمہن لیوسے، مہ نا بار سچائے
قروں نیمائے
ول تا حال حوال ہچٹی، تین ورجون ورہم وھائے
قروں نیمائے
ڈیک تیڈی لاغر ضی، ڈہندے مہٹے مہم مہائے
قروں نیمائے
حمل دے حق باد وکو، ٹیا ہاتھان وقت ہالائے
قروں نیمائے

[۸]

نال رقیبان رلمیل چلندئین، کٹون آسان کتر ہاسا
نال رقیبہین مہین، محبت، نال آسان نا ماسا
نا کا قیت نہ قوت کڈانہین، نا کو دوست دلاسا

کیا ورجابان = چاویہی کولی ہڈیان، [۷] ہاجہ خرید = بنا خریدی، ورہم وھائے =
سال کڈری ویا، مہم مہائے = مہ مہاٹا، وقت ہالائے = ہالجتی ۷۔

لہین؟ ٲیندا شرمیندا شاہس، اٲہو نفوس آناسا
امین؟ تیڈی بے پرواہی دا، مٲن کٲہا کرون؟ ٲروآسا
حمل ہر دم رمے ہمیشاں؟ تیڈا ٲی؟ اٲیسا

[۹]

نال آساڈے ڈنگ وِڑنگے، نال ٲنیہاندے سُوڈ سُوین؟
نال آساڈے ناز نیہایت، نال ٲنیہاندے نیاز توین؟
نال آسان؟ مٲن ہاند ڈیوو، تین؟ نال ٲنیہاندے راند روین؟
حمل دی دل ریش کرو، کٲن۔ ٲیر ٲنیہاندے ٲیش ہوین؟

[۱۰]

سینے دے وچ سٲٹا سائین؟ اچشمان؟ چا چٲکائیٹھی؟
ترس نہ آئیٹھی؟
مِڑگان؟ ترکش؟ تیڑ تیکے ٲی ٲنھان؟ ہار لنگہائیٹھی؟
ترس نہ آئیٹھی؟
زیرے ٲیرے ہانڈو کلیمجا، کایا کُل؟ کٹہائیٹھی؟
ترس نہ آئیٹھی؟
حمل کون؟ ہک ڈبہ۔ ہن ٲچٲن؟ ول ٲچٲی نا ٲچوآئیٹھی؟
ترس نہ آئیٹھی؟

[۱۱]

چشمین؟ دا لا چوٹکے دل؟ کون؟ ہارا ٹیون؟ وچ باقی؟
ڈے غم باقی؟
ول نا حال حوال ٲچٲی، نا ول ٹیون؟ سٲجا ملاقی؟
ڈے غم باقی؟
ٲھلٹون؟ ٲیار ٲیتارا ڈے، ول کیٹٹٹھی؟ ٲیر ٲیرا قی؟
ڈے غم باقی؟
حمل دی دل مٲس کس نیٹھی، کتر کٲیون؟ مٲٹ مذاقی؟
ڈے غم باقی؟

[۸] نفس آناسا= ٲی اٲرو نفس (اسان جو)، ٲی؟ اٲیسا۔ ای سٲا؟ [۹] نال آساڈے۔
الخ۔ =اسان ساں تہ (اوہین) ڈنگا، (مگر) ٲن ساں ہالکل سنواں سدا، راند روین =تون
والد کرین۔ ریش کرو =کار یوٹا، کٲن ٲیر ٲنھاندے ٲیش ہوین =ٲن وٹ تہ ٲاں
ہلی وچی ٲیش ٲھوٹا، (۱۰) مڑگان ترکش تیر تکرے =ٲنشین وارا ٲٹھی؟ ٲر ٲرل تہکا تیر۔
ٲنھان =لکائی، کایا =ہالی، [۱۱] چوٹکے =چوٹ نظر، باقی =اکیلو۔ جدا مذاقی =مذاق،

[۱۲]

جَتِ هَتِ تِيڏِيَانُ جُهَتِ وَيَنڏِيَانُ، هِن چِشمانُ وانگِ چِلا تِيڏِيَانُ
 ڏَنگنِ ڏَنگِ [نِسنَگِ] نَه سَنگنِ، وَنِڻنِ، وَوِ وَهَآ تِيڏِيَانُ
 زَهَر تِيهَآ نڏا ڪاريُ قاتِل، ڏِيَهَنڏا پِيئونُ پِيئونَ تِيڏِيَانُ
 حمل! هزار ڏَنگِيئِي مَئِنِ ڏِيئِي، ڪوڏِي دِي بُل بُلَا تِيڏِيَانُ

[۱۳]

آڪِيئِنُ هِيءُ تِلواريَن تِيرِيَانُ، ڪَچَلا تِيءِرا ڪامِي
 ڪَچَلي نال ڪَلُورُ ڪِيئُوئِي، آڪِيَانُ ڪون ڏِي آيِي
 [ديدان دا دستور اهو جو، دام وڏا گهت دامن]
 حمل! هزار آڪِيئِنُ هِيءُ ڪَچِيئِي، راجا جِيهِيءِ راميَن

[۱۴]

اِيهِيءُ زُلفانُ ظالمِ تِيڏِيَانُ، ڪالِي نالگ ڪَلُورِي
 وَڙهِن ڪاڻ وِراڏِي وَنِڻنِ، مَسَت مَتِي مَغُرُورِي
 ڏَنگنِ ڏَنگِ نِسنَگِ، نَه سَنگنِ مَارِ سِيئِيءِ مَغْمُورِي
 هَر ڪَمِ نال هَمِيشانُ حمل! لَوڏِي زورِ غُرُورِي

[۱۵]

شِيءِرينُ سَخَن تِيڏِيءِ هِيءُ مِيئِي، هَر ڪوئِي زَهَر رَلا بِيئِي
 ڪهِيپ خُمارَ چَرهِيَا دِل مِيڏِي، جَنُهِن دَم ڪِيَلِ آلا بِيئِي
 هَوِي هُنر سِي چوڙ ڪِيئِي، وَتُ ڪو جو هِلَتِ پِلا بِيئِي
 حمل ڪُون پِيي مَرُڪِ مَحَبَتِ سِيئِي [سِيءُ چَلا بِيئِي]

[۱۲] وانگ چلايان = چيلائن يا ڏينهن وانگر. نه سگن = رحم نه ڪن. [۱۳] ڪچلا
 تيرا ڪام = تنهنجو ڪچل ته ڇڻ جادو آهي. ڪلور = ظلم. آمڻ = عجيب خوراڪ.
 دام وڏا گهت دامن = وڏو چار وجهي قابو ڪرڻ. راجا جيهي رامن = امير توڙي غريب.
 [۱۴] ڪلوري = تهر ڪندڙ. وراڏي وتن = ڪاوڙ يا گهمڻ. متي = طاقتور. مغروري =
 مغرور. [۱۵] ڪو جو هلت پلائي = اهڙو ڪو (محبت جي لشي وارو پيالو) اوتي
 پياربي. محبت سيني = عشق جي تلوار.

[۱۶]

ڪو دم دلبر ٻار ٻارا ٻڙه ڪڙه سڏي ڪول سائين!
 مٿين مشتاق مٿوس ڪئون، لاه ڪهندي، ڪهندي ڪول سائين!
 تئون ڏول آئون ڇنڊ ڪهول ڪهتان، ڇٻ ڇول آئين ڪڙه ٻول سائين!
 ڇهل ه ٻر عيبيبن هالن، ڦورا ٿا تون ڦول سائين!

[۱۷]

جاني ٻارا جڏائي والي، ڳالهه نه ڪر مٿين نال سائين!
 جيڪي ڦول ڦرار ڪيئون، سڄي سڄي هال سائين!
 اڪيئي ڪڏ ههشان هرئون، ويٺ نه ڪهتسون وال سائين!
 هن وت ڇهل نال ڪيها پيئي خام رسن دا خيال سائين!

[۱۸]

نام خدا دے نا ڪر مٿن! مائين نال مائين:
 جوائي مائين
 ناحق ڪهندي، ڪهندي وتن، جهل تون نين اوائين:
 جوائي مائين
 مارڻ ٻاجهون مڙدے ناهين، ڪر سمجھاءِ مائين:
 جوائي مائين
 حمل تون هت لاه نهين، جو تون در دوست وڪائين:
 جوائي مائين

[فصل ۵]

ٻاڻ تي پشيمالي ۽ ٻار کي ڏوراهو

(۱)

ٻهله ڏينهن ٻارا ٻارا تئون سان اڪييان آ آڻڪايم:
 سمجھ نه لائيم
 آهون ڏاڍيان نال اٿانگيان، اوکي ڄاه آڙايم:
 سمجھ نه لائيم

[۱۶] ڦورا نا تون ڦول = تون (منهنجي اوڻاين جو) ڦورو نه ڦول. [۱۸] ڪهندي ڪهندي وتن = ڪهندا ماريندا ڦرن. نين اوائين = اڃا تون اڪيون. مارڻ ٻاجهون مڙدے ناهين = مارڻ بغير مڙون نٿا. حمل تون هت لاه نهين = حمل تان ٻاجه ڄاه نه ڪن. وڪائين = وڪاڻا هئ = وڪاڻل آهي.

هتھئون سوکا سمجھس، پچین بار اوکا سیر آس
 سمجھ نہ لایم
 حمل! هتین نال آہی وچ ونجس ورہ وہایم
 سمجھ نہ لایم

(۲)

دلبر دوست دلاور دالا دل کون درد ڈیوئی
 کیا سمجھوئی
 ہٹون پیار پیارا ڈے، ول پچترے ہیر پیوئی
 کیا سمجھوئی
 متن مشتاق مطیع کتون، جو گھنڈ پا گھنڈ گھتیوئی
 کیا سمجھوئی
 کول یقاب نیمائیان ڈنہ، لا کتھن ڈنہن چشر چیوئی
 کیا سمجھوئی
 آہان سہس لاہان سہ، لا توڑون ترس آیوئی
 کیا سمجھوئی
 ہک ڈنہن حمل نال کڈان لا کتو کے کیل آیوئی
 کیا سمجھوئی

(۳)

ہتے! ہتے! حال حوال میڈیدی کیشتی کل نہ کائی
 کتون وڈائی
 ناز کتون بے لیاہ و تین، اغماز عظیم آئی
 کتون وڈائی
 غرض کتھیندا رک عرض نہ سٹند تین، رکڈ تین لاغرضائی
 کتون وڈائی
 مشتاقان کون مار، پچین لڈ ترڈ تین ہانہ لڈائی
 کتون وڈائی

[فصل - ۵] (۱) وچ ونجس ورہ وہایم = وجی واپار کری عشق خرید کیم۔ (۲) مطیع = فرمانبردار۔ چشر۔ چوئی = چشر چایوئی = اکیون کٹی نہاریئی۔ کل آیوئی = کل آیوئی = کلی گالہایوئی۔ (۳) اغماز عظیم آئی = وڈا ناز کنیو (وتین)۔

خون ڪري ٿو ڪيڏائين، ٿيڪون ڪونهين خوف خدائي؛
 ڪئون وڌائي
 ڪنهن ڏهن مٿن ميسڪي ڏهنون ٿون چشمن ٿين ول چائي؛
 ڪئون وڌائي
 حمل نال هميشان هويون سر ۽ سڌ سڌ ٿي؛
 ڪئون وڌائي

(۴)

دلبر! ڏرڻ فراق مڙهي ٿيڪون ڪل ٿي ڪائي؛
 ڦيرين ٿو ٿي
 حور، ٻري، چڪچور ڪيڏي، ڪل مالهو ملڪ منائي؛
 ڦيرين ٿو ٿي
 دم دم ديوچ دردمندان ڪون عشق آڻي لائي؛
 ڦيرين ٿو ٿي
 ڏينهنون ڏينهن محبت ٿيڏي، مڪون سرس سوائي؛
 ڦيرين ٿو ٿي
 حمل ڪون هڪ ڏينهن ٿين ٿون دلبر! ڏيڻ وڪائي؛
 ڦيرين ٿو ٿي

(۵)

هڻي! وڻ ظالم! ظلم ڪيڏي، ماس هڏان ٿون روڙيڻي؛
 ڪيڏي ڪجهه چوڙيڻي!
 عيش، آرام، صبر، سڪ سارا، نيٺان نال ٺهڙيڻي؛
 ڪيڏي ڪجهه چوڙيڻي!
 نازڪ ڏاڪا ٺينهن والا، پي ٿريهڙي گهٽ چا ٿوريڻي؛
 ڪيڏي ڪجهه چوڙيڻي!
 حمل دي دل دام زلف ويڇ، ول ول ويڙه وڪوڙيڻي؛
 ڪيڏي ڪجهه چوڙيڻي!

هويون = ٿيڻ. (۴) هي بيت رياض جي زير مطالع نسخ ۾ ڪونهي ۽ اسان کي
 پنهنجي ڪاغذات مان هٿ آيو. عشق الڀي = عشق جا آلا. (۵) تريهڙي گهٽ =
 گهٽي وجهي ڪاوڙ ڪري.

(۶)

دلبرا جیوین درد دتئی، شلاا تیوین درد لکھیتی
 قدر ہوویتی
 جیوین دلبر دوست! کسیتی دل، تیوین رب کسیتی
 قدر ہوویتی
 جیوین بار برہ دا دتئی، تیوین بار آویتی
 قدر ہوویتی
 حمل دے مٹن ہوون تیتڈے سیر سوز فراق ستیتی
 قدر ہوویتی

(۷)

لٹکے نال کیون دل لٹ کے، عجب تسادتی چالی
 نور کینون مڑ مور ویندا، جان دیوے یار ذکالی
 گاڑھیان گڑھیان چشمان تیدیان، نہین خمارون خالی
 حمل ہے مشتاق تینہالدا، قردا مسست موالی

(۸)

ہرہک نیچ نیکاری دیان، تون کاں کدیان سو کاٹان
 کیا کجھ ہووے کوجھا کاٹان!
 کیوین محب! میسر تیون تون نال روح رہائان
 جوہان مین ہر عیبین ہائان
 تون سپ صاحب صورت دا، تین مٹن مسکین نمائان
 میتڈے نال کرونا مائان
 مہرئون میتڈے کول بہو، کر دیوان وال وچائان
 دل دے درد سپی دُک چائان
 حمل کون ہک ہمدم تون بین، و سربا طول و ہائان
 چائان دم دم ورہیہ و ہائان

(۹)

کا جا لوری لایتی دل کون، ایمنند آرام نیستوئی
 لہم لگین تون لاہ کیون، تین رگین رت نیستوئی
 [قتیے قت فراق والے سچ اک تہ کڈ سیتوئی؟]
 حمل دی دل دام زلف وچ، قابو قید کیستوئی

(۷) لٹکی نال = ناز سان. (۸) چائان دم دم ورہیہ و ہائان = اٹن ہیو پانیان تہ
 ہرہک کھڑی ورہیہ برابر تی گذری. (۹) لہم = گوشت.

(۱۰)

پهلون پيار نه ڏيويون ها، تان دلبر ڪيئون دل لڳي
 ڪيئون والا چاهيل ڪيئون ڪي، ويس وڪا ڪر وڳي
 ڪيئون نه آڪيا سائون، تان ڪو دلبر دل دا لڳي
 حمل هن سڀ سڏ پياس، وائف نا سڀ آڳي

(۱۱)

پهلون پيار نه ڏيويون ها، تان دلبر ڪيئون دل ڦاسي
 سڻي صورت ڏيک ٿيڙي، تين دل ڪساه پيئاس
 دل ڪئون ڏاڍا ڏي آها، جي ڏيئي دوست دلاسي
 جيڪي لائق لطف ڪيئي، تنهن لائق لائق ناسي
 رات ڏينهان خوشحال آهي، تون دلبر دے پرواسي
 هن وٽ ڪيها خيال پيئي، جو موڙ ٿريون مڻهن پاسي
 حمل ڪون تون دوست پيان، پيا دلبر دل نا پاسي

(۱۲)

دلبر يارا دلاسي دے دے، ڪيئي مڻ مستانا:
 دوست ديوانا
 رات ڏينهان آرام نهين، جيئون باجهه شمع پروانا:
 ڦيرے ڦيرانا
 ٿيڙي دوست دلاسي باجهون، ملڪ ڏيڙم ويرانا:
 سخت زمانا
 نال آسائے مال آهو، جو ڪيئي سڻي سڻاڻا:
 چوڙ بهانا
 اهن ٿيڙي بهيرواهي دا، زن مرد مڙهندے طعنا:
 لوڪ بيگانا
 حمل دي ڪا حج نهين، وٽ ڪيا ڪجهه ٻولي پانها:
 تون درجانا

(۱۰) چلے والا چهل ڪيئي=چلي (ڪو جاندار جو چپ هڻي ويهندو آهي) وارو تو
 چپ ڪيو، مڪر ڪيو. دلبر دل دا لڳي=ته ڪو دلبر دل جو لڳ آهي. واقف ناسي=
 واقف نه هئاسون. (۱۱) پرواسي=پروسي تي. پيا دلبر دل نا پاسي=پيو بار دل تي
 قبول ڪري. (۱۲) هي بيت بياض جي زير مطالع نسخي ۾ ڪونهي ۽ اسان کي پنهنجي
 ڪاغذات مان مليو آهي. جون باجهه شمع پروانا==جئن شمع بغير ٻتنگ (حيران آهي).

(۱۳)

يارا آهه ڏينهن ياد هينئي، جو قول قرار ڪر، ٻنڌاهون
ڪر ڪر واعدو يار! وفا ڏي، لافان لڪ مڙينداهون
کانه خوب ڪڙال ڪيئتي، جانن بهت پڙينداهون
حمل دا پي هر هڪ ويله، هس ڪر هائو ٿرينداهون
(۱۴)

ڪر اقرار قرار ايئتوئي، سو اقرار نه پاليئسي
ڏي ڏي، دست دلبر جان جسا جند ڪاليئسي
مهر سڀي مٿي نال ڪڏان نا بهر ڪهڙي ڪڏ ڪاليئسي
حمل ٿيا خوشحال ٿڌان، بهه آه ڪڏان ڏک ٿاليئسي
(۱۵)

هلڏيان چنڊيان تين خوش ڪيڏيان، ڪيها چير ڪ پيوئي
مهر سڙوت ڪيڏي ڪيئتي، ڪيڏي رحم ڪيئتي
ڪيڙيان وڃ ساڻي جاني، ڪيڏي خيال ٿيوئي
حمل ڪون هن ڪيهر ڏوهئون، يار و سار سڀيوئي
(۱۶)

تون آڪين اڏي آه نهين، مڏي ويڪن ٻاجه نه سڙدي
ڏيڪان تان ڏک ڏور ٿيون، نا ڏيڪان تان مٿين مڙدي
رات ڏينهان آرام نهين، ڪل ڪار و سڙ ڪيئي ڪهر دي
ڄاڻ، هر مير ڪاڻ ٿيڏي، مٿين ڪاڻ ڪيان هرهر دي
سڀسپن سور اندر وڃ ٿيڏي، ڏردي عرض نه ڪر دي
حمل ڪون ڏر ڪار دوا هه، ٿيڏي ليڪ نظر دي

(۱۳) ڪرينداهون= ڪندو هئين. مڙينداهون= مون کي ماري ڏيو هئين. جانن بهت
پرينداهون= گهڻائي جانا پريندو هئين. منتون ڪندو هئين. ٿرينداهون= ٺاريندو هئين.
(۱۴) مهر سڀي= ٻاجه سان. (۱۵) هلڏيان چنڊيان- الخ. = گهمندو ڦرلڏو ۽ خوش
ٿي ڪيڏي، توکي ڪهڙو چر ڪ پيو؟ (۱۶) ويڪن ٻاجه= بنا ڏس جي. رات ڏينهان
آرام نهين- الخ. بياض بر اصل ست هن طرح هئي: ”رات ڏينهان آرام نهين، ڪل ڪار نه
ٿيو ڪهر دي“ جنهن جي اصلاح هو حمل خود پنهنجي هٿ اڪرين مٿين ۽ طرح ڪئي آهي.

(۱۷)

هڪ دل آهيءَ ما تان ٿيئي، مڙ ڪيئون محب! مڙ ٻنڌيئين؟
 ستان ول دل منگدا هوو، دڙ ڪي ڏي ڏر ٻنڌيئين؟
 لاحق نالح جي ٿوڻ ڪيئي، سر ڪجهه ستر ٻنڌيئين؟
 هڪ حمل نال اينوين، ڪي هر ڪنهن نال ڪر ٻنڌيئين؟

(۱۸)

ٿيڻ ڏي درد فراق ڪنهن، هٿي چاڪ اندر وڃ چڪڏي
 ڪڏان منهن محبوب نه ڏکاليئي، سال ٻئي لنگهه سڪڏي
 بيان سڀ طلبان ترڪ ڪيئي، طالب هون ٿوڻ هڪڏي
 حمل! هزار ڪرين جي هلي، تان پي نمن لڳي نا لڪڏي

(۱۹)

وقت لنڊائي، لال آساڏي سڏي جيڪو فرمايئي:
 ياد نه آئي
 واعدو پار وفا ڏي ڪيئي، اها آپ پلايئي:
 ياد نه آئي
 جاني! وقت جواني دي ول چشم ڪڏان نا چايئي:
 ياد نه آئي
 حمل نال ڪڏان نا ڪنهن ڏينهن ڪڙ ڪي ڪل آلائي:
 ياد نه آئي

(۲۰)

حال حوال سڀو سڻ ساڏا، دلبر! جي دل لائين
 تان چوڙ ڏاڍيان ڏرين خدا ٿون، پيرين ٻو بخشائين
 آهنون آپ گواهه ٿيون، تين عالم وچ سڏائين
 حمل نال هميشان پڄين، چشمان جاءِ آلائين

(۱۸) هٿي چاڪ اندر وڃ چڪڏي = الدر بر قت چڪن پيا. نين لڳي نا
 لڪڏي = لڳل اڪيون لکن ٿيون - عشق لڪي ٿو سگهي. (۲۰) الئين = ڪالهائين.

(۲۱)

سؤال ڪر ڀنڊ، ۽ سال ڪٿي، ڪو سائيل دا سئو سؤال سائين!
 گهوڻو ننگهت ڪول غريبان "ڏٺه" ڪر پال، آڪين چا پال سائين!
 ٽيڙي لاڪون نيئنه ليو سڙي، مے تان سال سنڀال سائين!
 ول لا حال حوال پڇي وئي، ابھ عجب ٿساڏي چال سائين!
 اهيئن ٽيڙي لاغرضي دي، مے مائيھيان وچ مقال سائين!
 هن نال حمل خوشحال رهو، ڪڏ جال آئين "ڏک نال سائين!"

(۲۲)

قُر دل يارا فقير ڪيئوئي، تون در ڪڙي سوالِي
 ڏيو ڏي کالي
 دوست! تڙا ديدار منگون، بي ميا، ميلڪ، نه مالي
 ڏيو ڏي کالي
 بوسه دي چا بيڪ ڏيو، تان سوالِي وڃي نه خالي
 ڏيو ڏي کالي
 حمل دا ڪجهه، حال پڇو، جو ڦيردا مسست مولي
 ڏيو ڏي کالي

(۲۳)

سُهڻا يار ساوڻا! ڪجهه تان ميه ڪيئون مڙ پالو پي
 گهوڻو ننگهت ڪول غريبان "ڪون" ڪجهه مڪڙا محب! و کالو پي
 درد مند "ڏٺه" چمان چا، ڪجهه ڏيڪ آئين "ڏک نالو پي
 ڪر ڪر واعيد ۽ ورهه ڪٿي، ڪو سڻ پيا! تان هالو پي
 لام حجاب، حمل سون بهه ڏون چار گهڙيان ڪڏ جالو پي

(۲۴)

بخت پريا! ڪجهه پال، اسان "ڏٺه" چينچل چمان چايو
 تھين سيڪايو

(۲۱) اکين چا پال = اکيون کڻي نهار. اھين ٽيڙي لاغرضي دي - الخ. اصل پڙهڻي بياضر
 پر هن طرح هئي: "اھين ٽيڙي لاغرضي دي، مے ڪل وچ قيل مقال سائين" جنهن جي
 اصلاح حمل خود پوءِ پنهنجي هٿا ڪرين، ٻين طرح ڪئي آهي. (۲۲) تون در ڪڙي سوالِي
 = اسان تنهنجي در تي سوالِي بيٺا آهيون. بيڪ = خيرات. (۲۳) سلوڻا = نمڪ وارا - پسند يده
 وٺندڙ. پيا! = اي محبوب! حمل سون = حمل سان. (۲۴) چينچل چمان = سهڻيون اکيون.

ڏنڊ آنار جـ واهر ڏاڏـ، مـوتـي، مـرڪ ڏـڪـايـو،
 نهين سڪايو
 سُهڻـ مَنهن مَهتاب آئون، چا گهڻو گهٽ گهٽ ڏاڏـ لايـو،
 نهين سڪايو
 حمل ڪون هيڪ واري پي، چا لال ڪچي ڪل لايـو،
 نهين سڪايو

[فصل ۶-]

مجازي عشق جون مهميزون

[۱]

مار مجازي موکيا ڪيٽا، نيمٺان نيٺند نه اونڌي
 رات ڏينهن آرام نهين، دل غم وچ غوطي ڪونڌي
 گل ڪلاب آئون مَنهن تيڏي، پنڌور وانگئون هتي پونڌي
 حمل! هن سڪ سائين ڪيٺان، نهين اندر وچ مونڌي

[۲]

سُهڻي سرڪش سخت ڏيڻدي، ڪنهن تي خيال نه آئن
 خوابي دے خود خيال ڪئون، ڪوئي آپ جيها نا چائن
 شاه گداگر ڏوڻهين برابر، هيڪي قدر سڃاڻن
 حمل جيهر هزار تينهنان در، باجهه خريد وڪائن

[۳]

سُهڻي صورت سُهڻيانڌي، تين سُهڻي سڀ وچ سُهڻندي
 سُهڻي سُهڻيان نال آڻيندي، ڪوجهر وڻن لڻندي
 سُهڻيان نون سڌ ڪول پلهندي، ڪوجهان نون پئي ڪنهندي
 حمل! هن اندر دے ڊروهي، باهر ميڙي مَنهن دے

[فصل ۶-] [۱] مجازي = عشق مجازي. گل ڪلاب انون مَنهن تيڏي = تنهنجي
 گل ڪلاب جهڙي چهر مٿان. پونڌي = گهرا پئي ڏي. نهين مؤلدي = ماري نٿي.
 [۲] باجهه خريد وڪائن = بنا مله جي وڪاڻا آهن. [۳] اليندي = ڳالهائڻ ٿا.
 وتن لهندي = دانهون ڪندا وتن.

[۴]

مُنهن: دا مِلِوُڙا دِل دا ڏاڍا، هَلَسَم دومت پِيو سَ
 کيل کي، خوش ڪَتر نِيئَس دِل، سو جالي ڏيک جِيو سَ
 اِيچِين بے پرواه، ٿيا، هَس پَس پَسِيَمَان ٿيو سَ
 حمل هُن ارمان ڪِيها، جو وِستُون ڪالِه ڪِيو سَ

[۵]

مَئين ڏيکان، اوھ ڏِيڊا ٺاهِين، ڏيک مِيڪُون، مَنهن ٿاڻے
 نِيئِي رَتِي رحِم آندَر وِچ، نال خُودي خود خِيالے
 جِيئون جِيئون آزيان عرض ڪران مَئين، تِيئون تِيئون تاب ڏِ ڪالے
 حمل! هِين مَحَبوبان دے، ڪے قلب ڪُڙايے ڪالے

[۶]

مار ڪيا، مَنوَاه ڪيا، ڏے بار بَرِه سَر ٻاري،
 لاڪَر ٻاري
 هَس ڪيا، دِل کَس ڪيا، بيڪَس ڪئون بيڪاري،
 لاڪَر ٻاري
 ڪيل ڪيا، آيل ڪيا، نا ميل ڪيا هُئے ٻاري،
 لاڪَر ٻاري
 چوڙ ڪيا، دِل تروڙ ڪيا، مَنهن موڙ ڪيا گز ماري،
 لاڪَر ٻاري
 سَت ڪيا، مَنهن مَت ڪيا، ڪَر گهٽ ڪيا گهٽ گهاري،
 لاڪَر ٻاري
 موھ ڪيا، ڪَر ڊروھ ڪيا، بے ڏوھ ڪيئَس بيزاري،
 لاڪَر ٻاري
 ياد نڪا فَرِياد مِيڏي، نا داد، تہ ڪا دِلداري،
 لاڪَر ٻاري
 نال حمل ڪا ڪالِه تہ ڪا، نا حال پُڄيس هِيڪواري،
 لاڪَر ٻاري

[۵] ڪُڙايے = سخت . [۶] منوَاه ڪيا = مچائي ويو . گز ماري = تير هڻي . گهٽ
 گهاري = جدا ڪري .

[۷]

هَسَ کَیْتَا، دِل کَسَر، کَیْتَا، بیوَس، مِیْرِ دِل هَوِیْ
اوڙے، هاڙے هوون پتچاران، لوکان دے وچ لوئی
جیھي مَنین نال سڄان کیتی، دشمن کرے نہ کوئی
حمل! هُن محبوب ٻينان، ٻيا ڪڙن ڪرے دلجوئی؟

[۸]

آک کَیْتَا وَل آيا ناهين، بار کَتهين ڪَم جهليئا
با وَت ايڏے اوڻ ڪينون، ڪينهان پليٽان پليئا
نا آپ آيا، نا سڏ سنيها، نا کوئي قاصد گهليئا
يا تان يار ويسار ٿيئا، يا راه رقيب ملين
وانان تڪ تڪ ويل لنگهي، تين سڄ آئون آئيئا
حمل! روح ماهي نال ميڏا روز آزل دے رليئا

[۹]

دلبر دا ديدار سدا، دِل رات ڏينھان هُسي منگے :
رَب ڪَنُون ٻيا مول نہ منگے
لاھين آساڏي ال کلي دے، يار ڪنھين ڪر لنگھي :
تان ڪڻ ڪوان ٿي ڪر لنگھي
خون ڪري پندے خوف آ، ٿيوس، اُسا ڪو دِل سَنگے :
جو سڻ آه آساڏي نہ سَنگے
حمل نال هميشه ياروا يار ملن رڪرنگے :
دشمن دُور ٿيُون دورنگے

[۱۰]

ت سالگے ڪهڻي ڏهاڙے، دلبر و پڙهے وِسَ کَیْتَا
آه وِسَ کَیْتَا، دِل کَسَر، کَیْتَا، نا جاء تڪاڻا ڏس کَیْتَا

[۷] لوکان دے وچ لوئي = آڙ ماڻھن ۾ ڪيلا دار ٿيس. [۸] نا کوئي قاصد گهليا =
وري ڪو قاصد موڪليائين. يا راه رقيب ملين = يا رقيب سندس وات جهلي پيا.
[۹] هي بيت پياض جي هن نسخي ۾ ڪونهي ۽ اسان کي پنهنجي ڪاغذات مان مليو
آهي. لنگهه = ۱. گذري ۲. مڱهار. سَنگے = ۱. زخمي ڪري. ۲. ڇڏي.

ڪَڙ وَسَ ٿَڪَسَ، پِيوَسَ ٿِيَسَ، نسا وَسَ لَڳا، پِيوَسَ ڳيَا
چا مَسَ، ڏُڪِ ڏُڪِ مَسَ لِيڪِيَسَ، مَسَ قاصد ڏُڪِ رو نَسَ ڳيَا
پَسَ حمل سُونُ هَسَ رَسَ ڪَڏانُ، نا لاه، قلب تون ڪَمَنَ ڳيَا

(۱۱)

دِل وڃ آڪِيَسَ عرض ڪَڙيسانُ، مَنهن تے تاب نہ جَهلانُ
ويڪڻ نال وِسير سَپَ ويٺندِيانُ، جوڙ وِجانُ جے ڳَتلانُ
ڪَڏنہ جَهلے تِيڪِ تاب، ڪَڙے جِڻ فوج حُسن دي هَتلانُ
حمل! حال حال اِيهو، ڪَنهن نال سَڄن ڏَنه ڪَنهلانُ

(۱۲)

دِل ڪُون پَهُونُ دِلاسے ڏِيوانُ، رَهے مَول نہ رَهندي
آڪِيَانُ ڪِنون اولے وسدا، ايڏا سول نہ سَهندي
سامه پَسامه ڪِنون نيتِ نِيڙے، لوچِي مَول نہ لَهندي
حمل! حبيب دے ڏِڙے باجهُون، ناه نہ پَنے ڪَنهن لَهندي

(۱۳)

قاصدا ڪول سَڄن وڃ آڪِيَنُ، ساڏا حال سَپوئي
ڪَڙ ڪو پال سَنپال سَگهي لَه، تُون بِنَ حال نہ ڪوئي
سال ڪَڙ لَنگهه، حال نہ پُڇِيئي، نا ڪوئي حال مَتوئي
حمل دا پِيي حال آهيو هے، جيڪو حال ڏِڙوئي

[۱۴]

قاصدا ڪول سَڄن وڃ آڪِيَنُ ساڏے سَپَ سَنپهه
لَڳي لاڳاهے چوڙ، لَڳياسے تُون ساڄن دے سَهه
دامن دي لَڇ پال پيارا جِيهه هِيئون تَهه
حمل! حال سَڏا وِڃ آهے، پَنے قاصد مَنجِيئے ڪَهه

- [۱۰] مَسَ قاصد ڏُڪِ، رولس ڳيا = قاصد (منهنجا) ڏُڪِ پَندي، روئي پڄي ويو.
[۱۱] جوڙ وِجان جي ڳلان = جهڪي ڳالهيون جوڙي وِجان. ڳهلان = موڪليان.
[۱۲] پَهون = گهٽائي. اڪيان ڪَنون اولے وسدا = اڪين کان پري ٿو گذاري.
لوچي = پيڪار (دل). باجهُون = ڏسڻ بنا. [۱۳] ڪرڪو پال = ڪا پلائي ڪري.
مَتوئي = موڪليني. [۱۴] ڪول = نزدڪ. سَهه = اميد آسري تي. منجِيئے = موڪلڻا.

[۱۵]

حال حوال سڄڻ ڪون سڏاڏا، ٻاڏي! نه هڻڻ چائين؟
 سڀ سڻائين؟
 پهلون سِر هٿ ٻهرين وڪ ڪر، ٻاڏ ڪڇي وڃ پائين؟
 سڀ سڻائين؟
 جو ڪڇهه آڪان آڪ سڻايان، لڪ لا هڪ لڪائين؟
 سڀ سڻائين؟
 درد فراق مري ديان ڪالهين، سر جن ڪون سمجهاين؟
 سڀ سڻائين؟
 خواب خوراڪ خوشي ڪٿي تون بن، جوڙ ٻئي غم جائين؟
 سڀ سڻائين؟
 هر هڪ وڃ حضور حمل ديان، آزيان عجز آلائين؟
 سڀ سڻائين؟

[۱۶]

دلبر دي دل سخت ڏٺوسه، به ٻرواهه جاپيندا
 نا ڪجهه ڪنهندي ڪاڻ ڪڍي، نا ڪنهندي نال آڻيندا
 سٽس هزار سلام ڪرن، تان نهين سلام واپيندا
 حمل! وڃ هميشان تنهندي پل پل پير مٽليندا

[۱۷]

دلبر دي دل صبحي ڪيٽوسه، نهين آسان ڏانه وڌي
 نا ڪجهه ٻولي، نا چٻ چواري، نا ڪا ڏيو وڌي
 مڏي تنهن محبوب ڪيٽي، ٻئي رات ڏينهان دل ڪڍي
 نا ڪا زاري زور لڳي، تين نا ڪا حجت هڏي
 حمل! هر ڪوئي پوکي چئي، لڪي روز آڏي

[۱۵] نه پڇائين = ليئي پڇائجان. لڪ = ڏرو. [۱۶] جاپندا = گذاري ٿو.

اپندا = ڳالهائي ٿو. [۱۷] ولدي = ۱. وري ٿي ۲. جواب. حمل هر ڪوئي. الخ.

= اي حمل! هر هڪ اهائي چئي ٻيو پوکي جيڪا روز ازل جي لڪيل آهي.

عيلم عقل آ عيشق آڏاڻا، مَسْلَمَ ڪُل ڪِتابي؛
 ميلو شيتابي
 نال حمل خوشحال رهو، هُن مهيٽو حرف حجابي؛
 ميلو شيتابي

[۳]

دلپرا دل ڪُون تانگهه تيڏي، سلا سانگ ٿيڙي ول نهڙي؛
 آء وس واپڙهي
 وريه، آندرو وچ وانان لايان، سولان سَهس سنگهيڙي؛
 آء وس واپڙهي
 پل پل دے وچ پور تَساڏي، هوندي، آلت اوڀڙي؛
 آء وس واپڙهي
 دم دم دے وچ درد مند ان ڪُون، ڏيندا عشق آڪيڙي؛
 آء وس واپڙهي
 دشمن دي دل داغ هوو، جنهن گهٽي نَحس ليڪهڙي؛
 آء وس واپڙهي
 حمل! ويڪ هميشان تيڪُون، ورق هجر دے واپڙهي؛
 آء وس واپڙهي

[۴]

رات ڏينهان هے وات مِيڪُون، نيت ڳالهه تيڏي ڳولن دي؛
 قسم ڏولن دي
 ا مِيڏي دي ڳالهه ڳجهي، پيئس لال نهين ڳولن دي؛
 قسم ڏولن دي
 ماڻه، ٻڌي من موه لیتا، پيا ڏلڪ تيڏي ڏولن دي؛
 قسم ڏولن دي

[۳] سلا سانگ ٿيڙي ول نهڙي = شال تنهنجو رهڻ لڙديڪ ٿئي. آء وس واپڙهي
 = اچي پاڙي ۾ ويجهو ره. سولان سَهس سنگهيڙي = سورن سوين سوراخ (اندر ۾
 ڪري ڇڏيا آهن). اوڀڙي = ڏکيا. اڪيڙي = وٽ پيچ. دشمن دي دل داغ هوو
 جنهن گهٽي نَحس لکيڙي = دشمن جي دل (۾ داغ هوي) جلي ڪاري ٿئي جنهن ناسراد
 وڇوڙا وڌا آهن. ورق هجر دے واپڙهي = معني جدائي جي ڏينهن کي ختم ڪري.
 [۴] مالڪه = ۱. سينڌ ۲. هڪ ڳهه جو قسم - ڏهري جو مالڪه. ڏلڪ تيڏي ڏولن
 دي = تنهنجي گچيءَ ۾ ٻڌل ڪارڪ (ڏولن) جي لوڏ.

سانگ تيڙے سؤ ڪانگ اڏايس، تانگهه نهين ٿولڻ دي،
قسم ڏولڻ دي
حمل ڪون ۾ حب سدا، سير گهول تيڙے گهولڻ دي،
قسم ڏولڻ دي

[۵]

گهليان ٽڪ ٽڪ گهليان ڊاڀرا ڪڏان ٿاوسين اس گهليان؟
ڦير ڪر ڪر ٿروڙ ڀڄڻ گهليان
وليان مڃئون وانگئون سائون، ويڙه انون سير وليان،
تيڙي ڀان ڦير ٿا واکان وليان
تليان ٽون بين ٽپ رهيا، آه ڏے ڏڪان ٽون تليان،
سائين! سوز ٿساڏے تليان
چليان ڀر ۾ تيڙے ڊيان چنڪيان، سائون وريان ٿوڻيان چليان،
حمل! هوش نيتا چڙ چليان

[۶]

يار مينا دلدار سڄڻ! مٿن گهور ٿساڏي گهليان،
مادر گهٽ گهٽ ڏيندي گهليان
ڪاڻ تيڙے سؤ ڪاڻ ڪڏان، مٿن ٻاڻ تيڙے ڇا چليان،
ميٺے ڏيون ٿنڀيان چليان
اوڙے ٻاڙے ٻوون ٻڄاران، سهس هوايان چليان،
تيڙے طعنيان ٽون نا چليان
سڻ ڪر حال حال حمل دا، پيڙ پٺيان سڀ مٺيان،
تيڙے مار مجازي مٺيان

سانگ تيڙے = تنهنجي خاطر. تانگهه نهين ٿولڻ دي = سڪ انداز کان ٻاهر آهي. گهولڻ دي = گهورڻ جي. [۵] گهليان = ۱. گهٽيون. ۲. گري وئي آهيان. ۳. گهٽين ۾. ۴. جتي جو گهٽيون. وليان = ۱. وليون گاه جون. ۲. وري ويون. ۳. وريون. تليان = ۱. هٿن پيرن جون تريون. ۲. تريون، هٿ، نڪ، جهل. ۳. تري يا جلاڻ. چليان = فوجن جا دستا، ٻوڻيان چليان = ڪپه جون ٻوڻيون ۽ ڇپيون يعني ڪٽڻ جو سامان. آڻڻ - ڪم ڪار. چڙ چليان = (حسن جي) تيز فوجن. [۶] گهٽيان = ۱. گهٽي آهيان. ۲. (ماه) گهٽا ٿي ڏني. ٻاڻ = محبت جي تير - عشق. پٺيان = پٺي آهيان. ماري آهيان. لنڊيان پٺيان = رول رکون. سهس هوايان چنيان = اصطلاحاً: ڪيتريون ئي ڳالهيون ۽ ڪيلائون هلي پيون آهن. پيڙ پٺيان سڀ مٺيان = سڀ (زالون جن طعنا ٿي ڏنا) مٺيون پيڙي پٺي پڳيون. مار مجازي مٺيان = عشق ماري مٺي آهيان.

[۷]

ایہہ دل دلبر دوست بیارا! گھوڑ تہیڈے گھین گھئیئے،
 تَوْن دِل لئیئے
 کان تہیڈے سَو کان کڈیاں، ہنڈ ہاں تہیڈے چا ہئیئے،
 تَوْن دِل لئیئے
 توڑے درد فراقان قسسی، ہرگز مَوَل نہ ہئیئے،
 تَوْن دِل لئیئے
 حمل کَوْن مے تانگہ تہیڈی، پی تانگہ کَنوْن دِل تریئے،
 تَوْن دِل لئیئے

[۸]

تہیڈے سَو ز فراق کَنوْن، ہئی جان آندر وچ جہیڈی،
 جانی! آہ سگھا وچ جہیڈی
 جہل ہل رہیئس گھٹان مہین دِل کَوْن، تھین مہیڈے جہل ہل دی،
 ہل ہل ویک تہیڈے کَوْن، جاہیڈی
 قاس رہی، وچ ہاس زلف دے، واس گہڈس ول ول دی،
 ما ہن تھین اوہا ول ول دی
 کتل کتل کٹی دِل کالہ اہین وچ، حال کتران دِل ہڈی،
 حمل! تھین آٹان حج ہڈی

[۹]

درد فراق فیکر سے دِل کَوْن چھت کٹے چوڈاروْن،
 ہک تَوْن ڈاروْن
 کول مہیڈے تَوْن ڍول پھین، تان گھول جسا جینڈ واروْن،
 سیر نا واروْن
 آوٹ دا احسان کَرو، تان دِل دے وھس وِساروْن،
 سور نہ ساروْن
 حمل کَوْن کتل لاء بیارا! توڑے بیار نہ، بیاروْن،
 لوک وِساروْن

[۷] ہئیئے = روکھی ہئی آہی (دل). [۸] جا ہڈی = جا تگھی ہئی. [۹] سر نا واروْن = سر (کی قربان کرل کان) نہ موناہون.

[۱۰]

دلبرہ مے کون درد دتئی بیدرد گیرین تون کیوین :
 وے جُک جیوین !
 میان نون نا مار سائین ! متان "سردے مار" سڈیوین :
 وے جُک جیوین !
 اک : ایہ۔ کنہین مت دتئی، جو رت آساڈا پیوین :
 وے جُک جیوین !
 نام خدا دا من تون، نا کر مال آساڈے پیوین :
 وے جُک جیوین !
 [گڈ ہوون] کنڈ کیئر جیوین، هو نال حمل گڈ تیوین :
 وے جُک جیوین !

[۱۱]

کنہن کون آکان، اک سٹاپان دل دے درد کیشالے :
 دلبرہ والے
 مینے دے وچ سور سچن دے، داغ کیے تے کُل کالے :
 جیون گل لالے
 موہن موہ گیتا من میرا، ڈے کتر یار ڈر کالے :
 بیت نیرالے
 ایہین حسن دی ہاک ہمہ جا، کردی قیل مقالے :
 وچ بنگالے
 اور آکین دے دؤر کنون، لت کاؤن غم غزالے :
 قیرن ریسالے
 رجلیں دی رفتار کنون، کتے چینچل دے چک چالے :
 وہم وچالے
 مے کون پی تنہین محب میں دی، ہر دم سیک ستپالے :
 خوض خیالے

[۱۰] میان نون = من کی۔ سردے مار سڈیوین = من کی مارینڈ سڈجین۔
 [۱۱] لت کاؤن غم غزالے = ہرڈ بہ انہی حسرت و ارمان پر آمین۔ رجلیں دی
 رفتار = پیرن (رجل = پیر) جی نور۔ چینچل = ہائی۔ وہم وچالے = ارمان پر آہی۔

حمل ڏٺه هڪواريءَ جي ڄا مِهر ڪئون مٿو پالے :
ڪل غم ڏالے

[۱۲]

ڏينھون ڏينھن ڏهاڙي ٿيڏا، ڀرہ ٻوٽا ھے باريءَ :
بے اختيارِيءَ
روز مَره شب روز ڪرے، دل سوز ڪئون سؤ زاريءَ :
بے اختيارِيءَ
ساھ ڪئون سڪ سو گھي مائي پير، آخر ٿئي اڻھاريءَ :
بے اختيارِيءَ
حمل پي ھوشيار آھا، پر نينھن ڪيئي ڀر واريءَ :
بے اختيارِيءَ

[۱۳]

نيھن ٿساڏا شينھن وانگئون، مٿن ٽنڀرے لاءِ ٺپا پيا :
ڀڄرے پاپا
تراڏان ڏے ٽرپ ٻاهر پيا، نا سينے وچ سڀا پيا :
گاوڻ آيا
ھوش ڪيا خرگوش وانگئون ڇٻ، جوش ڪنبائي ڪا پيا :
صبر سڏا پيا
آلت ٻلت ٻئي ٻوٽا ڀرہ دي، محبت مينھن وسڻا پيا :
ڪر ڪر سا پيا
حمل ھوسي سڏ ٽينھان ٿون، عيشق جينھان سِر آيا :
توڙ لڀا پيا

[۱۴]

تھين نہايت نينھن ٿيڏے دي، نا ڪا ڀرت ٻڃائيءَ :
سچ ڪر ڄاڻي
توڻن توڻن سڪ سِر سڏا، نا ٿيندي ڀرت ٻڃائيءَ :
سچ ڪر ڄاڻي

مڙپالے = موٽي ڏسے. [۱۳] تراڏان ڏے ٽرپ ٻاهر پيا = وڏا آواز ڪري ٺهي ٻاهر آيو. خرگوش = سھو (جانور). جوش ڪنبائي ڪا پيا = جوش بدن کي ڏکائي ڇڏيو. صبر سڏا پيا = صبر هليو ويو.

صَبَر آرام نيسے سڪ ساعت، جَنانُ دل دَرْد رَنجائي؛
سَچ ڪَر ڄاڻي
حمل ڪُون هَر ويلے هے، هُن تيڙي قُوت ڪيهاڻي؛
سَچ ڪَر ڄاڻي

[۱۵]

تَهين نِياهُو نال ڪهين دے، صُورت سُونهن سَدائين؛
سُهڻا سائين
اِيهَو چُٽڪا چار ڏهاڙے، جوين جَواني تائين؛
سُهڻا سائين
آخر خُوبي خاك ٿي سِي، مَئين سُن تان سَچ آڪائين؛
سُهڻا سائين
حمل جو دم جيئندا هے، نا صُعبَت ڪاڻ سِڪائين؛
سُهڻا سائين

[۱۶]

يار تِساڙيان ياد آسان ڪُون، دَم دَم دل وِچ ڳالھڙيان
تَهين وِسرديان وقت ڪَنهين، جے گهڙيان آسان ڪُڏ جالڙيان
اَوَّل عِشق اُٿالِيئي آهے، ڏے ڏے يار ڏِڪالڙيان
اَڪ ڪيُون ”وَل مِلْسُون“ سے تُون ڳالھڙيان نا ٻالڙيان
ڏيک تيڙي لاغرضي، ڏينديان مِھڻے سڀ مَنهن ڪالڙيان
هُن حمل ڪُون هڪواري ميل، تان سَرَن رَنان رَهسالڙيان

[۱۷]

اَڪ ڪيُون وَل آيُون نانھين، دوست ڪيئتي مپ سَردي؛
تُون بِن تَهين ڪهڙي هڪ سَردي
هَڪ هڪ وِچ پَرچين رُسِين، پيٽ اينوين هے ڪَردي؛
تون سَن ڳالھه رقيب نَ ڪَردي

[۱۵] نِياهُو = هميشه نِباھيندڙ. [۱۷] مپ سَردي = اهو جو سڀڪي (توڪي) سري
سگهي. ڏاڍائي. ڪهڙي هڪ سَردي = هڪ ڪهڙي ب (توڪان سواءِ) گذارڻ مشڪل
ٿي ٿئي. پيٽ = ڀرت. محبت. ڪردِي = ۱. بگڙي ٿي ۲. خر يا گڏھ جي.

ڏوري پا ڇا ڏاه ڪيٽوئي، دُرست هوئي دل بردي؛
 ما تان تهنڊل تئون دلبردي
 حمل ڪون تئون دوست پنان، هه طلب نه سيم نه زردِي؛
 هيئي طلب نسييم نظردي

[۱۸]

جيئند، پارا جدا لا جالون ڏينهن عمر گڏ گهارون؛
 شڪر گذارون
 دم دم دلبر ڏيڪ ٽيڪون، منڊار مينا سن اوارون؛
 شڪر گذارون
 ڪر ڪر ڪالهيڻ ڪجهه آدر دريان، دل تون درد آزارون؛
 شڪر گذارون
 نال حمل خوش حال رهو، جيئند چئي آڻڪ آزارون؛
 شڪر گذارون

[۱۹]

سها ڏيڪ ام، سيڪ لاهي مئين، سيڪڏي عمر گذاري؛
 توبه زاري
 جيئون ڏيڪان تيون سيڪ ڪهڻي، مئين ڪيڏي وچان وڃاري؛
 توبه زاري
 سيڪ ڪهڻي تين صحبت نولي، ماريا امين مونجهاري؛
 توبه زاري
 پاڪان نال ويريت لڳي، مئين بيڪاري بدڪاري؛
 توبه زاري
 ڪنهندي هه نه، آو شالا انجيهي بهتراري؛
 توبه زاري
 حمل موسيٰ سڏاهين ڪون، جا دل عشق آزاري؛
 توبه زاري

ڏوري پا ڇا ڏاه ڪيٽوئي = عشق جي ڏور (مون کي وجهي) تو ڏاهپ ڪئي آهي.
 هوئي دل بردي = دل غلام ٿي چڪي آهي. سيم نه زردِي = نه چاندي نڪا سون
 جي. نسييم نظر دي = ديدار جي هير جي. [۱۸] جالون = اسين (يعني آڻ) نه گذاريون.
 آڻڪ = اوکائي. تڪليف.

[۲۰]

دوست! تيرے ديدار گيتے، مٺين' سيڪندے عمر گذاري،
 آ هيڪياري'
 مٺين' مشتاق مهوس دا، ڪو غور ڪرو غمخواري،
 آ هيڪياري'
 ڏيک مٽڙي ڏک، ڏيوو ڪا تان' دوست مٺا دلداري،
 آ هيڪياري'
 حمل دي' ڪا حج' نهين، هه تئون' در' توبه زاري،
 آ هيڪياري'

[ڪافي]

ڪجهي' ڪجهي' ڪا جا لئون تئون' لائي
 ووه ووه، ووه ووه، ٿئي وات وائي

۱. اوڙا پاڙا لوڪ ٻيگمانه- راتين' ڏينهن' ڏيون طعنہ
 ڪلا غيت تيڙي چم مٺين' سير ته چائي- ووه ووه.....
۲. رم جهم راتين' نيٺان' نيند ا آوه- تارے تڪ تڪ لا رات وهاوه
 ڪائي ڪانه سجهه ڪار گهر دي ڪائي- ووه ووه.....
۳. جنهن ڏينهن تيڪون' ڏاهر دوست پيارا!- تنهن ڏينهن ماريا نينهن نقارا
 سن رهيا سيڪو ماء ٻيو پيڻ پائي- ووه ووه.....
۴. حال حمل دا معلوم تيئون' تئون' بن' آڪ! پيا آڪان ڪنهن نئون'
 ڏڪان سولان' مٽڙا ڪونهين' حال پائي- ووه ووه.....

[فصل - ۸]

دلبر ۽ منهنجون راز و نياز جون ڳالهيون

[۱]

طرح طرح ديٺان' ڳالهيئن' مٽيڪون' دل وچ مٺي' هٿن' ديٺان'
 نهين' ڏسڻ ديٺان'

[۲۰] مهوس = اهو جو سون ۽ چاندي ٺاهڻ واسطي طرح طرح جا نسخا ڳولي ۽
 حيران ٻيو ڦري- حيران سرگردان. حج = حجت- دعويٰ. [ڪافي] لوڪ ٻيگمانه =
 ڌاريا ماڻهو. ڏڪان سولان = ڏڪن سورن (م).

هڪڙيان ڏور ضرور ڪئون، وت ڪي ڪول وسڻ ڏيان؛
 تهين ڏسڻ ڏيان؛
 هڪڙيان درس دل لاسي واليان، هڪ وت نيٺ نسيڻ ڏيان؛
 تهين ڏسڻ ڏيان؛
 نال حمل گفتاران ڪيٽينان، دلبر دليهن ڪسڻ ڏيان؛
 تهين ڏسڻ ڏيان؛

[۲]

درد فراق نڪر ڪر موان، جان جگر وڃ جڻي
 ساري رات ڪڙا سڙ ڪاوان، دلبر دے در آڻي
 ڏيک مڪون ڏر ڪڙاڙهن ڪيٽي، ڪڙي ڪوڪارڻ ڪڻي
 تنهن ڪڻي تون قربان حمل جنهن دوست جنگائي سڻي

[۳]

سڻي لوڪ سڄي لنڪه آيا، نال ٻڪل دے ٻڪ ڪڙي
 لوڪون لڪ ڪڙي
 چنڊا چنڊا پهنڊا آيا، سامه سمورا سڪ ڪڙي
 لوڪون لڪ ڪڙي
 ٻاجه ڪئون آ پينا مڙي جهولي دے وڃ جهڪ ڪڙي
 لوڪون لڪ ڪڙي
 حمل ڪون ڪٽل لاء ڪير هائيان ٻاء چٽيا ول جڪ ڪڙي
 لوڪون لڪ ڪڙي

[۴]

ڏردي، تين لڪ ڏهندي تيڪون، لوڪ ڪئون لاچاري؛
 ڦر دے چاري
 هڪ فراق ويڇوڙا، ڏوڄها بار ڏيئي سڙ باري؛
 تين سڙ باري

[فصل ۸-] هڪڙيان = يعني هڪو يون گاليون. ڪول وسڻ ڏيان = گڏ گذارڻ
 جون درس = پوريون. نسيڻ ڏيان = پڄڻ جون. [۲] سڙ ڪاوان = سور سهان ۽ ڦيران.
 [۳] ٻڪل = مٽي جي ڪپڙي سان (عورت) جو مٿن ڍڪڻ. چڪ ڪڙي = ليڪي
 چي. [۴] ڦر دے چاري = چوڪيدار ٻيا ڦيرن.

سَهْسَ هَزار قَتِيئِ مَسِينِ ذَرِيئِ، تَيِذِ عِشَقِ آزارِي؛
 تَوْنُ در زاري
 حمل دا سِرِ صدقِ تَوْنُ تَوْنُ، وَلَ وَلَ وارثِ واري؛
 تَهِنُ لَكَ واري

[۵]

لَجِ دِي ماري، لوڪ ڪَنُونُ مَسِينِ لُڪُڪِ ھايانِ لِيئِ،
 هڪ تَوْنُ لِيئِ
 مَسِينِ آزيانِ عَرَضِ ڪِيئِ، "قَوْتُ" نَ ڪا وَلَ "جِيئِ"؛
 نِيرُ جِيئِ
 مَسِينِ مِسڪِينِ لِيمايِ دِي، ڇا نَ ڪر دِلَ تَهِيئِ؛
 سا تَوْنُ ٻِيئِ
 عَجَبُ جِيئِي هڪ جَالِ حملِ دِ نالِ خودِي تَوْنُ ڪِيئِ؛
 رَمَزَ رَڪِيئِ

[۶]

يار سَچِ دِ آلِ ڪِيئِ، وَلَ وَلَ گهٽانِ وَلَ؛
 مَنَ وَلَ وَلَ گهٽانِ وَلَ
 دلبرِ دِ ديدارِ ڪَنُونُ؛ دِلَ ڪَوْتِ ڪوئي ٻلِ ٻَلِ؛
 ٻَلِ ٻَلِ ويڪَ ٻيٽا ڪُونِ ٻَلِ
 عاشقِ شُدِ شوقِ شِڪَسْتِ، دلبرِ دا دَرِ مَلِ؛
 دلبرِ دَرِ دانِ دا دَرِ مَلِ
 حملِ ڪُونُ مَسِينِ ساهِ آندَرِ وِچِ، مِيڪَ ڪَڍِ ڇا سَلِ؛
 تان ٻي مِيڪَ نَ ڪَنهن ڪُونِ سَلِ

ول ول وارث واري = وري وري گهورڻ. [۵] لئ = ۱. ليا۔ جهاٽيون ۲. لاءِ۔
 خاطر. ۳. "قوت" نه ڪا ول "جيئ": نرجا جيئ = (جواب ۾) لڪا "قوت" لڪا
 "جيئ" آهي (يعني ڪا به ورندي ڪالهه ٿي ملي) ت (به مون جهڙو) ليرجو (= ان
 ورج۔ ٻي اثر) ٻيون ٻاهي. نه ڪر = نپي ڪري. دل لپي = دل سوکهي ڪئي آهي. تون
 پي = تو محبوب. خودي تون ڪي = (تون) خودي مان خماريو (وتين). [۶] گهٽان
 ول = وراڪا ٻيو وجهان. من ول ول ول وچ ول = ستان وري انهيءَ وراڪي جي وري
 وري ٻوي. ٻل ٻل = هڪ گهوڙي به ٻري هڻائي. ٻل ٻل ويڪ ٻيٽا ڪُون ٻل = ذري
 ذري محبوب کي ڏسي ٻئي (دل) تبڳي. شوق شڪستا = ڪجوا ماريل. درمل = درجھ
 ٻي. دردان دادرمل = دردن جو دارون آهي. سلي = ۱. انگور ۲. ظاهر ڪري.

[۷]

دوس گئے ہر دیس، شالا! ول دیس وطن تے ولتن۔
 کتر کتر کالیہین یاد سچن دریان، کچھ اندر دے کتن۔
 ہل ہل پور اندر وچ ہونڈے، کونہ پوران ٹون ہلتن۔
 حمل! ہن محبوب میارے، غم درد آسان تون تلتن۔

[۸]

دوس بینان فیردوس نہ ویسٹون، جان قیر دوس نہ آسی؟
 تہن کتل لاسی؟
 حوران باغ قصوران کٹی، بیہشت نہ من کون پاسی؟
 پی ہما پی؟
 رات ڈینھان رحمان اکے، ہے عاشق اہم ارداسی؟
 ٹی کتر عاصی؟
 حمل نال ہمیشان شالا، جانی جاء خلاصی؟
 ٹی گڈ ہاھسی؟

[۹]

ہل ہل یاد بیتارے دیان، ہن مینکون مسست متالان؟
 موز مینالان؟
 کولیان تے چڑھ کانگ آڈینڈی، قیر قیر ہینڈی قالان؟
 ول ول پالان؟
 درد آندوم اندر دے جے وت کتہ مٹین، ڈک ڈکالان؟
 ڈوگر ڈالان؟
 حمل! ہیر امید اینھا، جو نال سچن گڈ جالان؟
 تہن ڈک ڈالان؟

[۸] قصوران=محلان۔ نہ من کون پاسی=دل کی نہ سیانئیدو نہ وئندو۔
 پی پاسی=(ہی من) محبوب جو پاسی آہے۔ رحمان اکے=رب آڈو۔ ارداسی
 =عرض کندو۔ ٹی کتر عاصی=ہک گنھگار بنجی۔ گڈ ہاھسی=گڈ بھسی=گڈ جی
 ویہندو۔ [۹] ول ول پالان=وری وری راہ لھاریان۔ ہر امید=امید اتر۔

[۱۰]

قِرْ قِرْ قَیْرِ یُدَارِ وَا نِکُونُ، مَثْنِ دَمِ دَمِ تَوْنُ دَرِ آوَانُ؟
 قَیْرِے پاوانِ
 صِفَتِ، نِثَاءِ، سِتَابِش تِیْذِی، کَلِی کَلِی وَجِ کِیَاوَانُ؟
 لَوکِ سُنَاوَانُ
 هِمِ اَمِیدِ اِرَادَا اِبْهَو، تَوْنُ دَرِ کَمِ کَمِ آوَانُ؟
 ہر جے پاوانِ
 حَمَلِ! حِلِے نَالِ کَنھِیُنْ، وَجِ مَنِ مَنِ دَوَسْتِ مَنِ آوَانُ؟
 مَنِ، مَنِ، مَنِ پاوانِ

[۱۱]

جَنھِیُنْ دَمِ دَلِیرِ یَادِ کَرِے، مَثْنِ تَنھِیُنْ دَمِ حَاضِرِ تِیْذِی سَنَانُ؟
 تِیْنِ مَثْنِ جِیْ سَنَانُ
 رَنجِ رُسَاہِیْنِ چَوڑِ، کَرِ یَسِی مَحَبِ مِیْیَانُ مَجْزِیْ سَنَانُ؟
 تِیْنِ مَثْنِ جِیْ سَنَانُ
 قَتِیْمِے قَتِ فِرَاقَانُ دے، وَلِ سَہْجِ کَنُونُ مَثْنِ سِیْ سَنَانُ؟
 تِیْنِ مَثْنِ جِیْ سَنَانُ
 نَالِ حَمَلِ کُذِ هَوَسِی شَالَا لَوکِ کَرِ یَسِی رِیْ سَنَانُ؟
 تِیْنِ مَثْنِ جِیْ سَنَانُ

[۱۲]

نِیْذِے نَالِ کُجْھَانُ کَرِے کَالِیْھِیُنْ کَرِ تِیْیَانُ هِیْنِ کُذَاھِیْنِ؟
 سُنُو جَڈَاھِیْنِ
 دَوَسْتِ اَتِیْ کُونُ، ہَمْ دَوْرِ سُنِیْ سَنَانُ، دَرْدِ تِیْذِے دِیَانُ دَاھِیْنِ؟
 سُنُو جَڈَاھِیْنِ
 وَاھِ تِیْذِے بِنِ وَاھِ اَتِیْھِیْنِ کَا، وَاھِ ہَتْذِ یُمِی کُلِ وَاھِیْنِ؟
 سُنُو جَڈَاھِیْنِ
 حَمَلِ! دے اَحْوَالِ اَدْرِ دَا، ہَوَسِی قَدْرِ تَڈَاھِیْنِ؟
 سُنُو جَڈَاھِیْنِ

[۱۰] ستایش = تعریف. کمر کماوان = پورھو کریان. ہر جے پاوان = ہر جیکڈھین
 . مقبول ہوان. من من = میجائی میجائی. من، من پاوان = من (سندس) دل (کی) ولان.
 [۱۱] سہج گنوں = خوشی منجھان. سیسان = سببند پس. [۱۲] ہڈی کُل
 واهین = سب واهون بند کری چڈی.

[۱۳]

هڪ ڏينهن دلبير درس ڏي ڪاليا، ترس ڪٿا تيل تائين؛
 سر جن سائين
 نال آدب مٿين عرض ڪيئا، ڪي سوزون سٿس سدائين؛
 ڪر درجائين
 تڏه ڪاڻ فقيري هاڪي، ڪيتر شهر گدائين؛
 ميدو ڪڏاهين
 پيرين ديان، تون هي ۴ پسن ڪون، مٿس سؤ مٿائين؛
 مفت متاعين
 ڪرم ڪنون ڪٿو نرم آلايس، پال لڪين لڪ پائين؛
 سؤ ڪڻ ڪائين
 هڪ دم دے وڃ درد ڪي، تنهن نافع نڪ آدائين؛
 ميت مدائين
 حمل ڪون خوشحال ڪيئا، تنهن اوڻ دي ڪر ”آئين“؛
 بخش خطائين

[۱۴]

دلبير آڪيا هڪ ڏهاڙي، ”آه تان ڪالهه آڪائين“.
 آڪيتر: ”آڪ جيويون فرمائين“
 ”هڪون ڪٿا نغز نهايت“ سمجهه سڏن دل لائين“.
 آڪيتر: ”آڪ جيويون فرمائين“
 ”هر جاءِ ڄاڻين آپ آهو هي، سڀ ڪون سڏ تون سائين“.
 آڪيتر: ”آڪ جيويون فرمائين“
 ”حمل! حر حسين حسن دا، رک تون سوز سدائين“.
 آڪيتر: ”آڪ جيويون فرمائين“

[۱۵]

دلبير آڪيا هڪ ڏهاڙي: ”حال سٺا هيڪياري“.
 آڪيتر: ”صدق ٿيوان سؤ واري“

[۱۳] درس=درسن-ديدار. فقيري هاڪي=فقيري اختيار ڪري. تون هي ۴ پسن ڪون=تو محبوب جي ديدار خاطر. مٿائين=مچائون. مفت متاعين=بي انداز مال متاع (جون مچائون). پال=ٿورا. نافع=نفعو ڏيندڙ. ليڪ ادائين=نيڪ آدائين واري. ميت مدائين=مدايون ميني. ”آئين“=”هاڻو“. [۱۴] نغز=لهابت صاف.

رات ڏينھان غمناڪ ڏسیند ٿين، مڻ تون لاه موانجھاري.
 آکيئمر: "صدق ٿيوان سؤ واري"
 اوسون مول نه رهسون توڙي چغل هوون ڪي چاري.
 آکيئمر: "صدق ٿيوان سؤ واري"
 حمل! هو خوشحال سدا ٿيا تون نال لطف لغاري!
 آکيئمر: "صدق ٿيوان سؤ واري"

[۱۶]

دلبر سان ڪون سنڌ آکيا: "آج رات سان ڪن ٿيوانين"
 آکيئمر: "شال! گهڻي جڳ جيوانين"
 "جام، صراحي، مٿي در مجلس، پڙ ڪر پيالو ٿيوانين"
 آکيئمر: "شال! گهڻي جڳ جيوانين"
 "بعد آرين همراز هميشان، صحبت وچ سڏيوانين"
 آکيئمر: "شال! گهڻي جڳ جيوانين"
 "حمل! هو هوشيار بڻي ٿي، سول مٿول نه ٿيوانين"
 آکيئمر: "شال! گهڻي جڳ جيوانين"

[۱۷]

دلبر آکيا هڪ ڏهاڙي: "آه پنهون گڏ اورے."
 آکيئمر: "گهورے سائين گهورے"
 "پيش رقيبين رنج ڪليون، تين رل ميل ڏيون نورے."
 آکيئمر: "گهورے سائين گهورے"
 "جيندے ڦير ملاقي ٿيوسے، مڻ آله دے نورے."
 آکيئمر: "گهورے سائين گهورے"
 "حال حمل! معلوم ٿيندا هير، ڪيا ڪجهه چائن پورے."
 آکيئمر: "گهورے سائين گهورے"

[۱۸]

دلبر آکيا: "ڪول آساده به ڪر ريجھ رهائين."
 آکيئمر: "شال سدا سڪ مائين"

[۱۶] اسان ڪن = اسان وٽ. ٻئي تي = جيڪي ڪجهه موجود آهي ان تي. پيش
 رقيبين رنج ڪليون = رقيبين جي سامهون ويهي (کين ساڙي) پنهنجا رنج رسامين
 ختم ڪريون. ڏيون نورے = خوشيءَ وچان ڦيرا ڏيون. پورے = موڪا. بي عقل.

"کَر کَر صُحبتِ سِک" لاهيئون، جو وڻندي عمر وڙهائي.
 آکيئڻ: "شال سدا سِک مائين"
 "ڪاڻ اسان، تئون ڪاڻان ڪيڏي يان، هڻن ناڪيڏ تون ڪائين."
 آکيئڻ: "شال سدا سِک مائين."
 "حمل! هوسون ڪڏ هَميشان، سَخَن سچا ڪَر ڄاين."
 آکيئڻ: "شال سدا سِک مائين"

[۱۹]

"اڄ تان آ پته ڪول آساذي" آپ اڀورين فرمايئس:
 ٿورا لايئس
 رنج رساڻي ڇوڙ سڀيئي، خوش ٿي ڪيل آلايئس:
 ٿورا لايئس
 ٻانڌ، پڪڙ ڪَر ٻاجه، ڪئون، ڪڏ ڪوڏي نال پلهايئس:
 ٿورا لايئس
 حمل دے هڪ ساعت ديورچ، دل دے درد وڃايئس:
 ٿورا لايئس

[فصل - ۹]

سچن جي سڪ مون کي اڳي ڪاڻ اڳري

[۱]

سَو سال سچن ڪڏ نال وڙي، ته پي آڪيئڻ ڏيک نه رچدي يان
 پل پل ويڪ پياسيان اُون، ڏل ڏل ويڪڻ پيچدي يان
 لوڪ توڙي لڪ ٽوڪ ڪري، ته پي لوڪ ڪئون نال رچدي يان
 حمل! عشق آساذي ديوان، ڏم ڏوم ڏم سالان رچدي يان

[۲]

هڪ دم دلبر ٻار بينان پي، آڪيئڻ ڪون آرام نهيڻ.
 خواب، خوشي، خوراڪ ڪٽي، تين طلب تقاضا طعام نهيڻ
 سال ڪٽي، ڏل حال نه، پڇس، سڏ ستياڻ سلام نهيڻ
 حمل ڪون هڪ دوست بينان، ڪو سڪ صبر آرام نهيڻ

[۱] ڪڏ نال وڙي = ڪڏو ڪڏ گذاري. نه رچديان = ڏاهن نٿيون.

[۳]

سُهڻِي صورت سُهڻي دي، هه دم دم دلدي آهون
 ڪر ڪر صورت ياد سڄي دي، تاري تنهندي تڳون
 [پور آڻي سڙ پور هوڻ، نيت وڙهه اهيڻ وڃ وڳون]
 حمل! جنهن دل دوست لڻي، ڏرڪ دامن تنهندي لڳون.

[۴]

دوست ڪٿي هرديس، شالا! ول ديس وطن ٿي ولين
 ڪر ڪر ڪالهيڻ ياد سڄي ديڻان، ڪڇ اندر دے ڪٿين
 پل پل هوندي هور اندر وڃ، ڪوٽ پوران نون پلن
 حمل! هن محبوب ملي، غم درد آسان تون ٿين.

[۵]

ڪر ڪر ڪالهيڻ ياد سڄي ديڻان، رات ڏينهان دل جڳي
 ٻاهر ٻاڻ نه ڪلي، تين پيا دل وڃ دونهان ڏکي
 ڏاڍيان نال ڀر پٽ لڳي، جي دل ڪالهه منهن رکي
 حمل! حال جينهاند اهو، پيون تينهاند پڪي

[۶]

ڪر ڪر ڪالهيڻ ياد سڄي ديڻان، دل جهرے وڃ جهوري
 وس ڪئون پيوس ٿيڻان، جو نسي ڪٿي دل زوري
 جهل پل رهيس ڪهڻا مٿين، دل وڃ آڻي نيت نيدوري
 حمل! هن محبوب ملي، ڪا ٿيومر ساعت سدوري

[۷]

آس، پياس، آداس ميڪون، نيت رات ڏينهان دلبر دي
 آڻيان پيڻيان آرام نهيڻ، ڪل ڪار وسير ڪٿي ڪهر دي
 ڏور سڄي ڪون ڏينهن لڳي، مڙي ڏرڻي ٻاجه نه سردي
 حمل! هر آميد آسي، اڃ اک آڏي ڦردي

[۳] تاري تنهندي تڳون = سندس آسري تي ٻيا ساه ڪئون. [وڙهه اهيڻ وڃ وڳون =

انهيءَ عشق ۾ ٿي ٻيا هلون.] [۵] جڳي = جلجي. تنهاند پڪي = الهن جي پٺاري. [۶] پيوس

ٿيان = بي وس ٿي آهيان. نس ڪٿي = پڇي وئي. [۷] ڏرڻي ٻاجه نه سردي = ڏسڻ بنا سري

ٿئي. اڃ اک آڏي ڦردي = اڃ اسان جي اک ٿي ڦري. يعني سولو سوڻ ٿيو آهي.

[۸]

ڪاڻن هيئون ٿين؟ خوش ٿيون، سڄڻان ٻاجھ نہ سڄھدا
ڪر ڪر ڪالھين؟ ياد سڄڻ ديوان، روح اندر وڃ رڄھدا
دلبر دوست ٻياري ٻاجھون، حال نہ ٻيا ڪو ٻڄھدا
حمل! هن محبوب سليم، جو محرم مڙي ڪڄھدا

[۹]

ٻاجھ سڄڻ دي ٻاجھ، ڀنٽان، مٿين تاري ڪنھن؟ دي ٽڪسان؟
دلبر دوست ٻياري ٻاجھون، لاري ڪنھن دے لڳسان؟
رم رم، ديويچ رڄ، رهيا هے، روح وانڪون، رڳ رڳ سان،
حمل هوڻ ٻار راضي، مڙا ڪر، ڪيا هے جڳ سان؟

[۱۰]

نال ڪينھاندي ڪر، ڪيا، اسان ٻاجھ سڄڻ دي ٻڌے
[سيڪ آوازے سينے، ويرون ويهر سڄڻ ڏنھ وڌے]
منصب مڙا ڏيک، حسد وڃ ڏک ڪنون؟ سڀ ڏڌے
حمل! حاسد ڏيک، حسد وڃ ڏک ڪنون؟ سڀ ڏڌے

[۱۱]

يار ڪنون؟ دم ڌار ٿيون، اڀر درد مٽدان؟ ڪون ڪار ٺھن؟
ٻاجھ ڏيکڻ ڏيڍار سڄڻ دے، دل ڪون قوت قرار ٺھن؟
شھرت ٿين؟ بدنامي ڪنون؟ عاشق ڪون ڪجھ ڪار ٺھن؟
حمل ڪون ٻي، هر دو جهان وڃ، دوست ڀنٽان؟ در ڪار ٺھن؟

[۸] سڄڻان ٻاجھ نہ سڄھدا = سڄڻ بنا خيال ۾ ئي ٿو اچي. روح اندر وڃ رڄھدا =
اندر ۾ دل ڪڙهي پئي. حمل هن محبوب ملر - الخ = حمل! شال هائي (اهو) محبوب
سليم جو منهنجو راز محرم آهي. [۹] ٻاجھ = ۱. بغير ۲. مهرباني. لاري ڪنھن دے
لڳسان = ڪنھن جي لاري لڳندس - ڪنھن جي دلالي تي هلندس. رم رم ديويچ رڄ
رهيا هے = (محبوب) لنون لنون ۾ سڀايل آهي. [۱۰] اسان ٻاجھ سڄڻ دي ٻڌے = اسان
ڪي يار جي مهرباني ٻڌي قابو ڪري ڇڏيو آهي. [ويرون ويهر سڄڻ ڏنھ وڌے = جڏن
هوءَ ٿن ڪهڻي آهي.]منصب = درجو - دوست وٽ مقبوليت. روح اندر وڃ رڄے = آهي
پنهجي دل ۾ جلن پيا. ڏک ڪنون سڀ ڏڌے = (حاسد) غم سبب جهري ويا آهن.

[۱۲]

سَجَن سَدائين پَر تے هووَن، شَلا نَہ هووَن پَر تے
پَر تے ذِیک ئِيوَن خوش سَر تے، هووَن سَدائين سَر تے
دَر تے دَلبر يار سَجَن دے، دَم دَم جاوان دَر تے
حمل! هُن کَئيي عُمر گُذَر، کِيا پَر وَاسا کَنهين پَر تے!

[۱۳]

تَنهين دے نال قَقابُل کَها جو ئِيا سِر دا سائين
جِيوِين آکے ئِيوِين مَن تون، کَر اَمَنّا آئِين
ساه مَنگے، تان دے سِر سُوڊا، آزي نال آلائين
حمل حُجّت چوڑ، تَنهين دے دَر دا سَک سَدائِين

[۱۴]

دولن نال تَهين پِيا پولن، هِکّا پانتهپ هولِي
پانهيان دا پِي پانهان ئِي کَر، کِيا کُجھ گولا گولي!
نال خُوڊي خود خاص نَہ مِلندا، گالھ اسان تَک تولِي
حمل، هِکِي ذِرنهين سَجَن تُون، کَھول سَتِي جِيند کَھولي

[۱۵]

دَلبر يار دَلِيئِين دا مالِک، دَلبر دل دا سائِين
دِل وِچ دِيرا دَلبر دا، تين لُون لُون وِچ لَک جائِين
ساه هَساهُون نِيڑے وَسدا، دَم نا دُور کُڌاهِين
حمل! هے مَحَبُوب اندر وِچ، باهر پِير نَہ پائِين

[۱۲] پَر تے = ۱- پرتل - خوش ۲- دُور - پري . سَر تے = ۱- هَک جِيڏا ۲- سَر چيل - خوش -

راضِي . [۱۳] قَقابُل = مَقابِلو . مَن تون = مِچ تون . کَر اَمنا آئِين = تَسْلِم کَر (اَمنا = اَمَنَت

بالله - الخ جو مَخَف يَعْنِي اِيْمَان آئِين - تَسْلِم کَرڻ) ۴ هائو (آئِين) چنُو . سَک = کَتُو .

[۱۴] دولن = سَهڻو يار . نَهين پِيا پولن = پِيو کُجھ به نَ چوڻو آهي . کَھول سَتِي

جند کَھولي = (حمل) هي کَھولي جند کَھوري ڦِٽي کُئي . [۱۵] نِيڑے = ويجهو .

[فصل - ۱۰]

هاا مون چو نینهن لاتو

[۱]

محبت دا میدان آئانگا توڑے عیشق مجازی؛
سیرِ دی' بازی'
سُورہ کے سیرِ چاہ تلی' تے، اُٹوسنِ غازنِ غازی'
سیرِ دی' بازی'
زور زبر دی' جاء نہ جیدان، وتِ پی'ی' آلتِ آزی؛
سیرِ دی' بازی'
حمل؟ ہیست والے آئان، آن تیرہیندے تازی؛
سیرِ دی' بازی'

[۲]

پردیسی' نال ہیست پیوسے، آٹکی دِل' اٹانگی'
سانگے والی ہیست سَکپیری، ہن' ہریت کُسانگی'
نا کوئی فاصد آوی جاوے، نا کوئی وڑکے وَاٹکی'
حمل: مے افسوس آسیندا، جا دل دَرْد لے دانگی'

[۳]

کھڈون' ٹی' ایہہ نیمنھن لگوسے، کھڈون بتاتان' ہتیان'!
کھڈون' دلبر دیدان' لایان، کھڈون' آکیان' آزیان'!
کھڈون دِل' لئاء پیاسے، کھڈون' فوجان' چڑھیان'!
حمل! ہوسی' سڈر تینھان، جے سوزِ اہین' وچ سڑیان'.

[۴]

ہئے! ہئے! ہئے تان' ہٹ ملیندا، آگے مت' نہ آیم؛
کھڈون' دِل لایم
نا کٹھین' نیک نصیحت ڈرتی، نا کٹھین' سڈر سمجھایم؛
کھڈون' دِل لایم

[۲] پیت = ہریت. کسانگی = آڑانگی. نا کوئی وڑکے وانگی = جتنی نہ کاٹی پتھر
ہجی. جا دل درد نہ دانگی = جنھن دل کی درد (جلانی) داغ نہ ڈلو آھی.

[۴] ہٹ ملیندا = ہٹ ملان تو. پچتایان تو.

رات ذرینهان؟ وچ سوز سچن دے، جُک جُک جیہٗ جلاہم؛
 کیون دِل لایم
 حمل! هوش، صبر، سُک ئیرینی، ویکن نال ورجایم؛
 کیون دِل لایم

[۵]

هئے! هئے! کیون متین آکیان لایان، کیون متین دِل قسائی؟
 کیون متین ساعت صحبت کیستی، کیون متین دِل کسائی؟
 کیون اچ کنهیندی کاں کیدان؟ کیون دِل قیرے تسائی؟
 حمل! هرکا بات آهستی، سان تئون بره بسانی.

[۶]

هئے! هئے! کیون متین آکیان لایان، کیون متین دِل آرائی؟
 کیون متین ظالم چشمن دے، نر چنهین دِل چڑھائی؟
 کیون متین ستهنجی جان سکی، نر سوزین وچ سرائی؟
 حمل! هئے تان نین سچن دے لکھت کَرَن لرائی؟

[۷]

هئے! هئے! کیون متین آکیان لایان، کیون متین دابر دَرنا
 ذیکن نال آرام گیسا، تین سکر صبر سی قیسا
 پیچین ظالم زهر تیسا، تین پهلون ماکي میسا
 حمل! هرکو پوکس ائسان، روز آزَل دا چیسا

[۸]

دیان نه آھا دِل دا، جیڈے تہیڈے دل وچ آڑیئے
 قابو کَر یئے
 دوڑ ہتی وچ دام زلف دے، قاندے دیوچ قڑیئے
 قابو کَر یئے
 دم دم دِل کوں یاد سچن، تنهین خیال آنے کپ کَر یئے
 قابو کَر یئے
 حمل! هئے ول ولے کیوین، جا چشم سچن دے چڑھئے
 قابو کَر یئے

[۵] تسائی = آجیل. سان تون بره بسانی = اسان تی عشق وسائی، اسان تی مڑھی.

[۸] قاندے دیوچ قڑیئے = دامر ہر اچی قابو ٹی آھی.

[۹]

جَنَهينُ ساجَن سُونُ مَتِينُ سِبْها کِي پَتا، هَوُرُ سِبْهِي سَتِ سَتِ کَرِ:
 سِرُ دِي مَتِ کَرِ
 جَهاتِي پَتَا کَرِ جَهاتِ کِي تَوَسِ، وِسِ وَ کَرِ کُلِ پَتِ کَرِ:
 کَنڌِ پَانِ پَتِ کَرِ
 پَهَلُونُ پِيَتِ پِيَتارِ ذَرِ کاپَسِرِ، اَخرِ گِيئا مَنُهِنُ مَتِ کَرِ:
 مِيکُونُ مَتِ کَرِ
 حملِ پِي هوشيارِ آها، پَرِ نالِ زِبانِ دے چَتِ کَرِ:
 کِيئا دِلِ چَتِ کَرِ

[۱۰]

پَنِ کَهتانُ مَتِينُ اِيئَجِيهي دِلِ جا سَوُرِ وَ تَرِ وَ هِيچِيئَندي
 آهُونُ ذَا دِيانُ نالِ آکَندي، بارِ بِيَرَمِ سِرِ چِيئَندي
 ذَرِ دِي مَوْتِ نَ فَوْتِ کَنُونُ وَ دِي هَتِ کَنڌِ پَانِ وَچِ پِيئَندي
 حملِ سُهِنِ مَخَتِ دِلِيئَندي، کَاڻِ نَ رَ کَندي کَنُهِندي

[۱۱]

نَئِيئَرِ لاکُونُ مَرِ وَ جانُ ها، کِيُونُ سَوُرانُ کَاڻِ مَمايِي!
 آهُونُ ذَا دِيانُ نالِ کِيئُونُ، مَتِينُ لايا نِيئَهِنُ نِيمايِي!
 سُهِنِي صَوَرِ وَ پِکِ سَجِجِ دِي، هِنِ هِنِ! مَتِينُ حِرِ صايِي
 جاتِمُ مَتِينُ تَرِ مِيهَرِ کَرِ بِيسي، تِي سِي رِيجِه، رِها يِي
 پَلِ پَلِ قِهَرِ پاهانُ تَنُهِنُ دَرِ، کِيئَندي عِشَقِ آيائي
 جَنڌانُ بَرِ پَرِواهِ ذِئَسِ، دِلِ لاءِ پِيچِيئِنُ پَرِ تايِي
 کَنُهِنُ کُونُ ذَرِ پَوانُ ذَوَمِ، جَوِ مَتِينِ وَچِ آهِي آپِ وَ کايِي
 حملِ هَوِ رَضا تِي راضِي، جِيکا رِبِ کُونِ پَيائي

[۹] سون = ساڻ. سِبها کيتا = قرب اختيار ڪيو. هور سِبهي = پيا ويجهيا لاڳاپا. سردي
 ست ڪر = سر جي قرباني ڪري. پَت = ۱. ريشم ۲. پتي - پيچي. [۱۰] وه چيندي = وهائيندي.
 ودي هت کڏين وچ ٻئيندي = وٽي ٿي (نانگن جي) ٻرن ۾ هت وجهندي - نقصان جهڙا
 ڪم ڪندي. [۱۱] حرصائي = (حِرص) حرص ۾ اچي ويس. تيسي ريجھ، رهائي = راضي
 ٿي، ڪچهري ڪندو. پرتائي = پھتاء واري - يعني مون پھتايو. جيڪا رب کون
 پائي = جيڪا رب کي وٺي.

[۱۲]

نال سچ گد و سَدے هاسے، عجب آہی کے ڈہنھن آہے !
 مَحَبَت پہلے موڑ کڈیے، تین تَوَین لَکھل وَت لَینھن آہے،
 مَحَبَت ساری رات کَرُون، سے میہر والے کے مَینھن آہے
 نال حمل محبوب سدا شب روز ملن دے شینھن آہے .

[۱۳]

هتے وے فراق فراق لَکھی، بیرہ! لَکھنیں ہاھیں !
 سوز آندَر ہیا سَوسین، تَیڈیان عَرش سَوسین آھیں
 مَحَبان دے مک ویکھ کیئے، دَر دَر لَکھیں دانھیں
 حمل دے احوال اندردا، ہوسنی قدر تذاھیں ! لَکھنی جذاھیں .

[۱۴]

نال جنھنڈے حال کَران، قیر دُشمن لَیوے سوئی !
 سچ نہ کوئی
 سہ سہن سَور سچ دے دل وچ، پوران دے وچ ہوئی !
 سچ نہ کوئی
 تنھن کون پی کا کاں تھیں، جنھن کاں لوکان وچ لوئی !
 سچ نہ کوئی
 حمل! ہیک حق پاک بنان، پیا کونہ کرے دل جوئی !
 سچ نہ کوئی

[۱۵]

کیسے نال کَران مَکین قِصے، نِسے وِڈن پائی !
 کیا کُجھ پائی !
 جنھنڈے تَسسے، تِسے آکون، هور نہ وِسے ولئی !
 کَرُون نہ وائی

[۱۲] گد و سَدے هاسے = گد گذاریندو هئس، محبت پہلے موڑ کڈیے = عشق پنھنجا
 اوائلی انگور کڈیا هئا۔ [۱۴] پوران دے وچ ہوئی = (دل) پورن ہر ہئی۔ لوئی =
 کلا دار تیس۔ [۱۵] نِسے وِڈن پائی = اسان جو (سورن ہر کوہ) پائیوار کونھي۔ کوہ
 حال محرم کوئھی۔ جنھنڈے تَسے تِسے آکون = جنھن جا اچايل آھيون، انھي ء کی
 ئی چئون۔ هور نہ وِسے وائی = ہبو کوہ گالھ تی اعتبار نئو کری۔

دلبر نیسے، تان دین نیسے، اسے روز والی روشنائی،
کتر نیسے، کتر نیسے،
حمل حیمے حیمے کتر کرے، جیسے دل کتر نیسے،
تیسے کتر نیسے

[۱۶]

لازک جاء وچ یینہن لکھا، هُن کچھے سور سٹاؤن
نا کو ڈیکھ پالہ ییندا، نا کوئی کیلن آلاؤن
نا کو سڈ سٹہا پھچے، نا کوئی آؤن جاؤن
حمل کون هُن تنہن در آئے، قیر قیر قیرے ہاؤن

[فصل - ۱۱]

دل جو دلبر کڈھن ایندو؟

[۱]

ہر و پلے ہر وقت ہمیشاں، یاد میکون تون یار سدا
ہک دم دل تون دور نیوہی تون، دوست مٹا دلدار سدا
نا ہلک ہرے نی ہاسے، ہو گڈ ہر دم کھل وچ ہار سدا
مٹن حمل کون ہر یر تہڈے دا، برسر ہاری بار سدا

[۲]

یا رب! یار آساڈا آوے، ویک لاہیون دل سیکٹان
رات ڈینہان آرام نہین، آپن سیک لایان سٹو چیکٹان
سیک سچ دی سوڑا کڈا، کھڈے سیک نون ڈیکٹان
حمل! ہر جاء سیک ملی، مٹن جاء کھڑی هُن ٹیکٹان!

[۳]

دلبر آسی تین ڈمک جاسی، آکین کتر پتر عیدان
کتر کتر صحت سیک لہیون، لاء دیدان وچ دیدان

دلبر نسے = جیکڈھن دلبر (موجود) ناہی. تان دن نسے = (تہ چن) ڈینہن ہر رات
آہے. جسے دل کم آئی = جنہن قلب کمایو. [۱۶] ڈیکھ پالہ = ڈسے ۶ دیدار کرن.
[۲] دل سکان = دل جون سکون. سک ملی = سک پرہور آہی.

رَوَءَ سِيَّاهُ رَقِيْبَانُ كُـوَنُ، وَجِ ذِي سَنَ رَنَجِ رَسِيْدَانُ
حَمَلُ! وَجِ حَضُورِ هَمِيْشَانُ، هُوَ تَسُوْنُ عَبْدُ عَبِيْدَانُ

[۴]

رات وِـهَـا ھِـرُـپَاتِ تَنِييُ، مِيـرَا جَانِي يَارِ تـہ آيا
سُھُـلَے ڪَـيـتَے سِيـجِ وَچَا، مَتِيـنُ چوٹَا چَنـدَنُ لايا
تِيـلِ قُـلِيـلِ عَطِيـرُ عَطَرِ مَڪِ، سَھـجُونُ سَـوَسُ گُنـدَايا
تارے تَڪَ تَڪَ تارے تَڪَ، ھِـانـدِ ھِـرَھِ پِيي چَايا
حَمَلُ! ھُنُ مَـجـبُوبِ مِلَے، تانُ تِيـمُ سِيـنـگَارِ سَـجَايا

[۵]

قِسْمَتِ قَيْدِ الْمَاءِ نِيْمَتَا چِڪَ جَانِي يَارِ جِيْذَاهِيْنُ
هَـڪِيـيَاتُ وَالِے ھِـرُ تِيـوُمُ، تانُ اَذْرَانُ طَرَفِ اِذْـاھِيـنُ
بَھُـچِ ھُوَانُ وَجِ ھِـيـرِ بِنُ، ڪَـيـدِ آھِيْنُ سَـوَسُ اِلاھِيْنُ
وَاڪِـانِ قَـيـرِ وَطَنِ وَلِ سَھُـلَا! ھِـيـرَے نِيْمَنھُنِ نِيـاھِيـنُ
حَمَلُ ھَرْدَمِ وَبِڪَے تِيْمَنُونُ، تِيـوَسِ تَنـگِـنِ تَـذْاھِيـنُ

[۶]

نِپَڑَے آھِے تَنانَتِ ذِي سِيْنْدِے، ڪَنھُنِ قِسْمَتِ چَا چائے
رِزْقِ مَـبْـھَارَانُ چِڪَ لِيئَے، اوھِ دَلِـبَرِ دِيـسِ ھِـرَائِے

[ع] ھن بيت جي پڙهڻي حمل جي هٿ لکيل بالڪل انهيءَ طرح آهي. محترم علي محمد صاحب سيال ڪان مليل هڪ زباني روايت موجب هن بيت جي پڙهڻي هن طرح هئي ته:

رات وِـهَـا ھِـرُـپَاتِ جـو ڪَـيـتَ، جَالِي يَارِ نـہ آيا
تارے تَڪَ تَڪَ تارے تَڪَ گُئَے، ھِـانـدِ ھِـرَھِ پِي چَايا
تِيـلِ قُـلِيـلِ عَطَرِ مَڪِ، سَھـجُونُ سِـرَ ڪَنـدِ سِيـنـدِ چَنـايا
سَـتِ ھَارِ تِيـنِ سَـتِ سِيـنـگَارِ ڪَـيـتَ، سَـتِ رَـجِ طَـعَامِ ھِـڪَايا
ھِفَتِ الدامي حوري بن ڪر، تان سِيـجِ ھَلَنـگِ وَچَايا
حَمَلُ! ھُنُ مَـجـبُوبِ مِلَے، تان ھُويا ھَارِ سِيـنـگَارِ سَـجَايا

[۵] قسمت قيد الماء نيتا۔ الخ۔ = دائي ٻائي جي قيد ۽ نضيب جنهن طرف دلبر يار کي چڪي ٿيو آهي۔ ھِرِ تيوم = مون کي ڪٽڻ ٿين۔ نيوے نينهن نياھين = ويجهو اچي محبت جا ڏينهن ڪھارج۔ [۶] نيوے آھِے تان ت ذسيندے = ويجهو هئا ته ڪر ڏسڻ ۾ نہ ايندا هئا۔ ڪنھن قسمت چا چائے = ڪنھن قسمت کڻي کنيا (جو ڏور هلڻا ويا)۔

چوئے ہائی۔ چاہ چنہیمان۔ ورج، واکہین۔ واہ آڈائے
حمل! مہن محبوب میٹ۔ دریان۔ واکہان رب۔ ولائے

[۷]

یا رب! یار آساڈا شالا! سدا ہووے نیت نہیڑے
انہان آکیان۔ نال ویکان۔ ول آہ وسے وچ ویڑے
شادیان۔ تین شکرانے ٹیون۔ ٹرت ہوون۔ جنگ جھڑے
ہردم حمل! کڈ۔ گذارون۔ ول نا رب۔ نیکہڑے

[۸]

کڈ۔ آسی۔ تہن۔ دُک جاسی۔ کڈ۔ ٹیسی۔ ول مہلا
کڈ۔ سہجیون۔ سچ ورجیسان۔ کڈ۔ ٹیسی۔ اوہ ویلا
[کڈ۔ مہب۔ ملانی ٹیسی۔ کڈ۔ آسی۔ آلہیلا]
کڈ۔ حبیب۔ حمل! ول ملیسی۔ وبسی۔ ڈک۔ ڈھیل

[۹]

ہل ہل بہینی۔ قالان۔ ہایان۔ ہار کڈان۔ گھر آسی۔
رات ڈینہان آرام نہین۔ تہین۔ قردا جی۔ آداسی۔
اوہو ڈینہن۔ کڈان۔ ول ٹیسی۔ آسی۔ تین غم جاسی۔
حمل! جینہن۔ دل دوست و ساریا۔ سا دل چاں۔ آناسی۔

[۱۰]

ول ول ویکان۔ وات سجن دی۔ مہن کڈ۔ مہن کجھ۔ اوے پی۔
ڈک آکیہن۔ ڈک لایان۔ ول مہن اہر آگن کجھ۔ ہاوے پی۔
شیر شکر۔ کڈ۔ جوڑ رکان۔ آخوش ٹی مہن کجھ۔ کاوے پی۔
حمل! ہیر۔ امید۔ انہا۔ ول مہن کجھ۔ رب۔ میلاوے پی۔

[۱۱]

سیکدے سال کتنے لنگھ۔ مہکون۔ مہن لہ۔ ڈنہر۔ دلبر دا
کٹہن۔ کون۔ آکان۔ آک سٹاپان۔ درد آندوہ۔ آندر دا

چوئے ہائی = رزق۔ [۷] نکیڑے = جدا کری۔ [۸] کڈ = کڈھن۔ ویسی
ڈک ڈھیل = ہی نپاکو ڈک ختم ٹیندو۔ [۹] آسی تین غم جاسی = ایندو و ڈک
ویندو۔ آناسی = ہی اتر۔ [۱۰] مہن کن = مون وٹ۔

جیہتا عذاب جُدا ئی دا، تیہتا تہینن عذاب قبر دا
حمل! وقت وِچوڑے والا، چاں حساب حشر دا
[۱۲]

اُوہو ذہنہن کڈان وِل ٹیہسی، آسی دلبہر دِلدا،
تین خوش کیلدا
میل کَر لوک مہارک ڈیسی، ویک آسان کون میلدا،
تین خوش کیلدا
ایہتان آکیتان نال ویکان، وِل لہینن آگن تے تِلدا،
تین خوش کیلدا
حمل! حج ہزار ٹیہون، مک ویکون، ماہ میل دا،
تین خوش کیلدا

[۱۳]

اُوہو ذہنہن کڈان کو ٹیہسی، ذیک سچن مک ہاتان،
تین ذک لہیتان
رَب کَرَس چا راضی، تان کَر آزی عَرَض آلاتان،
تین ذک لہیتان
جائین جوڑ آکین ویچ، اہتا بہگن یار پلہاتان،
تین ذک لہیتان
حمل! ہیر امید ایہا، چا لال کچھی کِل لایان،
تین ذک لہیتان

[۱۴]

عید کٹون وِل عید ٹیہوے، جے کول وِے دِلجانی،
قَسَم ربانی
دم دم دیوچ دلبہر دا رخ ذیک ٹیہوے ذک فالی،
قَسَم ربانی
جو کجہہ جالب نال گڈاران، بیشک بہشت نیشالی،
قَسَم ربانی
حمل! کون نیت بیت بیان دے، برہ ہڑھائس بانی،
قَسَم ربانی

[۱۲] ماہ مثل دا = چند جھڑی جو. [۱۳] رب کَرَس چا راضی = ذی کئی راضی کریس. اہتا بہگن یار پلہایان = ہنہجو وڈو لالچن پر یو یار وپہاریان.
[۱۴] کول وِے = ویجھو گہارے.

[۱۵]

ہار سچن دے آؤں کیئترے، مہنس میٹاپان مٹان
 برکت ہیئر فقیرائندی، مڑ مٹین کن آوے مٹان
 سیج آنے سپ سٹھے کون، بہم رات ساری مٹین مٹان
 حمل! ہردم ویک سچن، لک توروے رب دے مٹان

[۱۶]

یا رب! یار اسادا شالا! سدا وسے لیت کولون
 طرح طرح دیان طوطے وانگون، ہیئے پولیان ہولون
 کجھ اندر دیان کالھین کجھیتان، نال خوشی دے کولون
 آکی حمل! حاسید شالا! مرسسی پڑوا پولون

کافی

- ۱۔ میان دولہ آ، ملک ونا مولیٰ مینھن وناے
- ۲۔ ہانھان ہڈ کے آکین، ایوین میان! ہانڈ کجی وچ ہا:
- ۳۔ ملک ونا نٹیم، مد میلن دی میان! آتون آپ پلا:
- ۴۔ حمل! ہردم حمہ ہزاران میان! گیا سو ذرت ڈنا:
- آہا سااجن، سور سیدائے

[۱۵] سہس مٹاپان مٹان = آ سون مٹاپون ٹی باسیان. مڑ مٹین کن آوے مٹان =
 من موٹی مون وٹ اچی. بہم رات ساری مٹین مٹان = ساری رات ویہی آ آدیان،
 خدمت کریان. [۱۶] مدا وسی نت کولون = شال سدائین گڈ گذاری. پولون =
 پولڑو. [کافی] آتون آپ پلا = تون پنہنجو ہاں پلائی اج. گیا سو ذرت ڈنا =
 اھو ڈک ذلائو ویو. آہا سااجن، سور سیدائے = بار آہو ۴ سور روالا تیا.

[فصل - ۱۲]

مون ساریندے سچن آيو

[۱]

جَنِّهِنُ كُونُ وَ يَكْ جَمِيْعَتٌ ثِيُوے، سَچن سَدا سو آوے؛
 تہین مَن پاوے
 مور كَنُونُ وَ ذَنُورُ ثِيلے، ثر پھر آگن تے ہاوے؛
 تہین مَن پاوے
 قَدَمُ قَدَمُ تُونُ ہَدَمُ تصدق، جَنِّهِنُ دم دوست ہلاوے؛
 تہین مَن پاوے
 حمل نال حِجابُ قِیَمَا كَرُ، كَرُ كَرُ كَرُ مَآلَاوے؛
 تہین مَن پاوے

[۲]

ہَرْدَمُ حَمْدُ ہزار كَرَانُ، وَاكْ دِلْبَرُ جے دل گڈے؛
 سَہْجُونُ سَڈے
 مِہْرَتُونُ مِیڈے كول ہتھے، آءِ اِكْ اوْ طاقانُ آڈے؛
 سَہْجُونُ سَڈے
 مِثْلُ مَسِيْحَا مُوْ ہَالْدے، وَاكْ ہَڈُ جِوَانے جَڈے؛
 سَہْجُونُ سَڈے
 حمل دے حق تَعَالٰی شالا! بَختُ كَرے وَاكْ وُڈے؛
 سَہْجُونُ سَڈے

[۳]

خُوبُ ثِيُونُ خُوشَنُودُ ہُونُ، محبوبُ مِیڈے مَن پاوے؛
 مَنُ كَنُ دوستُ جَنِّہِیْنُ دَم آوے

[۱] جمعیت = اطمینان۔ آرام۔ تین من پاوے = نغن وڈیک دل کی وٹی۔ ہدم = گائیٹی جو ہک وڈو عدد۔ بی انداز خزانو۔ تصدق = صدقی۔ جنھن دم دوست ہلاوے = یعنی جنھن دم دوست ہک ہک قدم کٹی۔ [۲] سہجوں سڈے = سہج و خوشی مان سڈ کری۔ مثل مسیحا۔ الخ۔ = حضرت عیسیٰ وانگر مثلن جا جھریل ہڈوری جیاری۔ [۳] محبوب میڈے من پاوے = دوست منھنجی دل کی سیبائی۔

ٿيڻو راحَتِ رُوحِ مَيِّدَ ڪُون، دردِ تَنهينِ دَمِ جاوے؛
 مَنُ ڪَن دوستِ جنهينِ دَمِ آوے
 دُشمنِ ديِ دِلِ داغِ ٿيڻو، وِچِ غَمِ دے غوطے کاوے؛
 مَنُ ڪَن دوستِ جنهينِ دَمِ آوے
 اڪِ حملِ حقِ تعاليٰ ڪُون تان، پيرِ رَقِيْبِ لَه پاوے؛
 مَنُ ڪَن دوستِ جنهينِ دَمِ آوے

[۴]

سَچَڻِ آوے سَپِ سُڪِ ٿيڻو، وِچَنِ ڏُڪِ ڏرلاوے؛
 ٻَرِ جے آوے
 سَوَزِ فِرَاقانِ سارِ سَتِيے، سَے سُڪِ ٿيڻو وَلِ ساوے؛
 ٻَرِ جے آوے
 هڪِ دَمِ دَلِبرِ ڪولِ ٻهے، ڪُلِ دَرَدِ، اَلَمِ، غَمِ جاوے؛
 ٻَرِ جے آوے
 حملِ حَمْدِ هزارينِ ڪَر، چا نالِ کيچي ڪَلِ لاوے؛
 ٻَرِ جے آوے

[۵]

خُوبَ خَبَرِ خُوشِ يارِ ميرے دي، قاصِدِ اَن سَڻائي؛
 هووے وَڏائي
 ”ڪولِ تِيڏے اڃِ ڍولِ آسي، مَنِ ايسِ ٻولِ ٻڌائي؛
 هووے وَڏائي
 ”تانگهه تِيڏي هُن سانگِ آندے، ٿيا تَوَن ڪَن سانگِ سڏائي؛
 هووے وَڏائي
 حمل! هُن تون ٻانهاڻ ٻڌ ڪَر، تَنهينِ ديِ آدِ آڏائي؛
 هووے وَڏائي

[۴] حملِ حمدِ هزارينِ ڪر۔ الخ = حملِ هزارينِ دفعا ڏئي تعاليٰ جي حمد و تعريف ڪري (شڪرانا بجا آئي ۽ پنهنجي دلبر کي) ڪٿي ڳل ۽ ڳچي سان لائي: هر جي يار اچي ته!! [۵] هووے وَڏائي = مبارڪ هجي. ڪولِ تِيڏے اڃِ ڍولِ آسے = تو وٽ اڃِ سهڻو يار ايندو. مَنِ ايسِ ٻولِ ٻڌائي = (قاصد ٿو چوي ته) آڻ ٻڪو وعدہ وٺي آيو آهيان. تانگهه تِيڏي هُن سانگِ آندے۔ الخ = (قاصد ٿو چوي ته) تنهنجي سڪِ مٻي هائي قسمت سان (يار) لزد ٻڪ آيو آهي ۽ هاڻي هميشه تو وٽ ئي رهندو.

[۶]

مَیڈے لال ملے دیان' کالیہین' آپ کیٹونے آہے :
 مَنج۔ مَنج۔ نیماہے
 خوش، قریب کیٹونے کھوڑے سوڑے سگت سیماہے :
 مَنج۔ مَنج۔ نیماہے
 سَپ' سہایٹی' سیر تے مَی'کون' آہے بارا اوراہے :
 مَنج۔ مَنج۔ نیماہے
 هُ تان حمل نال کَر، یسین' قرب کیوین' کیا چاہے !
 مَنج۔ مَنج۔ نیماہے

[۷]

نَوین' لیٹاہے بار سچ دے، آج آسان کن آئے :
 "آئے دلبر آئے"
 میل میل قاصد دیوے مبارک، کاغذ کول وِکائے :
 "آئے دلبر آئے"
 ہڑھن سہیتی' ہروانے، ہل وچ چل سَپ سَور سِڈائے :
 "آئے دلبر آئے"
 شادیاں' تین' شکرانے تے، ول واء وصل دے وائے :
 "آئے دلبر آئے"
 ڈائے پی' آج ڈینھن' جُمنے دے، ہولی' وچ' ہلانے :
 "آئے دلبر آئے"
 جیٹے پی ہس۔ بعد جُمنے دے، ہل' حشر' چا لائے :
 "آئے دلبر آئے"

[۶] منج منج نیماہے = پیغام موکلی موکلی، خوش قریب - الخ. = (انہی دوست) پنہنجا خوش قریب توڑی سگ سیاکا کوڑا کیا (۲ مون سان پیغام موکلی نینھن لا تو). اوراہے سہایٹی = مانا ۲ لاز مون کی قبول کراہی. کیا چاہے = نہ معلوم کیئن ۲ کھڑی طرح ! [۷] ہڑھن سیتے ہروانے - الخ. = یعنی انہی لکیل ہروانی ہڑھن سان سور سَپ لکری ویا. واء وصل دے وائے = وصل جا واء وریا. ڈائے پی آج ڈینھن جمے دے - الخ. = ہت شاعر ہک سہٹی سوٹ جو ذکر تو کري تہ اچ جمے جی ڈینھن یعنی جمے جی صبح جو کابی ہاسی کان تتر ہولیو آہی تنہن کري دلبر آہو کی آہو. جیٹے پی ہس بعد جمے دے - الخ = وري شاعر ہٹی سہٹی سوٹ جو ذکر تو کري تہ جمے لماز بعد یعنی ہوئین پھر وري ساچی ہاسی (جیٹے) کان تتر خوب ہولیون کیون آہن ۲ الہی ۲ کري یار اچھو کی آہو.

سَوَن سَپِيئي سَوَلي تئِي، جِي آسان آصَل آزمانِي؛
 "آئِي دلبر آئِي"
 قَدَمِين تُون فَرَبان تِيوان، جنهن ٻانڌِي آڻ ٻهچائجِي؛
 "آئِي دلبر آئِي"
 حمل ٻي تنهن قاصد تُون، سير صَدَقُون گهول گهمائجِي؛
 "آئِي دلبر آئِي"

[۸]

تانگه، جنهنيندِي سانگ سدا، مَنَن نِي نِي ڪانگ آڏاندا،
 سورب آندا
 ول ول واڻان ويڪ جنهنيندِي ٻان، ٻل ٻل ڦالان ٻاندا،
 سورب آندا
 ٻار جنهنيندِي دِيندار ڪيئِي، مَنَن لِيل نهار لِيلهائندا،
 سورب آندا
 داغ مَڪِي دِل باغ تِيئي، جو زِيئَنَت زيب گئلاندا،
 سورب آندا
 حمل ٻي هَر وقت آها، جنهن دوست ڪيئِي دَرماندا،
 سورب آندا

[۹]

دِينهن جُمعِي دِي جاني، باروا ٻار مِيڏِي گهَر آيا
 شاديان تين شُڪرائِي تئِي، ول وِڙها رَبَ وَسايا
 مَرُڪ مِيئِي محبوب مِيڏيان ڪَر ڳالهيَن جا ڳل لايا
 دَردين دِي دِل جان رَنجِيئل، وَت سَهج ڪَنُون سُڪ ٻيا
 مُشڪل آين ڪُل مَرَض مِيڏا، تنهن ساعَت چوڙ سڏايا
 حمل دا هڪ لَحظِي وِڇ، چا دِلبر دَر دَر

[۸] تانگه جنهنيندِي سانگ سدا = جنهن (يار) جي ويجهو اچي منزل ڪرڻ خاطر.
 ليل نهار للاندا = رات دِينهن ٻيو ليلان. درماندا = حيران ۽ پريشان. [۹] درد ٻين
 دِي دل - الخ. = جان جا ڏکڻ جي رنجائيل هئي تنهن وري ناز مان سک ماڻيو.
 سڏايا = هليو ويو.

[۱۰]

سوال سہیٹی صاب ہئے، محبوب آیا مٹین کولون
 ذیک رقیب ڈوانہین کڈ ہینے، پتج گیا اوہ پولون
 خیلوت خاص خلاصی تھی، بیا ہاجہ شکر گیا پولون
 حمل! مٹن سیر ساء سچن دی گھڑی آتون چا گھولون

[۱۱]

کول میڈے آج ڍول آیا، ایہ گھول گھتان سیر ساء آتون
 سیر سہیٹی سرہے تھے، پتر ہیر آیا جنہن آتون
 درد کٹی آدور کیتیاں، عاشق دے ارواح آتون
 نال حمل دے پال تیا، جنہن داد لڈا درگاہ آتون

[۱۲]

یار سچن آج مٹن کن آیا، سٹو سہیان سپی سکیتان!
 جیہڑیان ویکھ کان رنیاں، سے ویک نریان اوہ آکیان
 ہرور ہاک ہجایان جیکے مٹن مرادان رکیان
 حمل! اہین نون چالے سو، جنہن عشقون چاٹان چکیان

[۱۳]

سہیوا سائون ڈپوو مبارک، یار میرے گھر آیا
 جان نری تین کیتی جڈانی، واہ وصل دا وایا
 دُک سہے پتج لُک گئے، ول سکٹان مک و کلاہا
 حمل! حمد ہزار ہڑھون، تیا سولا بخت سواہا

[۱۰] صاب ہئے = پورا تیا۔ مٹن کولون = مون وٹ۔ ذیک رقیب۔ الخ۔ = رقیب، اسان ہنہی کی کڈ وٹو ڈسی، اہو پولو و پچی ویو۔ ہاجہ شکر = شکر کان سواہ۔ گھولون = گھوریون۔ قربان کریون۔ [۱۱] کول میڈے = مون وٹ۔ گھول گھتان = گھوری وجہان۔ سیر = واٹون۔ کیتیاں = کیائیں۔ پال تیا = مہربانی تھی۔ [۱۲] مٹن کن = مون وٹ۔ جیہڑیان = جیکی (اکیون)۔ اہین لون = (انہی) راز یا حال حقیقت) کی۔ جنہن عشقون چاٹان چکیان = جنہن کی عشق وٹان مہمیزون ملیون آہن۔ [۱۳] واہ وصل دا وایا = وصل جو واہ وریو۔

[۱۴]

آء مِيڪُونُ ميلُ ذِبوو مُبارڪ، يار آگنُ آج آيُـ:
 چا کَل لا يَـ
 رَنجِ رُسامِ روڻ کُئِي، ها هائِندَ کيچي هر چايُـ:
 چا کَل لا يَـ
 تو به ڪَر، تَقصِيرانُ توڙئون، بدِ يانُ سڀ بَخشا يَـ:
 چا کَل لا يَـ
 حمل! حُجّت چوڙ هَمَد، ڪَرُ آزي عِجَزُ آلا يَـ:
 چا کَل لا يَـ

[۱۵]

سَهج ڪَنُونُ تَرُ ساجَن مَئينُ نال، مَحَب ڪِيئنا آء مهلا
 غم نَينُ گُوندر چوڙ کُئِي، جَمانُ آپ آيا آبيلا
 جاني نال جُـدايِي دُا، شَل وقتِ پووے نا وِـ
 حمل ڪُونُ مَحَبوبِ مِليا، ٿيا دشمن دا مَنهن پيلا

[۱۶]

آگنُ آساڏے آيا دلبر جاني ڪَهيئَنُ بَـهالِـ:
 لَک شُڪرانِ
 ٿِيئا، کِيـليئا، مِليئا مِيڪُونُ، عَجَبُ جِيهے عَنوانِـ:
 لَک شُڪرانِ
 دَرُـد سِيـمِيئي دُور ڪِيئَنِي، آ مِيڏے يار پِـگَنـي:
 لَک شُڪرانِ
 ڪول مِيڏے ٻھ ٻول مِيئِي، چَپ چول ڪِيئَنِي چَـترانِـ:
 لَک شُڪرانِ
 شادِ يانُ تينُ شادمانِ ٿِيئِي، وِـجُ عَرَشِ زَمينُ آسمانِـ:
 لَک شُڪرانِ

[۱۴] روڻ = رسڻ. تقصيران توڙئون = سڀ خطائون. همہ = سڀڪا. [۱۵] سَهج ڪَنُون = ناز مان. ٿيا دشمن دا مَنهن پيلا = دشمن جو مَنهن ڦڪو ٿيو. [۱۶] عَجَب جِيهے عَنوانِ = عَجَب نمونن سان. غمزون ۽ رمزن سان. يار پِـگَنـي = دوست ٻڪتا. چَـترانِ = ناز لڌارا. شادمانِ = مجلسون ۽ مغلون.

دُشَمَن سَر سَی خَاکِ تَمَّ، جے لوک دَیْنَدے لَک طَعْنے :
 لَک شُکْرانے
 سَتِین جیہا مَتُون نَہ کو، اچ ظاہر وِچ زَمَانے :
 لَک شُکْرانے
 حمل نال ہمیشاں ہووَن، اِبنجھے رَحْم رِبانے :
 لَک شُکْرانے

[۱۷]

کول جینھاندے دیول وسے، گِذ دوست مِٹا دِلجانی :
 بَخْت نِشانی
 دَم دَم سے دِہدار سچن دا، دَیکَن ہاک پِشانی :
 بَخْت نِشانی
 جَنہن کُون ہے موجود مِیسَر، جانی جوت جَوانی :
 بَخْت نِشانی
 حمل نال ہمیشاں ہووے، اِبنجھا رَحْم رِبانے :
 بَخْت نِشانی

[۱۸]

کول جینھاندے دیول وسے، ہے بخت تینھاندا بالّا :
 اَنْضَل اَعْلَل
 دَم دَم دے وِچ دِلبر دا مِک دِیک کَرَن دُک تالا :
 اَنْدَر اَجالا
 مَر دَم باغ بہار تینھان کُون، کِیا کُجھ سَر د سیالا :
 ہووے اُنھالا
 حمل نال ہمیشاں شالا گِذ وسے کُل لالا :
 لہے کِشالا

— (X) —

منون = شکر گزار۔ [۱۷] کول جنھاندے دیول وسے = جن سان بار گِذ گذارے۔
 [۱۸] دلبر دا مِک دِیک کَرَن دُک تالا = دلبر جو منھن دُسی دُک پاسو کری
 وِچن تا۔ کُل لالا = یعنی سھٹو بار۔

داستان النون

[ناقدانہ ۴ مزاحیہ اشعار]

جوین جی جاؤ

هٿے وے جوین! جاؤ کیتوئی، چورا کر تین' چوڑ کینون'
 چانٺر، چٺسین' توڑ توئی، ہر یارا پارالی توڑ کینون'
 لوہ کٺون' لیگ ڏاڏے، مے کٺرھینے ھڏا اکوڑ کینون'
 ھیمٺ، حشمت، حال، حسٺن' کٺے، ماس ھڏان' تون روڑ کینون'
 صورت سولٺن سٺوڑی نیٺٺی، ڏالان' ڏڏد آلوڑ کینون'
 کالے کٺی' کٺوڑ کیتوئی، آچے وال وکوڑ کینون'
 مرکا آکے "چاچا! ماما"۔ جٺ! اھا پی' جوڑ کینون'
 کٺھیندے نال وفانا کیتوئی، کٺل کون' نیٺ لھوڑ کینون'
 حمل دا ڍل حال نہ پچھیتی، مہر مٺا، مٺن موڑ کینون'

غیر ذمہ وار نوجوان

ڏٺکي' نور، تین' ڏٺکا پٺکا، ھٺین' پٺج چھہ چٺے
 کٺی' کٺی' پٺوٺین' تین' وٺ' ڏٺندے، آٺے پیچ آوٺے
 آکٺر شاڪٺر نال شھر' وچ، توٺ' ٺرن' کٺر ٺٺے
 طرے چوڑ ٺٺان' تے کٺر دے، کٺاٺو' کٺر کٺے
 سارا ڏٺنھن' کٺٺیان' وچ کٺمدے، ڍل ڍل ڏٺون ڍٺے
 لٺکٺ رھن ڍي لوڏ کٺرن، تین' کٺر وچ لٺکٺ ٺٺے
 کٺر کٺر تین' کٺر آون سانجھی، ھٺسا موٺ نہ ھٺے
 آکون' آکن: "کیا کٺ آون؟" ولدی' وات نہ ولے

[جوین جی جاؤ] جاؤ کیتوئی = تو (مون سان) ٺکي ۽ جٺ کٺي. کلور کیتوئی =

ظلم کٺي. لٺ ٺھوڑ کینون = خٺر کٺي ڇڏی.

[غیر ذمہ وار نوجوان] پٺوٺین = پٺوان (کن تي کٺل) وار. ٺٺے = ٺولا.

کٺے = ولر. ھٺسا مول نہ ھٺے = ھٺ ھڪ ڏوڪٺ نہ ٺھي. اکون آکن = یعنی

کٺر ۾ زالون اکيان چون. "کیا کٺ آون" چا کٺي آيو آھن.

ز'الان' آکئون' زور، سے ڏاڙهي ڪئونڌي مَرِيئَنديانِ ڪلڙي
مينتَنانِ ڪَڪَر ڪَڪَر ماءُ چُرئيندي، آگهه آگهه آکيتانِ مَلڙي
گهٽر وڃ ڪلا' بڄا، ٻاهر شـيـر بهادر بلڙي
هل! جنهن' گهر حال اهو، سو آڪ ڪيونين' گهر هلڻ! †
غير ذمہ وار عورتون

ميھري' سا چا ميھري پري، بے ميھري ڪيھي هے ميھري!
جنهن' ميھري ڪون' ميھري نهين، سا ميھري' هي لا-ميھري،
ميھري' پي' جي ميھري پئري، تان' چاڻ تہ وھڙي' وھڙي،
هل! منن تان' ميھري ياندي، هڻ ڪالھ ڪٿان' ڪٿن ڪيھري!
ڪچي' ڪامن خوب' خوشالي، چڙي چڙي نال ڪيلڙي
چولا چاڻ، ٻيٽ ڏرڪالڙي، آکٽ' دے ول ڏيلڙي
هر' ڪهين ڪون "آدا" سڏيندي، پاڪر ٻاها ميلڙي
هل! تنهن' زالئون' گڏه پئي، جا ٻڌي' نال تہ ڪيلڙي.

ڏاڙهي ڪونڌي مريدان ڪلڙي = ڏاڙهي هئي موچڙا ٿيون هئن.

† حمل هيءُ بيت، حاجي ٽالپر نالي شاعر جي هيٺين بيت جي تتبع ۾ جوڙيو جنن تہ
بياض جي ورق ۵۹ تي پهريائين پنهنجي هڪ اکرين حاجي ٽالپر جو هيٺيون بيت
قلمبند ڪري ان بعد پنهنجو مٿيون بيت لکيو اٿس:-

حاجي ٽالپر:- ڏنڪي نور تين' ٿو شي' پٽڪا، ول ول ڏيک پڇاوان'

مڃان' جنهنديان' ٽوپ ٽينڊڻ، تين' وات پتيا آلڪاوان'

جهنگ سڏيندے سر دے سورهي، گهر مَرِيئَنديان' ماوان'

حال جنھاندا ايجھا حاجي! پسن' تينھانديان' لاوان'

جيتوڻيڪ حاجي جو هيءُ بيت تنقيدي ۽ مزاحيه آهي، حاجي سرائڪي زبان جو هڪ
بلند پايو شاعر هو جنن تہ هيٺيون بيت سندس شاعري جي ساک پري ٿو:-

نئين مٽيءَ دِن زين' سچا! آڙ عشق خواب نہ خفتے

ڪيئن ٻارا بيدار تنون' نيتِ شوقئون' رهن شگفتے

عهد آتي اسناد، تينان' ڪون' ڪيا ساڀه ڪيا تفتے

ڪرَن ڪيشال وصال ويڪڻ ڪون، جاڳن لعل نهفتے

هر' ارواح تيرے ارواح سڀتي، ات روز ميثاق دے جفتے

نهين' شڪاف ٿيوڻ ڪون، سوزَن' سهج صلاح سون' سفتے

حال حاجي تنون' دلبر ٻاجهون، بادِ ڪران' هيچ نہ گفتمے

سُئو رَنانُ دي قِيْلَ مَقال اِيه، حمل مے جا هُلائي
 سُمُه سَوِيلِيان، آتن اَوِيلِيان، پِيئِيان پُوٿ سُجائي
 مَوَس جِيهاندے سُهڻے سَهڻے، يئے ڪنڌ لَمائي
 آڪر حمل: اِهين پَرُئے ڪَنُون مَرُ وَتَن لُل ڪِڙائي

هڪ هِڪڙيان دي عادت ايه جو، پِيئِيان پُوٿ سُجائي
 پيان چَڪَم ڏَئِيان، گهَمَن گهَتِيان، ڪَچ وچ هَلُئُ هائي
 اوڙے ٻاڙے نال عداوت، پِيئِيان جَنگ جِيئائي
 ڪَم ڪار وِڃن بازار ڏَهُون، وَل اَوَن رات اَوندا هلي
 هُئے جو حمل آڪر: اِيهان لَوِيئِيان لَڄ وِڃائي (۱)

(۱) هيءُ مصرع، حسين فقير ديدڙ جي هيٺين بيت جي آخري مصرع جي زير اثر استعمال ڪيل ٿي ڀانئجي: حقيقت ۾ حسين فقير جي هن بيت جو اثر حمل جي هن ڪان اڳ قلمبند ڪيل بيت [غير ذم وار نواجوان] تي به نمايان آهي.

تازي طيرزُ زَمانے بازي، ويڪو يارا بَنائي
 ڪَر ڪَڙي خَلق، تين خُتام سَمائے، اُپُتُو نَوُبت آئي
 هُندي سُنڌي سَپ برابر، وَتَن ويس مَتائي
 سَڄي پالنگ پِيئَنگُوڙے ماڻهو ڪُڙمِت ڪَرَن پَرائي
 پورها ڪَر ڪَر ٻيٽ پَليندے، نڪو پَسا هائي
 نڪو داڻا دام گُنڌي وِڄ، لَڪا اَن چوڻائي
 لَنگُهَن ڪَڍ لَنگُهائُون راتين، مَنهن تے هاند ولائي
 اَن آڌار گذارَن ويلا، تان پسي هلي پائي
 سورهن گَز سِوائِن چَرُئے، قرض ڪَڙي چائي
 ٻانڄي پير ڏِڪَڻدے، تنهن تي نُولان نِيند بَنائي
 ڏے هَت ڏَن، بَجاج سَے آتن، ليڪا ڏُوڙ لڪائي
 ڏاڙهي لال ڏِيهاڙي جُهڙا، وَتَن ڪَنڌ ڪِڙائي
 مَڇان مَل، نَلے ڪَر نِيلدے، شَهوان وِڄ سَدائي
 ٻَڪَرُو گهين آڌارے ٻَڌَن، لِيئَنگان لَڄ ڏِڪائي
 ڪَڙين تائين ويڙه وَڪوڙَن، طَرُے چوڙ تَوائي
 ڪهَتِيان ڪَهَم ڪَهَم آگهو وَلندے، آڏو رَن رَنجائي

حيف حسين! الهان نُون هووے، جِيهان لَوِيئِيان لَڄ وِڃائي

سَلڪڻي ۽ ڪَلڪڻي زال

(۱)

ڪاڻي ڪاڻي نار سدا سهاڳڻ، ور دي ڳاري ٻڌي
ڪتدي وتندي، پرت پريندي، خبردار هنر دي
جي وت وارث ور جهڙيندا، ڪنڊ نه چڙيندي گهر دي
حمل! نمائي ڪيا ڪري، جو هي گهرائي گهر دي

(۲)

ڪاڻي ڪاڻي نار ڪَلڪڻي، طبع جنهنين دي ڪتسي
اوڙي هاڙي جهڙا جهڙا، چوڻ ڦهين چتسي
ٽوڙي موڙي تهڙ ڪهڙيندي، منهن ڪون ٻڌي وڌي
حمل! جي پرتي ته رنلين جهي، جي رني ته پوئڻڻ مڙسي

رقيب

(۱)

هڪ رقيب روازي من نال، رات ڏينهان لڄ لڙوڏا:
دل وڃ ڪڙو هدا
عاشق نال آئيندا آحمق، آه آنه گهين وڃ آڙوڏا:
سوڙي چڙ هدا
يار سڄن دے سچر آوڻ دے، گهڙ ڪهڙيان ڪهن ڪڙوڏا:
دوزخ وڙوڏا
حمل! حق تعاليٰ شالا! پاڪ رکيا ڪل مڙوڏا:
دشمن سڙوڏا

[سَلڪڻي ۽ ڪَلڪڻي زال] (۱) ور دي ڳاري ٻڌي = مڙس جي ڏور ۾ ٻڌل آهي.
ڪتدي وتندي = هميشه چرخو ڪتي پئي- يعني ڪم سان رڌل آهي. ور جهڙيندا =
مڙس ڏوڪو ڏئي. (۲) ٽوڙي موڙي تهڙ ڪهڙيندي = (ڪاوڙ مان) منهن ۾ گهٽڻيون
۽ ور وجهي. پوئڻڻ = سور جي مادو.

[رقيب] (۱) سڀر آوڻ دے = اچڻ جون واٽون.

(۲)

هڪ جو دُڙد دورنگا ڦِردا، رُوءِ مِيِيَه رِيڙالا :
 هيس مَنُهَن ڪالا
 مِيُڪُون وِيڪ سداين سڙدا، بهت ڦِرنجِي بهمالا :
 هيس مَنُهَن ڪالا
 چول پچول چلاوت دا، هِي چُغُل چنڊِي ڪُون چالا :
 هيس مَنُهَن ڪالا
 لاشڪ لوڌ لَنڪهِيَسُون تنهن ڪُون مار ڪلا مَنُهَن والا :
 هيس مَنُهَن ڪالا

(۲) هن بيت جي هي صحيح ۽ مڪمل روايت اسان کي دير سان پنهنجي ٻين ڪاغذن مان ملي ا. صفحہ ۲۲ تي ڏنل روايت ناقص ۽ غلط سمجھڻ گهرجي. بهت ڦِرنجِي بهمالا= تمام گھڻو بي آڻو ۽ ملول ٿي پيو هلي. چول پچول چلاوت= ڪلا ۽ غيبت. چنڊِي ڪُون= لُحس يا نڀاڳي ڪي.

داستان فائون

جَنَاجِمَةُ سُلْطَانٍ : مُعْجَزُهُ حَضْرَتُ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ †

نال زبان ایمان کَنُونُ، مَتَّيْنُ آکانُ حَمْدُ خُدَائِي
 قادرِ قدرت نال جَنَّتْھِیْنُ اے خالقِ خَلْقِ اہَائِي
 مَرْسِلِ میر محمد کِیٹُسِرِ پیدا دوست پیارا
 تَنَّتْھِیْنُ نَبِي دے نُوَرِ کَنُونُ، تِیا جملہ جہان جگ سارا
 چارَنِي یارِ نَبِي دے مَتَّیْسِرِ، چارَنِي نَارِ آکِیْنْدے ۱
 چارَنِي گوہرِ گُلِ گِلَابِي، چارَنِي نَارِ آکِیْنْدے
 هُن کجھ، آکُونُ، آکِ سٹایُونُ، پیشِ گُذشتِ افسانا ۲
 عیسیٰ آیا مَتَّیْسِرِ کَرِ یَسُودا، مردِ نَبِي مَرْدَانا
 پَرِ گِذِي دَرِیاءِ کِنارے، جانِ وَتِ سِیْرِ کِیٹوسِي ۳
 سِیْرِي بَشَرِ دِي نال حَشَرِ دے، ہَتھِي ہَتِ ذِئوسِي ۴

† روايت رئيس محمد مراد خان ولد نواب خان لغاري اصل ويٺل لڳ ڳوٺ پير صاحب پاڳارو ۽ حالا ساکن ڳوٺ پير صاحب پاڳارو. حاجي جمال خان هي قصو بيان محمد مراد خان جي زباني تاريخ ۲۶- ۲۷- ۲۸- ۲۹- ۳۰- ۳۱- ۳۲- ۳۳- ۳۴- ۳۵- ۳۶- ۳۷- ۳۸- ۳۹- ۴۰- ۴۱- ۴۲- ۴۳- ۴۴- ۴۵- ۴۶- ۴۷- ۴۸- ۴۹- ۵۰- ۵۱- ۵۲- ۵۳- ۵۴- ۵۵- ۵۶- ۵۷- ۵۸- ۵۹- ۶۰- ۶۱- ۶۲- ۶۳- ۶۴- ۶۵- ۶۶- ۶۷- ۶۸- ۶۹- ۷۰- ۷۱- ۷۲- ۷۳- ۷۴- ۷۵- ۷۶- ۷۷- ۷۸- ۷۹- ۸۰- ۸۱- ۸۲- ۸۳- ۸۴- ۸۵- ۸۶- ۸۷- ۸۸- ۸۹- ۹۰- ۹۱- ۹۲- ۹۳- ۹۴- ۹۵- ۹۶- ۹۷- ۹۸- ۹۹- ۱۰۰- ۱۰۱- ۱۰۲- ۱۰۳- ۱۰۴- ۱۰۵- ۱۰۶- ۱۰۷- ۱۰۸- ۱۰۹- ۱۱۰- ۱۱۱- ۱۱۲- ۱۱۳- ۱۱۴- ۱۱۵- ۱۱۶- ۱۱۷- ۱۱۸- ۱۱۹- ۱۲۰- ۱۲۱- ۱۲۲- ۱۲۳- ۱۲۴- ۱۲۵- ۱۲۶- ۱۲۷- ۱۲۸- ۱۲۹- ۱۳۰- ۱۳۱- ۱۳۲- ۱۳۳- ۱۳۴- ۱۳۵- ۱۳۶- ۱۳۷- ۱۳۸- ۱۳۹- ۱۴۰- ۱۴۱- ۱۴۲- ۱۴۳- ۱۴۴- ۱۴۵- ۱۴۶- ۱۴۷- ۱۴۸- ۱۴۹- ۱۵۰- ۱۵۱- ۱۵۲- ۱۵۳- ۱۵۴- ۱۵۵- ۱۵۶- ۱۵۷- ۱۵۸- ۱۵۹- ۱۶۰- ۱۶۱- ۱۶۲- ۱۶۳- ۱۶۴- ۱۶۵- ۱۶۶- ۱۶۷- ۱۶۸- ۱۶۹- ۱۷۰- ۱۷۱- ۱۷۲- ۱۷۳- ۱۷۴- ۱۷۵- ۱۷۶- ۱۷۷- ۱۷۸- ۱۷۹- ۱۸۰- ۱۸۱- ۱۸۲- ۱۸۳- ۱۸۴- ۱۸۵- ۱۸۶- ۱۸۷- ۱۸۸- ۱۸۹- ۱۹۰- ۱۹۱- ۱۹۲- ۱۹۳- ۱۹۴- ۱۹۵- ۱۹۶- ۱۹۷- ۱۹۸- ۱۹۹- ۲۰۰- ۲۰۱- ۲۰۲- ۲۰۳- ۲۰۴- ۲۰۵- ۲۰۶- ۲۰۷- ۲۰۸- ۲۰۹- ۲۱۰- ۲۱۱- ۲۱۲- ۲۱۳- ۲۱۴- ۲۱۵- ۲۱۶- ۲۱۷- ۲۱۸- ۲۱۹- ۲۲۰- ۲۲۱- ۲۲۲- ۲۲۳- ۲۲۴- ۲۲۵- ۲۲۶- ۲۲۷- ۲۲۸- ۲۲۹- ۲۳۰- ۲۳۱- ۲۳۲- ۲۳۳- ۲۳۴- ۲۳۵- ۲۳۶- ۲۳۷- ۲۳۸- ۲۳۹- ۲۴۰- ۲۴۱- ۲۴۲- ۲۴۳- ۲۴۴- ۲۴۵- ۲۴۶- ۲۴۷- ۲۴۸- ۲۴۹- ۲۵۰- ۲۵۱- ۲۵۲- ۲۵۳- ۲۵۴- ۲۵۵- ۲۵۶- ۲۵۷- ۲۵۸- ۲۵۹- ۲۶۰- ۲۶۱- ۲۶۲- ۲۶۳- ۲۶۴- ۲۶۵- ۲۶۶- ۲۶۷- ۲۶۸- ۲۶۹- ۲۷۰- ۲۷۱- ۲۷۲- ۲۷۳- ۲۷۴- ۲۷۵- ۲۷۶- ۲۷۷- ۲۷۸- ۲۷۹- ۲۸۰- ۲۸۱- ۲۸۲- ۲۸۳- ۲۸۴- ۲۸۵- ۲۸۶- ۲۸۷- ۲۸۸- ۲۸۹- ۲۹۰- ۲۹۱- ۲۹۲- ۲۹۳- ۲۹۴- ۲۹۵- ۲۹۶- ۲۹۷- ۲۹۸- ۲۹۹- ۳۰۰- ۳۰۱- ۳۰۲- ۳۰۳- ۳۰۴- ۳۰۵- ۳۰۶- ۳۰۷- ۳۰۸- ۳۰۹- ۳۱۰- ۳۱۱- ۳۱۲- ۳۱۳- ۳۱۴- ۳۱۵- ۳۱۶- ۳۱۷- ۳۱۸- ۳۱۹- ۳۲۰- ۳۲۱- ۳۲۲- ۳۲۳- ۳۲۴- ۳۲۵- ۳۲۶- ۳۲۷- ۳۲۸- ۳۲۹- ۳۳۰- ۳۳۱- ۳۳۲- ۳۳۳- ۳۳۴- ۳۳۵- ۳۳۶- ۳۳۷- ۳۳۸- ۳۳۹- ۳۴۰- ۳۴۱- ۳۴۲- ۳۴۳- ۳۴۴- ۳۴۵- ۳۴۶- ۳۴۷- ۳۴۸- ۳۴۹- ۳۵۰- ۳۵۱- ۳۵۲- ۳۵۳- ۳۵۴- ۳۵۵- ۳۵۶- ۳۵۷- ۳۵۸- ۳۵۹- ۳۶۰- ۳۶۱- ۳۶۲- ۳۶۳- ۳۶۴- ۳۶۵- ۳۶۶- ۳۶۷- ۳۶۸- ۳۶۹- ۳۷۰- ۳۷۱- ۳۷۲- ۳۷۳- ۳۷۴- ۳۷۵- ۳۷۶- ۳۷۷- ۳۷۸- ۳۷۹- ۳۸۰- ۳۸۱- ۳۸۲- ۳۸۳- ۳۸۴- ۳۸۵- ۳۸۶- ۳۸۷- ۳۸۸- ۳۸۹- ۳۹۰- ۳۹۱- ۳۹۲- ۳۹۳- ۳۹۴- ۳۹۵- ۳۹۶- ۳۹۷- ۳۹۸- ۳۹۹- ۴۰۰- ۴۰۱- ۴۰۲- ۴۰۳- ۴۰۴- ۴۰۵- ۴۰۶- ۴۰۷- ۴۰۸- ۴۰۹- ۴۱۰- ۴۱۱- ۴۱۲- ۴۱۳- ۴۱۴- ۴۱۵- ۴۱۶- ۴۱۷- ۴۱۸- ۴۱۹- ۴۲۰- ۴۲۱- ۴۲۲- ۴۲۳- ۴۲۴- ۴۲۵- ۴۲۶- ۴۲۷- ۴۲۸- ۴۲۹- ۴۳۰- ۴۳۱- ۴۳۲- ۴۳۳- ۴۳۴- ۴۳۵- ۴۳۶- ۴۳۷- ۴۳۸- ۴۳۹- ۴۴۰- ۴۴۱- ۴۴۲- ۴۴۳- ۴۴۴- ۴۴۵- ۴۴۶- ۴۴۷- ۴۴۸- ۴۴۹- ۴۵۰- ۴۵۱- ۴۵۲- ۴۵۳- ۴۵۴- ۴۵۵- ۴۵۶- ۴۵۷- ۴۵۸- ۴۵۹- ۴۶۰- ۴۶۱- ۴۶۲- ۴۶۳- ۴۶۴- ۴۶۵- ۴۶۶- ۴۶۷- ۴۶۸- ۴۶۹- ۴۷۰- ۴۷۱- ۴۷۲- ۴۷۳- ۴۷۴- ۴۷۵- ۴۷۶- ۴۷۷- ۴۷۸- ۴۷۹- ۴۸۰- ۴۸۱- ۴۸۲- ۴۸۳- ۴۸۴- ۴۸۵- ۴۸۶- ۴۸۷- ۴۸۸- ۴۸۹- ۴۹۰- ۴۹۱- ۴۹۲- ۴۹۳- ۴۹۴- ۴۹۵- ۴۹۶- ۴۹۷- ۴۹۸- ۴۹۹- ۵۰۰- ۵۰۱- ۵۰۲- ۵۰۳- ۵۰۴- ۵۰۵- ۵۰۶- ۵۰۷- ۵۰۸- ۵۰۹- ۵۱۰- ۵۱۱- ۵۱۲- ۵۱۳- ۵۱۴- ۵۱۵- ۵۱۶- ۵۱۷- ۵۱۸- ۵۱۹- ۵۲۰- ۵۲۱- ۵۲۲- ۵۲۳- ۵۲۴- ۵۲۵- ۵۲۶- ۵۲۷- ۵۲۸- ۵۲۹- ۵۳۰- ۵۳۱- ۵۳۲- ۵۳۳- ۵۳۴- ۵۳۵- ۵۳۶- ۵۳۷- ۵۳۸- ۵۳۹- ۵۴۰- ۵۴۱- ۵۴۲- ۵۴۳- ۵۴۴- ۵۴۵- ۵۴۶-

وچ ٻٽڙ دے ٻٽي ڏٺو سي، ڏڙ ٺون ڌار جڏا ۱
 ماس مغز سڀ کٽل تنهنين ٺون، ٺي گهٽي قوت فنا
 هار ٻهٺايس هار ڏانڊان دے، ڏڙ وانگون پڇ دائي
 هڏ تنهنيندے ڌار هڏان ٺون، بيشڪ خاڪ گڏائے
 ڏٺو رهن ڪو ويليان تنهنين وچ محڪم جاء مقيد ۳
 اچي تمام آچائي تنهنندي جيون ڪڙ برف سفيدي ۴
 آکيانڊے ڪل آنے گهٽي، ٺين خاڪ پٿرے سڄے خانے ۵
 نانگ ڪو ويليان وچ ڪنان دے، وانين جوڙ ڪينينائے
 دٻڊر آهني ٻار سيري دے جان ول عيسي چائي
 رهيا وچ عجب دے، آکيس: "قدرت خاص خدائي!
 ڪئون نور آهني اينڪون هيدا آب ڪيتوئي
 ٺان ٻس ول ٻریشان ڪر چا برسر خاڪ ستيوئي
 رب غفور رحيم! تيو ڪون عرض ايهو مئين ڪڙدا
 ميڪون ٺون معلوم ايهو ڪر حال گجها اين سڙدا
 تان مئين چاڻا اهيئن ٻڌے دا ڪيا احوال ٿيا هے
 ڪيڙ ٻين وچ ڪٻار جنهنيندے، سؤ سوراخ ڪيا هے ۶
 وحي آيا سو، طرف سمائون، قدرت نال الاهي ۷
 اوڻ نال آلايس: "عيسي اک: چي مي تو خواهي ۸
 عيسي تر ت جواب آيا ولڏا ڪهن سيري دا ۹
 "تيس زباني ٺان ڏٺو ميڪون حال مدد ڪڙري دا."
 آکے: "آلا وچ عيسي! تان ايه نال ٿيڏے ٻه ٻولے
 قيمے موت حياتي دے سڀ ٻيش آگون ٺون ڪولے."

۱. ڏڙ ٺون = ڏڙ کان. ۲. هاريهانس = هارجي ويا هئس. ۳. ڪويليان = ڪيڙيون.
- محڪم جاء مقيد = (چڻ) لازمي طور ۴. ٻوري ٻائيندي سان. ۵. اچي تمام
- آچائي = ٻورو اچو مڇالو ۵. اڪيانڊے ڪل آنے گهٽي = اڪين جا وچ وارا گول
- قارا ڪري ويا هئا. ۶. ڪٻار = ڪٻار. ڪپرائي. ۷. طرف سمائون = آسمان طرفان.
۸. چي مي تو خواهي = توکي چا گهرجي. ۹. عيسي تر ت = حضرت عيسي مٿان
- يڪدم ان جهوني سري بابت جواب ڏنو (ت).

جَل“ ڪيٽا وُل“ ٻار سيري“ دے، عيسِي تَرَت تَوانا؛
 ”ذے تون جواب سيري“! سِي مِيڪُون“، ٿيا هے حڪم رها
 حال حوال سنڀال سڀو ڪر، جيڪے ڏينهن ڏينهي؟
 ۱ صورتمند سونهارا آهون، ڪے تون زشت پيشاني؟
 ۲ ڪے تون عالم فاضل آهون، ڪے تون ساحر سحري؟
 ۳ آک اِيهواحوال مِيڪُون، تون مرد آهون ڪے مِهري؟
 ۴ نال نبي دے حال اِيهوا وُل ڪُرْمَش نال ڪر، پندا؛
 ۵ ”سڀ تون مَرسل! عرض اِيهوا، هان مَتِين“ مَرَس وَرهي پندا.
 ۶ ”جَمَجَمَه“ سلطان“ مِيڏا نان“، مَلِيڪ آهس مَلڪاڻدا
 ۷ ماڻهو مِيڻل ڏٺاڻدے مِيڏے، مَتِين“ دَاوَال تِنهائدا
 ۸ جاءِ بَنا ڪر جَمِيغَتِ دي مَتِين“ وِچ“ مِصر دے جوڙي“
 ۹ رُب“ ڏِتي“ بادشاهي مِيڪُون“ مَشْرِق مَغْرِب توڙي“
 حَشَمَت نال حڪومت دے مَتِين“ رُو“ زَمِين اِوائي
 مَشْتِري پي آگھ مِيڏے تے بَهُون“ ڪِيئتي روشنائي
 ۱۰ دُنيَا دولت، مال خزان، آڙ“ قارُون زباده“
 ۱۱ قارُون“ هِيَس آساذے آها، وانگر مَرَد گدا دے
 ۱۲ صَد“ هزار غلامانڏے آهے رُوْم وِلايَت“ والے
 ۱۳ صَد“ هزار غلامانڏے آهے حَبشي ڪَهَسُون“ ڪالے
 ۱۴ صَد“ هزاران“ تَرُڪي آهے اَطْلَس“ پوش جِنهائڪُون“

۱. ڏنيالي = توڏا. ۲. آهون = هين. زشت پيشاني = ڪاري رنگ جو. ۳. ساحر
 سحري = جادو وارو جادوگر. ۴. مھري = عورت. ۵. ڪرمش لال ڪريندا = لپاز لٿوت
 سان ٻيو ڪري. ۶. هان مٿين مٿس ورهيندا = آڏ (گھڻن) ورهين جو (جهولو) مٿس
 آهيان. ۷. جمجمه سلطان ميڏا نان = منهنجو نالو ”جمجمه سلطان“ آهي؛ لغت جي خيال
 کان هت ”جمجمه“ بمعني ”سردار“ جي سمجهڻ گهرجي. ۸. منهنجا ماڻهو شمار ۾ ڇڻ
 ڏيڻ جي برابر هئا ۴ آڏ انهن جو ڏنار هوس. ۹. مون مصر جي ملڪ ۾ پنهنجي آرام
 جي جاء (محلات يا تختگاه) جوڙي هئي. ۱۰. مشتري جهڙي مشهور ستاري ۾
 (منهنجي خدمت بجاءِ آندي ۴) منهنجي صحن کي روشن ڪيو. ۱۱. از قارون
 زياده = قارون جي خزانن کان به وڌيڪ. ۱۲. سوين هزار رومي غلام هئا. ۱۳. سوين
 هزار ڪارن وارن وارا حبشي غلام هئا. ۱۴. اطلس پوش = ريشمي پوشاڪ وارا.

۱. صد ہزار غلامان، سونے در در گوش جیہان کون
 ۲. شش ہزار غلامیان آہان زیادہ شش قمر ٹون
 ۳. خالی کان تینہان وچ آہی کھنئے زر زیور ٹون
 ۴. نائے لال خرید کیترے مٹھن ایہہ سب بندے بردے
 ۵. مرہک مرز ہمیشہ آہا تہیغی نال تبر دے
 ۶. لیل نہار نیاز کٹون آء کٹن سلام اسان ٹون
 ۷. کٹھن کون قدرت کانہ ٹیوے چا ہولن سٹخن زہالون
 ۸. دہ ہزاران سنجہ صبحاھین بورچہ خانے ہلدے
 ۹. سون گداگر شہرین دے شب روز آناھین ہلدے
 ۱۰. چھل ہزار آٹاندے آہے کالے رنگ جیہانڈے
 ۱۱. یون ہار ہمیشان ہرگز مول نہ ٹیون واندے
 ۱۲. چھل ہزار کٹیاندے آہے کان شیکار شیکاری
 ۱۳. نو سو باز آسا آہا نام جیہانڈا بحری
 ۱۴. اینجھا شاہ زمانے دا مٹھن ہس قادر ہرکھن تے
 ۱۵. لال نگاہ نوازش دی کٹر مٹھیل! مہر مٹھن تے
 ۱۶. قیر آکیا ول حضرت عیسیٰ: ”ایہہ سب حال کیتوئی
 ۱۷. موت سندا وت صاف پیتا کیکر لوہ پیتوئی؟“
 ۱۸. آکیس: ”ہیک ڈینھن ہرٹاندے مٹھن کرون شیکار سدا آٹا
 ۱۹. کٹر شکار جڈان ول ٹیسر ساڑی طرف روانا
 ۲۰. شاہی تاج مڑصع سیر تے کیا سو آک سٹائین
 ۲۱. آسب آنے پی اٹلس دی ہی صوف مٹھن سیر تائین

۱. سونے در در گوش جنہا کون = جن کی کتن پر سونا در پیل ہٹا. ۲. غلامیان = ہالہیون. قمر ٹون = چند کان. ۳. خالی کانہ الخ. = انھن ہالہین مان کاہ گھن ۴ زیورن کان خالی کانہ ہٹی. ۴. بردے = غلام. ۵. تیغی لال تبر دے = ترار سان کڈ تبر ب. سان ہیس. ۶. لیل نہار = ڈینھن رات. ۷. چھل ہزار = چالیہ ہزار. ۸. بحری = باز جوہک قسم. ۹. مٹھن تے = مون تی. ۱۰. مرصع = جو پل (ہیرن جواہرن سان). ۱۱. اسب = اسب = کھوڑو. اسب اتے الخ. = کھوڑی تی خاص ریشمی جھل پیرن کان سر تائین پیل ہٹی.

١. تان مغز گڏا آميز اوڻدا وڃ' وقت نهن خوش ويلے ۱
 ٢. منقص' ٿئي آسباب سڀئي، آسب سڀاه طوييلے ۲
 ٣. ماه سڙڻ وڃ' باه پيا، تين' جان جگر سڀ جڏا
 ٤. سختي نال اوڻدے مير آيا روز عظيم آڙدا
 ٥. ويڃ طبيب طيبان' ڪڍر ويڪن ڪڙن هزار دوائين' ۳
 ٦. آڙا ٿيوي آهر جيتا ڪو مرض ڪئون' تن تائين' ۴
 ٧. پورے ٿيون پساہ جنهندي، آءِ عمر دے ٻارون' ۵
 ٨. موت ٻاجهون' پيا مول نه پانوس ديگر درمل' دارون' ۶
 ٩. دل چلے من هل' پڇون' تے داليشمند ميائے ۷
 ١٠. ورد وظيفے ويڙه چلے، ٿئي عاجز مرد ملائے ۸
 ١١. مرد زنان' سڀ ميرنوں آگهاڙے آڪن ٿئي سڻ تے؛
 "چا آڪين' ڪجهه شاه اماڏا ڪڙے ٻڪارون تئين' تے".
 زور زبان' چوڙ ڳيا تين' وائي وات نه ولدي
 ڪيڪر آڪان' حال تنهندي ڦير تيهانڪون' ولدي ۹
 آخر اين' احوال آتے جان' گذرنے ست' ڏهاڙے
 آسمان ڪئون' هڪ لڻي صورت، ڄاڻ سياه پهاڙے ۱۰
 هٿ' تنهنڪون' چار آه، سڻهن چار تنهندي ڄاڻي
 آٺ' تنهنڪون' ٻيهر آه، ناشڪ تنهن' وڃ آئي
 اوڻ نال گهتيانيس' چنبرے، ترس نه ڪيٽس هائي
 ساہ ڪڍر بس ايمان' ٻاجهون' تين' ڪهل نه ڪيٽس ڪائي
 ساہ ڏيوڻ دي سختي جان' دل پهتي تنهن تن تائين'

١. تان مغز گڏا آميز = يعني مغز ڇڪر ڇڪر آيو. ٢. منقص ٿي = ڪٽا ٿي پيا. نه وڻيا.
 طوييلے = طويل. ٣. طبان = طب جا ڪتاب. ٤. اهر جتا = اهر جي دائي جيترو. ذري
 جيترو. ٥. عمر دے ٻارون = عمر جي طرفان. عمر جا. ٦. موت ٻاجهون = موت کان
 سواءِ. مول نه پانوس = مور نه پاءِ پويس. ديگر درمل دارون = ٻيو علاج ۽ دوا.
 ٧. دانشمند = عقلمند (سڀ ڇيلا هلائي پوئتي موٽيا). ٨. مرد ملائے = ملان ۽
 پڙهيا (ٻه ورد وظيفا ختم ڪري واپس ٿيا). ٩. ڪيڪر = ڪهڙي طرح. ولدي =
 جواب. ١٠. ڄاڻ سياه پهاڙے = ڄڻ ته ڪو ڪارو جبل آهي.

سُئ تون مُرسل! عرض تَنهيندا ڪيا احوال سَئائمين؟
 ۱. ماه ڏهون ڏي وقت آون ڪُون؟ جڏهن هونئ طاقه ڪائي
 ۲. دانهان تين؟ اِنْعانان؟ آهان؟ سَئدے ملڪ سَمائي
 ۳. رو رو ڪفن ڍڪا ڪر آونڪُون؟ ڏي ڪر واس عطر ڏي
 ۴. جوڙ جنازا، ڇاڪر، آهڻ ڌر ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي
 ۵. تيهون؟ ڀڄي ول نهي ڪيتونهي آونڪُون؟ قبر حواله
 ۶. تيسر عذاب حساب نهي؟ ڪو ويندي قبر ويڃالهي
 ۷. ڪت قبر ڪُون؟ سَت تَنهين؟ وڃ، لَت لَتان ڪر ڏي ڏي
 ۸. لوڙه آوندي سِر جوڙ ڪرا، هڻ چوڙ سڀ ڏي ويندي
 ۹. ڪانڌي ٿي پڇون؟ تڏهن هانڌي، ڇا ڪتولا سِر تي
 ۱۰. لوڪر ڇاڪر ڪوئي نه رهيا، ماڳ مڻي ڏي ڏي
 ۱۱. آب آون؟ باجهون؟ سڀ ول چلن، ايه رهيا هيڪ آهاين
 ۱۲. رات، جيئن ظلمات قبر ڏي، آيس جال تهاين؟
 ۱۳. ڦير ول عيسلي آڪيا: ”اے پي سئير حقيقت ساري
 ۱۴. حال پيا ڪر نال ميڏي، ڪيا ڪيتئي قبر انڌاري؟“
 ۱۵. آڪيس: ”ملڪ آڻي ڏون، هڪ تَنهين؟ وڃ ڪر زمينڪل ڏي ڇائي
 ۱۶. آون نال آڻال تَنهان؟ به، ايه، ڪفتار آڻائي:
 ۱۷. ڏي خبر تَنهين؟ هڪ سڄي ڏي، هڪ تڏي ڏي ڏي ڏي
 ۱۸. ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي ڏي
 ۱۹. ڪرڻ جواب سوال تَنهيندا ميڪُون؟ مَوَل تڏي آيا
 ۲۰. تَنهون؟ ڀڄي تڏي ڪنن تَنهين؟ ڪر زمينڪل وسايا
 ۲۱. سئ مُرسل! عذاب قبر ڏي ڪيا احوال سَئايان؟
 ۲۲. رهي نه، طاقه ڪائي جو مڻي آهان؟ نال آڻان؟“

۱. هن مصرع کان وري شاعر جي زباني قصو بيان ٿئي ٿو. ۲. افغانان = فغانان = فغان (دانه) مان ٺاهيل جمع. ۳. ڌر ڏي = رڪن پيا - رکيا. ۴. تيهون ڀڄي - الخ. = ان بعد ڪيس ٿي قبر جي حوالي ڪيائون. ۵. لوڙه = ميت - جنازو. سر جوڙ ڪرا = ٺاهي جوڙي دفن ڪري. ۶. ڪانڌي ٿي پڇون تڏهن هانڌي = ڪلهي ڏيندڙ (جنازو دفن ڪري) هونئي روانه ٿيا. ۷. ظلمات = اونڌاهي. رات آيس جال تهاين = رات اتي گذاري پيس. ۸. منڪل = باهه - آڱ.

سيري آونديءَ ڪنهن نال سبب دے آهي وڃ دنيا دے ۱
 ملڪ الموت جنهنين ڪون ماريا، ايھ ھن حال تينھاندے
 مال مصر دا چٿڙ ڪٽر جڏان ڪاڻ چٿڙ دے ويندے
 ٻيڙين نال لياھيندے آونڪون جھڙنڪل آڻ سڻيندے ۲
 ڪٽر سانگھيڙ جڏان ول مانجھي ولندا طرف شھر دے ۳
 مارن آونڪون ڪٽر ڪٽرائنڊيان وڃ ڪٽار قهر دے
 نو سو سال پنجاه ٿيا هے آونڪون موت ٻڃائي
 دوزخ وڃ ڪيٽونيھے داخل ڪئون عذاب آچائي ۴

*

*

*

”تون ھين سُرسل، تون ھين نبي، تون ھين نور نيرالا
 ميڏے آتون ان اڻھو تون ڪٽرئون لاه ڪيشالا.“

*

*

*

نال آمر الاهي ٿيس سيري نال جيستم سَمُورا سارا
 چاليھ ڏينھن حيات رھيا اين دنيا وڃ سونھارا
 وسير گمانيس اوھ سڀيئي، جيڪے ڏک ڏريمانيس
 ٿيڻا شاد ٻھون ڏن رھن ۴ ياد خدا ڪون ڪيٽس
 ڏن رات رھيا وڃ ياد خدا دے، ويسر ڪيٽس ڪائي
 صد هزار برس جيئوے ڪو تان ھم ڏيوسر موت ڏر ڪائي
 آخر ٿيئا عدم ڏنھ راھي، ڏري نھ سختي ھاسي ۶
 نال نوازھ نبي دي مليس جنست جاء خلاصي
 شب روز حمل ڪٽر ياد خدا ڪون، جو دم جيئندا ھائين ۷
 رھسي نقتش نيھيت قيصر تيڏا قيامت تائين

۱. ھن مصر ڪان وري شاعر جي زباني قصويان ٿئي ٿو. ۲. (مال جڏھن صبح جو چٿڙ وڃي ٿو ته) ان (ڪيڙائي يا سري) کي پيرن سان ٽڏي وڃي جھنگ ۾ ڇڏي ٿو. ۳. جڏھن وري مال جھنگ ڇري سانجھي ويل شھر ڏانھن وري ٿو. ۴. ھن مصر بعد اوچتو وري سري طرفان سوال شروع ٿئي ٿو جنھن مان گمان نڪري ٿو ته ھتي قصه ناقص آھي. ۵. دن رين = ڏينھن رات. ۶. ڏئي نہ سختي ھاسي = سختي ڪان ڏئي ھنائين. ۷. جو دم جيئندا ھائين = جو دم جٿرو آھن.

کُلیاتِ حمل

متن

پاڻڻو ٽيون

ڪلام ريخته هدي

راہ تلیک

۱۰۰

ڪلام ريختہ ھندي

”بيت ھندي تصنيف حمل فقير لغاري“

- ۱- زُلفِ ڪے نانڪ، ڏَنڪن بے سانڪ، موھيا مَن مانڪ
تھانُ بُرھانڪ، تہ ميڙُ کانُ تيرُ تھارا
- ۲- رَينَ ڪے رُو، سدا خوشخوءَ، مَلي خوشبوءَ،
ھمہَ ھرُ سو، ھويا ھُ ڪارا
- ۳- تَجَلِّي تاب، موھيا مَھتاب، ڪَنگور ڪباب،
اَڪنَ ڪُونُ آب، دِيا آئوارا
- ۴- جَينَ ڪي چَينَ، ڏيکے غمگين، موھے مسڪين،
وَسارے دَين، دُنيا عُقْبِي را
- ۵- اَدُ ڪَرُ عَينَ، سَجنَ دِنَ رَينَ، چلاوے چَينَ،
سُناوے سَينَ، دَري ھر دارا
- ۶- ڪيئل ڪي ناس، گيھنے خوش واس، سِتاوے ساس،
ڪرے [نا] قَياس، بلوچ بچارا
- ۷- جواھر دَند، لب، گُلُ قَند، دَھانُ خوش خَند،
ڪَريگا بَند، ھمہَ ھوشيارا
- ۸- زَنخُ ڪا زيب، سَھاوے سَيب، سَجن بے عيب،
اَھايا غيب، غَمَينَ غَمُخوارا
- ۹- نَرَن ڪا طور، دِکا ھے مور، ڪَيا چَپُ چور،
جِيئونُ چَلُ چور، گھنے ڪو چارا

-
۱. بے سانڪ = بنا سانڪي. مانڪ = سينڌ. تھان = ڪمان. برھانڪ = ابرو. مڙڪان = پنڀيون ۲. رين = سڄ. ملي خوشبوءَ = خوشبوءَ پريل آھي. ۳. ڪنگور = برق. ڪنگور ڪباب = وچ ڪي بہ جلائي ڇڏي. اکن ڪون آب ديا = آڳ ڪي بہ تيزي ڏنائين ۴. جين ڪي چين = پيشانيءَ جو نقش. ۵. اڊگر = مرڻ. اڊڪرين = مرڻ جي اک مثل. چلاوي چين = آرام ڪسي وڃي. سناوي سين = الخ = دارا جهڙو بادشاه بہ دروازي تي ٻيو صدائون ڪري ۶. سِياوي ساس = ساھ ڪي سڀائي. ۸. زَنخ = ڪاڏي. سَھاوي سَيب = صوف ڪي بہ سونھي. ۹. اصل. ترندي ڪا طور.

- ۱۔ صدر دِل صاف، لطیفی لاف، لہان تنگ ناف،
ترا کوہ کاف، ہڑا ہڑا لارا
- ۱۱۔ کنیر کی کت، گھنے دِل جہت، پینگی منہن مت،
مینی مین لت، ہوئی گنگارا
- ۱۲۔ رخصت گلفام، نبوت نام، تیرے لٹام،
گنیر گت گام، چلے گننہ یارا
- ۱۳۔ نبی کا نور، ہو یا مشہور، تیا دُک دُور،
کیا مسرور، ملے مکتار
- ۱۴۔ شفیع کی شان، اوپر فرقان، مکا رحمان،
تیا قربان جمل، جگ سارا
- ۱۵۔ حمل! دِن رات، نبی کی نعت، ہڑو صلوٰۃ،
ہ کلمہ بات ٹیسی چنکارا

”غزل حمل فقیر نو ساختہ“

- جسکو مے داغ جگر، اسکو لہیں آرام دل
عشق مے ہکا نہین، وہ پیخبر مے خام دل
- ۱۔ جس کے دل کا یار کی زلفوں میں ہر دم تھا گذر
اسکا مشکل چھوٹنا مے، جا ہڑا در دام دل
- ۲۔ جو سجن دل لوٹ لے گیا وہ کبھی آتا نہین
رات دن وہ ڈھونڈتا مے گلبدن گلفام دل
- ۳۔ ایک ہل مجھ سوں جدا ہووے نہین اوماہ رو
دیکھ دل کے درد کاٹوں، پھر میرا مے کام دل
- ۴۔ ہر گھڑی ہر وقت مجکو ہاد مے وہ دلربا
دمدم کر کے لیا مے ورد اسکا نام دل

- ۱۰۔ صدر سینو۔ لطیفی = سنہی۔ نازک ہاکیزہ۔ لاف = پیت۔ لہان تنگ ناف = دن سوڑو
۱۱۔ کنیر = شینہن۔ کت = چیلہ۔ پینگی (کذا) = پگی؟ ۱۲۔ لٹام = نازنٹ
مان۔ گنیر گت = ہاٹی جھڑی۔ گام = وک۔ نور۔ کنیارا = کن وارو۔ ۱۵۔ ٹیسی = ٹیندو۔

۵- دين دنيا، عيش عشرت، اسڪي دل سون اترئي
جس سخي ساقي کي هاتھون ۾ ٻيا ه ڄام دل
۶- هور حمل کي اهي ڪجهه آرزو آس يار بين
اسکا ملنا مانگن ه ھر صبح ھر شام دل

”غزل ريخت هندي“

دلا رام جو آوے، تو دل آرام بهي آوے
جو دلا رام نه آوے، تو دل آرام نه آوے
۱- جس وقت مجھے يار ملے، وقت اس رقيب
بدنام وه خرخام سيٽه فام نه آوے
۲- يار ميرے عزم کيا شام- سير کا
يا ربا! به تلک قيام بهي وه شام نه آوے
۳- شام نهين، قيام هے وه شام- وداع کي
وه قيام بهت بهتر، به قيام نه آوے
۴- مرغ و مئے مٽر رب گر هووے ڪهل! حاضر
به دوست دلارام کسے ڪام نه آوے

”بيت هندي“†

ڪيا ديوون ڪيا دلائون، ڪجهه بهي نهين ميرا
سيم ڪاٺ قربان ڪرون، توئي صاحب تيرا

[ڪلام سرائڪي- هندي ريخت]

بعء وفاتم سؤد سجن ڪيا، خاک ميري ۾ قدم گذاري
جان ڪران قربان تسن تون، جيء جسا جند ساري
۱- ڪڏان نه جاني! ڄام ڀلائي،
ڪڏان نه دل دا درد وڃايئي

† هي بيت پياض جي صفحي ۱۲۹ تي حمل جي هٿ اکرين لکيل آهي ۽ ان بعد صفحي ۱۳۰ تي وري پنهنجو ”غزل هندي“ قلمبند ڪيو اٿس. تسلسل مان پائنجي ٿو ته هي بيت به شايد حمل جو پنهنجو آهي.

کڈان نہ کٹڑکے کیلر آلائی،

کڈان نہ پچھیئی؛ "کرین کیون زاری۔"

۲۔ کٹنوں' فیراقت' کڈان' صد' آہان'،

کٹنوں' بے رحمی کـران' مٹن دانٹھان'

پچن وچن دیان ہڈونے ہانٹھان'،

نیمہین' کڈاھان امہد یاری

۳۔ جڈان تہ قاصد! ملیئی جانی،

آکین' نہ چاکین'، ہسین' ہیشانی

متان سیکھا سڑ' ٹیوین' تون فالی،

خبر زبانی چسان' سہاری'

۴۔ چھل نہ حالت کھے کتھین کون'،

آکین' تساد پھین' قتیہا جتھین' کون'

رقومدم' کیا ٹیوے تنھین' کون'،

قسـم' مہین' کون'، زخم' ہے کاری۔

ضمیمہ اول

حمل جا کي پسندیده ۽ چونڊيل فارسي، سنڌي ۽ هندي اشعار جي پنهنجي هٿ اکرين بياض جي پوئين حصہ ۾ جا بجا قلمبند ڪيا اٿس

(الف) فارسي فرد، مثنوي وغيره ابيات

بيت

ڪمر بستم بهمت شاه مردان۔ مرا محتاج نامردان مگردان

فرد

خدا هر دم لگهبان دوستان باد۔ محمد تاقیامت ہار شان باد

فرد

مرد دانا گر پریشان حال باشد عیب نیست
قدر مصحف کم نگردد گر بجلد آترامت

بيت

باور مکن کہ صورت او عقل میبرد
عقل آن کسی ببرد کہ صورت نکار اوست

بيت پارسي از کتاب نان حلوي

از برون طعم زني بر بازيده۔ و از درونت ننگ مي دارد بزيده
رو بسوز اين جبهه ناهاک را۔ واپس عصا و شانه و مسواک را
ظاهرت گر هست با باطن پکے۔ خواستي ناهش گردد اندکے
و از مخالف شد درونت با برون۔ رفت، باشي در جهنم سرنگون
جده تو آدم بهشتي جائي بود۔ قدسيان کردند پيش او سجود
یک کنه کرد و بگفتندش تمام۔ مذهبي مذلب برو بيمرون خرام
تو طمع داري کہ با چندين گناه۔ داخل جنت شوي اے روسياه

بيت

کفر کافر را و دين ديندار را۔ ذره درد دل عطار را

بیٹ

هر كه او هي مرشدي در راه باشد
 او ز غولان گُمره و در چاه باشد
 هيش يوسف نياز، خوبي مكن
 جز نياز و آه يعقوبي مكن

هانگ مي آيد كه اے سائل بيا - جود محتاج گدايان چون گدا
 فزون

دريں ره حاصلي چون يكدلي نيست
 دو دل بودن بجز هي حاصلی نيست

فزون

قلم بر قلم قطمزن اے پسر - يكے عمر كوتہ دگر درد سر
 ابيات

چو گردد نا خدائي فضل رهبر
 شود چون خضر رحمت يار و ياور
 بدريا در شود كشتي نهنگت
 بصحرا در شود مركب پلنگت

فزون

سواري كشتي و باد، موافق - كم از تعنت، سليماني نباشد
 فزون

سواري كشتي و باد، مخالف - كم از ريگ، پيساباني نباشد
 بيٹ

بهره ليست ز افعال پدر بهر سپر
 مرد آنست كه از خود هنري پيدا كرد

بیٹ

كريم كه پدر تو بود فاضل - كز پدر فضل ترا چه حاصل
 بیٹ

نا خوش بود آن عروس در بر - كو ناز كند بحسن مادر
 بیٹ

وعدهء وصل چون شود نزديك - آتش عشق تيز تر گردد

بیت

توئی مقصود گر مشغول غیرم - توئی معبود گر نزدیک دیرم

بیت

بلبل ز ادب ہا نہ لہد در صف گلزار
تا گل بطلبگاریء او لب نکشاید

بیت

آئرا کہ در سرائے نگاریست فارغ است
از باغ بوستان تماشائی لالہ زار

مثنوی

گفت پیغمبر کہ جنت از اللہ - گر ہی خواہی ز کس چیزی مخواه
چون لغواہی من کفیلہ مر ترا - جنت الماوائی دیدار خدا

فرد

سرو از باد خزان ماند بحال - راستی را نبود بزم زوال

ابیات از سکندر بحری

شکستہ شد آن مرغ را ہر وبال - ... لان زوے در جہان ماہ سال
ز قارورہ و لبض جستند راز - نیامد بکف عمر گم گشتہ باز
طیب ارجہ داند مداوا نمود - چو مدت نماند مداوا چہ سود
ہماں میوہ کو بود دردناک - ہم از جنبش خویش افتد بخاک
... از جدا گشتن جان تن - دیدہ بگریست ہر خویش تن
کہ کشتی درآمد بگر داب تنگ - دہن باز کردہ دودہ نھنگ

فرد

مشکل نیست کہ آسان نشود - مرد باید کہ ہراسان نشود

فرد

کس بتا کس چون نشنید فتنہ پیدا میشود
ز اختلاط سنگ و آہن آتش (۹) ہیدامی میشود

صائب

دلہ کہ محرم اسرار غیب شد صائب
نسبہ ہر نفس جبرئیل می باشد

هٺنوي

صد هزاران موسي اندر جوف خبر،
صد هزاران جبرئيل اندر بشر

رہائی

شیری کہ شکاری لکند زان رو بہ بہ
عمری کہ بہ تلخی گذرد آن کو تہ بہ
شخصی کہ ازو لفع کسی را نرسد،
گر یوسف ثانی بود، اندر چہ بہ

ہیت

تاری ستار نیست کہ بازش کنی درست،
کہ این تار دوستی است کہ بسیار نازک است

فرن

معرفت مولی چو شد، مولی شدی (۱)
معرفت مولی چو شد مولی شدی (۲)
معرفت در سینہ می باید مرا
معرفت درسی نمی باید مرا (۳)

(ب) سنڌي: "بيت شاه پٽائي"

(۱)

آهڻيان تا الڏيون، پوريون ٻرين هسن
وڃيو روز رسن، حبيبائي حجري

(۲)

هي جي ڪن ڪٻار جا سوڌو سي نه سڻين
اندر جي آهين، سڻ سڻيها تن سان

ج "هندي بيت"

جس سانچے نے سورٹ گھڑی، ارے گھڑ ہو راء کنگھار
او سالچي ئي گل گھسے، او لڏ گھسے لوهار

(۱) شد=حاصل ٿي. (۲) شد=هٺان وٺي. مولوي شدي=غلام ٿيڻ. (۳) معرفت
درسي=سبق وارو يا ڪتابي علم.

ضمیمہ بیو

کلیات جي مقدسہ ۽ ستن پر اگيا مذکور شاعرن کانسواء
باقی شاعرن جو کلام جو حمل پنهنجي هٿ اکرين
بياض پر قلمبند ڪيو آهي

(الف) « نصيحت نامہ حسين فقير ديدڙ »

- ۱۔ ڏيک خدا دے رنگ رباني
قيامت دي هے ايہہ نشاني
حاکم ظالم، جھٽل، گيراني
بس ڪر بارش ڪٽئي باراني
هٽندي چٽندي ڪالہ زناڻي
ياروا ڪٽئي مڪلاء ياراني
دانا هووے دل نہاد
يارب صاحب! سُن فريادا
- ۲۔ سخت صدي دا لڳتا واء
محبت ڪون ڪيا ملڪ آناء
سڱ سڱاوت چوڙيا ساء
وڏا وڙيا هيئو دا وڙيا
ڪونهين ٻڌا ڪنهن ڪون آء
توڙے هووے پير استاد
يا رب صاحب! سُن فريادا
- ۳۔ عيلم ڪيا تهن ٿيا آئڏارا
منڇ سڏايا مار نغارا
حق حيا دا چل ڪيا چارا
ڪوڙ ڪيلا دا آيا وارا
چپ و هے سڀ چرڻا سارا
هويا هورا پيش ميٽعاد
يا رب صاحب! سُن فريادا

۴۔ لائي ڪيٽا جَنَهيَن لَبارا
عَمير ڪاڏس گهيَن آڏارا
بَخت ڏيٿا ول تَنهنڪون وارا
مُول نَم آگهَے حمد هَچارا
اَحَق ڪُون ٿيا ڏينهن اَنڌارا
نال غَريبان ڪَري خَسارا
گذري مُول نَم رکندا ياد
يا رب صاحب! سَن فريادا

۵۔ دنيا والا دشمن توڙے
جَنهن ڪُون هوسَن پنج ست جوڙے
مَنهن نا ڪوئي آس ٿون موڙے
نال قَريبان ڏنڪَے ڏوڙے
سيڪندے وِتن سَگَے سوڙے
مار بَنڪان چا ڪيٽي ماد
يا رب صاحب! سَن فريادا

۶۔ ڏبوے رَڀ جَنهيَن ڪُون روٽي
گر دَن قير ڪَري بندے موٽي
رَهزَن رَڪندے نيٽ ڪوئي
سَچَن سِر غَريبان سوئي
ڪالھ نَم سمجھن واڏي چوئي
هو وے جَنهنڌا بَد بَنياد
يا رب صاحب! سَن فريادا

۷۔ رئيس وڏيرے جاہ بَچائي
هڪ پَئس سَپتي ڪالهيَن پائي
پَئس پَر پُٺ ڪالھ پَڪائي
ڪَيد دے دانهيَن لوڏ لنگهائي

۴۔ حمد۔ هچارا = اهو هچارو جو خدا جي حمد ۽ تعريف ۾ مشغول هجي (؟) ۵۔ دنيا
والا دشمن توڙے = شاهوڪار توڙ تائين دشمن آهي. سَگَے سوڙے = سَگَيا عزيز
۶ مائت. ماد = مات. ۶۔ سچن = الارن. ۷۔ ڪيد دے دانهيَن لوڏ لنگهائي = جيڪي
دانهيَن يا فريادي ٿا اچن تن کي لوڏي ٿا ڪين.

آڪن: ”تِيڏي ڪوڪ آجائي
وَج ڪر ترن ناني ڪون ياد“
يا رب صاحب! سڻ فريادا!

۸- جي وٽ وڃن وڃ سرڪار
جهل چيمائان هنجھون هار
اڳون آڳيھن مٺي صيف وار
ٻاهر ٻيٺي زميندار
ڏيون ڪوڙيان مھران مار
دائھ تينھاندي ڪٽي افراد
يا رب صاحب! سڻ فريادا!

۹- ٻلھ جنھنڪون پيسے چار
مٺي صاحب تنھيندا پار
توڙے ڪوڙے چور چڪار
وٽن گھمڻے ٻانھان مار
ماڻھون وڃن ڪيھڙے هار
ڪلتر ڪولون هے بغداد
يا رب صاحب! سڻ فريادا!

۱۰- ڪرن غريب نيمائے ڪيٺوين
رب ڪون پائي آ جو اينوين
مول حسين! نه ماندا ٿيٺوين
جام صبر دا پٿر ڪر ٿيٺوين
ياد خدا ڪر جو دم جيٺوين
اڃ صبا حين ٿيٺسئي داد
يا رب صاحب! سڻ فريادا!

۱۱- واھ ڪٽي موسے موري والا
ڪر مَشَقَّت زور ڪيشالا
شاهد جنھيندا هے حق لعالِي
هن جو هڪ مٽيا مٺه ڪالا

۹- ڪلتر ڪولون هے بغداد = ظلم ٿي ڪليڪٽر طرفان آهي. ۱۰- رب ڪون پائي
آ جو اينوين = ڏئي ڪي جو ائين اچي وئي آهي. ۱۱- واھ ڪٽي موسے موري والا =
موري وارو واھ ڪوٺيئون.

توت تنھين؟ وچ گھتے ٿالها

مار خدا! مير تنھيندے پالا

ہت۔ پيتے دا بيخ بنياد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۲۔ خَسّ نيمائيناندا جو کتسے

لهر خدا دا تنھين تي وسے

داور تنھينڪون تنھين دم دتے

مارس رب ته موذي نَسے

حُڪم علي دا هے ارشاد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۳۔ ظاليم دا جو حامي هوسي

روز مره سو رهنزن روسي

صاحب دي دل تنھين تے کوسي

مِلان پچسي توڙے جو سي

غم نہ آندا کوئي روسي

کوڏ، کراپسي آسڪون شاد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۴۔ آحمق دُزد مُنافق ڪوڙا

جنھينڪون دت دُورنگي چوڙا

هر دم هوسي موٽجھا موڙھا

ہت۔ پينمبرا تنھيندا پوڙا

وتے مير تے چائسي موڙا

ليٺ نہ لھسي نيڪ مراد

يا رب صاحب! سڻ فريادا

۱۵۔ واھ، ٻرائے وڇئون وھسي

ستجھ، صباھين منھن پير ٻھسي

توت تنھن وچ گھتے ٿالها = شل ٿالھو درويش منجھس توت وجھے. ۱۲۔ خَسّ =

ڪڪ يعني تمار ٿورو سرمايو. نَسے = پچي. ۱۳۔ ملان پچسي توڙي جو سي = ملان

خواه جو تشي وڃي پڇائيندو. ۱۴۔ وتے سر تے چالي موچا = شل هميشه خوار خراب

لي پيو رلي. ۱۵۔ واھ، ٻرائے وچون وھسي = جو ٻرائي واھ مان ٻائي وھندو.

منھن پر ٻھسي = منھن پر ڪرندو.

- دَر دَر ڏاڙهي ڪانڊو ڪهسي
ڪونه تنهنيندا پڇون رهسي
بال بچا تين آهل اولاد
يا رب صاحب! سڻ فريادا
- ۱۶- ڪرے جنهنڪون دل دُعائين
نال فقيران آسدي آئين
خوش ڪريستس صاحب سائين
روز قيامت توڙي تائين
دائيم هوسسي اوه دل شاد
يا رب صاحب! سڻ فريادا
- ۱۷- فتح محمد مَرَد لاهوري
خط لکيو س تنهن ڏاند چوري
ويڪ وڏا تنهن سالڪ سوري
نال آمانت زابر زوري
واه چڙايس مٺيون موري
آلبت هويا ملڪ آباد
يا رب صاحب! سڻ فريادا
- ۱۸- ايتر چولييا چرخ زمانه
مچ ڪئي، ٽنڊي لڇ بيگانه
آڙ ڪئي سالڪ سڏجن سچانه
نيڪ بدان ڪون خود وچ خانه
نيوڙ ڪريندو مڃرے جانے
هيش دڙاندو سادو ساد
يا رب صاحب! سڻ فريادا
- ۱۹- دلييا ڏوڙ ڏورنگي بازي
باد نه ڪيڃي گذري ماضي
افضل لياز تواضع آزي
جنهن وچ يار هووے وات راضي

دردِ ڏاڙهي ڪانڊو ڪهسي = اهو بي همت دردِ تي وڃي سوالي ٿيندو. ۱۶- نال
فقيران اس دي آئين = ان جي فقيرن ساڻ جيءَ وات آهي.

یک جا و بستنِ مَوَدِی غَـاَزی
کَـیـا کَـجَـہ کَـیـجَـہ قَـیـصَـا یـاد
یا رب صاحب! سَن فریادا

(ب) "کافی عثمان فقیر سائگی از روپ ہلاول"

آکِیَن سَیْف سَیْن ہ ساری لَکِی
کَـجَـل رَہِہ کـاـری کـتـاـری لَکِی
۱۔ چلن چال محبن موجاری لَکِی
ہی ہاپوہ ہرین ہیاری لَکِی
۲۔ نظاری دَسَن ویر واری لَکِی
جُـسِی جان ہ جنگ جاری لَکِی
۳۔ چَـلِی چوٹ چشمن چوڈاری لَکِی
ڈاڈی زخم سان زور زاری لَکِی
۴۔ عثمان! اہڑی اوہاری لَکِی
جگر جان ہ "لا" جی لاری لَکِی

ضمیمہ ٹیون

طب جا کي نسخا جي حمل پنهنجي هٿ اکرين پياض جي
آخر ۾ جا بجا قلمبند ڪيا آهن

هوالشافي

نسخہ درد مفاصل مجرب است

هرک سنا ۴ دکه، پوست هليلج کلان ۲ دکه، تربد صاف ۱ دکه،
لمک سياه نيم تول، شکر سفيد ۲ دکه، روغن کاوي ۲ دکه؛ هم ادويه
رايدون شکر سفيد کوفته پيخته با روغن کاوي چرب نموده انداز نيم
تول بوقت شب ميل نمايد و غذا نا موافق مثل ماهي و گوشت کوفته و
شیر و جفراي گاوميش وغيره اشياء خورش که ضرر نمايد ازان احتراز فرمايد.
سه روز ادويه انداز مذکور قدري کم زياده موافق مزاج خود ميل نمايد.
باز سه روز موقوف دارد. بعد سه روز بخوردن ادويه مذکور ميل نمايد
باز سه روز موقوف دارد. همين ترتيب ميخورده باشد، نافع آيد. اين نسخہ
از کتاب مير صاحب مير ميان نصير خان نالهر حيدرآباد مجرب و آزموده
شد که سهل الوجود است.

هوالشافي

سفوف عرق النسا يعني "کن رُک"

از سيد محمد شجاع عفي عند

سورلجان سه تول، سنا مکي دو تول، تربد صاف دو تول، گل سرخ
هک تول، پوست هليلج کلان دو تول، زنجبيل دو ماس، مغز بادام
سوا تول، شکر تري نيم هاء؛ کوفته پخته با شکر تري آميخته بدارند هر
صبح قدر نه، ماسه به آب سرد کف زند از بادي ترشي پرهيز. مجرب است.

هوالشافیادویه برقان

فودله، زهره، بادیان، اجوان، تخم شملیت، فلفل سیاه، الاچی،
سیر خشک: هر یک تول، جدا جدا کوفته پخته نیم آثار شکر تری آمیخته
هفت وزن کرده نگاه دارند. هفت روز خورد شفا یابد. از حافظ
فقیر محمد ذاهری.

هوالشافیترکیب جلاب

از شاه صاحب سید میان علی اکبر شاه غفی عنه
دهاتوره سیاه یک تول، پوست هلیله کلان یک تول، شکر نری
یک تول: کوفته با شکر تری آمیخته وقت صبح به آب فروبرد.

هوالشافیلسخ جلاب شاهی

از سیه میان احمد علی شاه غفی عنه

پوست تربد صاف یک آن، مصری سنگ یک آن، پوست بشب در
سه آثار آب بجوشانند، چون نیم آثار باقی ماند از آتش فرود آورده
بدارند صبحی نقوع آن گرفته مصری مذکور کوفته دران مکرر صاف
نموده بنوشند. از بادی ترشی سه روز پرهیز.

هوالشافیترکیب مرهم کافور

مرداربنگ ۶ ماسه، "مٹی کت" ۶ ماسه، دھوب خالص ۶ ماسه،
کافور ۶ ماسه، موم سفید ۶ ماسه، مسکه گاؤ وکنم آن: هر یک ادویه
مذکور جدا جدا کوفته نگاه دارند. مسکه را روغن کرده در "کنجھی"
انداخته اولاً موم درو گذارند بعد مرداربنگ بیندازد. بعده "کنجھی"
زیر آورده "مٹی کت" اندازد. بعده "کنجھی" بر آتش داشته دھوب

ادازد۔ ہش زیر آورده کافور بیندازد۔ با چوب یعنی یا کتک (کذا) خورد مخلوط ساختہ بماند۔ بعدہ مرہم مذکور نگاہ دارند۔ قطعہ ہارچہ را مالیدہ بر جرح بچسپانند تا چہا، ہاس۔ بعدہ جرح را با ہارچہ صاف کردہ باز همان طور مرہم بر ہارچہ مالیدہ بچسپانند تا چہار ہاس چسپیدہ باشد۔ بدین ترتیب مداومت نمایند انشاء اللہ شفا یابد فقط۔ از سید میان مظفر علی شاہ شکارپور نویساہندہ شد۔

ہوالشافی

ادویہ گرمی و زکام

بادیان ۳ دکہ : ۳ دکہ تمام مالیدہ، دو دکہ مصری آمیختہ در یکپائی آب از ہارچہ کشیدہ ۳ چہار روز بنوشد، نافع باد۔ از سید میان غلام شاہ۔

ہوالشافی

ادویہ گرمی

از دین محمد سہتہ کہ از مکان شریف [لواری] شنیدہ بود
کاسنی لیم دکہ، انگبین دو لیمد کہ : اول کاسنی در دورہ مالیدہ از ہارچہ کشیدہ ۳ انگبین صدر اول در قدری آب تر کردہ بہ آب کاسنی آمیختہ چنانچہ یکپائی آب شود ۳ چہل و یکبار از ہارچہ کشیدہ چند روز بنوشد۔

ہوالشافی

ترتیب حب عصارہ برائی دفع درد سر نو و کھنہ

از سید محمد شجاع عفی عنہ

شحم حنظل ۸ ماس، پوست ہلیلہ زرد ۲ ماس، ریول رس ۸ ماس، ہلیلہ سیاہ ۲ ماس، آملہ ۲ ماس، پوست بلبلہ ۲ ماس، کتیرہ سفید ۲ ماس، اسطوخدوس ۴ ماس، مقل "مندید کگر" ۶ ماس، روغن بادام ۶ ماس : ہلیلہ و بلبلہ و آملہ بروغن بادام چرب نمودہ، کگر در قدری آب حل کردہ ادویہ ہا مذکور بدان ہر شستند۔ جبہا قدر نخود ہستہ لگاہ دارند

قدر جلاب مرد قوی را بیست و پنج حب و مرد میال را پانزده حب
به آب نیم کرده بوقت صبح نخورد و بعد فراغت طبع لعاب پیغول با هتاشم
بنوشد تا وقت فراغت خواب نکند - در هر ماه سه بار بخورد شفا یابد.

هوالشافی

بجهت دفع وائی درد

از جهان خان لغاری

فودنه یک دگم، بادبان یک دگم، کسنب کهنه یک دگم؛ در
کونده سخت تمام مالیده قدری اندک یعنی یکپائی آب انداخته از هارچ
کشیده بوقت صبح بنوشد - دوسه روز کند - ان شاء الله تعالی شفا یابد -
بدون مسکه و بی نمک نان گندم چیزی نخورد.

ضمیمہ چوٿون

محمد رحیم[†] ولد حمل فقیر لغاري (سوانح حیات ۽ ڪلام)

سوانح حیات

محمد رحیم جي ولادت جي تاريخ معلوم ناهي مگر شادي جي تاريخ سندس والد حمل فقیر پنهنجي بیاض ۾ هن طرح قلمبند ڪئي آهي. ”شادي ڪڍ خدائي ۾ سرم نورجان رحیم خان لغاري بتاريخ یازدهم ماه ذي حج ۱۲۸۶ در شب دوشنبه ڪردیم.“ جيڪڏهن محمد رحیم جي شادي اٽڪل پنجويهن سالن جي عمر ۾ تسليم ڪجي ته انهيءَ لحاظ سان شايد هو تقريباً ۱۲۶۰ جي لڳ ڀڳ ڄائو. حاجي میان جمال خان چيو ته ”وفات وقت مامي محمد رحیم جي عمر تقريباً سٺ کن سال يا ڪجهه گهٽ هئي.“ جنهن تي سن ۱۳۱۶ ۾ وفات ڪيائين ته انهيءَ حساب سان به سندس ولادت تقريباً ۱۲۶۰ کان ڪجهه اڳ قرار ڏيئي سگهجي ٿي.

محمد رحیم کي تعليم سندس والد ڏني. حاجي جمال خان چيو ته: اسان جو ماسو میان رحیم خان فارسي تمام سهڻي لکندو هو. هڪ دفعي مون کانئس پڇيو ته اوهان فارسي ڪنهن وٽان پڙهيو. جنهن تي چيائين ته فارسي مون کي پنهنجي والد (حمل خان) پڙهائي. ۱. ه.

محمد رحیم کي پنهنجي والد جي زیر نظر تمام چڱي تعليم ۽ تربیت ملي هئي جنهنڪري تعليم ختم ڪرڻ بعد کيس هر جڳهه چڱي نوڪري

[†] حمل فقیر پنهنجي هڪ لکيل شجره ۾ پنهنجي فرزند جو نالو اسلامي ۽ علمي نقطه نگاهه کان ”عبدالرحیم“ لکيو آهي مگر بیاض ۾ پيءُ جاءِ تي سندس شادي جي تاريخ قلمبند ڪندي سندس نالو ”رحیم خان“ ڄاڻايو آهي جو هن صالح فرزند جو گهرو ۽ خانداني نالو سمجهڻ گهرجي. پنهنجي قبيلي کان ٻاهر عام و خاص ۾ هو صاحب ”محمد رحیم“ جي نالي سان سڏجڻ لڳو ۽ هن پاڻ پنهنجي والد جي بیاض جي آخر ۾ ٻن ٽن جاين تي پنهنجو نالو پنهنجي هٿ اکرين ”محمد رحیم“ لکيو آهي ۽ پنهنجي صحيح ۾ به ساڳي طرح ”محمد رحیم“ ڪري دستخط ڪيو اٿس.

ٿي ملي ۽ هر جاء تي هو نهايت مقبول پيو. اول اول میان محمد رحیم، پاٿوٿ جي سيد میان نورشاه وٽ وڃي منشي ٿيو ۽ سندس ڪاروبار سنڀاليائين. ان بعد (برٽش) گورنمينٽ ۾ ”اسلحہ-دار“ (گهوڙي سوار) مقرر ٿيو، مگر سندس والد چيس ته ”ابا سرڪاري نوڪري ڇڏي ڪانهي.“ انهيءَ تي محمد رحيم ”اسلحہ داري“ ڇڏي وڃي خيرپور رياست جي والي مير عليمراد خان جي پائٽي ۽ نائي (بيبي ڏاڏو جو شوهر) مير میان غلام حيدر وٽ نوڪري ڪئي. اتي هن نوجوان پنهنجي قابليت ۽ ايمانداري سبب ايترو ته نالو ڪڍيو جو خود مير عليمراد خان، کيس پاڻ وٽ آڻڻ جو خيال ڪيو ۽ هڪ دفعه مير غلام حيدر کي اشارتا چيائين ته: اسانجي هڪ گهر آهي جا قبول ڪندڙين؟ مير غلام حيدر ڳالهه جو سر صحيح ڪري جواب ڏنو ته: مون کي اوهان جو هرڪم منظور آهي مگر لاڙ جو لغاري (يعني محمد رحيم) جو منهنجي ڪم ۾ آهي، اهو ڏيئي نه سگهندس. انهيءَ تي وڏي مير صاحب کڻي ماٺ ڪئي. مير میان غلام حيدر جي وفات بعد، میان محمد رحيم، سندس پٽ میان مير محمد خان وٽ رهيو. هن مير صاحب جي طرفان میان محمد رحيم کي عام مختارنامہ مليل هو ۽ هو سڄو جاگيري ڪم سنڀاليندو هو. مير صاحب هوءَ خوش محمد ناريج کي ڪاردار مقرر ڪيو جو بالڪل جاهل ۽ بيڪار هو. شايد انهن حالتن سبب میان محمد رحيم هي آخرين نوڪري ڇڏي، حياتي جا باقي ڏينهن اچي پير صاحب پاڪاري جي ڳوٺ ۾ گذارڻ لڳو.

محمد رحيم جي شادي ڳوٺ پير صاحب پاڪاره تعلقه روھڙي مان پنهنجي رشتہ دارن مان ٿي. سندس پيڻ مائي مريم به اتي ئي پراڻيل هئي، جنهنڪري محمد رحيم به پنهنجي والد جي وفات بعد اتي ئي سڪونت اختيار ڪئي. شادي کان اٽڪل ۱۶- سال پوءِ ۽ سندس والد جي وفات کان اٽڪل ۴۰ سال پوءِ، میان محمد رحيم کي سنہ ۱۳۰۲ھ ۾ هڪ فرزند ڄائو، جنهن جو نالو حمل خان رکيائين ۽ سندس ولادت جي تاريخ پنهنجي هٿ اکرن هن طرح قلمبند ڪيائين: ”تولد شد فرزند ارجمند حمل خان ولد محمد رحيم لغاري تاريخ ۴- ماه شعبان سنہ ۱۳۰۲ بروز

چهارشنبه در شهر جناب پير صاحب تعلقه روهڙي“. هيءَ چوڪرڙو تقريباً متن سالن بعد گذاري ويو ”پسر مذڪور بمقتضائي رباني تاريخ نهم ماه محرم سنه ۱۳۱۰ بشب چهارشنبه بوقت عشا رحلت نموده در شهر و تعلقه صدر [يعني ساکيو مٿيون شهر ۽ تعلقه] انا لله وانا اليه راجعون“.

ميان محمد رحيم کي پيو ڪوبه اولاد ڪونه ٿيو تان جو تقريباً ۶۰- سالن جي ڄمار ۾ سنه ۱۳۱۶ هـ ۾ وفات ڪيائين. سندس تاريخ وفات سندس ڀائيجي ميان حاجي جمال خان هن طرح قلمبند ڪئي آهي: ”وفات يافت خالو صاحب مرحوم مغفور محمد رحيم خان ولد حمل فقير لغاري بتاريخ ۱۳ ماه صفر سنه ۱۳۱۶ هـ بوقت صبح بروز شنبه، از دار فاني بطرف عالم جاوداني رحلت نمود- انا لله وانا اليه راجعون“

فارسي شعر

حاجي ميان جمال خان چيو ته: محمد رحيم فارسي تحرير ۾ سهڻي لکندو ۽ فارسي ۾ شعر به عمدو چوندو هو. نهايت ذهين ۽ خوشڪو شاعر هو ۽ هر موقع تي في البداهه بيت چئي ويندو هو. سندس فارسي ڪلام جو هڪ ڪتاب هو جنهن ۾ ڪافي غزل به هئا، پر اهو اسان وٽان ڪم ٿي ويو. مون کي سندس شعر مان فقط هيٺيان چند موقعن جا بيت ياد آهن:

(۱) محمد رحيم سيد اور شاه ڀاڻوٺ واري جو ڪاروبار سنڀاليندو هو. مرحوم سيد محمد شاه سنائي [جناب سيد غلام مرتضيٰ شاه جي والد] سندس چڱو رستو هو. ميان محمد شاه هڪ مسجد شريف جوڙائي جنهن جي لاءِ ميان محمد رحيم هڪ قطع تاريخ ڪرايو، جنهن جون ڪي مصراڻون هي آهن:

بود مسجد از زمانه حيدري -

..... - چون زليخا يافت در پيري شباب

..... -

حرف اول هر سر- ايميات را - ضم کن تا تو پيايي اين حساب

(۲) محمد رحيم جذهين ميان غلام حيدر جو عام مختيار هو، تڏهين مير صاحب مير عليمراد خان والي خيرپور رياست کي مير فيض محمد خان (وڏو) تولد ٿيو. ان موقعي تي هيءَ بيت چيائين ته:

شبي شمس و مه کوکب يک برجي جمع گشته
درونش فيض محمد خان منور چون شمع گشته

(۴) هڪ دفعي مير صاحبان جي مجلس ۾ هڪ نازنين طائفه پئي ڳايو. ان موقعي تي مجلس جي تقاضا تي هي ٻه فرد چيائين:

بر رخ تابان ميفکن زلف خود را اي صبر!
از کسوف آفتابي خلق حيران مي شود.

دوش بردوشش فتاده زلف خود را همچو مار
شد پریشان خلق عالم از کجا آمد ضحاک

(۴) چٽل خان لغاري ميان محمد رحيم جو عزازت ۾ سوٽ هو ۽ وڏو مدبر ۽ سنجيده شخص هو. پير صاحب ٻا ڳاره جن جو خاص خليف هو ۽ پير سائين حزب الله شاه رح (تخت ڏئي) جو خاص خدمتگار ۽ ڪارڪن هو. کيس تاريخ ۱۰- جمادي الثاني سن ۱۳۰۵ تي حرن شهيد ڪيو، جنهن تي پير صاحب جن کي سخت صدمو رسيو. ان موقعي تي پير صاحب حزب الله شاه رح جي مجلس ۾ محمد رحيم هي رباعي چئي:

بر گشت زمن يار ولسي خوب نکرد
اين صبر که من کردم ايوب نکرد
اين گريه که من کردم از درد فراق
در گم شدن يوسف يعقوب نکرد

(۵) تاريخ ۹- محرم سن ۱۳۱۰ هـ، ميان محمد رحيم جي فرزند حمل خان تقريباً ستن سالن جي عمر ۾ وفات ڪئي. اهو اڪيلوئي هٿ هوس جو شادي بعد ۱۶- سالن کان پوءِ ڄائو هو. سندس وفات تي محمد رحيم کي سخت صدمو رسيو. ان موقعي تي هي فرد چيائين جو پنهنجي هٿ جي تاريخ وفات لکڻ بعد پنهنجي هٿ اکرين بياض ۾ قلمبند ڪيو اٿس:

گوشه جگر ۾ پريده ڪشے شود سر سبز باغ
جو ٻارے اشک جاري، خشک شد گلشن اميد

حاجي میان جمال خان چيو ته میان محمد رحم ھڪ غزل چيو ھو
جنهن ۾ پڻ هن صدم ڏانهن اشارو ھو. هن غزل جون آخرين مصرعون
هي آهن ته

اين چنين آتشڪده افروختي بهر چرا
راست گو بهر من است اين يا بهالم - وختي؟
دفتر هجر و جدائي پيش شد محمد رحيم
اين نخوانند دمدم ورق و صالم سوختي

سنڌي ڪلام

(۱) میان محمد رحيم، مير میان غلام حيدر جو عام مختار ھو ۽
جاگير جو سڄو ڪم ڪار سنڀاليندو ھو. مير غلام حيدر جي وفات بعد
سندس پٽ مير ميان مير محمد خان جو ڪم ڪار سنڀاليندو رھيو. مير ميان
مير محمد خان ھڪ نئون ڪاردار نالي خوش محمد ناريج، رکيو، جو جاھل
۽ بيڪار ھو، جنھنڪري سڄو ڪاروبار بگڙڻ لڳو. ميان محمد رحيم
۾ دفعا بيتن ذريعي هن صورت حال کان مير صاحب ميان محمد خان جي
ڀاءُ مير ميان راز محمد خان کي اشارتا آگاه ڪيو. اھو هن طرح جو مير
ميان راز محمد، محمد رحيم، خوش محمد ناريج ۽ غلام حسين خاصخيلي
چارئي گڏجي چؤپڙ راند ڪندا هئا. ھڪ دفع موقع جي مناسبت سان
ميان محمد رحيم، مير راز محمد کي چيو ته مير صاحب مون کي ھڪ بيت ياد
ٿو اچي. مير صاحب چيو ته ڪھڙو؟ جنهن تي محمد رحيم چيو ته
بٽايان" ھو رھيان" پاروا ٿيا هئڻ چوت تے مارو
سنڀالو ملڪ اڀرے ڪون" مٿان" ول موچرے کائو

وري ٻئي دفعي به راند ڪندي ميان محمد رحيم چيو ته مير راز محمد!
مون کي ھڪ بيت ياد ٿو اچي! مير صاحب جي ٻچن تي بيت ڏنائين ته:
بگا ويٺا منجهه ماڙئين، هنجهه اڳئون ڪن حاج
پوي پگن ڪسي باجهه، ڏسن حاج هنجهن کي

(۲) محمد رحيم به پنهنجي والد وانگر لؤاري وارن بزرگن جو معتقد
۽ مرید ھو. لؤاري جي بزرگن مسجد جي آڏو ھڪ منارو تعمير ڪرايو،

جنهن جي تاريخ بابت محمد رحيم هڪ وڏو شعر چيو جو پنهنجي هٿ
اکرين پنهنجي والد جي پياض جي آخر ۾ هن طرح قلمبند ڪيو اٿس:

"تاريخ مناره شريف درمڪان لواري مبارڪ تصنيف بنده

محمد رحيم ولد حمل فقير لغاري"

- ۱- حمد هزاران خالق کي، جنهن جوڙي جوڙ جهڙي
- واجب آه هميشان هردم ياد ذڪر يزداني
- ۲- نور منجهون نروار ڪيو جنهن پرور هاڪ پيشاني
- مير محمد شاه جنهن تي "لولاڪ" لڳي قرآني
- ۳- تنهنجو خاص خليفو نائب نقشبندي لوراني
- بخش ڪئي آبادي تنهن کي سرزمين سلطاني
- ۴- مهر مٽيئر مڪمل مرشد رهبر راه رباني
- لائق لعل لواري ۾ جنهن مرد ڪئي مرداني
- ۵- ڪونهي ڪو تحقيق تهين سان شان برابر شالي
- تنهن کي خاص خيال ٿيو ڪو راز رسو رحمانی
- ۶- مسجد هميش منارو ٿيئي بيشڪ بهشت نشاني
- مرد ملوڪ مؤذن بروءِ بانگ پڙهن بالجابي
- ۷- حڪم حضورئون حاصل ٿيو با "انب" اصل ايماني
- دائم در درگاه گذاري مرد مريد مڪاني
- ۸- ڪونه برابر بيشڪ تنهن سان هنر ۾ همساني
- جوڙيو مرد مناري ڪي آه جلدي سان جواني
- ۹- هنرمند حريف مڃي برچشم سپا فرماني
- تي بناء بلند برابر روضه سان رضواني

۲- "انب" = نالو هڪ مريد جو. مڪاني = مڪان لواري جو رهندڙ.

- ۱۔ قاف کھف کؤن زور زیادہ طور سینا جو ٿانی
- برکت ساڻ بحال اٿیو چوٽی برج عجب اسمانی
- ۱۱۔ سال تنهنجي تعمیر سنڌي تصنيف ٻڌو دلجانی
- تیرھین سن جي ستانوي ٿیو هوکي لاءِ حقانی
- ۱۲۔ هنر ۾ حیران رهیا استاد سڀی ایرانی
- ”ماني“ بي ”ارزنگ“ آني جا پرس ڪئي پنھالي
- ۱۳۔ ملڪ فلڪ جا ذبن مبارڪ گهور ٻڌي گهمساني
- ارض و سما سڀ صدقي ٿيو، ڪن شمس قمر قربانی
- ۱۴۔ نیسان لیئز نثار ڪئي ٿي دمدم دُرُ نشانی
- حکمت آه حکیم سنڌي هت عقل ناهي انسانی
- ۱۵۔ علم عقل آت آه الاهي، سُرَت ناهي سڄالي
- اوست ازو جی ڪن نہ ڪائي، سیر سڀو سڄالي
- ۱۶۔ اهڙو ٻهر اسان جو دائر درد مندن درماني
- لائق لعل لواري ۾ ٻا شوکت شان شھانی
- ۱۷۔ تابع سڀ تب-ریزي تنهنجا طوسي ۽ طورانی
- چین توڙي ماچین وارا ”غفور“ دکر ”خاقانی“
- ۱۸۔ ڪابل، بابل، بلخ، بخاري، دولا درس دورانی
- روسی، روسی، رام انهيءَ دَر، خاک چمن خنزِ رالی
- ۱۹۔ مڪندر پاڻ سلامي هن در، دارا ڪئي دربانی
- عرب عجم سڀ آهن اسر ۾، مصري چا ملتانِي

-
- ۱۲۔ ماني ۽ ارزنگ = ٻئي قدیر زماني جا مصور ۽ نقاش. ۱۴۔ نیسان = بهار جو
 ڪڪر یا مینھن. نیز = ٻڻ. ۱۵۔ سڄاني = سڄان واري (سڄان بن وائل عربن
 جو مشهور مقرر ۽ خطیب هو). ۱۷۔ ”غفور“ = چین جو بادشاه. خاقانی = خاقان
 جي لقب وارا ترڪ بادشاه.

- ۲۰۔ هندي -هندي سپ سلامي ڪڇي ڪوهستاني
 مشرق مغرب توڙي تنهنجا ڏيهه سڀئي ڏاني
 ۲۱۔ شاعر ڪيئن شمار ڪري، هت ليکون ٿاھ لساني
 هاڻي سن تون عرض امان جو مرشد ماه ڪنڌاني!
 ۲۲۔ رحم توتي رب پاڪ سندو پيو ساڀر آه صمداني
 رحم ٿئي تو رحم جو هي عبد اٿي عصياني
 ۲۳۔ مشڪل مون مسڪين سندا تون افضل ڪر آساني
 ظاهر سان زباني، پڙهجي ڪلمون پاڪ رسول تي

حیات حاصل

Maktabah Mujaddidiyah

www.maktabah.org

This book has been digitized by Maktabah Mujaddidiyah (www.maktabah.org).

Maktabah Mujaddidiyah does not hold the copyrights of this book. All the copyrights are held by the copyright holders, as mentioned in the book.

Digitized by Maktabah Mujaddidiyah, 2012

Files hosted at Internet Archive [www.archive.org]

We accept donations solely for the purpose of digitizing valuable and rare Islamic books and making them easily accessible through the Internet. If you like this cause and can afford to donate a little money, you can do so through Paypal. Send the money to ghaffari@maktabah.org, or go to the website and click the Donate link at the top.